

“หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย: การสร้างความเป็นหญิงโดยชนชั้นนำสยาม
ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ - พ.ศ. 2477

โดย

นางวรธิภา สัตยานุศักดิ์กุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

“หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย: การสร้างความเป็นหญิงโดยชนชั้นนำสยาม
ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ - พ.ศ. 2477

โดย

นางวรวิภา สัตยานุศักดิ์กุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

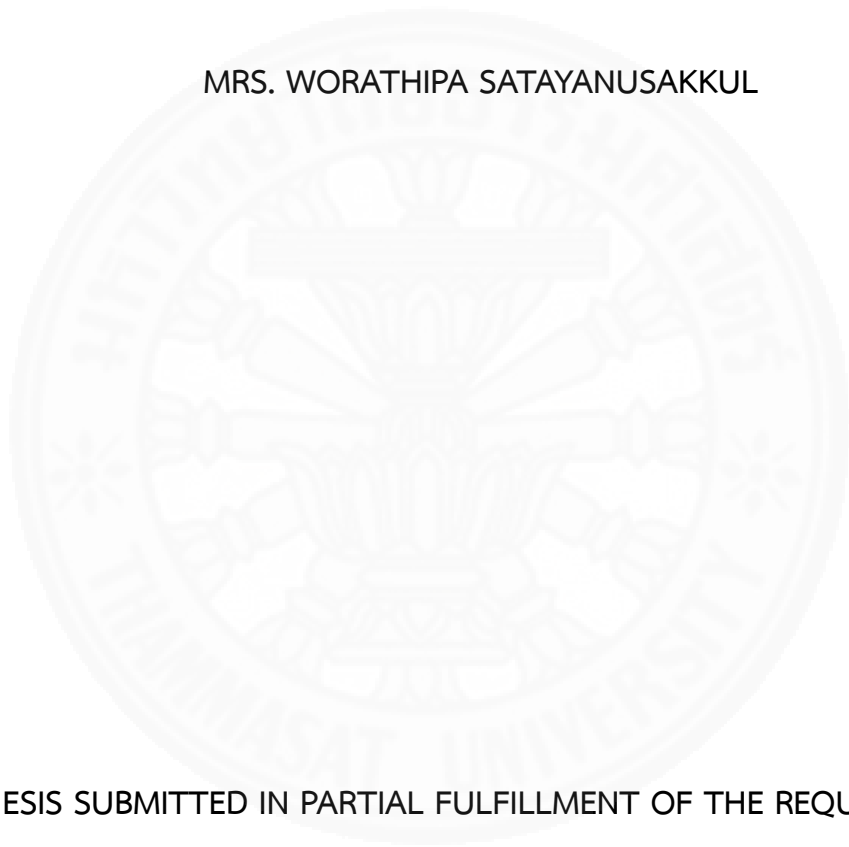
ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

"HARLOTS" IN THAI HISTORY: A CONSTRUCTION OF FEMININITY
BY THE SIAMESE ELITE, EARLY BANGKOK PERIOD - 1934

BY

MRS. WORATHIPA SATAYANUSAKKUL

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF THE MASTER OF ARTS

PROGRAM IN HISTORY

FACULTY OF LIBERAL ARTS

THAMMASAT UNIVERSITY

ACADEMIC YEAR 2016

COPYRIGHT OF THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์

วิทยานิพนธ์

ของ

นางวรวิภา สัตยานุศักดิ์กุล

เรื่อง

“หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย: การสร้างความเป็นหญิงโดยชนชั้นนำสยาม

ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ - พ.ศ.2477

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

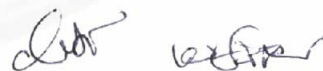
เมื่อ วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2560

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิศรุต พึ่งสุนทร)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

(อาจารย์ ดร.ปรีดี หงษ์สดัน)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิลลา วิลัยทอง)

คณบดี

(รองศาสตราจารย์ ดร.ดำรงค์ อุดุลยฤทธิ์กุล)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	“หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย: การสร้างความเป็นหญิงโดย ชนชั้นนำสยามช่วงต้นรัตนโกสินทร์- พ.ศ. 2477
ชื่อผู้เขียน	นางวรริภา สัตยานุศักดิ์กุล
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	อาจารย์ ดร.ปรีดี หงษ์สตัน
ปีการศึกษา	2559

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษากระบวนการสร้างและการนำเสนอ “หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย โดยศึกษาประวัติและภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ถูกตีตราและเข้าข่ายชั่วในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ บริบททางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมความชั่วและเป็นตัวกำกับการสร้างความดีความชั่วให้แก่ผู้หญิง ผ่านการถ่ายทอดความรู้ สำนึก ค่านิยมและจารีตทางสังคม ผลการศึกษาพบว่าภาพลักษณ์ของ “หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทยช่วงต้นรัตนโกสินทร์ - พ.ศ. 2477 เกิดจากมโนทัศน์และค่านิยมของผู้ชาย ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ “หญิงชั่ว” ถูกเสนอในภาพของผู้หญิงที่ละเมิดศีลธรรมทางพุทธศาสนา และในยุคถัดมาคือ สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2477 “หญิงชั่ว” ถูกเสนอในภาพของผู้หญิงที่ละเมิดจารีตเดิมและต่อต้านอำนาจชายเป็นใหญ่ในสังคมสยาม การเขียนประวัติศาสตร์ของผู้ชายยังสะท้อนถึงค่านิยมบางประการที่ผู้ชายคาดหวังต่อผู้หญิงและความคาดหวังเหล่านี้ถูกแสดงออกมาในรูปแบบของการสร้างภาพลักษณ์ผู้หญิงที่ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ชายในรูปแบบของหญิงชั่วที่หญิงดีไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง

คำสำคัญ: หญิงชั่ว, การสร้างความเป็นหญิง, ชนชั้นนำสยาม

Thesis Title	"HARLOTS" IN THAI HISTORY: A CONSTRUCTION OF FEMININITY BY THE SIAMESE ELITE, EARLY BANGKOK PERIOD - 1934
Author	Mrs. Worathipa Satayanusakkul
Degree	Master of Arts
Department/Faculty/University	Program in History Faculty of Liberal Arts Thammasat University
Thesis Advisor	Dr. Preedee Hongsaton
Academic Year	2016

ABSTRACT

This thesis aims to examine the process of construction and presentation of “Harlots” in Thai history by exploring the stories and images of women who were labelled as “bad” in historical sources. It shows that the social and cultural contexts in each historical period played a role in shaping and directing good and bad behaviors for women through the dissemination of social knowledge, consciousness, value and tradition. The thesis argues that the image of “Harlots” in Thai history from the early Bangkok period to 1934 were imposed by men’s standards and values. In the early Bangkok period, “Harlots” were presented as immoral women. In the next period, the reign of King Rama IV- 1934, “Harlots” were presented as the women who acted against the old traditional ways and the women who denied men's authority. Furthermore, historical writings by men also reflected some expected values, and these expectations were shown in the form of the construction of “unacceptable” female behaviors that decent women should not follow.

Keywords: Harlot, Construction of Femininity, Siamese Elite

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (สกว.) ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ สกว.ที่ให้โอกาสและทุนสนับสนุนในการทำวิทยานิพนธ์ หากวิทยานิพนธ์นี้มีข้อบกพร่องผิดพลาดประการใด ผู้เขียนขอน้อมรับไว้ทั้งหมด

วิทยานิพนธ์นี้เสร็จลงไปได้ มิใช่เพราะลำพังผู้เขียนคนเดียวเท่านั้น แต่เกิดจากความช่วยเหลือและความเมตตาของอาจารย์หลายท่าน แรกสุด ขอบพระคุณ อ.ดร.ปรีดี หงษ์สตัน อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้เปรียบเสมือนเข็มทิศของวิทยานิพนธ์นี้ รวมไปถึงงานเขียนอื่นๆของผู้เขียน อาจารย์ให้ความรู้ ข้อชี้แนะ คำปรึกษา ตรวจแก้งาน ทั้งยังสนับสนุน ดูแลช่วยเหลือและเป็นธุระในการดำเนินการเรื่องต่างๆด้วยความใส่ใจมาโดยตลอด

ขอบพระคุณ ผศ.ดร. วิศรุต พึ่งสุนทร ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และอาจารย์ประจำกลุ่มวิจัยสกว. ตั้งแต่แรกเริ่มที่ผู้เขียนได้เข้ามานั่งเรียนในชั้นเรียนประวัติศาสตร์ อาจารย์เป็นผู้ให้ความรู้ เป็นธุระในการดำเนินการเรื่องทุนวิจัยและให้ความเมตตาต่อผู้เขียนมาโดยตลอด

ขอบพระคุณ ผศ.ดร. วิสลา วิสัยทอง กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาสละเวลาให้ความรู้ คำชี้แนะและตรวจสอบข้อบกพร่องด้วยความใจดีและความเมตตา คำแนะนำที่ได้รับเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาวิทยานิพนธ์นี้เป็นอย่างยิ่ง

ขอบพระคุณ อ.ดร. ตุลย์ อิศรางกูร ณ อยุธยา อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิประจำกลุ่มวิจัยสกว. คำชี้แนะและข้อคิดที่ได้รับจากอาจารย์ช่วยเปิดโลกใบเล็กๆของผู้เขียนให้กว้างขึ้น ที่สำคัญคืออารมณ์ขันของอาจารย์ตุลย์ทำให้การนำเสนอรายงานความก้าวหน้าในแต่ละครั้งไม่ใช่เรื่องจืดชืดอย่างที่เคียด

ขอบพระคุณรศ.ดร. ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ ที่รับเชิญมาร่วมรับฟังและให้ข้อคิดเห็นในการนำเสนอรายงานความก้าวหน้าและให้คำแนะนำรวมทั้งข้อคิดอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาวิทยานิพนธ์นี้

ขอบพระคุณคณาจารย์ภาคประวัติศาสตร์ทุกท่านที่ให้ความรู้ ความเมตตา รวมทั้งได้ให้โอกาสผู้เขียนได้เข้ามาศึกษาในระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ขอบคุณคุณ Karin Hongsaton Zackari และพี่ชานันท์ ยอดหงษ์ ที่สละเวลามาทูตคุยเพิ่มเติมความรู้ให้แก่ผู้เขียนในช่วงต้นของการทำวิทยานิพนธ์

ขอบคุณมิตรสหายรุ่นพี่รุ่นน้องภาคประวัติศาสตร์ที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูล โดยเฉพาะมิตรสหายรุ่นตบเครื่องที่ได้ร่วมเรียนและร่วมรบบนโต๊ะอาหารมานับครั้งไม่ถ้วน ทำให้ชีวิตนักเรียน

ประวัติศาสตร์ของผู้เขียนมีสีสัน เสียงหัวเราะ ประสบการณ์และความทรงจำร่วมกัน มิตรภาพและ
วีรกรรมของพวกเราเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้เขียนอดยิ้มไม่ได้ทุกครั้งทีนึกถึง ขอขอบคุณจากใจ วิภาวี ณิชพงศ์
อารยา และพี่กวินวัฒน์ที่ให้ความช่วยเหลือผู้เขียนในโค้งสุดท้ายของวิทยานิพนธ์นี้

ขอบคุณจิตตมาศ รุ่นน้องภาคประวัติศาสตร์ ที่ช่วยแก้ไขและตรวจทานบรรณานุกรมอัน
ยุ่งเหยิงที่ผู้เขียนได้ก่อไว้ ให้ถูกต้องเป็นไปตามระเบียบของมหาวิทยาลัย

ขอบคุณครอบครัวที่ช่วยเหลือแบ่งเบาภาระหน้าที่ของผู้เขียนในยามหน้าสิ่วหน้าขวาน
และขอบคุณเพื่อนรักชาวศิลปากรทั้ง 2 คน สำหรับกำลังใจและมิตรภาพกว่า 12 ปีที่ไม่เคยแปร
เปลี่ยนไป

ท้ายสุดขอขอบคุณเป็นพิเศษ ผู้ชายคนสำคัญในชีวิต 2 คน ที่เป็นแหล่งกำลังใจและ
แหล่งกำลังใจทรัพยากรมาโดยตลอดการเรียน 4 ปี ร่วมทุกข์ร่วมสุขและอดทนฟังเสียงเคาะแป้นพิมพ์ในยาม
วิกาลอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะผู้ชายตัวเล็กๆที่เป็นทั้งแรงบันดาลใจ ความหวัง และความสุขของผู้เขียน

หากวิทยานิพนธ์นี้พอจะมีประโยชน์อยู่บ้าง ขอมอบคุณความดีและอุทิศให้แก่ “หญิงชั่ว”
ผู้โสดเล่นมีชีวิตอีกครั้งในวิทยานิพนธ์นี้

นางวรธิภา สัตยานุศักดิ์กุล

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(2)
กิตติกรรมประกาศ	(3)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา	4
1.3 ขอบเขตและวิธีการศึกษา	4
1.4 สมมติฐานการศึกษา	6
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย	7
1.6 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	7
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	23
บทที่ 2 มโนทัศน์และการจัดการควบคุมเพศวิถีในผู้หญิงของชนชั้นนำสยาม	24
2.1 งานเขียนเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์	24
2.2 สถาบันครอบครัวในสังคมสยาม	27
2.3 พุทธศาสนากับการกำหนดคุณค่าของผู้หญิง	33
2.4 หญิงชั่วในกฎหมายตราสามดวง	39
2.4.1 หญิงมีชู้: มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงกฎหมายตราสามดวง	39
2.4.2 ลักษณะของ “หญิงแพศยา” ในกฎหมายตราสามดวง	41
2.4.3 ประเภทของการทำชู้ในกฎหมายตราสามดวง	43
2.4.4 โทษของหญิงชั่วมีชู้ในกฎหมายตราสามดวง	44
2.4.5 ประเภทของหญิงชั่วในกฎหมายตราสามดวง	45
2.4.5.1 หญิงชั่ว: ภรรยาที่ไม่ดี	45

2.4.5.2 หญิงชั่ว: ลูกสาวที่ไม่ดี	47
2.5 หญิงชั่วในความรับรู้ของสังคม	51
2.6 อำนาจอิศระเหนือหญิง	54
2.7 ความผิดเมีย: ปัญหาครอบครัวสู่การแก้ไขกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	58
2.8 จากความเป็นควายสู่ความเป็นคน: การคลี่คลายสถานภาพตามกฎหมายของผู้หญิงสยาม	63
2.8.1 อำนาจอิศระ-อิสรภาพ กับผู้หญิงชนชั้นสูง	65
2.9 หญิงชั่วในกฎหมายเตียรบาล	73
2.9.1 ความผิดในเรื่องเพศ	76
2.9.1.1 การมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น	76
(1) การคบชู้	76
(2) การเล่นเพื่อน	77
(3) มีความสัมพันธ์กับหญิงม่าย	78
2.9.1.2 ความผิดที่ไม่ถึงขั้นมีเพศสัมพันธ์	78
2.9.2 ความผิดอื่นที่นอกเหนือจากเรื่องทางเพศ	79
2.9.2.1 การฝ่าฝืนอาณาเขต	79
2.9.2.2 ความผิดในเรื่องความประพฤติทั่วไป	80
2.10 หญิงชั่วในวรรณคดี	82
2.11 หญิงชั่วในประวัติศาสตร์ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์	94
2.12 สรุป	108
บทที่ 3 จากหม่อมวันทาถึงเจ้าจอมอิม : หญิงชั่วสมัยรัชกาลที่ 1- รัชกาลที่ 3	110
3.1 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์	111
3.2 อิทธิพลจากพุทธศาสนาในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์	113
3.3 พระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์	114
3.4 หญิงชั่วในพระราชพงศาวดาร	115
3.4.1 ความผิดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเมืองโดยตรง	116
3.4.1.1 กบฏ	116
3.4.2 ความผิดในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชาย	120

	(7)
3.4.2.1 เรื่องเพศสัมพันธ์	120
(1) การคบชู้	120
3.4.2.2 ความผิดในเรื่องของความประพฤติ	126
(1) การทำคุณไสย	126
3.5 สรุป	127
บทที่ 4 จากคุณสุวรรณถึงพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี: หญิงชั่วสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2477	130
4.1 การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ของชนชั้นนำสยามภายใต้ความเป็นสมัยใหม่	131
4.2 เพศสภาพกับความเป็นสมัยใหม่ของสังคมสยาม	135
4.3 หญิงชั่วสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2477	137
4.3.1 ความผิดเรื่องเพศสัมพันธ์	137
4.3.1.1 การคบชู้	138
4.3.1.2 การเล่นเพื่อน	139
4.3.1.3 มีสามีเป็นชายต่ำบรรดาศักดิ์	145
4.3.2 ความผิดในเรื่องความประพฤติ	161
4.3.2.1 การทำคุณไสย	161
4.3.2.2 ต่อด้านอำนาจอิสระ	163
4.4 สรุป	181
บทที่ 5 บทสรุป	183
รายการอ้างอิง	185
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับที่ 2 พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าจอมมารดาพึงปีเถาะ พ.ศ. 2398	196
ภาคผนวก ข ความฟ้อง	198
ภาคผนวก ข รายงานอยู่ภรรยาพระบันฑิตสิงหนาทดิถีเกลี้ยงตาย	200
ภาคผนวก ค ทรงเซนพระราชหัตถเลขา	210
ภาคผนวก ค ข่าวดังประหารชีวิต	212

ภาคผนวก ข คดีหมิ่นประมาทกรมหลวงราชบุรี	213
ภาคผนวก ง คำวินิจฉัย	216
ประวัติผู้เขียน	219

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ผู้หญิงถูกกล่าวถึงในประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคก่อนการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร จากตำนาน มุขปาฐะ และจารึก กระทั่งถึงยุคประวัติศาสตร์ที่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งพงศาวดาร บันทึกชาวต่างชาติ¹ ปรากฏเรื่องราวของผู้หญิงถูกบันทึกไว้เป็นจำนวนมาก แต่ทว่าเรื่องของผู้หญิงกลับถูกละเลยความสำคัญเนื่องจากความเฟื่องฟูของการศึกษาประวัติศาสตร์แบบมหาบุรุษที่ให้ความสำคัญกับเรื่องของผู้ชาย รวมทั้งประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมภายใต้การสนับสนุนจากรัฐ เครก เรย์โนลด์ เสนอว่า ประวัติศาสตร์เป็นการเล่าเรื่องอย่างหนึ่ง ทำให้สถานะของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไม่ต่างกับเรื่องเล่า ตำนาน นิยายที่แฝงไปด้วยอคติของผู้เล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์² ธงชัย วินิจจะกูลได้ให้ความหมายและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ โครงเรื่อง (plot) ในประวัติศาสตร์ว่า การเล่าเรื่องในประวัติศาสตร์เกิดขึ้นโดยอุดมการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่กำหนดโครงเรื่อง (plot) ในประวัติศาสตร์โดยที่ผู้เล่าเรื่องอาจตั้งใจหรือไม่ตั้งใจใส่อคติลงไปในเรื่องเล่านี้ด้วย³ และประวัติศาสตร์เป็นผลผลิตจากโครงเรื่องที่ถูกร่างขึ้นในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ไทยมีโครงเรื่องที่พันผูกอยู่กับประวัติศาสตร์ชาติและประวัติศาสตร์มหาบุรุษซึ่งเป็นแม่แบบในการกำหนดเรื่องราวเนื้อหาของประวัติศาสตร์⁴ เสนอภาพลักษณ์และการผลิตซ้ำในเรื่องการเมือง สงคราม และอำนาจของผู้ชาย ทำให้เรื่องของผู้หญิงในประวัติศาสตร์เป็นเพียงชิ้นส่วนที่เข้ามาเติมเต็มให้ภาพของผู้ชายในประวัติศาสตร์ดูสมบูรณ์แบบมากขึ้น

¹ จิราษ โสภา, "บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย," (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542).

² เครก เจ. เรย์โนลด์ส, "โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ" ใน *เจ้าสัวขุนศึก คักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550)

³ ธงชัย วินิจจะกูล, "เรื่อง, ลำดับเรื่อง, และโครงเรื่อง กับความรู้ประวัติศาสตร์," *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์* 12 (มิถุนายน 2551-พฤษภาคม 2552): 9-10.

⁴ ธงชัย วินิจจะกูล, "ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพราง สู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกระฎุมพีไทยในปัจจุบัน," *ศิลปวัฒนธรรม* 23,1 (พฤศจิกายน 2544): 56-65.

หลังการตั้งคำถามของนักประวัติศาสตร์สังคมในประเด็นที่ว่าผู้หญิงหายไปไหนบนหน้าประวัติศาสตร์ดูเหมือนว่าจะมีความตื่นตัวในการศึกษาเรื่องของผู้หญิงในประวัติศาสตร์เพิ่มมากขึ้นจากการสำรวจงานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทยของวารุณี โอสธารมย์ ซึ่งให้เห็นว่าแนวโน้มการศึกษาและเขียนงานประวัติศาสตร์ผู้หญิงหลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมามีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ วารุณีได้จำแนกตามกลุ่มเรื่องและการวิเคราะห์ และเสนอให้เห็นว่าภาพของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ค่อยๆ คลี่คลายจากการศึกษาและให้คำอธิบายผ่านงานเขียนประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามเรื่องของผู้หญิงยังคงมีความคลุมเครือซับซ้อนเนื่องจากข้อจำกัดของหลักฐาน อุดมการณ์และทัศนคติของสังคมในแต่ละยุคสมัย รวมทั้งความเฟื่องฟูของประวัติศาสตร์กระแสหลักที่บดบังประเด็นอื่นๆ ในประวัติศาสตร์ไปเพราะถูกแทนที่ด้วยอุดมการณ์ชาตินิยมและประวัติศาสตร์แบบมหาบุรุษ⁵ งานศึกษาเรื่องของผู้หญิงในประวัติศาสตร์กระแสหลักถูกนำเสนอออกมาในรูปของภาพลักษณ์ที่ดีของผู้หญิงชนชั้นสูงในสังคมจาริตของสยาม⁶ การเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงจึงมีเป้าหมายหลักเพื่อเน้นย้ำถึงความสำคัญของผู้ชาย เพราะผู้หญิงที่ดี คือผู้หญิงที่เชื่อฟังผู้ชาย ซึ่งไม่ได้หลุดออกจากกรอบของประวัติศาสตร์กระแสหลักที่เน้นความสำคัญไปที่ผู้ชาย ผู้หญิงในประวัติศาสตร์จึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งในเรื่องราวของผู้ชาย งานศึกษาทางด้านสตรีให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องสิทธิเสรีภาพของผู้หญิงเน้นอธิบายเรื่องอำนาจและความสามารถของผู้หญิงซึ่งไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าผู้ชาย แต่กระนั้นก็ตามงานทั้งหมดกลับมีเป้าหมายไปที่เรื่องคุณค่าความดีของผู้หญิง ได้แก่ งานเขียนที่แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพและความรู้ความสามารถของผู้หญิงในด้านต่างๆ รวมทั้งการบริหารจัดการความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชาย⁷ งานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับ

⁵วารุณี โอสธารมย์, “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย,” *วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์*, ฉ.25 (2546): 81-144.

⁶งานเขียนในลักษณะนี้ได้แก่ งานเขียนประวัติศาสตร์วีรสตรี เช่นบทความของ อัญชลี สุสายัณห์, ท้าวเทพสตรีและท้าวศรีสุนทร. สุนทรีย์ อาสะวโย, ผู้หญิงกับอำนาจในประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์: ศึกษากรณีสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอทั้งสองในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. สายพิน แก้วงามประเสริฐ, “ภาพลักษณ์ท้าวสุนาริในประวัติศาสตร์ไทย,” จิราณุ สุขภา, “บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย,” รวมทั้งงานวรรณกรรมประเภทนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ซึ่งดึงดูดความสนใจจากสังคมไทยเป็นอย่างมากในปัจจุบัน

⁷งานเขียนในลักษณะนี้ได้แก่ ดารณี ศรีหทัย, *สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี*. องค์ บรรจุน, *หญิงมอญ อำนาจและราชสำนัก*. Dhiravat na Pombejra, “VOC Employees and their Relationships with Mon and Siamese Women: A Case Study of Osoet Pegua” in Barbara Watson Andaya ed., *Other Pasts. Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*.

ประเด็นของเพศสภาพ ชนชั้นของผู้หญิง ปรากฏออกมาในงานศึกษาเรื่องผู้หญิงที่มีความขัดแย้งกับผู้ชาย โดยใช้หลักฐานจากเอกสารราชการประเภทคดีความในศาลเป็นหลัก ซึ่งสะท้อนปัญหาความขัดแย้งในชั้นไม่ปกติของพวกเธอ⁸ ทำให้ภาพของผู้หญิงเหล่านี้ถูกผลิตออกมาในรูปของผู้หญิงที่ต้องสู้เพื่อตัวตนและร่างกายของตนเองและถูกลดคุณค่าเพราะมีปัญหาข้อพิพาทกับผู้ชาย ผู้เขียนมีความสนใจว่า ผู้หญิงที่ไม่มีคุณค่าความดีนั้นถูกกล่าวถึงในเอกสารอื่นหรือไม่นอกเหนือจากเอกสารทางศาล และมีตัวตนอยู่ในพื้นที่ส่วนใดของประวัติศาสตร์

ท่ามกลางประวัติศาสตร์กระแสหลักอันทรงพลัง งานศึกษาเรื่องภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ผ่านมามุ่งเน้นอธิบายบทบาทของผู้หญิงดีและผู้หญิงไม่ดี⁹ ทว่าประเด็นเรื่องกระบวนการสร้างความดีความชั่วให้แก่ผู้หญิงในประวัติศาสตร์กลับถูกละเลยไป งานที่อธิบายถึงผู้หญิงดีในประวัติศาสตร์มักจะอยู่ในรูปของวีรสตรี ซึ่งเป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ที่ดีของผู้หญิงชนชั้นสูงในสังคมจารีตของสยาม แต่ในทางกลับกันเรื่องของผู้หญิงชั่ว ถูกจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ไม่น้อย แต่ทว่ากลับถูกละเลยความสำคัญและถูกมองข้ามไปว่าในการตีตราและตอกย้ำความชั่วของผู้หญิงเหล่านั้นมีเหตุมีผล มีความสัมพันธ์กับบริบทอะไรและอย่างไรในประวัติศาสตร์นั้น

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษาการสร้างและการนำเสนอ “หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย โดยศึกษาภาพลักษณ์ และพฤติกรรมของผู้หญิงที่ถูกบันทึกว่า “ชั่ว” ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นตัวกำหนดและหล่อหลอมมโนทัศน์ของคนในสังคมนิยามคำว่า หญิงชั่ว ในวิทยานิพนธ์นี้หมายถึง ผู้หญิงที่ถูกบันทึกในประวัติศาสตร์เป็นลายลักษณ์อักษรว่ากระทำความผิดและถูกลงโทษอย่างใดอย่างหนึ่งทางร่างกายหรือถูกลงโทษทางจิตใจเช่นการถูกประณาม หรือถูกตีเตียน อนุมานว่าหญิงนั้นเป็นหญิงที่ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ชายหรือเป็นหญิงนอกอุดมคติในสังคมสมัยนั้น โดยเฉพาะการทำความผิดในเรื่องความประพฤติทางเพศ โดยมีชนชั้นเป็นเงื่อนไขในการแบ่งแยกและตีตราความชั่วของผู้หญิง

วิทยานิพนธ์นี้เสนอให้เห็นว่า “หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทยถูกสร้างโดยมโนทัศน์และค่านิยมของผู้ชายในสังคมซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของการเขียนประวัติศาสตร์โดยผู้ชาย ในแต่ละยุคสมัยภาพของหญิงชั่วในประวัติศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมและวัฒนธรรม

⁸ วารุณี โอสธารมย์, “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย,” 136.

⁹ งานเขียนประวัติศาสตร์ที่เสนอภาพลักษณ์ของหญิงดีและหญิงไม่ดีอย่างชัดเจน คืองานเขียนประวัติศาสตร์เรื่องของผู้หญิงตัวอย่างพระสุริโยทัย ซึ่งเสนอบทบาทของผู้หญิงชนชั้นสูงที่ดีในภาพของนางแก้วและมักนำเสนอควบคู่ไปกับการเสนอภาพผู้หญิงไม่ดีอย่างท้าวศรีสุตาจันทร์ กระนั้นก็ตามเรื่องของผู้หญิงทั้งสองคนกลับเป็นเพียงส่วนหนึ่งในเรื่องราวของผู้ชายในการกอบกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกล่าวถึงการเมือง สงคราม และอำนาจของผู้ชายในประวัติศาสตร์มหาบุรุษ

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ พุทธศาสนาเป็นมาตรฐานหลักของความดีความชั่วในสังคม “หญิงชั่ว” ที่ประพฤติผิดทางเพศจึงถูกนำเสนอในภาพของผู้หญิงที่ละเมิดศีลธรรมทางพุทธศาสนา และในยุคถัดมา สมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2477 สังคมสยามภายใต้การปะทะระหว่างจารีตเดิมและความเป็นสมัยใหม่ ส่งผลให้มโนทัศน์ของผู้ชายและผู้หญิงมีการเปลี่ยนแปลงไป “หญิงชั่ว” ในยุคสมัยนี้จึงถูกนำเสนอในภาพของผู้หญิงที่ละเมิดจารีตเดิมและต่อต้านอำนาจชายเป็นใหญ่ในสังคมสยาม

เป็นไปได้เลยที่จะกล่าวถึงแต่เพียงบทบาทของผู้หญิงเท่านั้น เพราะประเด็นการศึกษาเรื่องผู้หญิงผูกพันอยู่กับเรื่องของเพศสภาพและเพศวิถี อันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชายในสังคม และมีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงผู้ชายด้วย ซึ่ง “ผู้ชาย” ในวิทยานิพนธ์นี้ จะเป็นส่วนเติมเต็มให้ภาพของผู้หญิงในประวัติศาสตร์อีกมุมหนึ่งที่มีความสมบูรณ์แจ่มชัดขึ้นเฉกเช่นเดียวกัน

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. ศึกษาปัจจัยและกระบวนการสร้างและมโนทัศน์เรื่องหญิงชั่ว ผ่านการเขียนประวัติศาสตร์ภายใต้สังคมชายเป็นใหญ่ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึงพุทธศักราช 2477 โดยพิจารณาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการเขียนถึงหญิงชั่วในประวัติศาสตร์ไทย
2. ศึกษาประวัติและภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ถูกตีตราและเข้าข่าย “ชั่ว” ในบันทึกทางประวัติศาสตร์ และผู้หญิงชั่วในวรรณคดีที่เป็นต้นแบบของการสร้างภาพลักษณ์ผู้หญิงที่ตีและชั่วในสังคม

1.3 ขอบเขตและวิธีการศึกษา

ศึกษาเอกสารประเภทลายลักษณ์อักษร รวมทั้งงานวรรณกรรมที่บันทึกเรื่องของผู้หญิงที่ถูกบันทึกหรือเข้าข่าย “หญิงชั่ว” ในสมัยเริ่มกรุงรัตนโกสินทร์ ถึงพุทธศักราช 2477 โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วนตามบริบทเวลา ในส่วนแรก บทที่ 3 อธิบายเรื่องราวของหญิงชั่วที่ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ศึกษาเฉพาะหญิงชั่วในพระราชพงศาวดาร และเอกสารอื่นที่กล่าวถึงหญิงชั่วได้แก่ พระนิพนธ์และบันทึกส่วนตัวของชนชั้นสูง เนื่องจากข้อจำกัดของหลักฐานในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์เอกสารส่วนมากเป็นเอกสารที่ถูกบันทึกโดยรัฐและมีส่วนที่กล่าวถึงผู้หญิงน้อยมาก ทั้งยังจำกัดในกลุ่มผู้หญิงชนชั้นสูงอันมีความสัมพันธ์กับชนชั้นนำผู้ชายเท่านั้น ในส่วนที่สอง บทที่ 4 อธิบายเรื่องราวของหญิงชั่วในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพุทธศักราช 2477 ศึกษาเรื่องหญิงชั่วซึ่งถูกบันทึกในหลักฐานประเภทต่างๆ ทั้งพระราชพงศาวดาร พระราชหัตถเลขา

ราชกิจจานุเบกษา พระนิพนธ์ และเอกสารทางศาล และเอกสารอื่นที่กล่าวอ้างถึงหญิงชั่ว ซึ่งในส่วนนี้ ศึกษาความหลากหลายของหลักฐานและบริบททางสังคม ส่งผลต่อรูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์ถึง หญิงชั่วและบทลงโทษที่เปลี่ยนแปลงไป

ในด้านหลักฐาน ใช้เอกสารทั้งหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรองเนื่องจากวิทยานิพนธ์นี้ต้องการศึกษาถึงกระบวนการสร้างความชั่วให้แก่ผู้หญิงบนหน้าประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงมีความ จำเป็นที่จะต้องศึกษารายละเอียดในหลักฐานชั้นรองด้วย เพื่อความกระจ่างชัดในการอธิบายถึง แนวคิดและกระบวนการสร้างความชั่วให้แก่ผู้หญิง รวมทั้งบริบททางสังคมอันเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผล ต่อตัวผู้เขียนประวัติศาสตร์ ในส่วนของหลักฐานชั้นต้น ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชหัตถเลขา ราชกิจจานุเบกษา พระนิพนธ์และบันทึกส่วนพระองค์ บันทึกของชาวต่างชาติ ได้แก่ บันทึกของหมอบรัดเลย์ บันทึกของหมอสมิธ บันทึกของคาร์ล บ็อค สื่อสิ่งพิมพ์ร่วมสมัย ได้แก่ จดหมายเหตุบางกอกรีคอร์เดอร์ หลักฐานชั้นรอง ได้แก่ งานวิจัย งานวิชาการรวมทั้งงานเขียนประเภท สารคดี ที่ศึกษาและกล่าวอ้างถึงหญิงชั่วในประวัติศาสตร์ไทย

ระยะเวลาที่ศึกษานั้น ตั้งแต่เริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงพุทธศักราช 2477 ช่วงเริ่มต้น กรุงรัตนโกสินทร์เป็นยุคสมัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมและการเมือง ทั้งรับเอาค่านิยมและ จารีตประเพณีของรัฐอยุธยาและการปรับแต่งเพิ่มเติมเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายทางการเมืองของ กรุงรัตนโกสินทร์ การเน้นความสำคัญของพุทธศาสนาโดยชนชั้นนำสยามนำพุทธศาสนามาเป็น หลักการในการจัดระเบียบและควบคุมสังคม โดยเฉพาะมาตรฐานทางศีลธรรม ทำให้คุณค่าในตัว บุคคลถูกประเมินจากมาตรฐานทางศีลธรรมในพุทธศาสนา อันส่งผลต่อการกำหนดมาตรฐานหญิงดี หญิงชั่วและการตีตราผู้หญิงที่ละเมิดศีลธรรม

พุทธศักราช 2477 เป็นปีที่สภาผู้แทนราษฎรลงมติด้วยคะแนนเสียง 77 ต่อ 19 ให้สามิ จดทะเบียนภริยาได้คนเดียว นำไปสู่การประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัวในพุทธศักราช 2478 ถือว่าเป็นการสถาปนาหลักผัวเดียวเมียเดียวผ่านระบบกฎหมาย รวมทั้งการสร้างวัฒนธรรมผัวเดียวเมียเดียวรองรับค่านิยมนี้ อันที่จริงสภาผู้แทนราษฎร ได้พิจารณา ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ว่าด้วยครอบครัวในปีพุทธศักราช 2476 หลักผัวเดียว เมียเดียวนี้ได้รับการยืนยันในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 22 มกราคม พุทธศักราช 2477 และประกาศใช้ในปีพุทธศักราช 2478 การวางหลักผัวเดียวเมียเดียวลงในกฎหมายย่อมหมายถึงการ ประกาศยกวัฒนธรรมชนชั้นกลางที่สมาทานมโนทัศน์ผัวเดียวเมียเดียวให้ขึ้นมาแทนที่ระบบผัวเดียว หลายเมียที่มีภาพลักษณ์ว่าเป็นของชนชั้นสูง¹⁰ หลังการประกาศใช้กฎหมายบรรพ 5 ครอบครัว โดย

¹⁰ สุรเชษฐ์ สุขลากกิจ, “‘ผัวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึง ทศวรรษ 2480,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

รัฐบาลซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มปัญญาชนเป็นส่วนใหญ่ ทำให้กลุ่มของชนชั้นนำไม่ได้มีบทบาทหลักในสร้างความเป็นหนึ่งมากเท่าในอดีต ถือเป็นการยุติระบบครอบครัวแบบจารีตสยามและเป็นการทำลายชนบครอบครัวเดี่ยวหลายเมียแบบเดิมที่อิงกับพุทธศาสนา โดยยกเลิกกฎหมายลักษณะผัวเมียซึ่งเป็นกฎหมายที่บังคับใช้ในรัฐมาอย่างยาวนานตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 กรุงศรีอยุธยา แม้ว่าในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์กฎหมายเกี่ยวกับผู้หญิงได้ถูกปรับปรุงแก้ไขในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จวบจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงถูกยกเลิกไป ซึ่งแม้ว่าในทางปฏิบัติจริงกฎหมายผัวเดียวเมียเดียวยังไม่สามารถครอบคลุมบังคับใช้ได้ทั้งหมดแต่ถือว่าการเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและโลกทัศน์ในสังคมในแง่ความคาดหวังที่มีต่อผู้หญิงและการสร้างความเป็นหญิงรูปแบบใหม่ในสังคม

สาระสำคัญของกฎหมายครอบครัวฉบับใหม่คือ ในการสมรสต้องจดทะเบียนผู้ที่มีคู่สมรสอยู่แล้วจะจดทะเบียนสมรสอีกไม่ได้ ถ้าจดทะเบียนซ้อนการสมรสครั้งหลังเป็นโมฆะ การหย่าร้างและการแบ่งสินสมรสให้ชายและหญิงได้คนละครึ่งส่วนเท่าๆกัน¹¹ เป็นที่น่าสังเกตว่าในเรื่องของภรรยาที่มีคู่ กฎหมายใหม่ยังคงกำหนดตามพระไอยการลักษณะผัวเมียว่าหากภรรยาที่มีคู่ สามเณรหรือชายสามเณรสามารถฟ้องหย่าได้หากภรรยาไม่สามรถฟ้องหย่าได้หากสามเณร การกำหนดให้หญิงหม้ายสมรสครั้งใหม่ได้ เมื่อการสมรสครั้งก่อนผ่านไปแล้วไม่น้อยกว่า 310 วัน¹⁴ รวมทั้งสิทธิของชายคู่หมั้นอาจเรียกค่าทดแทนจากชายอื่น ผู้ทำการล่วงเกินหญิงคู่หมั้นในทางประเวณี¹⁵

1.4 สมมติฐานการศึกษา

1. หญิงชู้ในประวัติศาสตร์ไทยถูกสร้างขึ้นโดยมโนทัศน์และค่านิยมของผู้ชาย ผ่าน

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556).

¹¹ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 อ้างถึงใน *เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี*, บรรณาธิการโดย อารียา สินธุจรีวัตร (กรุงเทพฯ: สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทยฯ, 2535), 76-77.

¹² ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 มาตรา 1500 อ้างถึงใน *เรื่องเดียวกัน*, 89.

¹³ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 มาตรา 1505 อ้างถึงใน *เรื่องเดียวกัน*, 90.

¹⁴ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 มาตรา 1445 อ้างถึงใน *เรื่องเดียวกัน*, 82.

¹⁵ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 มาตรา 1443 อ้างถึงใน *เรื่องเดียวกัน*, 82.

กระบวนการการเลือกสรร จัดลำดับแบ่งประเภท และนำเสนอหญิงชั่ว ในบริบทภายใต้โลกทัศน์แบบสังคมชายเป็นใหญ่ เพื่อต้องการสร้างผู้หญิงที่ดีหรือผู้หญิงในอุดมคติในโลกทัศน์แบบสังคมชายเป็นใหญ่

2. หญิงชั่วในประวัติศาสตร์ไทยถูกตีความตามบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ความดีความชั่วเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและบริบททางสังคมและวัฒนธรรม “หญิงชั่ว” ถูกตัดสินโดยค่านิยมในสังคมชายเป็นใหญ่ ซึ่งมีพุทธศาสนาเป็นกรอบความคิดในการสร้างและตัดสินพฤติกรรมการกระทำของผู้หญิง ผ่านทางกฎหมาย วรรณคดีและคตินิยมวัฒนธรรมในการกำหนดเรื่องความดีความชั่วและศีลธรรมของคนในสังคม

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

งานศึกษาเรื่อง “หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย: การสร้างความเป็นหญิงโดยชนชั้นนำสยามช่วงต้นรัตนโกสินทร์ถึงพ.ศ. 2477 เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยยึดแนวทางระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และนำเสนอในรูปแบบการบรรยายวิเคราะห์ ตามขั้นตอนดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร โดยศึกษาจากหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง รวมทั้งงานวรรณกรรม งานเขียนวิชาการ และงานเขียนบันเทิงคดีที่ปรากฏเรื่องราวของหญิงชั่ว
2. การใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ในการศึกษาข้อมูลที่ได้จากเอกสารโดยการวิพากษ์และการตีความข้อมูล
3. กำหนดกรอบคิดและแสวงหาทฤษฎีเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา โดยเริ่มจากการตั้งประเด็นที่จะศึกษาขอบเขตในการศึกษา แนวทางการศึกษาและอภิปรายสรุปจากหลักฐาน
4. สังเคราะห์และวิเคราะห์จากเอกสารผ่านขั้นตอนกระบวนการตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์
5. เขียนงานวิจัยโดยอธิบายข้อมูลในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์อย่างเป็นเหตุเป็นผล

1.6 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ท่ามกลางประวัติศาสตร์กระแสหลักอันทรงพลังในวงวิชาการไทยในอดีตที่ผ่านมาเน้นให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ของผู้ชายโดยเฉพาะเรื่องของการเมือง ทำให้บทบาทผู้หญิงในประวัติศาสตร์ไทยที่น่าจะมีมากกว่าการเป็นเพียงส่วนหนึ่งของรัฐชาติและความเป็นชายกลับเลือน

หายไป ทั้งๆ ที่เรื่องของผู้หญิงถูกบันทึกในประวัติศาสตร์ไว้ไม่น้อยไปกว่าเรื่องของผู้ชาย เครก เจ เรย์โนลด์ส (Craig J. Reynolds) นักวิชาการประวัติศาสตร์สังคม ได้ตั้งข้อสังเกตในงานเขียนเรื่อง *Engendering Thai*¹⁶ ว่า ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์แต่ทว่าประเด็นหลักของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยกลับไม่มีเรื่องของเพศสภาพในประวัติศาสตร์ ทั้งที่ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายและบทบาทของผู้หญิงถูกกล่าวถึงอยู่เสมอในหลายมิติในประวัติศาสตร์ เรย์โนลด์สชี้ให้เห็นว่า อิทธิพลของการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองแบบรัฐชาติในวงวิชาการไทยซึ่งสนับสนุนโดยรัฐสยาม ส่งผลประเด็นเรื่องเพศสภาพและบทบาทผู้หญิงถูกบดบังและแทนที่ด้วยความเป็นชายแบบการเมืองมหาบุรุษ จนละเลยความสำคัญมิติอื่นๆ ในประวัติศาสตร์ไป

ในงานศึกษาของมาลี พุกษพงศาวิไล เรื่องย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง 17 เป็นงานเขียนซึ่งปรับปรุงมาจากงานวิจัยในด้านสตรีศึกษา รวบรวมความรู้เกี่ยวกับสถานภาพ บทบาทและการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองของผู้หญิง รวมทั้งการคลี่คลายสถานภาพทางกฎหมายของผู้หญิงซึ่งมีพัฒนาการตั้งแต่ “ความเป็นควาย” ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มาสู่สถานะของ “ความเป็นบุคคล” ตามกฎหมายในช่วงของการก้าวเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ของสยาม มาลีชี้ให้เห็นว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยแบบเน้นศูนย์ไปที่เรื่องของรัฐชาติ พระมหากษัตริย์ และสงครามการสู้รบช่วงชิงระหว่างกลุ่มอำนาจทางการเมืองในช่วงต่างๆ ทำให้บทบาทของผู้หญิงถูกบดบังหายไป แม้ว่าจะมีการกล่าวถึงผู้หญิงอยู่บ้าง แต่อยู่ในลักษณะของปัจเจกบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้ที่เป็ศูนย์กลางแห่งอำนาจ เช่น ผู้หญิงในฐานะพระมเหสี พระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ และผู้หญิงที่ถูกยกย่องว่าเป็นวีรสตรี และยังสรุปได้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ของไทยไม่เห็นถึงความสำคัญของบทบาทผู้หญิง จนทำให้เห็นว่าไม่มีผู้หญิงอยู่ในประวัติศาสตร์¹⁷ เนื่องมาจากประเด็นศึกษาสถานภาพ บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างเพศในประวัติศาสตร์ถูกละเลยจากนักประวัติศาสตร์กระแสหลักที่มุ่งให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์การเมืองแบบมหาบุรุษ ในขณะที่พอจะเห็นร่องรอยของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่ทว่าความขาดแคลนหลักฐานข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตของไพร่และสามัญชนในยุคเริ่มต้น ซึ่งหลักฐานที่พบนี้นั้นมีไม่มากพอที่จะทำความเข้าใจเรื่องสถานภาพบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายได้อย่างละเอียด โดยในงานชิ้นนี้มาลีได้สืบย้อนกลับไปถึงสมัยทวารวดี

¹⁶Craig J. Reynolds, “Engendering Thai historical Writing,” in *Seditious histories: contesting Thai and Southeast Asian pasts* (Seattle: University of Washington Press in association with Singapore University Press, 2006), 122-140.

¹⁷มาลี พุกษพงศาวิไล, *ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2551).

¹⁸เรื่องเดียวกัน, 35.

สุโขทัย อยู่อยุธยาจนสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อเสาะหาร่องรอยของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ในแต่ละสมัย และชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของพัฒนาการทางกฎหมายที่ส่งผลต่อสถานภาพของผู้หญิงในฐานะพลเมืองของรัฐ การคลี่คลายสถานภาพทางกฎหมายของผู้หญิง จากความเป็นควายในสมัยโบราณมาสู่ศักดิ์ศรีของความเป็นคนในที่สุด

เป็นที่ถกเถียงในวงวิชาการว่าแนวคิดเรื่องประวัติศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าสถานะของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ไม่ต่างกับเรื่องเล่า ตำนาน นิยายที่แฝงไปด้วยอคติของผู้เล่า เรื่องทางประวัติศาสตร์นั้น งานอีกชิ้นของเรย์โนลด์ส “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย : ทฤษฎีและการปฏิบัติ”¹⁹ ซึ่งอธิบายว่า ประวัติศาสตร์เกิดขึ้นโดยการสร้าง “โครงเรื่อง” หรือ “Plot” ทางประวัติศาสตร์ผ่านกระบวนการเลือกสรร การสร้างความสัมพันธ์ต่อเหตุการณ์และตัวละคร โดยประเภทของเรื่องที่นักประวัติศาสตร์ใช้มักอิงแอบอยู่กับโครงสร้างส่วนลึกในจิตสำนึกของเราเอง นอกจากนี้เรย์โนลด์สยังชี้ให้เห็นว่าการเล่าเรื่องเป็นส่วนสำคัญของการเขียนประวัติศาสตร์ ดังนั้นการเขียนประวัติศาสตร์หรือประวัติศาสตร์นิพนธ์ คือสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ได้เลือกและตัดสินใจ ผ่านการเรียบเรียงคัดเลือกตัดทอนและตกลงใจที่เขียนขึ้น งานศึกษาเรื่องการเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงของ ธเนศ วงศ์ยานนาวา เรื่อง “ผู้หญิงและอำนาจ: การเขียนแบบผู้ชาย”²⁰ อธิบายถึงการเขียนถึงผู้หญิงในประวัติศาสตร์ตะวันตกกว่า เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยผู้ชายที่แสดงออกถึงความจงเกลียดจงชังผู้หญิงไม่ว่าสิ่งต่างๆเหล่านี้จะเป็นความจริงหรือจินตนาการ สิ่งสำคัญที่เป็นพื้นฐานของความคิดเหล่านี้ก็คือความกลัว โดยผู้ชายใช้วิธีการควบคุมกับความกลัวเหล่านี้โดยการเขียน ซึ่งเป็นผลผลิตที่ให้ความคงทนถาวรมากกว่าคำพูด ดังนั้นการเขียนเป็นกิจกรรมของการทำลายล้าง การบีบบังคับเพื่อให้ผู้อ่านเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมายที่ตัวเองต้องการ เมื่อการเขียนที่กระทำโดยผู้ชายโดยมีเนื้อหาอยู่ที่ผู้หญิง ย่อมหมายความว่า การเขียนนั้นต้องมีผลในการทำลายล้างความเป็นผู้หญิง โดยมีจุดมุ่งหวังที่จะให้ทั้งหมดเข้าร่วมศูนย์อยู่ที่ความเป็นชายซึ่งการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายในการควบคุมนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์รองรับให้ทุกคนในสังคมปฏิบัติตาม

หลังจากการตั้งข้อสงสัยและคำถามของนักประวัติศาสตร์สังคม ในแง่ที่ว่าผู้หญิงไม่เคยมีบทบาทสำคัญในหน้าประวัติศาสตร์เลย งานศึกษาในวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยดูเหมือนจะมีการตื่นตัวให้ความสนใจเรื่องของผู้หญิงเพิ่มขึ้น มีงานศึกษาที่เกี่ยวกับผู้หญิงโดยเฉพาะเป็นจำนวน

¹⁹ เกรก เจ. เรย์โนลด์ส, “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ,” 197-230.

²⁰ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “ผู้หญิงและอำนาจ: การเขียนแบบผู้ชาย,” ใน *สตรีศึกษา 1: ผู้หญิงกับประเด็นต่างๆ*, รวบรวมโดย สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2541), 165-215.

พอสมควร แต่ส่วนมากเป็นงานศึกษาปัจเจกบุคคลในรูปของวีรสตรี วิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพลักษณ์ท้าวสุรนารีในประวัติศาสตร์ไทย”²¹ แสดงให้เห็นถึงกระบวนการสร้างวีรสตรีอันสัมพันธ์กับการสร้างอุดมการณ์ของชาติ โดยการใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือทางการเมือง แม้ว่างานศึกษาประเภทวีรสตรีนี้จะให้ความสำคัญกับผู้หญิงแต่ก็ยังเป็นเพียงการศึกษาเรื่องของผู้หญิงที่ถูกควบคุมจัดการโดยผู้ชายภายใต้อำนาจทางการเมือง ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย”²² ได้อธิบายถึงผู้หญิงในหน้าประวัติศาสตร์ว่า การสร้างวีรสตรีในประวัติศาสตร์นิพนธ์ยุคใหม่ มีความสัมพันธ์กับแนวคิดอุดมการณ์เรื่อง ชาติ และชาตินิยมเป็นหลัก ในงานศึกษานี้จิราณูใช้หลักฐานของส่วนกลางคือกรุงเทพเท่านั้น และไม่ได้ให้ความสำคัญกับหลักฐานของหัวเมืองอื่นรวมทั้งประเทศราชที่มีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ของไทยในแง่การเลือกสรรและการตัดสินใจของนักประวัติศาสตร์

นอกเหนือไปจากงานศึกษาผู้หญิงในรูปของวีรสตรีที่ยังคงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของประวัติศาสตร์การเมืองมหาบุรุษ ยังมีงานอีกกลุ่มหนึ่งที่ศึกษาเรื่องของอำนาจของผู้หญิง ในแง่ที่ว่าผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในแม้ว่าจะอยู่ภายใต้สังคมชายเป็นใหญ่มีสิทธิเสรีภาพอันจำกัด แต่ผู้หญิงกลุ่มนี้ยังมีพลังอำนาจบางประการที่ผู้หญิงเหล่านี้ใช้ต่อรองกับผู้ชาย ในงานเขียนเรื่อง หญิงมอญ อำนาจและราชสำนัก²³ องค์ บรรจุน อธิบายการจับกลุ่มทางสายสัมพันธ์เครือญาติของหญิงมอญในราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ ตระกูลขุนนาค ตระกูลเจ้าคุณชูโต ตระกูลคชเสนี ตระกูลบางช้าง มีลักษณะพิเศษและมีความเข้มแข็ง ทำให้สามารถมีอำนาจต่อรองทางการเมืองได้ ซึ่งแตกต่างจากหญิงในราชสำนักฝ่ายในที่มาจากสายตระกูลอื่นๆ ผู้หญิงมอญที่มีบทบาทและอำนาจในราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์โดยการให้ลูกหลานที่เป็นผู้หญิงถวายตัวเป็นบาทบริจาริกาของพระมหากษัตริย์ไม่ว่าจะเป็นตำแหน่งพระสนมหรือพนักงานข้าหลวงฝ่ายใน ซึ่งมีบทบาทต่อการเมืองแม้ว่าจะเป็นบทบาททางอ้อมก็ตาม ในขณะที่เดียวกันต้องยอมรับว่าหญิงมอญเหล่านี้แทรกซึมอำนาจและอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นถึงระบบการเมืองแบบอุปถัมภ์ของราชสำนักสยาม การถวายความจงรักภักดีของขุนนางที่มีต่อพระมหากษัตริย์ โดยการถวายลูกหลานผู้หญิงให้เข้าไปรับใช้ในราชสำนักฝ่ายใน เป็นเครื่องประกันความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ องค์ บรรจุนยังเสนอประเด็นสำคัญเรื่องบทบาทของผู้หญิงที่มากกว่าการเป็นเมียหรือ

²¹สายพิน แก้วงามประเสริฐ, “ภาพลักษณ์ท้าวสุรนารีในประวัติศาสตร์ไทย,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537).

²²จิราณู โสภา, “บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542).

²³องค์ บรรจุน, *หญิงมอญ อำนาจและราชสำนัก* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550).

เครื่องมือตอบสนองทางเพศ โดยแสดงให้เห็นว่า อำนาจของผู้หญิงจะเพิ่มพูนมากขึ้นเมื่อเป็น “แม่” เนื่องจากลูกชายหรือพระโอรสเจริญพระชันษาขึ้น สามารถมีตำแหน่งหน้าที่ที่สำคัญในราชสำนัก ซึ่งตำแหน่งและอำนาจของแม่จะเพิ่มพูนตามลูกไปด้วย ซึ่งผู้หญิงมอญเหล่านี้ได้ใช้ “ความเป็นแม่” ในการบริหารควบคุมอำนาจทางการเมืองผ่านสายสัมพันธ์ของแม่กับลูก

เนื่องจากการดำเนินชีวิตของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในของสยามผูกพันและวนเวียนอยู่ในเรื่องของการเมืองเป็นหลัก ทั้งๆ ที่ผู้หญิงเหล่านี้แทบจะไม่เคยได้ใช้อำนาจทางการเมืองโดยตรงแต่ทว่าความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจการเมืองกับเพศวิถีของผู้หญิงชนชั้นสูงนั้นถูกใช้และถูกควบคุมโดยผู้ชาย งานศึกษาเรื่อง “นางใน : ชีวิตทางสังคมและบทบาทสังคมไทย สมัยรัชกาลที่ 5”²⁴ ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของชนชั้นปกครองในสยาม ระหว่างกษัตริย์กับตระกูลขุนนางที่มีผู้หญิงเป็นตัวกลางของความสัมพันธ์ในการถ่ายเทอำนาจซึ่งกันและกันของชนชั้นปกครอง ชีวิตของกลุ่มผู้หญิงที่รับราชการฐานนางในของพระมหากษัตริย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจำแนกเป็นกลุ่มพระภรรยาเจ้า กลุ่มเจ้าจอมมารดาและเจ้าจอม การที่ผู้หญิงฝ่ายในถวายตัวต่อพระมหากษัตริย์นับเป็นตัวแทนของชนชั้นปกครองที่ถูกส่งไปเจริญสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์เป็นการสร้างพันธมิตรทางการเมืองโดยการแต่งงาน โดยผู้หญิงทั้งหมดมาจากตระกูลที่มีสถานะต่างกัน อันส่งผลต่อการดำเนินชีวิตที่ต่างกันในราชสำนักด้วย คุณสมบัติส่วนตัวด้านความรู้ความสามารถของนางในเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ต่อไป นางในจึงต้องแสดงถึงลักษณะเด่นของตนเองให้มีโอกาสได้ถวายปรนนิบัติรับใช้ รวมทั้งรักษาสถานะของตนไว้ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างนางในด้วยกันนั้น มีทั้งเชิงมิตรภาพ เกื้อกูลกัน และแข่งขันไม่ไว้วางใจต่อกัน

งานศึกษาเรื่องโครงสร้างและพัฒนาการของราชสำนักฝ่ายใน วิทยานิพนธ์เรื่อง “สตรีในราชสำนักสยามตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2394- 2468”²⁵ อธิบายถึงพัฒนาการของราชสำนักฝ่ายในตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) โดยประเด็นการศึกษาเน้นเรื่องกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยที่เกิดจากปัจจัยภายนอกคืออิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก และปัจจัยภายในคือปัญหาเศรษฐกิจและการเมือง

²⁴ พรศิริ บุรณเขตต์, “นางใน : ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5,” (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540).

²⁵ สาระ มีผลกิจ, “สตรีในราชสำนักสยามตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2394-2468,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542).

ในสยามซึ่งส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในกลุ่มของเจ้านายฝ่ายใน งานเขียนนี้แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์และวิถีชีวิตของผู้หญิงในราชสำนักที่เปิดรับต่อสิ่งแปลกใหม่จากตะวันตก แต่งานนี้ไม่ได้วิเคราะห์รวมไปถึงความคิด โลกทัศน์ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของเจ้านายฝ่ายใน

งานศึกษาที่เกี่ยวกับประเด็นเรื่องโลกทัศน์และความสัมพันธ์ระหว่างนางใน วิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวคิดการเป็นข้าช่วงใช้ จากมุมมองของสตรีผู้เป็นข้าราชการสำนักฝ่ายในในสมัยรัชกาลที่สี่ รัชกาลที่ห้า และรัชกาลที่หก”²⁶ ศึกษาความคิดของไทยในการถวายงานของนางในราชสำนักในช่วงรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 แสดงให้เห็นวิวัฒนาการของราชสำนักฝ่ายใน โดยใช้กรอบมุมมองความคิดของไทยที่มองสังคมไทย “นางใน”ในวิทยานิพนธ์นี้รวมถึงผู้หญิงที่ถวายเป็นพระภรรยาเจ้า ภรรยาเจ้า และผู้หญิงที่ทำงานในราชสำนักมีหน้าที่การงานแตกต่างกันไป ทักษะของนางในคือการได้ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่การงานใดๆ ก็ตามเป็นความหวังและจินตนาการอันสูงสุดของข้าแผ่นดิน การถวายตัวล้วนมาด้วยความเต็มใจของบิดามารดารวมทั้งเจ้าตัว เนื่องจากความปรารถนาที่จะได้มีโอกาสรับใช้ใกล้ชิด หรือได้มีโอกาสเข้าไปทำงานในราชสำนัก เนื่องจากราชสำนักเป็นสถานที่เดียวที่สตรีเหล่านี้จะได้รับการศึกษา การฝึกอบรมในทักษะที่กุลสตรีชั้นสูงพึงมี ผลจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าพวกเขาจะอยู่ในสถานะของข้าช่วงใช้ แต่ทัศนคติของนางในเหล่านี้กลับมองว่าสิ่งเหล่านี้คือประสบการณ์ที่หาไม่ได้จากโลกภายนอกราชสำนัก

งานวิจัยเรื่อง “การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของสตรีฝ่ายในรัชกาลที่ 5 ถึง รัชกาลที่ 7”²⁷ ศึกษาบทบาทผู้หญิงชั้นสูงในสังคมไทย ตามกรอบแนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์จากความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับขุนนาง และความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายฝ่ายในกับข้าราชการบริพาร ทั้งนี้ วิชาชี้ว่า การพึ่งพากันระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับขุนนางเป็นรูปแบบสังคมจารีตของราชสำนักไทย และอธิบายว่าราชสำนักฝ่ายในคือกลุ่มสตรีที่มีจำนวนมากและใกล้ชิดกับผู้นำประเทศในช่วงเวลาการเปลี่ยนผ่านจากการเมืองและสังคมแบบจารีตเป็นกระบวนการทำให้เป็นแบบตะวันตก ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัชกาลที่ 5 ประกอบไปด้วยกลุ่มเจ้านายฝ่ายใน ได้แก่พระมเหสี เจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมซึ่ง

²⁶ปิ เมลานี อันตระการ, “แนวคิดการเป็นข้าช่วงใช้ จากมุมมองของสตรีผู้เป็นข้าราชการสำนักฝ่ายใน ในสมัยรัชกาลที่สี่ รัชกาลที่ห้า และรัชกาลที่หก,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

²⁷วิชา เอี่ยมประไพ, “การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของสตรีฝ่ายใน สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง รัชกาลที่ 7,” (รายงานการวิจัยคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2555) ใน <http://ssruir.ssru.ac.th/bitstream/ssruir/681/1/065-55.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2557).

มีบทบาทต่อการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับวงศ์ตระกูลของตน โดยพิจารณาจาก ภูมิหลังพระมหาลีปางพระองค์ รวมทั้งพื้นฐานครอบครัวซึ่งมีตำแหน่งสำคัญเกี่ยวกับการปกครอง และเศรษฐกิจ นอกจากนี้ราชสำนักฝ่ายในเป็นแหล่งรวมของศิลปวัฒนธรรมชั้นเลิศ การถวายตัวของ ข้าราชการบริพารต่อเจ้านายฝ่ายในเพื่อให้ได้รับการเรียนรู้ ฝึกอบรมด้านกริยามารยาท ระเบียบประเพณี งานศิลปะ ดังนั้นเจ้านายฝ่ายในจึงมีบทบาทสำคัญต่อการถ่ายทอดภูมิความรู้ดังกล่าวและเป็นปัจจัย หนึ่งที่ทำให้วัฒนธรรมเหล่านี้ดำรงอยู่ในสังคมไทยสืบเนื่องถึงปัจจุบัน

การถกเถียงถึงบทบาทและความสัมพันธ์เรื่องผู้หญิงในกรอบของพุทธศาสนาเป็น ประเด็นที่ถูกพูดถึงอย่างต่อเนื่อง งานศึกษาจำนวนมากที่มุ่งแสวงหาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา เถรวาทและผู้หญิงในพื้นที่ของพุทธศาสนา รวมทั้งคำอธิบายเรื่องบทบาทของผู้หญิงในสังคมไทย ภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาปรากฏเรื่องเพศเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็น เครื่องยืนยันอย่างชัดเจนว่ากระบวนการจัดการด้านเพศสัมพันธ์มีผลอย่างยิ่งต่อเป้าหมายของ พระพุทธศาสนาที่เรียกว่าการบรรลุธรรมหรือการเข้าถึงพรหมจรรย์ พุทธศาสนาจึงกำหนดแนว ทางการปฏิบัติที่เรียกว่าแนวทางแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้น เพื่อควบคุมและละวางกามารมณ์ที่ นำไปสู่กระบวนการมีเพศสัมพันธ์ แม้ว่าคำสอนในพุทธศาสนาไม่ได้อธิบายถึงเรื่องเพศว่าเป็นเรื่อง ต้องห้าม แต่ทว่าก็มีคำสอนที่ดีความได้ว่า เรื่องเพศนั้นต้องกระทำในที่ทางและกับบุคคลที่ถูกต้องและ เหมาะสม งานศึกษาของ พรวิภา วัชรชนากุล²⁸ เกี่ยวกับวรรณกรรมทางศาสนา ได้แก่ชาดกที่ให้ภาพ ของผู้หญิงทางพุทธศาสนา มีการกำหนดคุณลักษณะของหญิงที่ดีและหญิงชั่วเอาไว้ เนื้อเรื่องชาดก กล่าวถึงลักษณะที่ไม่ดีของผู้หญิง อาทิ ผู้หญิงมักประทุษร้ายสามี ผู้หญิงมักยั่ววนชาย ถือเป็นตัวการ ในการขัดขวางการเข้าถึงนิพพาน การบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เพศชาย งาน ศึกษาเรื่องสิทธิสตรีในพุทธศาสนาเถรวาท²⁹ ศึกษาสิทธิ หน้าที่ สถานภาพ และบทบาททางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของสตรี ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาบาลี อรรถกถา และเอกสารทาง วิชาการด้านพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง โดยงานนี้เสนอว่า แม้ว่าในวรรณกรรมของพุทธศาสนาเถร วาทจะไม่มีคำสอนอันเกี่ยวข้องกับสถานภาพ สิทธิและบทบาทของผู้หญิงในทางสังคม เศรษฐกิจ

²⁸พรวิภา วัชรชนากุล, “การศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งใน ประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน่วยวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิต วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534).

²⁹ชาญณรงค์ บุญหนุน, “สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท,” (โครงการวิจัยพุทธศาสนากับ สังคมไทยและความเป็นคนไทย ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544) ใน http://www.cubs.chula.ac.th/images/research/56_3/Full_WomensRightsInTheravadaBuddhism.pdf (สืบค้นเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2557).

และการเมืองโดยตรง แต่ทว่าคำสอนบางเรื่องดีความได้ว่า มีบางตำแหน่งแห่งที่ในจักรวาลนี้ที่ผู้หญิงเข้าถึงไม่ได้ และผู้หญิงไม่อาจเข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองได้ งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจาก แนวคิดพรตนิยม ของศาสนาพราหมณ์ซึ่งซ้อนเหลื่อมกับระบบที่ให้ความสำคัญกับผู้ชาย แม้ว่าพระพุทธเจ้าทรงให้สิทธิกับผู้หญิงในทางพระพุทธศาสนาแต่ไม่ได้ให้อย่างเต็มที่ เนื่องจากมีข้อจำกัดอยู่หลายประการทำให้บทบาทของผู้หญิงในทางพุทธศาสนาถูกมองว่าเป็นการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันทางเพศ โดยเฉพาะกรณี ภิกษุณี

การถกเถียงเรื่องอคติทางเพศของพุทธศาสนาที่เอื้อให้ผู้ชายเข้าถึงได้มากกว่าผู้หญิง งานศึกษาของเอ โทมัส เคิร์ช (A. Thomas Kirsch) เรื่อง “Economy, Polity and Religion”³⁰ อธิบายถึงพุทธศาสนาว่าเป็นรูปแบบในการจัดการโครงสร้างของสังคม ซึ่งพุทธศาสนามีบทบาทในการกำหนดรูปแบบชีวิตคน ในสังคมโดยชายไทยแทบทุกคนจะต้องมีช่วงเวลาในชีวิตอย่างน้อยหนึ่งครั้งที่เป็นภิกษุในพุทธศาสนา เคิร์ชชี้ให้เห็นว่าการบวชเรียนเพื่อบำเพ็ญเพียรเป็นหนทางไปสู่นิพพานอันเป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา เป็นกระบวนการทำงานของพุทธศาสนาที่สถาปนาอำนาจให้แก่เพศชาย สถานะของพระสงฆ์จึงอยู่ในสถานะที่สามารถเข้าถึงนิพพานได้มากขึ้น กระบวนการของพุทธศาสนาเช่นนี้นำไปสู่การกีดกันผู้หญิงเนื่องจากผู้หญิงไม่สามารถจะเข้าถึงพุทธศาสนาในรูปของนักบวชอันเป็นสถานะที่ถือว่ารับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรงได้ เคิร์ชยังอธิบายว่าพุทธศาสนามีการจัดลำดับของบุญกรรม โดยมีการแบ่งลำดับบุญมากบุญน้อย โดยวัดที่คุณค่าของศีลธรรม นำไปสู่การจัดลำดับขั้นทางสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการแบ่งแยกชนชั้นทางเพศ ผู้หญิงไม่สามารถรับใช้พุทธศาสนาได้โดยตรง เคิร์ชเสนอว่า 1.บทบาทของผู้หญิงไม่ได้ถูกยกย่องในทางพุทธศาสนาเท่าใดนัก สาเหตุมากจากการที่พุทธศาสนากีดกันไม่ให้ผู้หญิงเข้าถึงพุทธศาสนาโดยการบวชเป็นพระสงฆ์เนื่องมาจากผู้หญิงมีความอาลยอวรณ์กับเรื่องทางโลกมากกว่าผู้ชาย ไม่สามารถแยกตัวออกจากเรื่องทางโลกได้ ซึ่งพุทธศาสนามองว่า ผู้ชายมีความสามารถที่จะตัดขาดหรืองดเว้นเรื่องทางโลกได้สำเร็จมากกว่าผู้หญิง 2. ผู้หญิงสนใจแต่เรื่องของการทำบุญ มากกว่าการบำเพ็ญเพียรเพื่อจะนำไปสู่นิพพาน ซึ่งผู้ชายมีความต้องการที่จะไปถึงนิพพานมากกว่า 3. โครงสร้างสังคมไทยได้รับอิทธิพลจากปรัชญาในศาสนา นำไปสู่การกำหนดและจัดการระบบความเชื่อ โลกทัศน์ และสร้างแรงจูงใจต่อพฤติกรรมของคนในสังคม เช่นเดียวกับงานของเพนนี่ แวน เอสเตริก (Penny Van Esterik) ที่เสนอไปในทิศทางเดียวกัน โดยการศึกษาเรื่องภราวาสหญิงในพุทธศาสนาโดยอาศัยวิธีทางมานุษยวิทยาใน “Laywomen in

³⁰A. Thomas Kirsch, “Economy, Polity and Religion,” in *Change and Persistence in Thai Society*, ed. G. William Skinner and A. Thomas Kirsch (New York: Cornell University Press, 1975), 172-196.

Theravada Buddhism”³¹ อธิบายว่าสถานะของฆราวาสหญิงและแม่ชีในพุทธศาสนาเถรวาทไทย อยู่ในสถานะหลักถิ่นที่รัฐและพุทธศาสนาไม่ได้ให้การรับรองหรือยกย่อง สถานะของผู้หญิงในทางพุทธศาสนานั้นถูกกดขี่และด้อยค่า การไปถึงนิพพานไม่ใช่ความสามารถที่ผู้หญิงจะมีได้

กระนั้นก็ตาม ยังมีข้อถกเถียงในประเด็นที่พุทธศาสนาไม่ใช่เหตุผลเดียวที่ทำให้เกิดการกดขี่ผู้หญิงในสังคม ในงานศึกษาของชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (Charles F. Keyes) เรื่อง “Mother and Mistress but Never a Monk: Buddhist Notions of Female Gender in Rural Thailand”³² อธิบายว่า บทบาทของผู้หญิงในทางศาสนา มีเพียงบทบาทของ แม่ เมียและโสเภณี แต่พุทธศาสนาไม่ได้เป็นเหตุผลเดียวที่ทำให้เกิดการกดขี่ผู้หญิงในสังคม คายส์ชี้ให้เห็นว่าเรื่องของเศรษฐกิจยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงมุ่งเข้าสู่อาชีพโสเภณีในเมืองใหญ่ คายส์อธิบายสภาพของสังคมชนบทในไทยว่าเมื่อผู้หญิงเหล่านี้เลิกอาชีพโสเภณีแล้วยังสามารถกลับสู่ภูมิลำเนาของตนเอง แต่งงานและใช้ชีวิตแบบคนทั่วไปในสังคมได้ พุทธศาสนาไม่ได้จำกัดและริดรอนสิทธิของผู้หญิงอย่างที่หลายๆ งานเขียนอ้างถึง แต่ยังมีปัจจัยอื่นทั้งด้านเศรษฐกิจและความเจริญของเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

แม้ว่าการจัดระเบียบผู้หญิงในสังคมจะทำให้ผู้หญิงส่วนมากถูกครอบงำความเชื่อ โลกทัศน์และความประพฤติให้อยู่ในศีลธรรมและถูกทำนองคลองธรรมของผู้ชาย ทว่ายังมีพื้นที่ที่ผู้ชายและพุทธศาสนาไม่สามารถเข้าไปมีอิทธิพลหรือครอบงำอย่างเบ็ดเสร็จได้ ในสังคมชนชั้นล่างในสยามซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรม มีลักษณะสังคมหญิงเป็นใหญ่ หรือแม้แต่ในปริมณฑลของผู้หญิงล้วนอย่างราชสำนักฝ่ายในในสังคมชนชั้นสูง งานศึกษาของทามาร่า ลูส์ (Tamara Loos) อธิบายถึงอำนาจทางการเมืองของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน ผ่านการศึกษาเรื่องระบบพหุภรรยาในราชสำนักเพื่ออธิบายถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองกับเพศสภาพของชนชั้นสูง ใน “Sex in the Inner City: The fidelity between sex and politics in Siam”³³ นำเสนอประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ทางการเมืองกับเพศสภาพของชนชั้นสูงสยามช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่20 โดยศึกษาราชสำนักฝ่ายในของสยาม ทั้งในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายและความสัมพันธ์ระหว่างเพศเดียวกัน ลูส์

³¹Penny Van Estrik, “Laywomen in Theravada Buddhism,” in *Women of Southeast Asia* (DeKalb, Illinois: Northern Illinois University Center for Southeast Asian Studies, 1982): 55-78.

³²Charles F. Keyes, “Mother and Mistress but Never a Monk : Buddhist Notions of Female Gender in Rural Thailand,” *American Ethnologist* 11, no. 2 (May, 1984): 223-241.

³³Tamara Loos, “Sex in the Inner City: The Fidelity between Sex and Politics in Siam,” *The Journal of Asian Studies* 64, no. 4 (November, 2005): 881-909.

เชื่อมโยงประเด็นเรื่องเพศกับการเมืองเข้าไว้ด้วยกันและชี้ให้เห็นถึงอำนาจของผู้ชายในสังคมระบบชายเป็นใหญ่มีความสัมพันธ์กับเรื่องเพศและร่างกายของผู้หญิง ลูส์สรุปว่าเรื่องระบบพหุภรรยาที่เป็นจารีตในราชสำนักสยามมีความเชื่อมโยงและหลอมรวมระหว่างเรื่องเพศกับการเมืองอย่างแยกจากกันไม่ได้ ระบบพหุภรรยาในราชสำนักสยามนั้นเป็นไปเพื่อสร้างระบบเครือข่ายทางการเมืองในลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติของชนชั้นปกครองสยาม แม้ว่าเรื่องพหุภรรยาของราชสำนักฝ่ายในจะดูสวนทางขัดแย้งกับความเป็นสมัยใหม่ที่สยามพยายามปรับตัวให้ทัดเทียมตะวันตก ซึ่งลูส์ชี้ให้เห็นว่ากฎหมายเรื่องเพศควบคุมและจำกัดเฉพาะแต่ผู้หญิงชั้นสูงเท่านั้น ไม่ได้รวมถึงผู้หญิงทุกสถานะทุกชนชั้นในสังคม ทำให้ผู้หญิงชนชั้นล่างในสยามมีเสรีภาพและสิทธิมากกว่าผู้หญิงชั้นสูง ดังนั้นจึงไม่สามารถสรุปได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นมาตรฐานของสังคมสยาม

งานอีกชิ้นของลูส์ คือ *Subject Siam :Family Law and Colonial Modernity in Thailand*³⁴ เสนอเรื่องเพศวิถีและการเมืองในช่วงที่สยามมีการปฏิรูประบบกฎหมาย ซึ่งเป็นผลจากการรับอิทธิพลจากอาณานิคมตะวันตกเป็นประเด็นหลักในงานศึกษาผ่านการศึกษาศึกษาและพิจารณากฎหมายครอบครัว ลูส์อธิบายถึงเพศสภาพสมัยก่อนและหลังการปฏิรูปประเทศของสยาม จากสังคมที่เคยเป็นแบบผัวเดียวหลายเมียกลายเป็นสังคมที่มีมาตรฐานระบบการแต่งงานแบบผัวเดียวเมียเดียว ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและบริบทสังคม ซึ่งลูส์เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับครอบครัวและเพศภาวะในสยามไม่ได้เป็นเพียงสถานการณ์ภายในสยามเท่านั้น แต่ยังเกิดจากบริบทภายนอกโดยสยามรับเอาอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาครอบงำสำนักทางวัฒนธรรม และอิทธิพลเหล่านี้มีบทบาทในการเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการกำหนดรูปแบบใหม่ ๆ ในการดำเนินชีวิต

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาที่ได้เสนอว่าเป็นสังคมชนชั้นล่างสยามเป็น "สังคมแบบหญิงเป็นใหญ่" งานของธีรวัต ฌ ป้อมเพชร ที่เสนอเรื่องราวของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้หญิงสามัญชน "VOC Employees and their Relationships with Mon and Siamese Women. A Case Study of Osoet Pegua"³⁵ งานศึกษานี้เป็นงานที่ย้อนสืบกลับไปไกลถึงสมัยอยุธยา นำเสนอเรื่องราวของผู้หญิงในโลกเก่าที่ไม่ได้ถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพอย่างที่เราทั้งหลาย งานอ้างอิง ธีรวัตศึกษาเรื่อง

³⁴Tamara Loos, *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006).

³⁵Dhiravat na Pombejra, "VOC Employees and their Relationships with Mon and Siamese Women: A Case Study of Osoet Pegua," in *Other Pasts. Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*, ed. Barbara Watson Andaya (Honolulu: Center for Southeast Asian Studies, University of Hawaii at Manoa ,2000), 195-214.

ของ Osoet Pegua ผู้หญิงมอญสามัญชนคนหนึ่ง ในสังคมสมัยอยุธยา โดยใช้เอกสารหลักฐานจากข้อมูลของบริษัทการค้าตะวันออกของรัฐบาลฮอลันดาหรือ VOC โดยเสนอให้เห็นว่า Osoet Pegua นอกจากจะมีบทบาททางเศรษฐกิจ โดยการเป็นผู้แทนการเจรจาต่อรองระหว่างราชสำนักสยามกับผู้อำนวยการการค้าบริษัท VOC แล้ว เธอยังสามารถต่อรองและหวังเหนี่ยวอำนาจของผู้ชายชาวตะวันตกซึ่งเป็นอดีตสามีและยังเป็นผู้บริหารบริษัทการค้า VOC ในกรณีพิพาทเรื่องบุตรสาวที่เกิดจากชายชาวฮอลันดานั้น โดยการใช้ความสัมพันธ์ของเธอที่มีต่อราชสำนักสยามและอำนาจทางเศรษฐกิจของเธอ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยรัชกาลที่ 3 - 5”³⁶ อธิบายถึง ความสัมพันธ์ของผู้หญิงสามัญชนกับรัฐและบทบาทของผู้หญิงสามัญชนในทางเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม โดยชี้ให้เห็นว่าระบบเงินตราและความเจริญทางการค้าทำให้ผู้หญิงสามัญชนเหล่านี้มีการดำเนินวิถีชีวิตที่หลากหลาย จากเดิมผู้หญิงสามัญชนเป็นแรงงานการผลิตในครอบครัวได้ปรับเปลี่ยนมามีบทบาททางการค้ามากขึ้น เนื่องจากผู้ชายในครอบครัวต้องถูกเกณฑ์แรงงานไพร่ วิทยานิพนธ์นี้เสนอว่า ความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างผู้หญิงสามัญชนกับรัฐ โดยไม่ผ่านตัวกลางแบบผู้นำชุมชนหรือเจ้าขุนมูลนายในรูปแบบของไพร่ โดยการติดต่อการค้ากับรัฐ การเรียกเก็บภาษีอากรจากรัฐ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงการปกครองของรัฐที่พยายามรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง ผู้หญิงสามัญชนมีอำนาจการตัดสินใจทั้งทางเศรษฐกิจ การเผชิญหน้ากับปัญหา และการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตด้านอื่นๆ รวมทั้งการบริหารจัดการการเงินและวิถีชีวิตของคนในครอบครัว

การศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ผู้หญิงผ่านกฎหมาย โดยทำความเข้าใจกับสถานะของผู้หญิงและสภาพสังคม ค่านิยมของคนในสังคมโดยใช้หลักฐานทางกฎหมาย สามารถสะท้อนภาพของผู้หญิงนอกเหนือไปจากผู้หญิงชั้นสูงที่มีการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตในสังคมให้ปรากฏขึ้นมาได้ในระดับหนึ่ง งานศึกษาของหลุยส์ ดูปลาตร์ “สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทย”³⁷ เสนอว่าสถานะของผู้หญิงในสยามมีสถานะที่ดีกว่าผู้หญิงในอีกหลายๆ ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยการศึกษาผ่านกฎหมายตราสามดวง วิทยานิพนธ์เรื่อง “สิทธิและหน้าที่สตรีตามกฎหมายไทยในสมัย

³⁶ ดวงทอง เหล่าวรรณะกุล, “ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยรัชกาลที่ 3-5,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539).

³⁷ หลุยส์ ดูปลาตร์, *สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทย*, แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533).

รัตนโกสินทร์”³⁸ ศึกษาวิวัฒนาการแห่งสิทธิและหน้าที่ของผู้หญิงไทยในกฎหมายต่างๆ ซึ่งลำพวรรณชี้ให้เห็นว่า ฐานะของผู้หญิงตามกฎหมายไทยสมัยก่อนด้อยกว่าผู้ชายมาก ผู้หญิงมีแต่ภาระหน้าที่ส่วนสิทธิแทบจะไม่มีเลยต่างจากผู้ชายที่กฎหมายรับรองเรื่องสิทธิ แม้ว่าหลังจากประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พุทธศักราช 2478 แล้ว สิทธิของผู้หญิงก้าวหน้าขึ้นมากแต่ทว่าก็ยังคงไม่เท่ากับผู้ชายทุกประการ งานศึกษาของ Junko Koizumi ใน “From a water buffalo to a human being woman and the family in Siam history”³⁹ อธิบายเรื่องการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้หญิงในยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ยุค ในยุคแรกนั้น คือ การศึกษาสถานะของผู้หญิงในสยามช่วงสมัยกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ใช้กฎหมายตราสามดวงมาวิเคราะห์สถานะของผู้หญิงในสังคมสยาม และ ในสมัยถัดมาคือรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างความหมายใหม่เรื่องสถานะของผู้หญิง โคอิซุมิเสนอว่าการปฏิรูปอำนาจฝ่ายในเกิดจากการตอบสนองต่อตะวันตก ซึ่งโคอิซุมิเน้นเรื่องความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนชั้นนำสยามที่มีต่อผู้หญิง ในประเด็นเรื่องสิทธิสตรีของสยามภายใต้การเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ โดยการตั้งข้อสังเกตว่า ก่อนการแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิและสถานะของผู้หญิงในสยาม ผู้หญิงสยามโดยเฉพาะผู้หญิงชนชั้นล่างหรือหญิงชาวบ้านมีสิทธิเสรีภาพอยู่มากพอสมควร แต่กลุ่มผู้หญิงที่ถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพและถูกกดทับโดยระบบชายเป็นใหญ่นั้นอยู่ในกลุ่มผู้หญิงชนชั้นสูงเท่านั้น

มีนักวิชาการให้ความสนใจในประเด็นเรื่องสิทธิเสรีภาพของหญิงสามัญชนน้อยอยู่มาก ทำให้งานศึกษาในประเด็นนี้มีความหลากหลายและมีมิติอื่นๆ งานศึกษาเรื่อง “ผู้หญิงไทยในกฎหมายตราสามดวง: จากผู้หญิงเป็นใหญ่ ถึงผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคน”⁴⁰ เสนอว่า ฐานะทางสังคมที่ตกต่ำของผู้หญิงไทยเป็นผลมาจากการพัฒนากฎหมายของรัฐรวมทั้งอิทธิพลจากลัทธิฮินดูและศาสนาพุทธในสังคมไทย ซึ่งลดทอนสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงลงไปเรื่อยๆ ทำให้ผู้หญิงเป็นเพียงทรัพย์สิน

³⁸ลำพวรรณ น่วมบุญลือ, “สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

³⁹Junko Koizumi, “From water buffalo to a human being: women and the family in Siamese history,” in *Other Pasts. Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*, ed. Barbara Watson Andaya (Honolulu: Center for Southeast Asian Studies, University of Hawaii at Manoa ,2000), 254-268.

⁴⁰พรเพ็ญ อันตระกูล, “ผู้หญิงไทยในกฎหมายตราสามดวง : จากผู้หญิงเป็นใหญ่ ถึงผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคน,” *วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* 32, ฉ.1 (ม.ค.-มิ.ย. 2546): 246-302.

สมบัติของผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงอาจถูกขายเป็นทาสโดยบิดามารดาหรือสามี และอาจถูกทอดทิ้งได้ และเนื่องจากผู้หญิงต้องรับภาระทางเศรษฐกิจและฐานะที่ต่ำต้อยทางสังคมทำให้ผู้หญิงสามัญชนไม่มีโอกาสแสดงความสามารถในด้านการเมืองยกเว้นหญิงชนชั้นสูงในราชสำนักที่มีโอกาสในการสร้างบทบาททางการเมืองได้

วิทยานิพนธ์ “ผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงพ.ศ. 2478 : ศึกษาจากคดีความและฎีกา”⁴¹ ศึกษาการต่อสู้ของผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมและสิทธิของผู้หญิงในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึง พุทธศักราช 2478 จากเอกสารคดีความและฎีกา ภาวิณีอธิบายว่า การต่อสู้ทางกฎหมายของผู้หญิงเกิดจากมโนทัศน์เรื่องความเป็นปัจเจกซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่ยอมรับความเท่าเทียมกันในสังคม ทว่าความเป็นปัจเจกนี้กลับขัดแย้งกับมโนทัศน์เดิมในสังคมจารีตคือ มโนทัศน์อำนาจศักดินา แม้ว่าบริบททางสังคมขณะนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม การต่อสู้ทางกฎหมายของผู้หญิงจึงชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยมีความไม่เท่าเทียมกันอยู่ การต่อสู้ทางกฎหมายของผู้หญิงจึงถูกจำกัดสิทธิภายใต้ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมคือชนชั้นระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง อีกทั้งยังไม่เท่าเทียมกันทางเพศระหว่างเพศหญิงเพศชาย

ในช่วงที่สยามเข้าสู่ภาวะการเผชิญหน้าทางการเมืองและอำนาจจากตะวันตก ความทันสมัยใหม่หรือความศิวิไลซ์ที่ถือเป็นความคิดแบบตะวันตก มีอิทธิพลต่อชนชั้นนำสยามทั้งแง่ของวัฒนธรรม ทศนคติรวมทั้งความคาดหวังต่อผู้หญิงได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย ความจำเป็นจากการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยส่งผลต่อการจัดการศึกษาของสตรีโดยเน้นไปที่การเรียนการสอนวิชาแม่บ้านแม่เรือนและความรู้แบบกุลสตรี กลุ่มผู้หญิงที่ได้รับการศึกษาส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงจากชนชั้นสูง ดังนั้นการกำหนดวิชาการเรียนการสอนต่อผู้หญิงนี้จึงเป็นไปเพื่อผลิตผู้หญิงชนชั้นสูงที่มีคุณภาพซึ่งแน่นอนว่าผู้ชายคือผู้ที่จัดการควบคุมกฎเกณฑ์การเรียนการสอนของผู้หญิง เห็นได้อย่างชัดเจนในหนังสือเรียนโดยเฉพาะวรรณกรรมสอนหญิงซึ่งล้วนแล้วแต่เขียนขึ้นโดยผู้ชาย งานศึกษาเรื่องของบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้ชายโดยการอ้างถึงคุณงามความดีศีลธรรมและหน้าที่ที่ดีของกุลสตรี ในงานเรื่อง “การผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ ‘ปิตาธิปไตย’ ในหนังสือเรียนการศึกษาศาสนาบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ”⁴² เสนอว่าการผลิตซ้ำอุดมการณ์ปิตาธิปไตยของ

⁴¹ ภาวิณี บุณนาค, “ผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงพ.ศ.2478 : ศึกษาจากคดีความและฎีกา,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554).

⁴² ปารณีย์ ชะหงส์รัมย์ และคณะ, “การผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ ‘ปิตาธิปไตย’ ในหนังสือเรียนการศึกษาศาสนาบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ,” *ศรีวนาลัยวิจัย* 3, ฉ. 5 (2556): 12-30.

สังคมสยาม โดยการปลูกฝังค่านิยมการเป็นผู้หญิงดีมีศีลธรรมผ่านสถาบันการศึกษา ทั้งในแบบเรียน การอบรมสั่งสอนจากครู โดยเฉพาะการศึกษาของผู้หญิงที่เน้นวิชาความรู้แบบกุลสตรีและการเป็น แม่บ้านแม่เรือน แม้ว่าผู้หญิงจะเข้ามามีบทบาทในการออกกฎเกณฑ์ความคาดหวังที่มีต่อผู้หญิง แต่ ทว่าก็เป็นไปเพื่อสนองความต้องการของผู้ชายมากกว่าที่จะเอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้หญิงด้วยกัน

ในขณะที่สภาวะการณ์ของสังคมสยามเผชิญหน้ากับอำนาจตะวันตกทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจ แนวคิดของชนชั้นนำสยามเป็นจุดเริ่มต้นของการรับและปรับเปลี่ยนตามตะวันตก ที่ ค่อยๆ แพร่กระจายออกไปจนกลายเป็นความนิยมของคนในสังคม นอกจากชนชั้นนำผู้ชายที่ปรับตัว ตามกระแสความศิวิไลซ์ทันสมัยในสังคม ผู้หญิงเองก็มีการปรับเปลี่ยนสถานะการดำเนินชีวิต โดยทั้งที่ ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ส่วนหนึ่งเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ชายแต่อีกส่วนหนึ่งจำต้องกระทำ เพื่อความอยู่รอดของตนเอง งานศึกษาที่อธิบายบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในช่วงสมัยนี้คืองานศึกษา เรื่อง “การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในใน รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2468)”⁴³ ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของแนวคิด วิถีชีวิต ครอบครัวและบทบาททางสังคม ของผู้หญิงในราชสำนัก ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาที่มีอิทธิพลทางความคิดและวัฒนธรรม ตะวันตกหล่อหลอมเข้าสู่ราชสำนักสยาม ราชสำนักสยามมีการเปลี่ยนแปลงจากการปรับปรุงประเทศ ให้เจริญก้าวหน้าแบบประเทศตะวันตก ส่งอิทธิพลต่อราชสำนักฝ่ายในที่ต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนิน ชีวิตให้สอดคล้องกับพระราชนิยมด้วย ผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในจึงมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสองกระแส ระหว่างการดำเนินชีวิตภายใต้จารีตประเพณีที่เคร่งครัดกับการเปิดรับต่อสิ่งใหม่ทั้งด้านความรู้และ วัฒนธรรมต่างๆ เพื่อให้มีความเจริญทันสมัยกว่าผู้หญิงที่อยู่ภายนอกวัง และยังเป็นผู้นำความคิดริเริ่ม ที่กลายเป็นต้นแบบที่ปฏิบัติตามของผู้หญิงชนชั้นอื่นในสังคมในภายหลัง การปรับเปลี่ยนนี้มีผลให้การ ดำเนิน ชีวิตและทัศนคติการมองสังคมเปลี่ยนแปลงไป การปรับเปลี่ยนที่สำคัญของเจ้านายฝ่ายในซึ่ง นับได้ว่าเป็นบทบาทใหม่คือบทบาทต่อสาธารณะที่เริ่มมีการต้อนรับแขกเมืองและการเข้าร่วมสมาคม แทนธรรมนิยมปฏิบัติแบบจารีตประเพณีโบราณที่สืบเนื่องจากรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงเป็นการเพิ่ม พื้นที่และโอกาสในการออกสู่พื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น ทั้งบทบาททางการเมืองการปกครองรวมทั้ง บทบาทในการบำเพ็ญประโยชน์ในกิจกรรมทางสังคม เพื่อสอดคล้องและรับกับนโยบายของการ

⁴³ วรรณพร บุญญาสถิตย์, “การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบ ตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2468),” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา บัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548).

ปรับเปลี่ยนประเทศให้เข้าสู่ความทันสมัยของฝ่ายหน้า แนวคิดการทำกิจกรรมช่วยเหลือสังคมได้ถูกปลูกฝังจนกลายเป็นภารกิจหลักประการหนึ่งของเจ้านายฝ่ายใน และได้รับการสืบทอดมาจนกระทั่งปัจจุบัน

งานศึกษาประเด็นเรื่องผู้หญิงในช่วงการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศทั้งทางการเมืองและสังคมในช่วงสมัยใหม่นั้น *Woman, Man, Bangkok : Love, Sex, and Popular Culture in Thailand*⁴⁴ นำเสนอเรื่องของเพศสภาพของชนชั้นกลางในสยาม ช่วงการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ของสยามที่รับอิทธิพลความเป็นสมัยใหม่จากตะวันตก ซึ่งเป็นช่วงที่สังคมแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคของการถูกล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่19เกิดสำนึกเรื่องของชาตินิยมจนแพร่กระจายเข้ามาสู่สยาม ซึ่งการเข้ามาของตะวันตกตกลูกสู่เอเชีย ยังนำแนวคิดเรื่องความเป็นสมัยใหม่รวมทั้งกระแสเรื่องสตรีนิยมเข้ามาในสยาม งานชิ้นนี้ของสก๊อต บาร์เม (Scot Barme) เน้นให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมนิยม สื่อสมัยใหม่ในสังคมสยาม ปรากฏในหนังสือพิมพ์และภาพยนตร์ โดยแสดงให้เห็นว่า ประเด็นเรื่องเพศสภาพเข้ามาอยู่ในสังคมสยามโดยผ่านเรื่องความเป็นสมัยใหม่ โดยมีสื่อสิ่งพิมพ์เป็นตัวแพร่กระจาย ชนชั้นกลางสยามอันประกอบด้วยปัญญาชน นักคิดหัวก้าวหน้ามีแนวคิดเรื่องเสรีภาพและการพัฒนาความเจริญทางสังคมอันนำไปสู่ความเป็นสมัยใหม่อย่างแท้จริง กลุ่มชนชั้นกลางเหล่านี้มีความเห็นเรื่องการให้สิทธิเสรีภาพแก่ผู้หญิงควรทัดเทียมกับผู้ชายทั้งด้านการศึกษา โอกาสในการทำงานรวมทั้งเรื่องการเมืองจะก่อให้เกิดประโยชน์มหาศาลที่จะนำพาประเทศไปสู่ความทันสมัยได้โดยเฉพาะเรื่องการศึกษา

อย่างไรก็ตามอุดมคติเรื่องความศิวิไลซ์ส่งผลต่อมโนทัศน์ของผู้หญิงชนชั้นนำเอง งานศึกษาของลิซ่า ฮอง (Lysa Hong) ในบทความเรื่อง “Palace Women at the Margins of Social Change: An Aspect of the Politics of Social History in the Reign of King Chulalongkorn”⁴⁵ กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากสังคมจารีตสยามไปสู่ความเป็นสมัยใหม่นั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวังหรือโลกเก่ากับเมืองหรือโลกใหม่ ผู้หญิงต้องเผชิญภายใต้การปะทะระหว่างสังคมแบบจารีตกับความศิวิไลซ์ โดยผู้หญิงชนชั้นนำมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติเรื่องของการเป็นปัจเจก ภายใต้มโนทัศน์เรื่องสิทธิเสรีภาพเหนือเนื้อตัวร่างกายของตนเอง การแสดงออกถึงความเป็นตัวของตัวเองรวมทั้งการพยายามหาทางออกโดยไม่ยอมจำนนภายใต้อำนาจของผู้ชายกลับ

⁴⁴ Scot Barme, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex, and Popular Culture in Thailand* (New York: Oxford, 2002).

⁴⁵ Lysa Hong, “Palace Women at the Margins of Social Change: An Aspect of the Politics of Social History in the Reign of King Chulalongkorn,” *Journal of Southeast Asian Studies* 30, no.2 (September, 1999): 310-324.

กลายเป็นเรื่องผิดจารีตและศีลธรรม โดยผู้ชายได้สร้างวาทกรรมเชิงลบให้แก่ผู้หญิงที่ไม่ประพฤติตนตามกรอบศีลธรรมที่ผู้ชายวางเอาไว้

งานศึกษาในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสามภรรยา วิทยานิพนธ์เรื่อง “มโนทัศน์เรื่องเมียในสังคมไทย: พ.ศ. 2394 - 2478”⁴⁶ เสนอว่า มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยเป็น เรื่องที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันในครอบครัว ระหว่างสามีกับภรรยาและระหว่างภรรยาด้วยกันเอง เนื่องจากความแตกต่างทางด้านชนชั้นและฐานะทางเศรษฐกิจ อิทธิพลอธิบายถึงความคิดและรูปแบบการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างสามภรรยาในสังคมไทยโดยมีกลไกในสังคม ทั้งอำนาจรัฐ ความเชื่อค่านิยม อิทธิพลจากตะวันตกและการศึกษา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่องเมีย ในสังคมไทย โดยเฉพาะอิทธิพลจากตะวันตกเรื่อง*ผัวเดียวเมียเดียว* ที่เข้ามาวิพากษ์ระบบผัวเดียวหลายเมียของสยาม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่องเมียในสังคม กระทั่งนำไปสู่การออกกฎหมายครอบครัวให้เป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว เช่นเดียวกับวิทยานิพนธ์ “‘ผัวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทย สมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480”⁴⁷ แสดงให้เห็นถึงการต่อรองและพลิกแพลงมโนทัศน์*ผัวเดียวเมียเดียว* ที่มาพร้อมกับอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสังคมสยาม โดย สุรเชษฐ์ชี้ให้เห็นถึงความคิดของชนชั้นนำสยามที่มีต่อคุณค่าภายนอกและภายใน การยอมรับ*ผัวเดียวเมียเดียว* ในสังคมไทยย่อมหมายถึงการยอมรับต่ออิทธิพลตะวันตกและศาสนาคริสต์อย่างกลายๆ แต่ทว่าเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชนชั้นนำสยามต้องมาคิดทบทวนเรื่อง*ผัวเดียวเมียเดียว* อย่างจริงจังเกิดขึ้นเมื่อสยามเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และตกอยู่ในภาวะกึ่งอาณานิคมที่จักรวรรดินิยมตะวันตกเข้าแทรกแซงการเมืองสยามได้ แต่ทว่าเมื่อความตึงเครียดในปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของสยามเริ่มคลี่คลาย และผ่อนปรนลง ประเด็นเรื่อง*ผัวเดียวเมียเดียว* ก็ดูเหมือนจะถูกทอดเวลาออกไป โดยยังไม่มีมีการตกลงวางหลักกฎหมายใดอันจะนำไปสู่การบังคับใช้อย่างจริงจัง ชนชั้นนำสยามเองดูเหมือนจะกังวลต่อผลประโยชน์และผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตน การปะทะกันระหว่างความศิวิไลซ์ของชาติกับการรักษาโครงสร้างสังคมแบบจารีตระหว่างชนชั้นกลางและชนชั้นนำ นำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ที่เติบโตขึ้นมาพร้อมๆ กับอำนาจในการวิจารณ์ของชนชั้นกลางที่มีแนวคิดเรื่องความเสมอภาคและ

⁴⁶อิริภทร สุริยพันธุ์, “มโนทัศน์เรื่องเมียในสังคมไทย : พ.ศ. 2394-2478,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552).

⁴⁷สุรเชษฐ์ สุขลากิจ, “‘ผัวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556).

ความเท่าเทียมทางเพศ ในที่สุดแล้วความตึงเครียดสิ้นสุดลงโดยการออกกฎหมายครอบครัวที่รองรับ *ผัวเดียวเมียเดียว* การประกาศหลักผัวเดียวเมียเดียวในสังคมเกิดขึ้นพร้อมๆกับการเติบโตและอำนาจของชนชั้นกลางที่เป็นสถาบันใหม่ในสังคมไทย แต่ท้ายที่สุด *ผัวเดียวเมียเดียว* ในสังคมไทยไม่ได้รับเอาแบบอย่างจากตะวันตกมาทั้งหมดแต่มีการปรับเปลี่ยนพลิกแพลงให้เข้ากันได้กับจารีตสังคมแบบผัวเดียวหลายเมีย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจกระบวนการและจุดมุ่งหมายในการสร้าง “หญิงชั่ว” เพื่อเป็นแบบอย่างให้เห็นภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ผู้ชายไม่พึงประสงค์
2. เข้าใจค่านิยมและวัฒนธรรมของสังคมชนชั้นนำสยาม ภายใต้อิทธิพลพุทธศาสนา และบริบททางสังคมที่ส่งผลต่อมุมมองทางประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงความชั่วของผู้หญิง แต่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และภาพลักษณ์ของผู้หญิงในอุดมคติของผู้ชาย

บทที่ 2

มโนทัศน์และการจัดการควบคุมเพศวิถีในผู้หญิงของชนชั้นนำสยาม

ในบทนี้มุ่งเน้นการอธิบายและเสนอให้เห็นว่าเรื่องของผู้หญิงในประวัติศาสตร์พันผูกกับการ “เขียน” ประวัติศาสตร์ของผู้ชายและบริบททางสังคมภายใต้อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ในสังคมสยามซึ่งยึดผู้ชายเป็นศูนย์กลางและเห็นว่าผู้ชายเป็นเพศที่เหนือกว่าและมีอำนาจเหนือผู้หญิง เป็นตัวหล่อหลอมให้เกิดมโนทัศน์เรื่องหญิงดีหญิงชั่วอันได้แก่ พุทธศาสนาเถรวาทไทยซึ่งเป็นรากฐานของความคิดในสังคมรัตนโกสินทร์และกฎหมายที่บังคับใช้ในรัฐ และชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายในแต่ละครั้งซึ่งมีสาเหตุมาจากเรื่องของผู้หญิงส่งผลต่อการจัดการและควบคุมเพศวิถีในผู้หญิงโดยเฉพาะผู้หญิงชนชั้นนำ รวมทั้งอธิบายในเรื่องการแบ่งแยกและการจัดประเภทผู้หญิงชั่วศึกษาลักษณะของหญิงชั่วจากหลักฐานประเภทกฎหมายและกฎหมายเถรบาล โดยจำแนกออกเป็นหญิงชั่วที่มีความผิดในเรื่องการมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น และหญิงชั่วที่มีความผิดในเรื่องของความประพฤติโดยที่ไม่มีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น ซึ่งภาพของผู้หญิงไม่ได้ถูกนำเสนอผ่านกฎหมายตราสามดวง กฎมนเทียรบาล และวรรณคดี

2.1 งานเขียนเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์

กระแสนิยมทำให้ประวัติศาสตร์กระแสหลักหรือประวัติศาสตร์ของผู้ชายนิยมสร้างเรื่องราวของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ ในบทบาทของ วีรสตรีแห่งชาติ ซึ่งสังเกตได้ว่าวีรสตรีของชาติและท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นพระสุริโยไท ท้าวสุรนารี ท้าวเทพสตรีท้าวศรีสุนทร ล้วนมีบทบาทหลักคือเป็นภรรยาของผู้ครองเมืองหรือชนชั้นนำที่มีบทบาททางการเมืองสูง ผู้หญิงเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยการทำหน้าที่ในการรบบแทนผู้ชายและมีความเข้มแข็งกล้าหาญแบบผู้ชาย

วารุณี โอสธารมย์ ได้สำรวจงานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทยและชี้ให้เห็นถึงความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงการรับรู้และตีความเรื่องของผู้หญิงในอดีต ซึ่งได้เคยถูกบดบังและซ่อนอยู่ภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองโดยเฉพาะลัทธิชาตินิยม ทั้งนี้การศึกษาเรื่องผู้หญิงในอดีตยังถูกจำกัดด้วยหลักฐานข้อมูล โดยเฉพาะเอกสารราชการที่ถูกนำมาศึกษา ได้แก่ กฎหมาย คดีความเป็นเรื่องราวที่สะท้อนปัญหาความขัดแย้งในชั้นไม่ปกติของพวกเธอ ในขณะที่เรื่องราวชีวิตประจำวันของผู้หญิงยังมีการศึกษาไม่มากนัก เนื่องจากข้อมูลไม่เพียงพอ¹ ความแห้งแล้งของข้อมูลหลักฐานที่เกี่ยวกับผู้หญิง

¹วารุณี โอสธารมย์, “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย,” *วารสารรวมบทความ*

โดยเฉพาะหญิงสามัญชนทำให้ภาพของผู้หญิงในประวัติศาสตร์จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มผู้หญิงชนชั้นนำที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองและสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะพระราชพงศาวดารที่ให้ความสำคัญกับเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นแกนในการดำเนินเรื่อง เรื่องของผู้หญิงในเอกสารราชการของสยามจึงเป็นเรื่องของผู้หญิงชนชั้นสูงซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองการปกครองและสถาบันพระมหากษัตริย์ แทบจะไม่พบเรื่องผู้หญิงสามัญชนในเอกสารราชการเลยนอกจากเป็นผู้หญิงที่มีกิจกรรมหรือปฏิสัมพันธ์กับราชสำนักและชนชั้นปกครองเท่านั้น

แต่หากสืบย้อนไปตั้งแต่สมัยรัฐอยุธยาเรื่อยมา จะพบหลักฐานที่ปรากฏเรื่องราวของผู้หญิงสยาม ทั้งผู้หญิงชนชั้นสูงและผู้หญิงสามัญชนในสังคม บทบาทของผู้หญิงในสังคมปรากฏในเอกสารของชาวต่างชาติ ซึ่งมีมิติที่หลากหลายและมากกว่าเรื่องของการเมืองการปกครอง ความสัมพันธ์กับชนชั้นเจ้าขุนมูลนายในรูปแบบต่างๆ บันทึกของชาวต่างชาติหลายเรื่องที่เกิดขึ้นถึงสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงซึ่งแสดงให้เห็นถึงประเด็นเรื่องเพศสภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในสยาม ฌ็อง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) บาทหลวงที่ปฏิบัติหน้าที่มิชชันนารีเป็นเวลาหลายปีในสยาม ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เขียนบันทึกเรื่อง *Description du Royaume Thai ou Siam* ต่อมาได้รับการตีพิมพ์และแปลเป็นฉบับภาษาไทยชื่อ *เล่าเรื่องกรุงสยาม* ได้กล่าวถึงผู้หญิงสยามซึ่งมีสถานะทางสังคมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าผู้ชายสยามว่า “โดยทั่วไปหญิงไทยมักได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากสามี และมีสิทธิมีเสียงมากในการปกครองบ้าน นางได้รับการยกย่อง มีเสรีภาพมาก....ไปในเมืองหรือไปตามบ้านนอกได้ตามสะดวก ไม่ก่อให้เกิดความหึงหวงขึ้นแก่สามีเลย จะมีหญิงที่มีได้รับความผาสุกก็แต่คนที่ตกเป็นทาสเท่านั้น”² เช่นเดียวกับบันทึกของอ็องรี มูโฮต์ (Henri Mouhot) นักสำรวจและนักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศส เขาอาศัยในสยามเป็นช่วงเวลาสั้นๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกของเขากล่าวถึงบทบาทและความสัมพันธ์ของผู้หญิงสยามไว้ว่า

ภรรยาได้รับการดูแลเอาใจใส่อย่างดีจากสามี เธอจะมีอำนาจสิทธิขาดในบ้านหากมีผู้โต้แย้งไม่ ได้รับการยกย่องและมีสิทธิเสรีภาพเต็มที่ แทนที่จะถูกกักตัวไว้ในบ้านเหมือนในเมืองจีน ภรรยาชาวสยามได้ออกนอกบ้าน ไปตลาด ไปเยี่ยมเยียนผู้คนและรับแขก ยามออกไปเที่ยวเล่นในเมือง ตามบ้านนอกหรือออกไปวัด ก็จะแต่งเนื้อแต่งตัวเต็มที่ นุ่งห่มเสื้อผ้า

ประวัติศาสตร์, ฉ.25 (2546): 81-144.

² ฌ็อง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 4 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2552), 156.

สวยๆงามๆใส่เครื่องประดับที่สามีหามาให้ด้วยความรักและภุมิใจ พวก
เธอแทบไม่เคยทำให้สามีเสียใจที่ยอมไว้วางใจเช่นนี้เลย³

ในมุมมองของชาวต่างชาติมีทั้งมองว่าผู้หญิงสยามเป็นคนขยัน มีความสามารถในการ
รับภาระเลี้ยงดูครอบครัว มีกิจกรรมในทางเศรษฐกิจมากกว่าผู้ชาย แต่ในขณะเดียวกัน ชาวต่างชาติ
บางคนกลับมองว่าผู้หญิงสยามถูกกดขี่ ต้องรับภาระทำงานหนักเกินความจำเป็นเพราะความไม่เท่า
เทียมทางเพศและระบบไพร่ในสังคมศักดินา เนื่องจากบันทึกของปาลเลกัวซ์เป็นคู่มือนักเดินทางเล่ม
แรกๆ ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้บันทึกของชาวตะวันตกใน
สมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่เดินทางเข้ามายังสยามรุ่นถัดมาส่วนมากมักอ้างอิงจากบันทึกของปาลเลกัวซ์อีก
ชั้นหนึ่ง ชาวตะวันตกที่เข้ามาทำกิจกรรมและใช้ชีวิตในสยามทั้งอยู่นานหลายปีหรือเป็นเพียงจุดแวะ
พักการเดินทางอันยาวไกล มักจะเขียนบันทึกเรื่องที่พบเห็นทั้งสยามและรัฐอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียง
เฉียงใต้ บันทึกเหล่านี้มีลักษณะที่แสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา และบางครั้งยังแฝงด้วยอคติ
เนื่องจากความแตกต่างทางวัฒนธรรมและอุปสรรคทางภาษา อย่างไรก็ตาม อังรี มูโอต์ได้ตระหนัก
ถึงเรื่องนี้ว่า “มีผู้กล่าวไว้เสมอว่าเราไม่อาจตัดสินบ้านหนึ่งเมืองใดก็ตามที่เราได้พบเห็นเพียงแค่เดิน
ทางผ่าน เฉพาะผู้ที่พำนักอยู่นานพอควรเท่านั้นจึงจะทำได้ ข้าพเจ้ายอมรับว่า การอยู่เพียงชั่วสั้นๆ
(แล้วนำมาวิจารณ์) อาจก่อให้เกิดความผิดพลาดอย่างยิ่ง”⁴

ภายใต้อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ในสังคมซึ่งให้ความสำคัญกับผู้ชายและลดทอนคุณค่า
ของผู้หญิงลง ส่งอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ที่มุ่งเน้นเรื่องการสู้รบสงครามและอำนาจทางการเมือง
ของผู้ชาย ทำให้การศึกษาเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์ถูกผูกติดกับภาพของวีรสตรีแบบ
ประวัติศาสตร์ชาตินิยมภายใต้ความยิ่งใหญ่สมบูรณ์แห่งเพศชายแล้ว ในมุมมองทางสตรีศึกษาผู้หญิง
ในประวัติศาสตร์ถูกเสนอภาพว่าถูกกดขี่จนดูเหมือน “ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน” จากสถานภาพ
ของผู้หญิงทางกฎหมายรวมทั้งค่านิยมชายเป็นใหญ่ในสังคมสยามทำให้ผู้หญิงด้อยต่ำกว่าผู้ชาย งาน
ศึกษาเรื่องสิทธิสตรีหลายงานที่อธิบายถึงสถานะทางสังคมของผู้หญิงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ถูกบีบ
คั้นกดดันจากสังคมชายเป็นใหญ่ งานของพรเพ็ญ อ้นตระกูลชี้ให้เห็นว่า สถานภาพของผู้หญิงในยุค
ต้นรัตนโกสินทร์มีความตกต่ำอย่างมาก เนื่องจากในทางกฎหมายผู้หญิงมีสถานะเป็นเพียงสมบัติของ
ผู้ชาย ผู้หญิงอาจถูกขายเป็นทาสโดยบิดามารดาหรือสามีและอาจถูกทอดทิ้งได้ สะท้อนให้เห็นถึง
ความโหดร้ายของสังคมชายเป็นใหญ่แต่ในขณะเดียวกันก็อาจมองได้ว่าการขายลูกเมียเป็นทาสอาจ
เป็นการล้มละลายของผู้ชายในชนบท ซึ่งสาเหตุของการล้มละลายของครอบครัวอาจมาจากปัญหาทาง

³อังรี มูโอต์, บันทึกการเดินทางของอังรี มูโอต์ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และ
อินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ, แปลโดย กรรณิกา จรรย์แสง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), 24.

⁴เรื่องเดียวกัน, 144.

เศรษฐกิจ การขยายตัวของระบบขุนนางและการพัฒนาการเมืองไปสู่ราชอาณาจักร ทำให้เกิดการชุดรีดภาษีอากรจากราษฎรเนื่องจากความต้องการแรงงานเพิ่มมากขึ้น ไม่ใช่แต่เฉพาะผู้หญิงเท่านั้นที่ถูกขายเป็นทาส ผู้ชายเองก็ขายตัวเองเป็นทาสเช่นกัน⁵

คำอธิบายเหล่านี้มักมากำกับเรื่องของสถานภาพของผู้ชายในสังคมชายเป็นใหญ่ โดยเฉพาะสังคมศักดินาและระบบผัวเดียวหลายเมีย อย่างไรก็ตามมีข้อโต้แย้งเรื่องสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ไม่ได้ถูกกดขี่สิทธิหรือถูกกดขี่ทางเพศ งานของมาลี พงศ์พวงสาวลีชี้ให้เห็นถึงร่องรอยสิทธิผู้หญิงสยามว่าสถานภาพทางสังคม เฉพาะหญิงสามัญชนเท่านั้นที่มีอำนาจในทางเศรษฐกิจและครอบครัวแต่สถานภาพทางกฎหมายกลับไม่เท่าเทียมทางเพศและชนชั้น ทำให้ผู้หญิงถูกจำกัดสิทธิทางกฎหมายอยู่มาก⁶

2.2 สถาบันครอบครัวในสังคมสยาม

คำอธิบายจากนักมานุษยวิทยาเกี่ยวกับสังคมเกษตรกรรมชี้ให้เห็นว่า สังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นส่วนใหญ่เป็นสังคมแบบมาตาธิปไตยหรือหญิงเป็นใหญ่ หรืออย่างน้อยที่สุดผู้หญิงก็มีฐานะสูงในสังคมอย่างที่เคยเป็นมาตั้งแต่ก่อนที่จะมีการเกี่ยวข้องและรับอิทธิพลจากอินเดีย⁷ ในสังคมที่ยังชีพด้วยการเพาะปลูกในยุคแรกเริ่มมีการยอมรับความมีอำนาจสูงสุดของเพศหญิง⁸ ระบบพิธีกรรมทำให้ผู้หญิงสามารถควบคุมอำนาจบางส่วนได้ หลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากยืนยันว่า ในอารยธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผู้หญิงมีสถานภาพและบทบาทในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของสังคม⁹ งานวิจัยทางโบราณคดีแสดงให้เห็นร่องรอยของการบูชาเทพมารดาในสังคมที่ยกย่องผู้หญิงซึ่ง

⁵พรเพ็ญ อันตระกูล, “ผู้หญิงไทยในกฎหมายตราสามดวง,” *วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* 32, ฉ.1 (ม.ค.-มิ.ย. 2546): 246-302.

⁶มาลี พงศ์พวงสาวลี, *ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2551).

⁷ปราณี วงษ์เทศ, *เพศและวัฒนธรรม* พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2544).

⁸N.N. Bhattacharya, *Indian mother goddess* (Culcutta: Indian Studies, 1971), 71. อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, *ผู้หญิงยิ่งเร็ว ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรมกำหนดสตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย* (กรุงเทพฯ: นาค, 2556), 72.

⁹Cholthira Satyawadhna, “The feminine time and women's space,” *Tai culture: Interdisciplinary Tai studies series* 19, no. 1 (2006): 12. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน,

มีรากฐานมาจากอารยธรรมของสังคมเกษตรกรรม ในประเทศไทยพบหลักฐานเกี่ยวกับคติความเชื่อในเรื่องของเทพมารดา และการสืบสายเลือดในรูปแบบของการสืบสายเลือดทางแม่เช่นเดียวกับรัฐอื่นๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹⁰

อย่างไรก็ตามยังมีนักวิชาการที่แยกแยะว่า ในสังคมสยามการยึดระบบมาตาธิปไตยที่ถือหญิงเป็นใหญ่เป็นลักษณะของสังคมชนบทจำกัดอยู่ในกลุ่มสามัญชน งานของมาลี พุกษ์พงศาวิไล อธิบายถึงลักษณะของสังคมหญิงเป็นใหญ่ในกลุ่มสามัญชนสยามว่าผู้หญิงสยามมีอำนาจทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ผู้ชายมีอำนาจในทางการเมือง เนื่องจากระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ทำให้ผู้ชายต้องออกไปเข้าเวรรับใช้สังกัดมูลนาย ผู้หญิงจึงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการทำมาหากินและดูแลครอบครัว การเกษตรและการค้าขายจึงเป็นภาระหน้าที่ของผู้หญิงที่ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวไปโดยปริยาย ผู้หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น โดยที่ผู้ชายมีบทบาททางการเมืองการปกครองในลักษณะของการทำงานให้บ้านเมือง เข้าเวรทำงานรับใช้มูลนายหรือร่วมทัพออกศึกสงคราม แต่ข้อเท็จจริงนี้เป็นคนละประเด็นกับเรื่องสถานภาพทางกฎหมายระหว่างหญิงและชายซึ่งแน่นอนว่าไม่เท่าเทียมกัน¹¹

มาลีเห็นว่าการกล่าวว่าสังคมสยามแบบดั้งเดิมเป็นสังคมระบบมาตาธิปไตยก็ดูจะเป็นข้อสรุปที่ง่ายเกินไป เนื่องจากขัดแย้งกับหลักกฎหมายเการวมทั้งความแตกต่างระหว่างสังคมชนชั้นปกครองและสังคมสามัญชน โดยสังคมชนชั้นสูงยึดถือการสืบสายเลือดทางพ่อ นอกจากนี้มาลีได้ตั้งข้อสังเกตเรื่องระบบชายเป็นใหญ่ในสังคมสยามว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมสยามยกย่องและให้คุณค่าเพศชายมากกว่าเพศหญิง เป็นผลมาจากระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ เนื่องจากการให้ความสำคัญกับเรื่องของแรงงาน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของรัฐในสมัยนั้น ความต้องการแรงงานเพื่อการหักล้างถางพงในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ทำให้ผู้ชายมีความสำคัญและมีคุณค่าสูงขึ้นในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากแรงงานชายสามารถทำงานหนักได้มากกว่า ความสำคัญของผู้ชายจะเพิ่มมากขึ้นในสถานการณ์ศึกสงคราม เนื่องจากผู้ชายเป็นกำลังพลในสงคราม ความเสี่ยงในการสูญเสียไพร่พลและความเสี่ยงต่อการอยู่รอดของชุมชนและสังคม ทำให้ความสำคัญของผู้ชายเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว แนวคิดในเรื่องแรงงานทำให้เพศหญิงมีความสำคัญในการตั้งท้องและคลอดลูก ทำให้ผู้หญิงเป็นเพศที่ต้องถูกปกครองและควบคุม สำหรับชนชั้นล่างแล้วเพศหญิงจึงอยู่ในฐานะผู้ผลิตมนุษย์ซึ่งเป็นจะมาเป็นแรงงานของรัฐ แต่สำหรับชนชั้นสูงเพศหญิงยังเป็นแหล่งกำเนิดของชนชั้นปกครองที่จะ

72.

¹⁰ ปราณี วงษ์เทศ, เพศและวัฒนธรรม.¹¹ มาลี พุกษ์พงศาวิไล, ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง.

มาทำหน้าที่ปกครองบริหารบ้านเมืองต่อไป¹² และในงานศึกษาของอคิน รพีพัฒน์ เสนอว่าระบบเครือญาติของสยาม ไม่มีระบบการสืบเชื้อสายนับจากฝ่ายพ่อหรือแม่เพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแต่เป็นการสืบเชื้อสายนับจากทั้งฝ่ายพ่อและแม่¹³

ในสังคมชนชั้นสูงสยามการยึดถือระบบการสืบเชื้อสายฝ่ายพ่อยังคงปรากฏจนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ข้อความตอนหนึ่งในประกาศพระราชบัญญัติลักกา จ.ศ.1230 มีส่วนที่แสดงให้เห็นถึงระบบการสืบเชื้อสายฝ่ายพ่อในชนชั้นนำสยาม “เพราะบุตรเกิดมาเขานับถือขึ้นชื่อตามหมูปิดา ถ้าชายชาติต่ำเข้ามาเป็นผัวหญิงบุตรผู้ดี มีบุตรเกิดขึ้นมาก็จะต้องรู้ ต้องเรียกเป็นบุตรไพร่ตามตระกูล จะเชิดชูตามฝ่ายมารดาไม่ได้”¹⁴

ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่สุโขทัยเรื่อยมาจะพบว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเพศชาย ไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์ว่าพระมหากษัตริย์สามารถเป็นเพศหญิงได้ ยกเว้นในกรณีพระราชมารดาหรือพระราชินีนาถที่ทรงสำเร็จราชการแทนในระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งในบันทึกของลาลูแบร์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “ตามธรรมเนียมนั้น สมเด็จพระโอรสาธิราชพระองค์ใหญ่ของพระอัครมเหสีมักเป็นผู้ทรงสืบราชสมบัติตามนิติประเพณี. . . พระราชธิดาจะทรงเป็นมกุฎราชกุมารสืบสันตติวงศ์หาได้ไม่”¹⁵

อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียนอกจากจะทำให้สังคมชนชั้นสูงเป็นสังคมแบบชายเป็นใหญ่แล้ว ยังส่งผลต่อค่านิยมการมีภรรยาหลายคน ชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์นิยมมีนางสนม นอกจากความเชื่อในเรื่ององค์พระมหากษัตริย์คือองค์อวตารจากพระอินทร์แล้ว พหุภรรยาในราชสำนักยังเป็นเครือข่ายอำนาจระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับขุนนางหรือประเทศราช¹⁶ ทั้งยังเป็นเครื่องประกันความซื่อสัตย์จงรักภักดีจากขุนนางหรือเจ้าเมืองประเทศราชที่ถวายธิดา

¹² เรื่องเดียวกัน, 150-151.

¹³ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416*, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, พรธณี ฉัตรพลรักษ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), 23.

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2548), 468-469.

¹⁵ ชิมอน เดอ ลาลูแบร์, *จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 4 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2557), 305.

¹⁶ Craig J. Reynolds, *A Thai Buddhist Defence of Polygamy in Seditious histories : contesting Thai and Southeast Asian pasts* (Seattle: University of Washington Press in association with Singapore University Press, 2006), 185-213.

เป็นพระสนมเจ้าจอม

การมีสนมเป็นจำนวนมากเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่า เป็นการสนุกสนาน ส่วนพระองค์ของพระราชทานั้น แต่คล้ายกับพระอินทร์ เทพเจ้าผู้มีนางอัปสรเป็นจำนวนพันๆ บำรุงบำเรออยู่บนสวรรค์. . . ประเพณีก็สนับสนุนด้วยพระราชกฤษฎีกามีสนมหลายคน การมีสนมหลายคนก็เป็นเครื่องสนับสนุนทางการเมืองด้วย พระราชาอาจผูกพันความซื่อสัตย์ของเจ้าประเทศราชและขุนนางผู้มีอำนาจได้โดยทรงรับธิดาของท่านเหล่านั้นมาเป็นเจ้าจอม นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ก็สมควรที่จะมีผู้สามารถสืบราชสมบัติลงมาจากพระองค์อีกหลายองค์¹⁷

ปาลเลกัวซ์มองว่า การที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระสนมเจ้าจอมจำนวนมากๆ นั้นเป็นเรื่องของพระราชอำนาจและพระบารมี

พวกเศรษฐีโดยมากมีภรรยาสองคน ขุนนางผู้ใหญ่มีกันถึง 12 เจ้านายมีหม่อมตั้งแต่ 20, 30, 40 หรือมากกว่านั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงมีเป็นร้อยๆ แต่บรรดาหม่อมห้ามเหล่านี้ได้รับการชุบเลี้ยงไว้ในพระบรมมหาราชวังเพื่อประดับพระบารมีมากกว่าเพื่อการมรดก และควรได้ชื่อว่าเป็นทาสีหรือคนรับใช้มากกว่าเพราะว่าตกอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าจอมใหญ่ๆ¹⁸

ระบบฟัวเดียวหลายเมียเป็นที่ยอมรับและถือปฏิบัติในหลายสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นผลมาจากความต้องการแรงงานของรัฐและไพร่พลในยามศึกสงคราม การขาดกำลังไพร่พลเป็นลักษณะร่วมอย่างหนึ่งของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเนื่องมาจากสงครามทำให้มีความจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบทางสังคมเพื่ออำนวยความสะดวกในการรวบรวมกำลังไพร่พล¹⁹ เนื่องจากระบบฟัวเดียวหลายเมียเอื้อประโยชน์ให้ผู้ชายซึ่งสามารถให้กำเนิดบุตรได้ไม่จำกัด แตกต่างกับผู้หญิงที่มีข้อจำกัดทางกายภาพในการให้กำเนิดบุตร ระบบพหุภรรยาหรือฟัวเดียวหลายเมียในสยามได้รับความนิยมนจนกระทั่งเป็นจารีตวัฒนธรรมของชนชั้นนำสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนชั้นปกครอง

¹⁷ อเล็กซานเดอร์ เบรอัน กริสวอลด์, *ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานิพนธ์พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้ากรุงสยาม*, แปลโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984) จำกัด, 2537), 42-43.

¹⁸ ฌ็อง-บัพติสต์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, 155-156.

¹⁹ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416*, 26-31.

หลักฐานบางชิ้นกล่าวอ้างถึงจำนวนพระมเหสีและพระสนมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่ามีจำนวนมากถึง 600 คน²⁰ นายแพทย์มัลคอล์ม สมิธ แพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้โต้แย้งเรื่องนี้ในบันทึกของเขาว่าตัวเลขเกี่ยวกับจำนวนมเหสีของพระมหากษัตริย์นั้นไม่ตรงกับความเป็นจริง และเป็นเรื่องยากที่จะค้นหาข้อเท็จจริงเพราะไม่ใช่เรื่องที่ใครจะยอมเปิดเผย²¹ ตัวเลขที่น่าเชื่อถือเชื่อนั้นอาจประกอบไปด้วยจำนวนสมาชิกทั้งหมดในราชสำนักฝ่ายใน ได้แก่พระมเหสีสนมเจ้าจอม พระธิดา เชื้อพระวงศ์หญิง ข้าราชการฝ่ายใน เจ้าพนักงานต่างๆ โขลน และทาส

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งตรงกับสมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จักรวรรดินิยมตะวันตกได้แผ่กระจายเข้าสู่ซีกโลกตะวันออก รัฐในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกรวบเข้าด้วยอิทธิพลจากจักรวรรดินิยมตะวันตกโดยการสืบคลานเข้ามาในรูปแบบของการค้าและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ รวมทั้งภารกิจที่จะนำอารยธรรมมาสู่ชนชาติที่ยังด้อยอารยธรรมกว่า โดยเฉพาะประเด็นเรื่องสถานภาพของผู้หญิงในโลกตะวันออกถูกนำมาเป็นมาตรฐานชี้วัดจากอารยธรรมตะวันตก การวิพากษ์ระบบผัวเดียวหลายเมียของสยามโดยชาวต่างชาติเป็นสิ่งที่พบเห็นบ่อยครั้งในบันทึกร่วมสมัยของชาวต่างชาติ เนื่องจากความนิยมในการมีภรรยาหลายคนของผู้ชายสยามในสังคมผัวเดียวหลายเมียนั้น เป็นสิ่งที่ไม่น่ายกย่องชื่นชมในทัศนะของชาวต่างชาติที่นับถือคริสต์ศาสนา ระบบผัวเดียวหลายเมียนี้ถูกวิพากษ์ว่าเป็นความล้าหลังและกดขี่ทางเพศจากชาวตะวันตกในสยามผู้แสวงหาอาณานิคมและเผยแผ่คริสต์ศาสนาอันยึดมั่นในระบบผัวเดียวเมียเดียว ปาลเลกัวซ์มองว่าการมีหลายเมียเป็นผลร้ายมากกว่าดี “ดูเหมือนการโรคจะระบาด มากในหมู่คนมั่งมี ก็เป็น การลงโทษอันเหมาะสมแล้วสำหรับคนที่มิมีเมียมากและหมกมุ่นอยู่ในกามคุณ”²²

ในขณะที่บันทึกของแซรแวสกล่าวว่า “คนสยามไม่มีกฎหมายศาสนาหรือทางมนุษยธรรมอันใดที่ห้ามการมีภรรยาหลายคน ปรากฏว่าทั่วราชอาณาจักรนอร์ดีนี ได้มีประเพณีดีกดาบรรพอนุญาติให้ทำได้อยู่ และถือว่าเป็นความจำเป็นเสียด้วย”²³ และในบันทึกของนายแพทย์เห็นตรงกันในเรื่องนี้ว่า “สามีไม่มีวันพบกับความสงบสุข แต่จะโทษใครเล่า ในเมื่อเลือกมีครอบครัวด้วยวิธีนั้นก็ต้อง

²⁰ อ็องรี มูโอต์, บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ, 47.

²¹ มัลคอล์ม สมิธ, *หมอฝรั่งในวังสยาม*, แปลโดย พิมาน แจ่มจรัส (กรุงเทพฯ: รวมทรงศิลป์, 2542), 241.

²² ฌ็อง-บัพติสต์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, 228

²³ นิโกลาส์ แซรแวส, *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2550), 93.

กัมหน้ายอมรับผลที่ติดตามมา”²⁴ และ “การตามใจตัวเองทางเพศของชาวสยามเฉกเช่นเดียวกับชนชาติอื่นๆในเขตร้อนใช้ชีวิตทางกามารมณ์เลยเถิดถึงระดับที่ชาวยุโรปส่วนใหญ่จะต้องเห็นว่าเป็นไปไม่ได้”²⁵

อย่างไรก็ตามมีหลักฐานที่บ่งชี้ว่าในครอบครัวของสามัญชนสยามนั้นนิยมมีภรรยาเพียงคนเดียว การมีภรรยาหลายคนกระทำในหมู่ชนชั้นนำและขุนนางเท่านั้น ค่านิยมการมีภรรยาหลายคนในชนชั้นสูงและการมีภรรยาคนเดียวในชนชั้นล่างอาจสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา ลาลูแบร์ได้แสดงความเห็นในเรื่องนี้ว่า “ชั่วแต่คนมั่งมีเท่านั้นที่มีภรรยามากกว่าคนเดียวเพื่อประสงค์ให้ภาคภูมิ ประดับบุญบารมีมากกว่าจะเป็นการแสดงออกทางด้านกามารมณ์”²⁶

นอกจากนี้ชนชั้นทาสยังไม่สามารถมีภรรยาได้เนื่องจากกฎหมายไม่อนุญาตให้ทาสสามารถมีสามีภรรยาได้ตามชอบใจเพราะปัญหาเรื่องค่าตัวทาสและสิทธิในตัวลูกทาสจะเป็นของนายเงิน²⁷ ปาลเลกัวซ์มองว่าการที่สยามมีพลเมืองเป็นจำนวนมากนอกจากเป็นเพราะมีคนจีนอพยพเข้ามา มากแล้วยังเป็น “เพราะเหตุว่าทาสมีมากและลัทธิมีเมียมาก ซึ่งทาสส่วนใหญ่ไม่มีเมีย ผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่อาจมีบุตรได้”²⁸ จะเห็นได้ว่าบันทึกจากชาวต่างชาติในเรื่องของจารีตประเพณีของสยามนั้นค่อนข้างเต็มไปด้วยอคติอยู่มาก เหตุผลประการหนึ่งเพราะชาวต่างชาติเหล่านี้มีเป้าหมายในการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสยามในบทบาทของมิชชันนารีหรืออย่างน้อยผู้บันทึกก็ได้รับอิทธิพลความคิดจากบันทึกของมิชชันนารีและนักเดินทางรุ่นก่อนหน้า การวิพากษ์เรื่องระบบผัวเดียวหลายเมียในสังคมสยามของพวกเขาจึงเต็มไปด้วยอคติและโจมตีพุทธศาสนา

ก่อนการปฏิรูปประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กฎหมายตราสามดวงที่บังคับใช้ในรัฐสยามได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดียซึ่งยึดถือระบบชายเป็นใหญ่ ในการปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับเอากฎหมายตราสามดวงบางส่วนจากรัฐอยุธยา รวมทั้งมีการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายตราสามดวงในการชำระกฎหมายตราสามดวงในสมัยเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังมีการรับเอาวัฒนธรรมอินเดียในเรื่องของผัวเดียวหลายเมีย ส่งผลให้กฎหมายตราสามดวงอนุญาตให้ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนโดยที่ภรรยาไม่สามารถเอาผิดฟ้องร้องได้ ความเห็นของนัก

²⁴ มัลคอล์ม สมิธ, หมอฝรั่งในวังสยาม, 246.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, 247.

²⁶ ซิมอน เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, 164.

²⁷ พระไอยการบานแผนก มาตรา 15 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2529), 281.

²⁸ ฌ็อง-บัพติสต์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, 162.

กฎหมายอย่าง หลุยส์ ดูปลาตร์ มองว่า ระบบผัวเดียวหลายเมียไม่ได้มีผลร้ายแก่ผู้หญิงเสมอไป และมีข้อน่าสังเกตว่า ผู้หญิงสยามอยู่ในสถานะที่ดีกว่าผู้หญิงฝรั่งเศสและกฎหมายที่เกี่ยวกับผู้หญิงไม่ได้ย่ำยีฐานะของผู้หญิงจุฬาส²⁹ แม้ว่าจะงานวิจัยเกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิงในกฎหมายตราสามดวงจะชี้ให้เห็นถึงร่องรอยที่ผู้หญิงถูกกดทับและไร้ซึ่งอิสรภาพ รวมทั้งการถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ชาย แต่จากหลักฐานอื่นที่ไม่ใช่เอกสารของทางราชการ ทั้งบันทึกชาวต่างชาติ และวรรณกรรมไทยบางเรื่อง แสดงให้เห็นสิทธิและความเสรีในการดำเนินชีวิตของผู้หญิงสามัญชน ดังนั้นหากจะกล่าวถึงผู้หญิงสยามมีสิทธิและเสรีภาพในสังคมย่อมมีอาจหมายรวมถึงผู้หญิงทั้งหมดในสังคมได้ซึ่งในกลุ่มของผู้หญิงชนชั้นสูงนั้นมีเงื่อนไขหลายประการที่กำหนดกรอบการดำเนินชีวิตและความประพฤติ นอกจากนี้ค่านิยมจารีตประเพณีแล้ว กฎหมายที่ใช้ควบคุมความประพฤติและบทลงโทษยังแตกต่างจากผู้หญิงสามัญชนอีกด้วย หากผู้หญิงชนชั้นสูงทำผิดในเรื่องทางเพศ ความรุนแรงของบทลงโทษทางกฎหมายจะแตกต่างกันไปตามฐานันดรศักดิ์ของหญิงนั้น ผู้หญิงในฐานันดรศักดิ์สูงจะมีโทษรุนแรงมากกว่าผู้หญิงที่อยู่ฐานันดรศักดิ์รองลงมา ในขณะที่ถ้าเป็นหญิงสามัญชนทำเรื่องเดียวกัน อาจจะได้รับโทษที่เบาบางหรืออาจจะไม่ได้รับโทษอะไรเลยก็ได้ แต่ถ้าวผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในจะอยู่ภายใต้กฎหมายมนเทียรบาล ซึ่งเป็นกฎหมายสำหรับควบคุมและลงโทษสมาชิกในราชสำนักของพระมหากษัตริย์เท่านั้น

2.3 พุทธศาสนากับการกำหนดคุณค่าของผู้หญิง

โครงสร้างสังคมไทยมีรากฐานอยู่บนพุทธศาสนาเถรวาทไทย แนวคิดในเรื่องของชั้นทางสังคม การแบ่งแยกเพศหญิงเพศชายและการให้คุณค่าต่อเพศชายและเพศหญิงไม่เท่าเทียมกันได้รับอิทธิพลจากปรัชญาในพุทธศาสนาแบบจารีตนำไปสู่การกำหนดและจัดการระบบความเชื่อ โลกทัศน์ และสร้างแรงจูงใจต่อพฤติกรรมของคนในสังคม พุทธศาสนาเถรวาทไทยมีแนวคิดเรื่องการจัดลำดับของบุญ โดยมีการแบ่งลำดับบุญมากบุญน้อย โดยวัดที่คุณค่าของศีลธรรม นำไปสู่การจัดลำดับชนชั้นทางสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการแบ่งแยกชนชั้นทางเพศ³⁰ แม้ว่าในสมัยพุทธกาลพระพุทเจ้าทรง

²⁹ หลุยส์ ดูปลาตร์, *สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทยสยาม*, แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), 6.

³⁰ A. Thomas Kirsch, "Economy, Polity and Religion" in G. William Skinner and A. Thomas Kirsch, eds., *Change and Persistence in Thai Society* (New York: Cornell University Press, 1975), 172-196.

ประกาศว่า ผู้หญิงเสมอกับผู้ชายในความสามารถที่จะบรรลุนิพพานแต่ผู้หญิงกลับถูกให้ค่าในทางพุทธศาสนาต่ำกว่าผู้ชายเนื่องด้วยเหตุผลที่ว่าผู้หญิงเป็นต้นธารของกิเลสทั้งปวง ประเด็นเรื่องอคติทางเพศในพุทธศาสนาเป็นประเด็นที่ถูกวิพากษ์บ่อยครั้งในวงวิชาการ โดยกลุ่มสตรีนิยมให้ความเห็นว่า โครงสร้างของพระไตรปิฎก คัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนามีลักษณะชายเป็นใหญ่ เพราะเขียนจากมุมมองของผู้ชาย เนื้อหาที่ถูกบันทึกโดยพระภิกษุซึ่งเป็นเพศชาย จึงมีลักษณะให้ความสำคัญแก่ผู้ชาย อีกทั้งเพศชายยังเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา เนื่องจากความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ว่า ผู้ชายจะต้องมีช่วงเวลาหนึ่งในชีวิตที่มีบทบาทในทางศาสนาโดยตรงคือ การบวชเป็นพระสงฆ์อย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิตจึงจะได้รับการยอมรับจากสังคมว่าเป็นผู้ที่ผ่านการเรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เนื่องจากในสังคมสยามสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาของเด็กจะจำกัดอยู่ที่วัดและบ้าน เด็กหญิงและเด็กชายจะเรียนรู้ในเรื่องที่ต่างกันออกไป สำหรับเด็กหญิงนั้นจะถูกรับสอนโดยสมาชิกผู้หญิงในบ้านสอนเรื่องมารยาทและความรู้เกี่ยวกับการเป็นแม่บ้านแม่เรือน หน้าที่ของภรรยาที่ดี และวิธีเอาอกเอาใจสามี ในขณะที่เด็กชายจะเล่าเรียนที่วัด มีพระภิกษุเป็นครูทำหน้าที่อบรมสั่งสอนความรู้ในศาสตร์ต่างๆ และเมื่อเจริญวัยขึ้นก็จะบวชเป็นพระภิกษุในช่วงเวลาหนึ่งในชีวิต การบวชนับเป็นส่วนหนึ่งในวัฏจักรชีวิตชายไทยแม้จะเป็นช่วงสั้นๆ แต่ก็เพื่อให้เข้าใจหลักธรรมอันจะนำมาประพฤติก่อผลและขัดเกลาจิตใจต่อไป³¹

พุทธศาสนาอนุญาตให้ผู้หญิงมีบทบาทในพื้นที่ของศาสนาได้ แต่ทว่าผู้หญิงถูกจำกัดบทบาทอยู่เพียงการเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาในรูปของอุบาสิกหรืออรรหาสหญิงเท่านั้น ในขณะที่การสืบทอดพุทธศาสนาในรูปของการบวชเป็นภิกษุซึ่งเป็นหนทางหนึ่งในการเข้าถึงนิพพานกลับถูกสงวนไว้ให้เพศชายเท่านั้น อึ้งรี มูโอต์เล่าถึงกิจกรรมทางศาสนาของผู้หญิงสามัญชนสยามในแถบจังหวัดลพบุรี ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่า ในครอบครัวฐานะยากจน ภรรยาหรือบุตรสาวจะคุกเข่ารอใส่บาตรที่หน้าประตูบ้าน ด้วยกิริยาอาการที่นอบน้อม นอกจากนี้ยังไปฟังเทศน์และนำดอกไม้ไปบูชาพระพุทธรูปที่วัดเดือนละ 3-4 ครั้ง สำหรับในครอบครัวที่มีฐานะดี นายหญิงของบ้านมักนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์ถือเป็นกิจกรรมที่เชิดหน้าชูตา ของที่ถวายพระมักจะเป็นของดีราคาแพงและมีจำนวนมาก โดยมูโอต์เปรียบเทียบว่า คล้ายกับในตะวันตก นายหญิงของบ้านที่มีฐานะดีมักจะจัดงานบอลรูมหรือคอนเสิร์ตเพื่ออวดรวยหรืออวดยศศักดิ์ “สตรีเพศอันเป็นกึ่งหนึ่งของเผ่าพันธุ์มนุษย์นี้เองที่เป็นฐานค้ำจุนสนับสนุนสถาบันสงฆ์อย่างแน่นแฟ้นมั่นคงที่สุด”³²

แม้ว่าคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาทจะไม่มีคำสอนอันเกี่ยวเนื่องกับสถานภาพ สิทธิ

³¹ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, 22.

³² อึ้งรี มูโอต์, บันทึกการเดินทางของอึ้งรี มูโอต์ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ, 314-315.

และบทบาทของผู้หญิงในทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองโดยตรง แต่ก็มีคำสอนบางเรื่องที่ดีความได้ว่ามีบางตำแหน่งแห่งที่ในจักรวาลนี้ที่ผู้หญิงเข้าถึงไม่ได้ และผู้หญิงไม่อาจเข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองได้³³ มีนักวิชาการที่แสดงความเห็นว่า ในคัมภีร์พุทธศาสนามีคำสอนเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิงทั้งดีและไม่ดีปะปนกันไป คำสอนที่กล่าวถึงผู้หญิงในลักษณะยกย่องและแสดงให้เห็นถึงความเสมอภาคระหว่างหญิงและชาย แต่ในบางคำสอนที่ถูกตีความว่ามีลักษณะดูหมิ่นผู้หญิงกลับถูกอนุมานว่าคำสอนในลักษณะนี้ถูกแต่งเติมเสริมแต่งเข้าไปจากคนรุ่นหลังเอง³⁴ ในขณะที่คำสอนที่มีลักษณะยกย่องผู้หญิงไม่ถูกวิจารณ์มากเท่าใดนัก มนตรี สืบดวงวิเคราะห์ว่า ความคิดเรื่องอคติทางเพศในพุทธศาสนาเกิดจากกลุ่มสตรีนิยมที่ได้ศึกษาแนวคิดทางตะวันตกในเรื่องการเรียกร้องสิทธิและความเสมอภาคระหว่างเพศหญิงกับเพศชาย และได้ตั้งข้อสังเกตว่า เมื่อนักวิชาการด้านสตรีพบคำสอนที่มีลักษณะดูหมิ่นผู้หญิง หลายคนตั้งข้อสังเกตว่าอาจไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า แต่เมื่อพบคำสอนที่มีลักษณะยกย่องผู้หญิง กลับยอมรับและยืนยันว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยไม่ตั้งข้อสงสัยใดๆ³⁵ คงเป็นที่ถกเถียงกันว่าพุทธศาสนาดูหมิ่นผู้หญิงนั้นส่วนใหญ่จะปรากฏอยู่ในชาดก ซึ่งชาดกกล่าวถึงเรื่องราวของผู้หญิงไว้อย่างมีนัยยะสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นชาดกที่วาดด้วยเรื่องของหญิงดีและหญิงชั่ว มหาเวสสันดรชาดกปรากฏบทบาทของหญิงดี เช่น พระแม่ธรณี เทพมารดาที่มีบทบาทในฐานะของสักขีพยานในการบำเพ็ญธรรมของพระพุทธเจ้า และยังเป็นผู้ปกป้องพระพุทธเจ้าในครั้งที่พระเวททัตประทุษร้ายพระพุทธองค์ โดยบันดาลให้เกิดธรณีสูบพระเวททัต³⁶ ในสุชาดาชาดกพระพุทธเจ้าทรงสอนนางสุชาดาสะใภ้ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี นางเป็นผู้สำคัญตนว่าตนเองเกิดในตระกูลสูง ไม่มีความเคารพสามีรวมทั้งบิดามารดาของสามี ทั้งยังชอบเที่ยวติดุด่าข้าทาสรับใช้ กระทั่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมโอวาทเรื่องภริยาสูตร พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงสอนนางสุชาดาอธิบายลักษณะภรรยา 7 จำพวก คือ

“1. ภรรยาผู้มีจิตประทุษร้าย ไม่อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล ยินดีในชายอื่น ดูหมิ่นสามี เป็นผู้อันเขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามจะฆ่าฟัน เรียก

³³ ชาญณรงค์ บุญหนุน, “สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท,” (กรุงเทพฯ: ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544) ใน http://www.cubs.chula.ac.th/images/research/56_3/Full_WomensRightsInTheravadaBuddhism.pdf (สืบค้นเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2559).

³⁴ มนตรี สืบดวง, *สตรีในพระพุทธศาสนา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556), 3.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 8.

³⁶ ธัญญา สังขพันธานนท์, ผู้หญิงยิ่งเรือ ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรมกำหนดสตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย, 77-81.

ว่าวธกาภริยา ภริยาเสมอด้วยเพชรฆาต

2. ภรรยาผู้ปรารถนาจะยกยอทรัพย์ของสามี อันสามีประกอบ
ศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้ทรัพย์นั้นมาแม้มีอยู่น้อยนั้นเสีย
เรียกว่าโจรภริยา ภริยาเสมอด้วยโจร

3. ภรรยาผู้ไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินมาก ปากร้ายปากกล้า ร้าย
กาบ กล่าวคำหยาบ ข่มขู่ผู้ขยันขันแข็ง เรียกว่าอัยยาภริยา ภริยาเสมอ
ด้วยนาย

4. ภรรยาผู้อนุเคราะห์ประโยชน์เกื้อกูล ตามรักษาสามีดุจมารดา รักษา
บุตร รักษาทรัพย์ของสามี เรียกว่ามาตาภริยา ภริยาเสมอด้วยมารดา

5. ภรรยาผู้มีความเคารพในสามีของตน เป็นคนละอายบาป เป็นไปตาม
อำนาจสามี เรียกว่าภคินีภริยา ภริยาเสมอด้วยพี่สาวน้องสาว

6. ภรรยาผู้เห็นสามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมา
เป็นหญิงมีตระกูล มีศีลมีวัตรปฏิบัติสามี เรียกว่าสขีภริยา ภริยาเสมอด้วย
เพื่อน

7. ภรรยาผู้อดทนได้ แม้ถูกสามีเข่นตี ขู่ตะคอก ก็ไม่คิดพิโรธโกรธตอบ
สามี เป็นไปตามอำนาจของสามี เรียกว่าทาสีภริยา ภริยาเสมอด้วย
ทาส”³⁷

จะเห็นว่า ในภริยาสูตรนี้มีทั้งลักษณะของภรรยาที่ดี และภรรยาที่ไม่ดี ซึ่งในบรรดาคำ
สอนที่เกี่ยวกับผู้หญิงในชาดกไม่ได้กำหนดว่าผู้หญิงจะต้องเป็นภรรยาแบบใดเพียงแต่ให้ภาพของ
ภรรยาบางจำพวกที่จะต้องไปบังเกิดในนรก และภรรยาบางจำพวกที่จะได้บังเกิดในสวรรค์ ซึ่งมี
ข้อสังเกตว่าผู้หญิงที่ถูกตำหนิมักอยู่ในฐานะภรรยา ซึ่งอาจเป็นเพราะผู้หญิงคือศัตรูของพรหมจรรย์ ที่
สำคัญคือผู้หญิงในบทบาทของแม่จะได้รับการยกย่อง แต่ผู้หญิงที่เป็นลูกในชาดกไม่มีบทบาทใดเป็น
พิเศษ³⁸

ความคิดของคนในสังคมจารีตผูกพันอยู่กับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ เชื่อในกฎของ
ธรรมชาติคือธรรมะและกฎแห่งกรรมที่เป็นตัวกำหนด ถ้ามนุษย์ทำกุศลกรรมหรือกรรมดี จะได้ไปเกิด
ในช่วงเวลาที่ดีและมีอายุยืนยาว ถ้าทำอกุศลกรรมหรือกรรมชั่วจะได้ไปเกิดในช่วงเวลาที่เลว เช่นกลี

³⁷ ภริยาสูตร. <http://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=23&A=1977&Z=2035> (สืบค้น
เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

³⁸ อัญชลี สุสายัณห์, “สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ใน *รวม
บทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), 60.

ยุค³⁹ จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิเป็นตัวกำหนดสถานะของผู้หญิงในสังคมจารีตสยาม โดยเสนอภาพของความสัมพันธ์ของสามภรรยาในอุดมคติอย่างสมเด็จพระบรมจักรพรรดิราชและนางแก้วคู่บุญ⁴⁰ นางแก้วเป็น 1 ในแก้ว 7 ประการตามคติจักรพรรดิราช ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระมหากษัตริย์บรรลุถึงความเป็นพระจักรพรรดิได้ อติธัตินะหรือนางแก้วที่เกิดมาเพื่อคู่บุญญาบารมีของพระเจ้าแผ่นดินนั้นมีที่มาจากคติไตรภูมิที่อธิบายถึงการมีนางแก้วคู่บุญสมเด็จพระบรมจักรพรรดิราช⁴¹ ตามที่ปรากฏใน *ไตรภูมิอภินิหาร* มนุสสภูมิอธิบายลักษณะทางกายภาพของนางแก้วว่า

อันว่านางแก้วนั้นโสดบมีต่ำบมิสูงพองามพอดี สมควรถูกเนื้อจำเรียว ใจฝูงคนทั้งหลาย และมีฉวีวรรณกลาเกลี้ยงหมดใสงามหนักหนา มาตราว่า ละอองธุลีผิงน้อยหนึ่งจะติดแปดกายนั้นก็มีเลยดุจดั่งดอกบัวแลถูกน้ำ นั้นแลฯ ในกายแห่งนางแก้วนั้นมีลักษณะอันอุดมถ้วนทุกแห่ง งามพึงใจ คนทั้งหลายทุกคนในเมืองมนุษย์เรานี้แลฯ แต่เท่าว่ามีเท่านางฟ้าเมืองไตร ตรึงชาสวรรค์นั้น เพราะเหตุหารัศมีบมิได้แลฯ อันว่านางฟ้าทั้งหลายใน สำนักพระอินทร์มีรัศมีออกจากตัวเขาไกลนิก เมื่อนั้นบุญนางแก้วนั้นมี รัศมีไหลออกจากตัวนางแก้วนั้นได้แล 10 ศอก ทั้งหลายรอบตัวนางนั้น แม้นว่ามีแต่ใดก็ตีบมิพิกหาเทียบแลชวาลาเลย แลนางแก้วมีพระพักตร์ กลาเกลี้ยงหมดใสงามหนักหนา แลเนื้อแลหนังนั้นอ่อนดั่งสำลีอันพานสพัต ได้ละร้อยคาบแลชุบเปรียงประโคจามรีอันใสงามหนักหนาฯ เมื่อตัวพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นเย็นแลหนาวไส้ตัวนางแก้วนั้นอุ่น เมื่อใดมหา จักรพรรดิราชนั้นร้อนไส้ ตัวนางแก้วนั้นเย็น ตัวนางแก้วนั้นหอมดั่งแก่น จันทน์กฤษณอันบดแล้วแลปรุงลงด้วยคันธธอันหอมทั้ง 4 ประการแล ห้อยพู่อยู่นักหนาทุกเมื่อแลฯ เมื่อแลนางแก้วเจรจาที่ดี หัวร่อก็ดี กลิ่น ปากนางแก้ว นั้นหอมพู่ออกดั่งกลิ่นดอกบัวอันชื่อว่า นิลุบล แลงกลณี

³⁹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), 10-11.

⁴⁰ Craig J. Reynolds, "A Thai Buddhist Defence of Polygamy," in *Seditious histories: contesting Thai and Southeast Asian pasts* (Seattle: University of Washington Press in association with Singapore University Press, 2006), 187.

⁴¹ สุพจน์ แจ้งเร็ว, "นางนพมาศ เรื่องจริงหรือนิยาย?" ใน *ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทง สมัยสุโขทัย*, บรรณาธิการโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2530), 230.

เมื่อวานอยู่นั้น อันว่ากลืนปากแห่งนางแก้วนี้หอมอยู่ดั่งนั้นทุกเมื่อแลฯ
เมื่อใดแลพระญามหาพานางแก้ว นางแก้วนั้นมิได้นั่งอยู่ในที่อยู่นั้น
ย่อมลุกไปต้อนรับพระญาแล้ว แล้วเอาหมอนทองมานั่งเฝ้าอยู่พัดพระญา
นั้นแล้ว แล้วนางจึงนวดพั้นคั้นบาทแลกรของพระญานั้นแล้วจึงนั่งอยู่
เบื่องต่ำ นางแก้วนั้นบ่ห่อนจะขึ้นนอนเหนือแท่นแก้วก่อนพระญามหา
จักรพรรดิราชนั้นเลยสักคาบ นางแก้วนั้นบ่ห่อนลงจากแท่นแก้วนั้น
ภายหลังพระญาเลยสักคาบฯ แม้นว่านางแก้วนั้นจะกระทำการงานอัน
ใดก็ดีย่อมไหว้ทูลแต่พระญานั้นให้รู้ก่อน เมื่อใดพระญาสั่งให้ นางจึงทำ
นางนั้น บ่ห่อนละเมิดท่านผู้เป็นผิวเลยสักคาบ กระทำอันใดก็ดีย่อมชอบ
ใจผิวทุกประการ ว่ากล่าวอันใดก็ดีย่อมพึงพอใจผิวทุกประการแลเท่าแต่
พระญาจักรพรรดิราชผู้เดียว แลหากได้เป็นผัวนางไส้ ส่วนอันว่าชายผู้อื่น
ไ้จะได้เป็นผัวนางแก้วนั้นหาไม่ได้ฯ อันว่านางแก้วนั้นจักได้เอาใจออกหาก
พระญานั้นน้อยหนึ่งก็หาไม่ได้แก่นางแก้วเลย อิตถิรัตนวันฉนวนา นิภูจิตา
กล่าวถึงนางแก้วแล้วเท่านี้ โดยสังเขปแล⁴²

นางแก้วเป็นหญิงดีตามคติจักรพรรดิราชใน *ไตรภูมิพระร่วง* วรรณกรรมชิ้นสำคัญของ
พุทธศาสนา ลักษณะของนางแก้วต้องดีทั้งกายภาพคือ ร่างกายงดงาม หน้าตางดงาม กิริยามารยาท
งดงาม และยังมีคุณสมบัติของภรรยาที่ดีคือ การดูแลเอาใจใส่รักษาพยาบาลสามีเจ็บไข้ ร่วมทุกข์
ร่วมสุข ให้กำเนิดทายาทเพื่อสืบตระกูล ประพฤติรับใช้สามีให้มีความสุข ให้ความเคารพต่อสามี ไม่ทำ
นอกเหนือคำสั่งสามีและการกระทำใดๆ ก็ตามต้องได้รับอนุญาตจากสามีก่อน นอกจากนี้ความซื่อสัตย์
จงรักภักดีต่อสามีของนางแก้วถูกเน้นย้ำเป็นพิเศษ เนื่องจากความซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นคุณลักษณะ
สำคัญของภรรยาที่ดีในชนชั้นสูง วารุณี โอสถารมย์ได้วิเคราะห์ว่า นางแก้วเป็นรูปแบบของจินตนาการ
เชิงอุดมการณ์ โดยเป็นภาพลักษณ์ตัวตนของผู้หญิงชนชั้นสูงในโลกเก่าและดูเหมือนจะเป็นบทบาทที่
เลียนแบบเพศชายมากกว่า⁴³ ภาพลักษณ์นางแก้วถูกนำมาเป็นต้นแบบหญิงดีในงานวรรณกรรมต่างๆ
ซึ่งส่งผลต่อความคาดหวังหญิงดีในอุดมคติของคนในสังคมโดยเฉพาะชนชั้นสูง จะเห็นได้ว่า หญิงดีใน
วรรณกรรมทางพุทธศาสนาจะมีภาพลักษณ์ของนางแก้ว เช่น พระนางมัทรี ตัวเอกหญิงใน *มหา
เวสสันดรชาดก* พระนางมัทรีเป็นตัวอย่างภรรยาที่ซื่อสัตย์และเสียสละต่อสามี นางแก้วให้ภาพของ
ภรรยาในอุดมคติของชนชั้นสูงที่มีคุณสมบัติของการเป็นทั้งแม่ ภรรยา และปาวคอยประนบัติรับใช้

⁴² พญาสิทธิไทย, *ไตรภูมิพิภพ หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาสิทธิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), 67-68.

⁴³ วารุณี โอสถารมย์, “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย,” 117-118.

สะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ของผู้ชายในการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของภรรยาที่ดีซึ่งเป็นสิ่งที่ชนชั้นสูงปรารถนา⁴⁴ คุณลักษณะของภรรยาที่ดีตามทัศนคติของชนชั้นนำไม่ว่าจะเป็นภรรยาของชนชั้นสูงหรือสามัญชน ต้องมีความประพฤติในกรอบศีลธรรมโดยเฉพาะเรื่องทางเพศ ดังนั้นผู้หญิงที่กระทำความผิดในเรื่องทางเพศโดยเฉพาะการมีชู้จึงมีความผิดทั้งทางกฎหมายและผิดจารีตประเพณี

2.4 หญิงชั่วในกฎหมายตราสามดวง

ความผิดของผู้หญิงที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ประกอบด้วยความผิดเรื่องทรัพย์สิน ความผิดเกี่ยวกับร่างกายและชีวิต และความผิดในเรื่องทางเพศ คำเรียกผู้หญิงที่กระทำความผิดในกฎหมายตราสามดวง จะพบคำว่า หญิงอันร้าย หญิงอันแรง หญิงแพศยา หญิงชั่ว ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งให้นัยยะความหมายของผู้หญิงที่ประพฤติผิดทางเพศเป็นหลัก “หญิงอันร้าย หญิงอันแรง หญิงชั่ว” จะถูกกล่าวถึงหญิงที่ทำความผิดในเรื่องทางเพศ หรือหญิงที่มีชู้ไม่เกิน 2 ครั้ง ส่วน “หญิงแพศยา” มีนัยยะรวมถึงหญิงโสเภณี และให้น้ำหนักของความผิดที่ร้ายแรงมากกว่า ได้แก่ หญิงที่มีพฤติกรรมส่ำสอนทางเพศ หรือกระทำความผิดโดยการมีชู้ซ้ำๆ รวมทั้งหญิงที่มีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายจำนวนมากทำให้ถูกเปรียบเทียบว่าเหมือนหญิงโสเภณี โดยใช้พฤติกรรมทางเพศของหญิงโสเภณีที่มีเพศสัมพันธ์กับชายที่ไม่ใช่สามีคราวละหลายๆ คนเป็นตัวเปรียบเทียบ บทบัญญัติที่กล่าวถึงผู้หญิงไว้มากที่สุดคือพระไอยการลักษณะผัวเมีย ในส่วนนี้จะอภิปรายถึงลักษณะของหญิงชั่วในกฎหมายตราสามดวง โดยจะจำแนกประเภทของหญิงชั่วตามสถานภาพของผู้หญิงในกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ ภรรยา แม่ และลูกสาว

2.4.1 หญิงมีชู้: มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงกฎหมายตราสามดวง

กฎหมายตราสามดวงที่บังคับใช้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชแก้ไขและดัดแปลงมาจากกฎหมายโบราณ สาเหตุสำคัญของการชำระกฎหมายนี้ เกิดจากข้อพิพาทปัญหาครอบครัวในเรื่องของภรรยาที่มีชู้ กฎหมายตราสามดวงได้รองรับการมีภรรยาหลายคนของผู้ชายโดยอนุญาตให้มีภรรยาได้หลายคนแต่ภรรยาเอกนั้นจะมีได้เพียงคนเดียว ในพระไอยการลักษณะผัวเมีย แบ่งลักษณะของภรรยาออกเป็นประเภทการจำแนกประเภทของภรรยาก็เพื่อกำหนดบทลงโทษต่อชายที่ละเมิดต่อหญิงนั้น ไม่ว่าจะเป็นภรรยาประเภทต่างๆ รวมทั้งภรรยาที่เป็นหญิงชเลยจากศึกสงครามหากชายรับมาเลี้ยงดูเป็นภรรยาหลวง หรืออนุภรรยาหรือทาสภรรยา ประเภทของหญิงที่ยังไม่ได้แต่งงาน ได้แก่ ลูกสาว พี่สาวหรือน้องสาวที่อยู่ใต้การปกครองของหัวหน้าครอบครัว

⁴⁴ อัญชลี สุสายัณห์, “สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” 70.

หากมีชายอื่นมาทำชู้ ก็จะถูกปรับไหมเช่นกัน⁴⁵ ในขณะที่ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนของชาวต่างชาติ เซอร์จอห์น เบาว์ริงมองว่า การแบ่งลักษณะภรรยาของสยามเกิดจากความนึกคิดมากกว่าจะเป็นตำแหน่งทางกฎหมาย และภรรยามีเพียง 2 ระดับคือเมียหลวงและเมียน้อยเท่านั้น⁴⁶

สำหรับคำอธิบายเรื่องวิวัฒนาการของกฎหมายไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันได้มีผู้ทำการศึกษาไว้อยู่เป็นจำนวนมากแล้ว ดังนั้นวิทยานิพนธ์นี้จะไม่อธิบายเพิ่มเติมในส่วนนี้อีก แต่จะศึกษาและให้คำอธิบายเฉพาะส่วนของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงโดยตรงและส่งผลต่อสถานภาพของผู้หญิงว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

มูลเหตุของการชำระกฎหมายตราสามดวงครั้งนี้ปรากฏในประกาศพระราชปรารภซึ่งปรากฏในหน้าต้นของกฎหมายตราสามดวงฉบับหลวงทุกฉบับ สารสำคัญของประกาศพระราชปรารภนี้คือ นายบุญศรี ช่างเหล็กหลวงได้ถวายฎีการ้องทุกข์กล่าวโทษ พระเกษมและนายราชาอรธใจความว่า อำแดงป้อม ภรรยาอกใจทำชู้กับนายราชาอรธแล้วมาฟ้องหานายบุญศรีแต่นายบุญศรีไม่ยอมหย่า พระเกษม ผู้พิพากษาคดีกลับพูดจาแกล้งและโลมอำแดงป้อมและพิจารณาความไม่เป็นธรรมเข้าข้างอำแดงป้อมโดยพิจารณาตามตัวบทกฎหมายว่าเป็นหญิงหย่าชายให้หย่าได้ จึงตัดสินให้ทั้งสองคนขาดจากความเป็นผัวเมียกันตามกฎหมาย นายบุญศรีจึงได้ถวายฎีการ้องทุกข์กล่าวโทษครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า “หญิงอกใจชายแล้วมาฟ้องหย่า ลูกขุนปรึกษาให้หย่ากันนั้น หาเป็นยุติธรรมไม่”⁴⁷ และทรงโปรดเกล้าให้มีการตรวจสอบตัวบทกฎหมายของศาลหลวง เทียบกับฉบับหอหลวงและฉบับข้างที่พบว่าตรงกันทุกฉบับว่า “ชายหาผิดมิได้ หญิงขอหย่า ท่านว่าเปนหญิงหย่าชาย หย่าได้” ทำให้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในเรื่องนี้ว่ากฎหมายที่พ้นเพื่อนวิปริตผิดซ้ำนี้อาจมีผู้ลักลอบดัดแปลงแก้ไขเพื่อประโยชน์ส่วนตัวแต่เสียความยุติธรรมแก่แผ่นดิน⁴⁸ จึงทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้มีการชำระดัดแปลงกฎหมายเก่าทั้งหมดให้มีความยุติธรรมโดยจัดทำ 3 ฉบับ คือไว้ที่ห้องเครื่อง หอหลวง และศาลหลวงสำหรับลูกขุน ปิดตรา

⁴⁵ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 32 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 2* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2529), 20.

⁴⁶ จอห์น เบาว์ริง, *ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม 1*, แปลโดย อนันต์ ศรีอุดม, กัญจิกา ศรีอุดม, พีรศรี โปวาทอง (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2547), 180.

⁴⁷ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2529), 2.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 3.

ราชสีห์ คชสีห์และบัวแก้ว และให้ลูกขุนพิจารณาตัดสินคดีถือกฎหมายตราสามดวงนี้เป็นหลัก

ข้อกฎหมายเรื่องการหย่าร้างของสามีภรรยาอันเป็นเหตุให้เกิดการชำระกฎหมายตราสามดวงขึ้นใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พิจารณาได้ว่ากฎหมายที่บังคับใช้ในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์นั้นให้สิทธิในเรื่องคู่ครองของผู้หญิงอยู่พอสมควรโดยเฉพาะในสามัญชน เพราะภรรยาสามารถขอหย่าจากชายผู้เป็นสามีได้ เมื่อสามีไม่ยินยอมก็มีสิทธิในการฟ้องร้องต่อศาลเพื่อหย่าจากสามี ซึ่งโดยส่วนมากแล้วสามีมักจะยินยอมเสมอในสมัยรัตนโกสินทร์เรื่องการหย่าร้างเป็นเรื่องที่พบเห็นโดยทั่วไป แต่จะพบการฟ้องร้องคดีหย่าร้างในกลุ่มของสามัญชนเท่านั้น ในสังคมชนชั้นสูงสามีภรรยาจะไม่หย่าร้างกันตามประเพณีหรือกฎหมายใดๆแต่สามีมักจะรับผิดชอบเลี้ยงดูภรรยาต่อไป กฎหมายตราสามดวงอนุญาตให้สามีภรรยาหย่าร้างกันได้ตามความสมัครใจเพราะ “เหตุว่าเขาทั้งสองสิ้นบุญกันแล้ว จะให้จำใจอยู่ด้วยกันนั้นมิได้”⁴⁹ ปาลเลกซ์ได้กล่าวถึงการหย่าร้างของชาวสยามว่า “การหย่าร้างมีอยู่บ่อยเหมือนกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระหว่างพวกชาวบ้าน เมื่อภรรยาต้องการหย่าเป็นลายลักษณ์อักษรสามีมักจะไม่ปฏิเสธเลย เพราะเหตุว่าถึงอย่างไรตุลาการก็จะพิจารณาเขายินยอมจนได้”⁵⁰ แม้กระทั่งหญิงนั้นมีชู้ก็ยังขอหย่าสามีได้แม้ว่าชายผู้เป็นสามีไม่มีความผิดใดๆทั้งในบทกฎหมายไม่ได้ระบุถึงการห้ามหญิงมีชู้มาฟ้องหย่าสามีและไม่มีบทลงโทษต่อภรรยาที่มีชู้แล้วมาฟ้องหย่าสามี ทั้งนี้อาจเป็นการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทในการฟ้องหย่าที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในกลุ่มสามัญชน

2.4.2 ลักษณะของ“หญิงแพศยา”ในกฎหมายตราสามดวง

“หญิงแพศยา” ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงนั้นอนุมานได้ว่าเป็นคำจำกัดความของหญิงมีชู้และหญิงที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับชายหลายคน ลักษณะของการทำชู้ที่จะถูกตีตราว่าเป็นหญิงแพศยา ได้แก่ การทำชู้เหนือผ้า โดยเฉพาะการมีชู้ในขณะที่สามีไปราชการหรือไปสงครามจะมีโทษสถานหนักเท่าตัว การทำชู้ในกฎหมายตราสามดวงยังรวมถึงเพศสัมพันธ์นอกการสมรส นอกจากนี้ “หญิงแพศยา” ยังรวมถึงหญิงโสเภณี ซึ่งถือเป็นหญิงไม่ดีเพราะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ชายหลายคน

พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา6 กล่าวถึงเรื่องของหญิงทำชู้เหนือผ้า คือ อำแดงอุภรรยาของพระจุลไอยซึ่งเป็นชู้กับ หลวงราชริน ต่อมาปันชู้กับเจ้าชาต พระจุลไอยทราบเรื่องจึงถวายฎีการ้องทุกข์ กล่าวโทษหลวงราชรินและเจ้าชาต ในกฎหมายมาตรานี้ อธิบายความเรื่องโทษของหญิงมีชู้เช่นอำแดงอุว่า ให้ประจานหญิงและชายชู้นั้นโดยคนทั้งคู่ต้องแบกแอกไถนาเป็นเวลาสาม

⁴⁹ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา67 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2, 33.

⁵⁰ ฌ็อง-บัพติสต์ ปาลเลกซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, 156.

วัน หากสามียังรักใคร่อาลัยในตัวหญิงมีชู้นี้ห้ามไม่ให้ประจานไถนา ให้ตัวสามีถูกประจานไถนาแทนชายชู้นั้นและไม่ต้องปรับไหมชายชู้ นอกจากนี้ในมาตรา 6 ยังอธิบายถึงชายที่ส่อขอเอาหญิงคนจับคนรำเที่ยวขอทางเลี้ยงชีวิต หรือหญิงโสเภณีมาเลี้ยงดูเป็นภรรยา หากหญิงดังกล่าวนี้ทำชู้เนื้อผัว ให้ประจานหญิงและชายชู้โดยการเทียมแอกไถนา 3 วัน ส่วน “หญิงอันร้าย” มีโทษเพิ่มเติมคือประจานโดยเฉลวทาหน้า ทัดดอกชบาแดงทั้งสองหู ร้อยดอกชบาแดงเป็นมาลัยใส่คอ⁵¹ ในมาตรา 7 หญิงทำชู้โดยร่วมประเวณีกับชาย 2 คนขึ้นไปในวันเดียวกัน ถือว่าเป็นหญิงแพศยา” ชายชู้จะไม่ถูกปรับไหมเลย แต่หญิงและชายนั้นจะถูกแก้ประจานโดย “หญิงร้าย” นั้นจะถูกปูนเขียนหน้าเป็นตาราง สวมมาลัยดอกชบาแดงที่คอ ขึ้นขาหย่างประจานพร้อมกับชายชู้ ซึ่งชายชู้จะถูกจองจำในเครื่องจำ คือ คาและนั่งใต้ขาหย่างแก้ประจานเป็นเวลา 3 วันและลงโทษโดยการทวนเป็นจำนวนเท่ากัน⁵²

จะเห็นได้ว่าลักษณะของหญิงแพศยาที่ไม่ต้องปรับไหมชายชู้ นั้น ได้แก่หญิงโสเภณี หญิงคนจับคนรำ หญิงมีชู้ที่ร่วมประเวณีกับชาย 2 คนขึ้นไปในวันเดียวกัน นอกจากนี้กฎหมายยังให้สิทธิผู้ชายที่เป็นสามีไม่ต้องเลี้ยงดูภรรยาได้โดยไม่ผิดกฎหมายถ้าหาก “หญิงนั้นเป็นผู้ประพฤติชั่วในกามเป็นคนสำส่อน หรือเป็นหญิงนครโสเภณี”⁵³

นอกจากนี้ ลักษณะของหญิงไปหาชายถึงบ้าน ยอมให้ชายทำชู้ จะไม่สามารถร้องทุกข์กล่าวโทษแก่ชายได้ ศาลจะไม่รับฟ้องและไม่ต้องลงโทษชายนั้น⁵⁴ ลักษณะของหญิงแพศยายังมีผลในทางกฎหมายอีกด้วย ในพระไอยการลักษณะณญาณพยานกำหนดให้ หญิงแพศยา หญิงนครโสเภณี หญิงมีครรภ์ อยู่ในกลุ่มของบุคคลที่ไม่สามารถให้การฐานะพยาน⁵⁵ เบาว์ริงยังกล่าวถึงลักษณะของหญิงที่ไม่สามารถเป็นพยานในศาลได้ ได้แก่ หญิงนครโสเภณี หญิงเด่นรำ หญิงสามผัว คนคบชู้⁵⁶

นอกจากการควบคุมพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิง ผู้ชายเองก็ถูกควบคุมเช่นกัน ชายใดที่เลือกผู้หญิงไม่ดีมาเลี้ยงดูเป็นภรรยา กฎหมายไม่รับรองหญิงนั้นหากหญิงมีชู้จะไม่สามารถเอาผิดปรับไหมชายชู้ได้เลย ยิ่งไปกว่านั้นสามีอาจจะถูกลงโทษไปด้วย เช่น ในพระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 6 กำหนดลักษณะหญิงแพศยาที่ไม่ต้องปรับไหมชายชู้ มาตรา 15 ถ้าภรรยามีชู้และถูกจับได้

⁵¹ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 6 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2, 5.

⁵² พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 7 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 6.

⁵³ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 6 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 5.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 40-41.

⁵⁵ พระไอยการลักษณะณญาณ อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 1, 333.

⁵⁶ จอห์น เบาว์ริง, ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม 1, 174.

เรื่องราวยังอยู่ในขั้นตอนศาลฟ้องร้องสินไหมกันอยู่ หากสามีได้เข้าหาภรรยามีความสัมพันธ์กัน ค่าปรับใหม่ที่จะได้รับจากชายชู้จะถูกนำเข้าท้องพระคลังแทน และสามีจะได้ไม่ได้สินไหมนั้น เพราะ “มันยังรักเมียมัน”⁵⁷ แสดงให้เห็นว่า กฎหมายบังคับทางอ้อมให้สามีเลิกراهاขาดจากภรรยา ที่มีชู้มันเสีย เพราะหากสามียังรักใคร่อาลัยในตัวภรรยาผู้มีชู้มัน สามีจะต้องได้รับผลเสียหรือถูกลงโทษ ไปด้วย

2.4.3 ประเภทของการทำชู้ในกฎหมายตราสามดวง

ลักษณะการทำชู้ในพระไอยการลักษณะผิดเมียกำหนดลักษณะการทำชู้โดยแบ่ง ออกเป็น ชู้ถึงชำเราและชู้ไม่ถึงชำเรา โดยชู้ไม่ถึงชำเรามี 5 ประการ ได้แก่ ชายยุดมือถือนมหยอกเมีย ท่าน สามีไม่อยู่ชายนั่นขึ้นไปหาเมียท่านถึงบนเรือน ชายนั่นไปหาเมียท่านในที่ลับ ชายนั่นลักลอบ พุดจาด้วยเมียท่าน ชายนั่นไปหาเมียท่านถึงในห้องนอน ถือว่าผิดภรรยาผู้อื่นแต่ยังไม่ถึงชำเรา จะถูก ปรับใหม่⁵⁸ หากมีผู้ชักส่อก็จะถูกปรับใหม่กึ่งหนึ่งของชายชู้ ในข้อหาสมรู้ร่วมคิด แต่หากเจ้านายใช้ให้ ชำหาสเป็นผู้ชักส่อ กฎหมายให้ปรับใหม่เจ้านายแทนชำหาสเนื่องจากพิจารณาว่าชำหาสจำเป็นต้อง เชื่อฟังและทำตามคำสั่งเจ้านาย⁵⁹ แต่ถ้าหากหญิงไปหาชายถึงบ้าน ยอมให้ชายทำชู้ กล่าวโทษแก่ชาย ไม่ได้ และไม่ต้องลงโทษชายนั่น⁶⁰ ภรรยาที่ทำชู้เมื่อสามีไปราชการ หรือตามเสด็จ หรือออกศึกสงคราม ชายชู้จะถูกปรับใหม่เป็นสองเท่า⁶¹ และถ้าหากภรณยานอกใจสามีและถูกจับได้คาหนังคาเขาใน ลักษณะของหญิงนอนหงายชายนอนคว่ำ สามีมีสิทธิที่จะฆ่าชายชู้ถึงตายโดยไม่ผิดกฎหมาย แต่มีข้อแม้ว่าต้องฆ่าทั้งภรรยาและชายนั่น⁶² แต่ถ้าหากหญิงหนีรอดมาได้ หญิงนั้นถือเป็นคนของหลวงและ จะถูกพิจารณาคดีโดยรัฐ⁶³ หรือถ้าสามีฆ่าหญิงนั้นตาย แต่ชายชู้รอดชีวิต ชายชู้จะถูกปรับใหม่สอง เท่า⁶⁴ รวมทั้งหญิงฆ่าสามีตายยังไม่ทันเผาศพสามีให้เรียบร้อย แต่กลับไปมีเพศสัมพันธ์กับชายอื่น โดยศพสามีนั้นยังตั้งไว้อยู่บนเรือน จะถูกเรียกว่า “ชู้เหนือผี” ซึ่งการพิจารณาโทษของการทำชู้นั้นจะ พิจารณาตามบรรดาศักดิ์ของชายชู้และสามีของหญิงที่ทำชู้ ถ้าหากมีการลักพาหญิงมาทำชู้ในเรือน

⁵⁷ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา16 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2, 9.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 3.

⁵⁹ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา4 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 4.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 40-41

⁶¹ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา3 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 4.

⁶² พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา8 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 6.

⁶³ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา9 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 7.

⁶⁴ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา11 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 7.

และเจ้าของเรือนรู้เห็นและช่วยปกปิดการทำชู้ของชายหญิงโดยไม่แจ้งแก่บิดามารดาหรือผู้มีอำนาจปกครองหญิง หรือเจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าเรือนนั้นจะมีความผิดถูกลงโทษไปด้วย⁶⁵

2.4.4 โทษของหญิงชู้มีชู้ในกฎหมายตราสามดวง

โทษขั้นพื้นฐานของหญิงมีชู้คือ การประจานและโทษทางร่างกาย เป็นที่น่าสังเกตว่าในกรณีของสามัญชน โทษของการมีชู้เน้นไปที่เรื่องของการประจานหญิงและปรับไหมชายชู้มากกว่าที่จะลงโทษทางร่างกายอย่างร้ายแรง ยกเว้นในกรณีที่สามีจับได้ว่าภรรยามีชู้ในลักษณะที่กำลังมีเพศสัมพันธ์กับชายชู้ สามีบันดาลโทสะสามารถทำร้ายหรือฆ่าให้ตายได้ และในกรณีของการที่ชายทำชู้กับภรรยาของญาติผู้ใหญ่ในครอบครัว ทั้งหญิงและชายจะถูกประจานโดยถูกชักหน้า เอาเชือกหนึ่งผูกคอใส่เครื่องจองจำแล้วแห่ประจานรอบตลาด ขึ้นขาหย่างแล้วยิงด้วยลูกสั้นโดด ตีด้วยลวดหลังจากนั้นนำไปลอยแพออกนอกเมือง⁶⁶ การประจานเป็นวิธีลงโทษหญิงมีชู้มาตั้งแต่รัฐอยุธยา บันทึกของแชรวสเล่าถึงการที่ภรรยาของชายชู้ซึ่งมักเป็นภรรยาของหรือเมียน้อยที่คบชู้ว่า “ถ้าถูกจับได้ว่าเล่นชู้ผู้ชายแล้ว เมียหลวงก็จะนำความไปแจ้งแก่สามีให้ลงโทษจับโกนหัวเสีย ทำนองเดียวกับในประเทศฝรั่งเศสที่ถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความอัปยศและเป็นการประจานกันอย่างรุนแรงที่สุดสำหรับสตรีเพศ”⁶⁷

สำหรับหญิงทาสมีชู้ขึ้น ในพระไอยการทาสอธิบายถึงลักษณะ “หญิงร้าย” ที่อยู่ในสถานะหญิงทาส หากถูกนายเงินหรือญาติพี่น้องของนายเงินเข้าหาหวังข่มขืน ต้องแสดงความไม่ยินยอมพร้อมใจออกมา โดยมีสักขีพยานรู้เห็นการไม่ยินยอมนี้ ศาลจึงจะรับฟ้อง หากหญิงทาสถูกข่มขืนมาแล้วสองครั้งแต่มิได้แสดงความไม่ยินยอมและไม่มีสักขีพยานรู้เห็น จะถือว่า “เป็นหญิงร้ายจะแก้งประบัดสินท่าน จึงได้กล่าวโทษเจ้าเงินแลพี่น้องลูกหลานเจ้าเงิน”⁶⁸ หากหญิงทาสทำชู้ด้วยชายสองคนไม่ว่านายเงินจะรู้เรื่องหรือไม่รู้เรื่องก็ตาม หากชายทั้งสองตีฟันแทงกันตาย ท่านว่าให้ฆ่าชายผู้ตีฟันแทงนั้นตกไปตามกัน ถ้าทรงพระกรุณาเว้นโทษตาย ให้ลงโทษปรับไหมตามพระราชกฤษฎีกา ส่วนหญิงทาสที่ทำชู้ขึ้นจะถูกลงโทษโดย “ตัวหญิงร้ายนั้นให้ประจารจุหญิงหาผิวมิได้ มีชู้สองชั้นนั้นอย่าให้ไถ่ประจานเปนอันขาดทีเดียว ให้ทวนด้วยลวดหนัก 30 ทีแล้วส่งตัวคืนแก่นายเงินมัน”⁶⁹

⁶⁵ พระไอยการลักภลูกเมียผู้คนท่าน มาตรา 8 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 129.

⁶⁶ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา 35 และมาตรา 36 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 17.

⁶⁷ นิโกลาส์ แชรวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, 93.

⁶⁸ พระไอยการลักษณะรับฟ้อง มาตรา 14 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 1, 300.

⁶⁹ พระไอยการลักษณะทาส มาตรา 14 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2, 161.

ในแต่ละบทบัญญัติ จะเห็นได้ว่าโทษของชายชู้นั้นมีเพียงโทษปรับไหม และไม่พบข้อกำหนดที่กล่าวถึงชายชู้ที่ทำความผิดมีชู้ซ้ำ กฎหมายกำหนดโทษให้เพียงปรับไหมชายชู้และจับคดีโดยไม่กล่าวถึงว่าหากชายชู้ที่เคยทำชู้มาก่อนแล้วจะเพิ่มบทลงโทษอย่างไร แต่สำหรับภรรยาที่มีชู้นั้นจะถูกลงจำนวนการทำความผิดฐานมีชู้และบทลงโทษจะรุนแรงมากขึ้นและหากสามีไม่สมัครใจจะเลี้ยงดูหญิงเป็นภรรยาอีกต่อไป สามีสามารถไล่ไปโดยให้ทรัพย์สินติดตัวเพียงผ้านุ่งผืนหนึ่งผ้าห่มผืนหนึ่งเท่านั้น⁷⁰ ทรัพย์สินทั้งสินบริภัณฑ์และสินสมรสจะตกเป็นของสามีทั้งหมด หญิงนั้นจะไม่สามารถเรียกร้องหรือฟ้องร้องทรัพย์สินจากสามีได้เลย แต่ในขณะเดียวกันสามีได้รับสินไหมจากชายชู้แล้วก็ไม่สามารถขายภรรยาซ้ำได้อีกแต่จะไล่ให้ไปหรือส่งตัวคืนแก่บิดามารดาของหญิงนั้นได้⁷¹

แม้การสัมผัสเนื้อตัวร่างกายโดยยังไม่มีเพศสัมพันธ์ก็ถือเป็นการทำชู้อย่างหนึ่ง ตามพระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา 82 กล่าวว่า "เพราะเขาทั้งสองเปนคู่ส้างกันมาแต่กาลก่อนเปนสตรีภาพอย่าให้มีชายสัมผัสถูกต้องตัวถึงสอง"⁷² คำว่าสตรีภาพนี้ ธาวิต สุขพานิช อธิบายว่า คดีเกี่ยวกับการรบกวนสงวนตัวไม่เกี่ยวข้องกับพรหมจารีหรือหน้าที่ของผู้หญิงแต่เป็นเรื่องของสิทธิ โดยเฉพาะหญิงที่มีสามีแล้ว เนื่องจากในกฎหมายโบราณเรียกสิทธินี้ว่าเป็น สตรีภาพ แปลว่า อย่าให้มีชายมาสัมผัสถูกต้องตัวถึงสอง หมายถึงห้ามชายอื่นมาลวนลาม นอกเหนือไปจากนี้ยังเป็นการจำกัดสิทธิของชายที่ห้ามมิให้ละเมิดสิทธินี้ เช่น ห้ามยุ่งเกี่ยวกับลูกเมียของชายคนอื่น ดังนั้นการรบกวนสงวนตัวในสมัยก่อนจึงสัมพันธ์กับหญิงที่มีสามีแล้วเป็นหลัก⁷³

2.4.5 ประเภทของหญิงชู้ในกฎหมายตราสามดวง

2.4.5.1 หญิงชู้: ภรรยาที่ไม่ดี

คำว่า“หญิงอันร้าย หญิงอันแรง หญิงแพศยา หญิงชู้”พบในหลายมาตรา ในกฎหมายตราสามดวงโดยเฉพาะในพระไอยการลักษณะผิดเมีย ซึ่งใช้เรียกแทนภรรยาที่มีชู้ นั้น กฎหมายกำหนดให้หญิงนั้นถูกลงโทษประจานโดยการเปลื้องผ้า เอาเฉลวปะหน้า ทัดดอกขบาแดงทั้งสองหู ร้อยดอกขบาเป็นมาลัยใส่คอและจะถูกนำไปประจานโดยมีการตีฆ้องร้องบอกและแห่ไปรอบๆ เป็นเวลา 3 วัน ถ้าหากต้องการไถ่โทษประจาน ค่าไถ่จะปรับตามอายุของหญิงมีชู้ และค่าไถ่จะตกเป็นค่าหย่าของข้างหลวง และถ้าชายผู้เป็นสามียังรักใคร่อาลัยในตัวหญิงมีชู้ไม่ยอมให้นำไปประจาน สามีจะถูกปรับไหม และหากหญิงนั้นยังทำชู้กับชายคนเดิมถึงสองครั้ง ชายชู้จะถูกปรับไหมเป็นสองเท่า และ

⁷⁰ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา 10 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 7.

⁷¹ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา 18 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 10.

⁷² พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา 82 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 44.

⁷³ ธาวิต สุขพานิช, 108 *เรื่องที่หญิงไทยควรรู้: แต่ไม่เคยรู้เพราะหลงนึกว่ารู้ๆ ก็กินอยู่แล้ว* (กรุงเทพฯ: คู่มือเบส, 2558), 61-62.

ถ้าหากหญิงนั้นทำชู้กับชาย 2 คนขึ้นไป จะถูกประจานโดยโกนผม นำตัวขึ้นขาทิ้งประจานรอบตลาด ทวนด้วยลวดหนัง 20 ที ถ้าหากสามียังรักใคร่ไม่ยอมให้ลงโทษภรรยาผู้มีชู้ สามีจะถูกปรับไหม และถ้า หญิงนั้นยังทำชู้ซ้ำอีกไม่ต้องปรับไหมชายชู้นั้นแล้ว แต่หญิงนั้นจะถูกลงโทษและเพิ่มโทษสักแก้ม ซึ่งถ้า หากสามียังรักใคร่อาลยในตัภรรยาอีก สามีจะต้องถูกสักแก้มไปด้วย⁷⁴ ในกรณีของหญิงหม้ายที่มี สามีใหม่ก่อนเผาศพสามีเก่าที่ตาย ถือเป็นหญิงไม่ดี แม้ว่าการมีสามีใหม่จะไม่ผิดกฎหมายแต่ก็มี เงื่อนไขหลายประการ เช่น กฎหมายอนุญาตให้หญิงหม้ายแต่งงานใหม่ได้ก็ต่อเมื่อเผาศพสามีเรียบ ร้อยแล้ว แต่ถ้าหากหญิงนั้นมีชู้ในขณะที่ยังไม่ได้เผาศพสามีก่อนจะมีความผิดตามกฎหมาย ตาม มาตรา30 กล่าวว่าหากสามีตาย และศพยังอยู่บนเรือนมิทันได้เผา หากภรรยาหม้ายนั้นเกิดตักมหาพา ผู้ชายอื่นมาร่วมหลับนอนบนเรือน ถ้ามีผู้พบเห็นฟ้องร้อง หญิงนั้นจะถูกสาธยายด้วยทวนดาบรอบ ศีรษะหญิงไว้และตระเวนแห่ประจานรอบเรือนที่มีศพสามีตั้งอยู่ 3 รอบ และปรับไหมชายชู้เป็นเบี้ย 10 แส่น ให้แก่ญาติพี่น้องของสามีที่เสียชีวิต⁷⁵ นอกจากนี้การมีสามีใหม่ของหญิงหม้ายยังมีผลถึง มรดกที่หญิงผู้เป็นภรรยามีสิทธิพึงได้รับตามกฎหมาย หากเป็น “หญิงม่ายมีผัวสองคน หญิงม่ายมีผัว สามคน หญิงม่ายมีผัว 4 คน อย่าให้หญิงนั้นได้ทรัพย์มรดกพราหมณ์ผู้มรณภาพนั้นเลย เหตุใดจึงห้ามได้ ทรัพย์ส่วนแบ่งปัน เหตุว่าหญิงนั้นเป็นแพศยา มีผัว 2 3 4 คนแล้ว มิควรแบ่งปัน”⁷⁶ จะเห็นได้ว่าหญิง ที่มีสามีมาแล้วหลายคนจะไม่มีสิทธิตามกฎหมายในการรับมรดกจากสามีผู้ล่วงลับ และยังถือว่าหญิง นั้นเป็น “หญิงแพศยา” เช่นเดียวกับหญิงมีชู้อีกด้วย ในบันทึกของจอห์น เบาว์ริงที่อธิบายว่า “สตรีที่ แต่งงานเป็นหนที่ 4 จะถูกประณามว่าเป็นผู้มักมากในกามารมณ์”⁷⁷ แสดงให้เห็นว่าแม้การแต่งงาน ใหม่หลายๆครั้งของผู้หญิงจะไม่มีข้อห้ามหรือบทลงโทษที่แน่ชัดในทางกฎหมายแต่ในทางสังคมมีคำ พิพากษาต่อหญิงนั้นว่าจัดเป็นหญิงแพศยาได้ นอกจากนี้การกำหนดห้ามไม่ให้หญิงม่ายสามีตาย แต่งงานใหม่ภายใน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความแน่นชัดในตัวของบุตรหากหญิงนั้นมีครรภ์ในช่วงเวลาไล่เลี่ย ระหว่างการอยู่กับสามีเก่าและสามีใหม่ นอกจากนี้ ภรรยาที่ไม่ดีได้แก่ ภรรยาที่ทุ่เมียงด่าทอคำ หยาบต่อสามี เพราะสามีมีสิทธิจะปรามหรือโบยตีภรรยาได้หากภรรยาทำความผิด หากภรรยาไม่ ยอมและด่าทอสามี ภรรยาต้องนำข้าวตอกดอกไม้ขอขมาโทษแก่สามี⁷⁸ ในขณะเดียวกันกฎหมาย

⁷⁴ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 2, 2-3.

⁷⁵ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา30 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 15.

⁷⁶ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา43 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 2, 161.

⁷⁷ จอห์น เบาว์ริง, ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม1, 180.

⁷⁸ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา60 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง,

ปกป้องสิทธิของภรรยาอยู่บ้างแต่ไม่เท่ากับสิทธิของสามี หากภรรยาจับได้ว่าสามีพาหญิงอื่นเข้ามาทำชู้ในบ้านเรือนของตน ภรรยามีสิทธิที่จะด่าตีหญิงชู้นั้นได้แต่ห้ามทำร้ายถึงสาหัส หากทำร้ายหญิงนั้นสาหัส ภรรยาจะถูกปรับไหมรวมทั้งสามีจะต้องถูกปรับไหมนั้นด้วยเพราะ “ชายปราบเมียตนมิได้”⁷⁹

บทนำของพระไอยการลักษณะผิดเมียกล่าวถึง “หญิงร้าย” คือภรรยามีชู้ เสนอภาพให้เห็นถึงความชั่วร้ายและบทลงโทษที่หนักที่สุดอยู่รูปของการมีชู้ ชายชู้จะถูกปรับไหม ส่วนภรรยาที่มีชู้นั้นจะถูกลงโทษทางร่างกาย แห่ประจานในที่สาธารณะ ถูกสักแก้ม สามีมีสิทธิจะทอดทิ้งได้โดยไม่ผิดกฎหมายและภรรยาจะไม่ได้รับทรัพย์สินหรือมรดกเลย นอกจากนี้สามีก็ยังมีความรักใคร่อาลัยในตัวภรรยาที่มีชู้จะต้องถูกปรับไหมหรือประจานโดยการสักแก้มไปด้วย แสดงให้เห็นว่ากฎหมายพยายามให้ภาพภรรยามีชู้เป็นเรื่องอัปยศสำหรับสามี และกำหนดบทลงโทษเพื่อให้สามีเกิดความเกรงกลัวไม่กล้าที่จะอาลัยรักใคร่ภรรยามีชู้ เพราะกลัวถูกลงโทษไปด้วย และผลของการเป็นหญิงที่มีชู้ในที่สุดจะพบกับความเลวร้ายและสิ้นหนทาง เป็นที่รังเกียจในสังคมและสร้างความอับอายขายหน้าโดยการตีตราความชั่วจาการรอยสักที่หน้า ชาวต่างชาติคริสตศาสนิกชนที่ยึดมั่นในระบบผัวเดียวเมียเดียวยังมีความเห็นในเรื่องของการลงโทษผู้ที่คบชู้ว่า “ความผิดบางอย่างมักถูกลงโทษอย่างป่าเถื่อนมาก. . . ผู้ประพฤติดนคบชู้จะถูกใช้เหล็กเผาไฟบนหน้าบริเวณแก้ม”⁸⁰ จะเห็นได้ว่ากฎหมายตราสามดวงกล่าวถึงผู้หญิงไว้เป็นอย่างมาก และยังชี้ให้เห็นถึงสิทธิและผลประโยชน์ของผู้ชายอันมีมากกว่าผู้หญิงอย่างมากรวมทั้งการลดทอนสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงลงไปเรื่อยๆ โดยกฎหมายบังคับทางอ้อมให้ผู้หญิงต้องรักษากรอบประเพณี⁸¹ มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ในการลงโทษความผิดโดยเฉพาะเรื่องชู้นั้นแม้ว่าจะถูกลงโทษด้วยกันทั้งผู้หญิงและผู้ชายแต่ผู้หญิงจะถูกลงโทษสถานหนักกว่าชายชู้เสมอ

2.4.5.2 หญิงชู้: ลูกสาวที่ไม่ดี

กฎหมายให้การคุ้มครองและรับรองสถานภาพผู้หญิงที่ยังไม่มีสามี หากชายมิได้คำนับสู่ขอ กระทำอนาจาร หรือลักลอบทำชู้ ช่มชู้ หรือพาหนี ให้ลงโทษชายนั้น ตามมาตรา 76 กล่าวถึงลักษณะหญิง 7 ประการ คือ 1. มาตุรกชิตา หญิงอันอยู่ด้วยมารดาฯ หากรักษา 2. ปีตุรกชิตา หญิงอันอยู่ด้วยบิดาฯ หากรักษา 3. มาตาศิรชิตา หญิงอันอยู่ด้วยบิดามารดา 4. โคตรกชิตา 5. ภาตุรกชิตา หญิงอันอยู่พี่ชายพี่สาว 6. ญาติรชิตา หญิงอันอยู่ด้วยญาติ 7. สารกชา หญิงอันอยู่

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 2, 30.

⁷⁹ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา 34 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 16.

⁸⁰ จอห์น เบาว์ริง, ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม 1, 177.

⁸¹ พรเพ็ญ อันตระกูล, “ผู้หญิงไทยในกฎหมายตราสามดวง,” 296.

ด้วยท่านผู้ใดผู้หนึ่ง⁸² จะเห็นได้ว่ากฎหมายให้การคุ้มครองผู้หญิงที่อยู่กับบุคคลในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นบิดามารดา พี่น้อง ญาติหรือแม้กระทั่งผู้มีอำนาจปกครองในตัวหญิงนั้น ไม่ผิดนักหากจะชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงประเภทอื่น ๆ นอกเหนือจากนี้ เช่น โสเภณี หญิงที่ไม่มีผู้คุ้มครอง หญิงเร่ร่อนเป็นคนขับคนร่ำหาเลี้ยงชีพ กฎหมายตราสามดวงไม่คุ้มครองต่อหญิงประเภทนั้นหากถูกขายล่วงประเวณี และชายผู้ล่วงละเมิดไม่ต้องรับโทษตามกฎหมาย เนื่องจากกฎหมายยอมรับการเป็นสามีภรรยาโดยฝ่ายชายได้สุ่มขอหมั้นหมายจากบิดามารดาและบิดามารดาได้เต็มใจจะยกลูกสาวให้เป็นภรรยาแก่ชายนั้นแม้ว่าจะยังไม่ได้ประกอบพิธีแต่งงานหรืออยู่ร่วมเรือนเดียวกันก็ตาม การอยู่กินฉันสามีภรณามีการเลี้ยงดูและมีบุตรสืบสกุลจนเป็นที่รับรู้ของคนในสังคมก็ถือว่าเป็นสามีภรรยา ความหมายของชู้ตามกฎหมายตราสามดวงนอกจากจะหมายถึงภรรยาที่มีเพศสัมพันธ์กับชายอื่นที่ไม่ใช่สามีของตนแล้ว ยังหมายถึงชายหญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานตามประเพณีหรือยังไม่มีการสุ่มขอหมั้นหมาย โดยมีผู้มีอำนาจอิสระเหนือหญิงนั้นมีได้ตกลงยินยอมยกหญิงให้แก่ชาย ทำให้การที่ชายลอบเข้าหาหรือลักลอบมีเพศสัมพันธ์กับหญิงโดยที่บิดามารดาหรือผู้มีอำนาจปกครองไม่รู้เห็นหรือไม่ยินยอมหรือชายหญิงลักลอบหนีตามกันไป พฤติกรรมนี้ถูกจัดอยู่ในประเภทการทำชั่วเช่นกัน ปาลเลกซ์เห็นว่า การที่หญิงสาวหนีตามชายชู้ไปนี้เป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่สุด บันทึกของเขากล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ธรรมชาติของประเทศร้อนทำให้มีการสุกก่อนห้ามเป็นอันมาก เขาแต่งงานกันอายุน้อยเหลือเกิน ระหว่าง 15 ถึง 17 ปี กฎเกณฑ์ดังนั้นก็น่าจะนับว่ารอบคอบอยู่ เพราะว่าถ้าปล่อยให้นานไปหญิงสาวมักจะถูกขายหนุ่มล่อลวงทำให้ใจแตก และลอบหลบจากบ้านบิดามารดาหนีตามชายชู้ไป เมื่ออยู่กินด้วยกันประมาณสักเดือนหนึ่งแล้ว คู่ที่หลบหนีก็จะพากันกลับมาและจัดให้ผู้หลักผู้ใหญ่นำไปส่งที่บ้าน ทั้งคู่ก็ต้องจะขอมาต่อบิดามารดา ฝ่ายชายจะต้องนำสิ่งของตามที่กำหนดไว้ในกฎหมาย มีผ้าถุงพานรูปเทียนและดอกไม้ เข้าไปแสดงตนและกราบสามครั้งขอมาลาโทษต่อบิดามารดาฝ่ายหญิง ถ้าบิดามารดาฝ่ายหญิงปฏิเสธก็ต้องฟังกฎหมายบังคับไปตามพระบิล⁸³

หากบิดามารดาตั้งใจจะขายลูกสาวเพราะความยากจนแต่หากลูกสาวไม่รู้บุญคุณบิดามารดาลอบหนีตามชายอื่นไป ให้ชายนั้นจ่ายเงินชดเชยแก่บิดามารดาของหญิง เพราะบิดามารดาเลี้ยงดูหญิงนั้นมาด้วยความลำบากทุกข์ยากถือเป็นค่าน้ำนมค่าข้าวค่าเลี้ยงดูหญิง และหากมีการ

⁸² มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2, 40-41.

⁸³ ฌ็อง-บัตติสต์ ปาลเลกซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, 154.

ฟ้องร้องให้รับพิจารณาตัดสินคดีให้เสร็จสิ้น โดยไม่ต้องปรับไหมเนื่องจาก “มันเปนพ่อลูกแม่ลูกกันอยู่ ถ้ามันเกิดลูกหลานไปภายนอกหน้า จะมาญาติกันเล่า”⁸⁴ จะเห็นว่า “การลอบทำชั่วไม่ได้สุ่ขอ” ของลูกสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานหรือมีการหมั้นหมายสุ่ขอ มีบทลงโทษที่ไม่ร้ายแรงเท่าการทำชั่วเหนือผิวและสุ่เหนือผิวกฎหมายให้โอกาสลูกสาวที่ลอบทำชั่วมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายโดยไม่ได้แต่งงานหรือมีการให้สินสอดชั้นหมากแก่บิดามารดาฝ่ายหญิงหรือหนีตามชายไป ให้มาค่านับสุ่ขอบิดามารดาฝ่ายหญิงได้ในภายหลัง⁸⁵ นอกจากนี้ ภาพของลูกสาวที่ไม่ดีในกฎหมายตราสามดวงยังพบในบทบัญญัติอื่นๆ นอกเหนือจากเรื่องเพศสัมพันธ์ พระไอยการลักษณะมรดกกล่าวถึงลูกสาวที่ไม่เชื่อฟังแข็งขันไม่เคารพบิดามารดา และได้ขับไล่ไม่ให้อาศัยในบ้าน เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตลูกสาวไม่มีสิทธิได้รับมรดกเลย⁸⁶

จะเห็นได้ว่า ภาพของลูกสาวที่ไม่ดีในกฎหมายตราสามดวงจะไม่ร้ายแรงเท่ากับภาพของภรรยาที่ไม่ดี และแม้ว่าหญิงที่เป็นลูกสาวทำความผิดฐานมีชู้ บทลงโทษทางกฎหมายกลับไม่หนักเท่ากับการที่ภรรยามีชู้ กฎหมายตราสามดวงให้โอกาสผู้หญิงในฐานะลูกสาวของบิดามารดามากกว่าให้โอกาสผู้หญิงในฐานะภรรยาของสามีในแง่ของการคบชู้ ภาพของลูกสาวที่ไม่ดีถูกสะท้อนออกมาในรูปของการไม่กตัญญูรู้คุณบิดามารดามากกว่าการละเมิดอำนาจอิสระของบิดามารดา

ภาพลักษณ์และบทบาทของผู้หญิงในกฎหมายตราสามดวง มีสถานะเป็นมารดา ภรรยา และลูกสาว จากการศึกษาพบว่า สถานะของภรรยาและลูกสาว ปรากฏภาพของหญิงไม่ดีในความผิดเรื่องทางเพศและเรื่องความประพฤติอื่นทั่วไป เช่นภรรยามีชู้ ภรรยาที่ไม่เคารพทุ่เมียงด่าทอสามี ภรรยาที่ไม่ปรนนิบัติสามี และภาพของลูกสาวที่ไม่ดี เช่น การหนีตามผู้ชายโดยที่ฝ่ายชายไม่มีการสุ่ขอจากบิดามารดาฝ่ายหญิงหรือผู้มีอำนาจอิสระเหนือหญิงนั้น การทำชั่วโดยมีเพศสัมพันธ์หรือยังไม่มีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายซึ่งยังไม่มีการสุ่ขอ การนัดแนะพบปะผู้ชายในเวลาและสถานที่อันไม่เหมาะสมดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งภาพของลูกสาวที่ไม่ดีถูกนำเสนอในบทบัญญัติพระไอยการลักษณะผัวเมียส่วนมากเป็นเรื่องการละเมิดอำนาจอิสระของบิดามารดา บทลงโทษของลูกสาวที่ไม่ดีจะไม่ร้ายแรงเท่ากับการเป็นภรรยาที่ไม่ดี โดยเฉพาะในเรื่องการทำชั่ว แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ภาพลักษณ์และบทบาทของการเป็นมารดานั้น กฎหมายตราสามดวงค่อนข้างให้อภิสิทธิ์ผู้หญิงในฐานะของการเป็นมารดามาก กว่าสถานะใดทั้งหมด จะเห็นได้ว่ามีบทบัญญัติหลายมาตราที่กล่าวถึงการปกป้องสิทธิของบิดามารดา บิดามารดามีสิทธิได้รับสินไหมจากผู้ชายที่ทำการละเมิดลูกสาวในกรณีต่างๆ หากลูกสาวหนีตามชายชู้ไป บิดามารดามีสิทธิที่จะไม่ยกมรดกให้หรือเรียกทรัพย์สินที่ลูกสาวลักลอบนำไปกลับคืนมา

⁸⁴ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา139 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2, 68.

⁸⁵ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา96 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 50.

⁸⁶ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา23 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 153.

ได้⁸⁷ บิดามารดามีสิทธิได้รับมรดกของลูกสาวที่ฝ่าฝืนแต่งงานโดยที่บิดามารดาไม่ยินยอมหรือรู้เห็นเมื่อลูกสาวเสียชีวิต⁸⁸ และบิดามารดามีสิทธิที่จะขายลูกสาวหากลูกสาวกระทำความผิดมีชู้อันเป็นเหตุให้เกิดการฆ่าฟันกันในภายหลัง⁸⁹ สามียของลูกสาวหรือลูกเขยต้องเคารพให้เกียรติบิดามารดาของภรรยา หากมีการด่าทอหรือกล่าวให้ร้ายหมิ่นประมาท หรือทำร้ายบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ของภรรยาแต่ไม่สาหัส ลูกเขยต้องขอมาโทษต่อบิดามารดาญาติผู้ใหญ่ของภรรยา แต่หากลูกเขยทำร้ายบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ของภรรยาจนถึงขั้นสาหัสหรือหากลูกเขยเป็นโจรผู้ร้าย บิดามารดามีสิทธิริบทรัพย์สมบัติของชายนั้นและขับไล่ตัดความสัมพันธ์สามีภรรยากับลูกสาวตนได้ หากลูกสาวยินยอมจะตามสามีไปลูกสาวจะไม่ได้รับมรดกจากบิดามารดาเลย⁹⁰ พึงสังเกตว่าอำนาจและสิทธิของผู้ในสถานะของการเป็นมารดานั้นจะอยู่ภายใต้อำนาจอิสระเหนือหญิงของบิดามารดา ภาพลักษณ์ของมารดาที่ไม่ดีจึงไม่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงอย่างชัดเจน นอกจากการเป็นแม่มา้ยที่แต่งงานมีสามีใหม่เกิน 2 ครั้งขึ้นไปจึงจะส่งผลต่อการรับมรดกของลูก⁹¹

อันที่จริงผู้หญิงไม่ได้ถูกจำกัดและกดทับสิทธิ ในเรื่องของการดำเนินชีวิตและสิทธิในทรัพย์ สินมรดก แม้จะมีรายละเอียดปลีกย่อยที่ทำให้ผู้หญิงมีสิทธิได้รับมรดกน้อยกว่าผู้ชายก็ตาม ในกรณีที่สามิตาย ภรรยาจะได้รับมรดกตามประเภทของภรรยา และอายุบุตร แต่หากเป็นหญิงมา้ยที่มีสามีมาแล้ว 2 คนขึ้นไปจะไม่มีสิทธิรับมรดกเลย นอกจากนี้หญิงผู้เป็นภรยายังสามารถฟ้องร้องสามีได้ หากสามีมีหญิงอื่นและทอดทิ้งตนหรือเลี้ยงดูไม่เป็นธรรม⁹² โดยในการหย่าร้างกันสามีจะได้รับทรัพย์สินในสินสมรสสองในสามและภรยายมีสิทธิได้รับทรัพย์สินหนึ่งในสาม⁹³ แต่ถ้าหากหย่าร้างเพราะภรยายมีชู้ ภรยานั้นจะไม่มีสิทธิได้รับทรัพย์สินทั้งสินบริคณห์และสินสมรสเลย ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากฎหมายให้สิทธิแก่ผู้หญิงอยู่ตามสมควรในสถานะต่างๆตามกฎหมายทั้งลูกสาว ภรรยา มารดา นอกเสียจากผู้หญิงนั้นจะกระทำความผิดกฎหมายในเรื่องทางเพศโดยเฉพาะเรื่องของการมีชู้ แต่บทลงโทษนั้นไม่รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต นอกเสียจากถูกสามีจับได้คาหนังคาเขาว่ากำลังมีเพศสัมพันธ์กับชายชู้ นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดการลงโทษการมีชู้ตามเงื่อนไขต่างๆที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่โดยส่วนมากแล้ว

⁸⁷ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 132 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 65.

⁸⁸ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 22 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 153.

⁸⁹ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 83 และมาตรา 93 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 45, 48-49.

⁹⁰ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 57, มาตรา 58, มาตรา 61 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 28-30.

⁹¹ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 42 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 161.

⁹² พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 55 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 27.

⁹³ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 68 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 33-34.

การมีผู้จะถูกโทษประจานและปรับไหมเป็นหลัก

2.5 หึงชั่วในความรับรู้ของสังคม

นับตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ปรากฏหลักฐานว่าชาวต่างชาติตะวันตกได้แก่ บาทหลวง มิชชันนารี กงสุล ผู้แทนการค้า เข้ามาใช้ชีวิตในสยามและมีปฏิสัมพันธ์ในสังคมสยามทั้งในและนอกราชสำนัก พวกเขาให้ความสนใจในกิจกรรมอย่างหนึ่งคือการสังเกตความเป็นไปของสยามทั้งเรื่องสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของชาวสยาม ความรับรู้เหล่านี้ถูกผลิตออกมาเป็นงานเขียนในรูปของบันทึกส่วนตัว ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางเมืองของประเทศตนเองหรือเพื่อเรียนรู้และเป็นคู่มือของนักเดินทางรุ่นหลัง ซึ่งหลายๆ งานเขียนได้ถูกจัดพิมพ์ออกมาหลายครั้งหลายวาระ อาทิ บันทึกของปาลเลอกัวซ์ บันทึกของจอห์น เบาว์ริง และงานเขียนของหมอบรัดเลย์ งานเขียนเหล่านี้มีทั้งส่วนที่น่าเชื่อถือสอบเทียบกับหลักฐานของทางฝ่ายสยามพบว่าตรงกับข้อเท็จจริง และมีส่วนที่คลาดเคลื่อนเนื่องจากอคติส่วนบุคคล ความไม่เข้าใจในขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม และอุปสรรคทางภาษา

นอกจากชาวต่างชาติจะนิยมการเขียนบันทึกส่วนตัวแล้ว ยังนิยมเขียนงานพจนานุกรมในบรรดาพจนานุกรมที่ชาวต่างชาติจัดทำขึ้นและถูกนำมาศึกษาในปัจจุบัน⁹⁴ เป็นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่าพจนานุกรมบางฉบับเหล่านี้มีคำที่จำแนกลักษณะของหึงเอาไว้ ได้แก่ *ลัษะ พะจะนะ พาสาไท* พจนานุกรม 4 ภาษา ได้แก่ ภาษาไทย – ภาษาละติน – ภาษาฝรั่งเศส – ภาษาอังกฤษ ตีพิมพ์ครั้งแรกที่ประเทศฝรั่งเศสเมื่อพุทธศักราช 2397 *อักขรภิธานศัพท์พจนานุกรมภาษาไทย- ภาษาไทย* ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช 2416 และ *ลัษะพจนานุกรมภาษาไทย- ภาษาอังกฤษ* ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช 2434 ในส่วนนี้จะอธิบายคำที่เกี่ยวข้องกับหึงไม่ดี ซึ่งจะช่วยให้เห็นค่านิยมในสังคมสยามสมัยนั้นว่า หึงไม่ดี มีลักษณะเป็นอย่างไร และถูกจัดประเภทไว้อย่างไร

⁹⁴ นอกจากนี้ในบรรดาพจนานุกรมที่จัดทำขึ้นโดยชาวตะวันตกในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ยังมีอีกหลายฉบับและที่ยังหลงเหลือต้นฉบับอยู่ถึงปัจจุบัน ได้แก่ พจนานุกรมของเจ คัสเวล (Jesse Caswell) พจนานุกรมของเจ.เอส. แชนเลอร์ (J. H. Chandler) พจนานุกรมของยอร์ช บี.แมคฟาร์แลนด์ (George B. McFarland) ศรพจน์ภาษาไทยของซอง-บาติส ปาลเลอกัวซ์ (Jean Baptist Pallegoise) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ธีระพันธ์ ล.ทองคำ, *การทำพจนานุกรมไทย-ไทย: อดีต-ปัจจุบัน (พ.ศ. 2389 - 2533)*. อนึ่ง ในบทนี้จะอธิบายเฉพาะเรื่องของคำที่นิยามถึงลักษณะและพฤติกรรมหึงชั่วในบริบทสังคม ดังนั้นจึงศึกษาเฉพาะคำในพจนานุกรมที่บัญญัติถึงคำติเตียนผู้หึงเท่านั้น

อักขราริคริบทัของหมอบรัดเลย์ ได้จำแนกคำและให้ความหมายของคำที่เกี่ยวกับหญิง ไม่ได้ได้แก่ คำว่า

หญิงชั่ว: เปนหญิงดอกทอนั้น เหมือนอย่างพวกหญิงจ้างหาเงินตามสำเพง

หญิงดอกทอง: เปนหญิงคนชั่วนั้น เหมือนอย่างหญิงพวกตรอกสำเพง

หญิงนครโสเภณี : เปนหญิงยังเมืองให้งาม เหมือนอย่างหญิงแพศยา

หญิงแพศยา : เปนชื่ออย่างหญิงไม่ดี มักมากชู้ หลายผัว⁹⁵

ในส่วนของการคำศัพท์ที่เป็นคำบริภาษ คำติเตียน คำประณามหญิง บัญญัติไว้อยู่ในส่วนของการคำที่ขึ้นต้นว่า“อี”รวมทั้งหมด 24 คำ คำว่า อี และอี อักขราริธานศรีบทอธิบายความว่า “เป็นคำหยาบที่ใช้สำหรับเรียกชื่อหญิงคนยากเช่นหญิงทาส และเป็นคำหยาบคำดำที่คนเป็นเจ้านายใช้เรียกทาส”⁹⁶ ซึ่งในหลักฐานของสยามจะพบคำว่า “อี” เป็นคำที่นายใช้เรียกบ่าวไพร่ทาสในนัยยะปกติ ในอักขราริคริบทัปรากฏคำบริภาษในเรื่องทั่วไปทางสติปัญญา พฤติกรรม ฐานะชาติกำเนิด ได้แก่ คำว่า

อีกาก เปนคำหยาบสำหรับด่าหญิงคนโง่แล้วชั่ว ด้วยนั้น เพราะหญิงนั้น

เปรียบเหมือนของกากทั้งปวงนั้น

อีโงก เปนคำเขาด่าหญิงที่พุงไม่จริงว่าอีคนโงก

อีจู้เข้า เปนคำหยาบสำหรับด่าหญิงทาสีทั้งปวง, เปนคำด่าประจานหญิงนั้นว่าเปนเข้าเขา

อีเคอะ คือคำหยาบด่าหญิงชั่วแล้วโง่ด้วยนั้น, มีหญิงบ้าไม่มีใครรู้อะไรเปนต้น

อีลุยอีแฉก การที่คนใช้สรอยข้าวของเงินทองสรัยสร้านั้น มีหญิงนักเลงมักง่ายเปนต้น

อีชาติชั่ว คือคำหยาบด่าถึงหญิงที่ไม่ดีนั้น

อีตอแหล คือคำหยาบด่าหญิงโกหก

อีหน้าเกือก เปนคำหยาบด่าประจานผู้หญิงว่า หน้าแข็ง ไม่มีอายอย่างหน้าเกือกเปนต้นนั้น

อีหน้าด้าน คือเปนคำหยาบด่าประจานหญิงว่า หญิงนั้นไม่มีอาย หน้าด้านเหมือนสันตินั้น

อีเปรต คือคำเขาด่าหญิงโดยโกรธ ว่าอีเปรตนั้นเปนกำเนิดต่ำช้า คนตายไปเกิดบ้างสัตว์นรกมาเกิดเปนเปรตบ้าง

⁹⁵ แดน ปิซ บรัดเลย์, หนังสืออักขราริธานศรีบท (พระนคร: ศุรุสภา, 2514), 204.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, 786-787.

อีผีทะเล คือคำตำหนิโดยโกรธ ว่ามีงเหมือนผีที่มันอยู่ที่ทะเลๆคือคน
เรือล่ม จมน้ำตาย เป็นต้น

อียักขินี คือคำตำหนิโดยโกรธ ว่ามีงราวกับอียักขินีนั้น มันร้ายกาจกิน
เนื้อมนุษย์ ฤๅเนื้อสัตว์เป็นอาหาร ตำชาตินัก

อีระยา คือคำตำหนิที่ทำให้เคืองใจ เขาตำว่าอีระยา คือคนนั้น
เป็นหญิงที่ชั่วถ้อยหลายอย่าง

อีเสเพล เป็นคำตำหนิชั่วว่อีเสเพล คือหญิงต่ำชาติ ต่ำสกุลไม่มีผู้ใดนับ
ถือเป็นหญิงนั้เกล

อีห้าฟัด เป็นคำตำหนิโดยโกรธว่าอีห้าฟัด ความว่าให้ผีห้าเช่นโรคลง
ราก เป็นต้น เปียดเปียดนั้น⁹⁷

ส่วนคำบริภาษที่มีความหมายหรือนัยยะที่สื่อถึงความผิดทางเพศของผู้หญิงโดยเฉพาะ

ได้แก่ คำว่า

อีชีเย็ด คือเป็นคำหยาบตำหนิชั่วที่อยากมีผัวมากๆนั้น

อีแตกแห้ง เป็นคำหยาบตำปรจานหญิงเด็กๆ ว่าหญิงนั้นมีผัวตั้งแต่อายุ

สิบสองปี ยังแห้งอยู่ ยังไม่ระดู เป็นต้น

อีดอกทอง อีดอกกะทือ คือคำตำหนิ เป็นคำผวนสำนวนกลับนั้น

อีทิมขึ้น คือคำหยาบตำปรจานผู้หญิงว่า หญิงนั้นนอนเบื่องบนผัวๆ

นอนเบื่องล่าง เป็นต้นนั้น

อีหน้าเปน คือคำหยาบตำปรจานหญิง ว่าหน้าเปนคือไม่สลด เช่นหญิง

ชั่วมากชั่วหลายผัว , หัวเราะอยู่ เสมอ เป็นต้น

อีหน้าสด คือเป็นคำหยาบตำปรจานหญิงว่าหน้าไม่แห้ง รื่นเร้งอยู่เป็น

นิตย,เช่นหญิงคนช้วนนั้น

อีร้อยควย เป็นคำตำหนิว่ามีผัวร้อยคน ถ้าหญิงใดคบกับชายมากก็

ย่อมเป็นที่อายนัก

อีร้อยซ้อน เป็นคำตำหนิชั่วว่อีร้อยซ้อน อะธิบายว่ามีผัวอยู่แล้วคบชาย

อีร้อยคนนั้น⁹⁸

อี.บี. มิเชลล์ (E.B. Michell) ที่ปรึกษากฎหมายของรัฐบาลสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เรียบเรียงพจนานุกรมภาษาไทย- ภาษาอังกฤษในชื่อ*ลัทธิปริกษาน* พบคำ

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, 786-787.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน.

ที่อธิบายเกี่ยวกับหญิงไม่ดีไว้ ได้แก่

หญิงชั่วคนชั่ว prostitute⁹⁹ แผลยา (paasa'yah) courtesan¹⁰⁰ หญิงสำเพง courtesan¹⁰¹ อีดอกทอง courtesan¹⁰² จะเห็นได้ว่า คำว่าหญิงชั่ว หญิงแผลยา หญิงสำเพง อีดอกทอง มีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า courtesan ซึ่ง courtesan มีความหมายว่าโสเภณี เช่นเดียวกับในหนังสือพจนานุกรมร่วมสมัยอย่าง *ศัพท์ พจนานุกรม* ของ-บาติส ปาเลอกัว (Jean Baptist Pallegoise) ปรากฏคำว่า อีดอกทอง ถูกแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Courtesan (expression of abuse often use to women)¹⁰³ สะท้อนให้เห็นว่า ในสังคมสมัยช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ค่านิยมในการจำแนกหญิงไม่ดีหรือหญิงที่ไม่เป็นที่ปรารถนาของผู้ชายจะให้ความสำคัญกับเรื่องความประพฤติทางเพศของหญิงเป็นหลัก สังคมรังเกียจหญิงที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ชายหลายคนหรือมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชายอื่นที่ไม่ใช่สามี นอกจากจะรังเกียจและประณามหญิงที่มีความประพฤติผิดทางเพศ แม้กระทั่งหญิงจำพวกหนึ่งที่ “ไม่สลด” “หัวเราะอยู่เสมอ” “รำเริงอยู่เป็นนิตย” และ “นอนในที่สูงกว่าสามี” ก็เข้าข่ายหญิงไม่ดีถูกติเตียนหรือประณามได้เช่นกัน ในความรู้ของสังคมหญิงชั่วจึงมีนัยยะสื่อถึงหญิงที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ชายที่ไม่ใช่สามี หรือหญิงมีเพศสัมพันธ์กับชายหลายคน หญิงที่มีสามีหลายคน หญิงที่มีเพศสัมพันธ์นอกสมรส แม้กระทั่งหญิงที่มีความประพฤติไม่เหมาะสมในสายตาของผู้ชายก็เข้าข่ายหญิงไม่ดีที่น่ารังเกียจเช่นเดียวกับที่สังคมสมัยนั้นประณามโสเภณีว่าเป็น “หญิงน่ารังเกียจ” และ “หญิงแผลยา”

2.6 อำนาจอิศระเหนือหญิง

ในกฎหมายตราสามดวง จะพบว่าคำว่า “อิศระ” และ “อำนาจอิศระ” ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงหลายมาตรา โดยกระจายในพระไอยการต่างๆ อำนาจอิศระนี้ ได้แก่ อำนาจในการปกครอง อำนาจในการปกป้องคุ้มครองมิให้ผู้อื่นมาทำมีติมิร้ายแก่หญิง อำนาจตกเตือนว่ากล่าว

⁹⁹ E.B. Michell, *Siamese-English Dictionary* (N.p.: n.p., n.d.), 74.

¹⁰⁰ Ibid., 183.

¹⁰¹ Ibid., 281.

¹⁰² Ibid., 306.

¹⁰³ ของ-บาติส ปาเลอกัว, *ศัพท์ พจนานุกรม พาสาไท* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), 176.

อำนาจในการลงโทษ รวมทั้งอำนาจในการจัดการทรัพย์สินของผู้หญิง¹⁰⁴ อำนาจอิสระนี้ปรากฏในสังคมมานานตั้งแต่สมัยอยุธยา ลาลูแบร์ได้อธิบายเรื่องอำนาจอิสระนี้ไว้ว่า

สามีเป็นผู้ทรงมีอำนาจเด็ดขาดในครอบครัว ถึงขนาดอาจขายบุตรและภรรยาทั้งหลายเสียก็ได้ ยกเว้นภรรยาหลวงแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่เขาจะทำได้เพียงขับไล่ไปเสียให้พ้นเท่านั้น. . . การฆาตกรรมทั้งมวลเป็นข้อห้ามอย่างกวดขัน ไม่ว่าที่ไหนเหล่าธิดาก็มิได้รับอนุญาตให้ทำการตามอำเภอใจในประการที่เป็นการฝ่าฝืนอำนาจของบิดา อันเป็นสิทธิที่ยอมรับกันมาเป็นประเพณีแล้วได้¹⁰⁵

งานศึกษาของทามาร่า ลูส์ (Tamara Loos) ชี้ให้เห็นว่า อิสระภาพ มีความหมายถึงอำนาจสูงสุด แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างอำนาจสูงสุดในแผ่นดินคืออำนาจของพระมหากษัตริย์และอำนาจของพระเจ้าที่เป็นเพศชาย¹⁰⁶ ใน*ลิขิตหมาย* อธิบายคำว่า อิสรระ อิสรโร (issa'ra') แปลว่า principal superior chief king¹⁰⁷ และในสัพพะ พะจะนะ พาสาไท อธิบายคำว่า อิสรรา อิสรภาพ และ อิสรวา อิสรภาพ มีคำแปลในภาษาอังกฤษเหมือนกันคือ Supreme power¹⁰⁸ ดังนั้นอำนาจอิสระ จึงเป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างผู้ที่มีอำนาจปกครองและผู้ที่อยู่ใต้อำนาจปกครอง ไม่ได้มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่าอิสรภาพและเสรีภาพดังที่เข้าใจกันในปัจจุบัน

เนื่องจากสถานภาพทางกฎหมายตราสามดวงผู้หญิงจะต้องอยู่ภายใต้อำนาจอิสระนี้ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเริ่มตั้งแต่เกิดผู้หญิงต้องอยู่ภายใต้อำนาจอิสระของบิดาจนกระทั่งแต่งงานอยู่ภายใต้อำนาจอิสระของสามี หรือหากมีการหมั้นหมายแต่ยังไม่ได้แต่งงาน คู่หมั้นจะมีอำนาจอิสระเหนือหญิงนั้น ในสถานะของลูกสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานผู้หญิงจะอยู่ในอำนาจอิสระของบิดามารดา ถ้าบิดามารดาให้ชายที่สืบทอดแต่งงานตามประเพณี หญิงนั้นจะอยู่ในอำนาจอิสระของสามี แต่ถ้าหากชายมิได้ไปสืบทอดหรือแต่งงานตามประเพณี ลอบทำชู้กันในบ้านของฝ่ายหญิง ถ้าบิดามารดาของฝ่ายหญิงจับได้มีสิทธิที่จะโบยตีชายนั้นโดยไม่มีผิดตามกฎหมาย¹⁰⁹ กฎหมายตราสามดวงให้สิทธิ

¹⁰⁴ มาลี พฤษภพวงศา, ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง, 163.

¹⁰⁵ ชิมอน เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, 168-169.

¹⁰⁶ Tamara Loos, "ISSARAPHAP: Limits of Individual Liberty in Thai Jurisprudence," *Crossroads: An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies* 12, no. 1 (1998): 35-75.

¹⁰⁷ E.B. Michell, *Siamese-English Dictionary*, 306.

¹⁰⁸ ของ-บาติส ปาเลอกัว, สัพพะ พะจะนะ พาสาไท, 176.

¹⁰⁹ พระไอยการลักษณะผิดเมีย มาตรา 79 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ

บิดามารดาในการโบายตีขายที่เข้ามาลักลอบมีเพศสัมพันธ์กับลูกสาวในเรือนของตนเท่านั้น และการโบายตีนั้นจะต้องไม่ถึงกับได้รับบาดเจ็บสาหัส และห้ามถึงกับฆ่าชายนั่นตาย¹¹⁰ เพราะกฎหมายยังให้โอกาสชายที่ลอบทำชู้กับลูกสาวว่า หากชายมาขอขมาและสว่ขอคำนับแต่งงานตามประเพณีให้ยกหญิงนั้นเป็นภรรยาของชายได้ บิดามารดาของฝ่ายหญิงควรรับการขอขมาและยกให้ชาย แต่ถ้าหากชายไม่มาขอขมาแต่กลับทอดทิ้งหญิงนั้น ถือว่าทำให้ฝ่ายหญิงเสียหาย ฝ่ายชายจะต้องถูกปรับไหม และหากฝ่ายชายมาขอขมาและสว่ขอแล้ว แต่หากบิดามารดาฝ่ายหญิงไม่ยินยอมยกลูกสาวให้กลับยกให้ชายอื่นไปแทน ทั้งชายอื่นและบิดามารดาของฝ่ายหญิงจะมีโทษปรับไหม¹¹¹ และหากลูกสาวหย่ากับสามีแล้วกลับมาอาศัยอยู่กับบิดามารดาดังเดิม อำนาจอิสระจะกลับคืนเป็นของบิดามารดา

อำนาจอิสระของสามีนั้นจะมีขึ้นก็ต่อเมื่อบิดามารดายินยอมยกลูกสาวให้เป็นภรรยา หรือมีการแต่งงานกันตามประเพณี โดยอำนาจอิสระนี้ยังส่งผลต่อการรับมรดกของหญิงนั้นด้วยพระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 20 ระบุว่า บุตรอยู่กับบิดามารดาจะได้เป็นผู้รับมรดก เหตุเพราะบิดามารดานั้นเป็นอิสระแก่บุตร ถ้าบุตรนั้นออกไปจากเรือนบิดามารดาแล้ว บิดามารดาไม่ได้เป็นใหญ่แก่บุตรนั้นเลย สามีนั้นได้เป็นอิสระแก่บุตรนั้นแล¹¹² หากภรรยาลอบมีชู้ สามีมีสิทธิที่จะฆ่าชายชู้และภรรยาได้โดยไม่ผิดกฎหมายเพียงแต่จะต้องจับได้ในลักษณะหญิงนอนหงายชายนอนคว่ำ และจะต้องฆ่าทั้งชายชู้และภรรยารวมทั้งการฆ่านั้นต้องอยู่ในดุลยพินิจของศาลว่าเป็นไปเพราะบันดาลโทษะ สามีจึงจะไม่มีผิดใดๆ ในพระไอยการลักษณผัวเมีย มาตรา 9 ระบุว่า หญิงใดทำชู้เหนือผัว ผัวจับชู้ได้มีพันพิจารณาบันดาลโทษะโกรธตีฆ่าฟันแทงชายชู้จนตายไซ้ให้พิจารณา ถ้าเป็นสังว่าชายทำชู้ด้วยเมียมันจริง มิให้เอาโทษแก่ชายเจ้าเมียนั้นเลย¹¹³ มาลี ได้ตั้งข้อสังเกตว่า อำนาจอิสระของสามีนั้นเป็นอำนาจที่เด็ดขาดมากกว่าอำนาจของบิดามารดา เห็นได้จากกฎหมายที่ให้สิทธิสามีในการฆ่าภรรยาและชายชู้ได้แต่บิดามารดาไม่มีสิทธิ¹¹⁴

นอกจากผู้หญิงจะต้องอยู่ภายใต้อำนาจอิสระตลอดชีวิตแล้ว บิดามารดาสิทธิที่จะใช้อำนาจอิสระนี้ขายลูกไปเป็นทาสหรือยกให้แต่งงานกับชายใดก็ได้ สามีมีสิทธิที่จะขายภรรยาไปเป็น

การเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 2, 43. และ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา20 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 152.

¹¹⁰ พระไอยการลักษณผัวเมีย มาตรา 80 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 43-44.

¹¹¹ พระไอยการลักษณผัวเมีย มาตรา 82 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 44.

¹¹² พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา20 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 152.

¹¹³ พระไอยการลักษณผัวเมีย มาตรา9 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 2, 6.

¹¹⁴ มาลี พุทธิพงษ์สาวลี, ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง, 165.

ทาสก็ได้ กฎหมายให้สิทธิบิดามารดาและสามีมีอำนาจเหนือหญิงนั้นสามารถที่จะขายหรือยกให้ใครก็ได้โดยไม่ต้องถามความสมัครใจของหญิง การขายลูกหรือภรรยาไปเป็นทาสนั้นปรากฏว่ามักกระทำในกลุ่มของสามัญชน อาจเกิดขึ้นในกรณีของขุนนางที่อาจขายลูกสาวที่มีพฤติกรรมส่อสอนทางเพศไปเป็นโสเภณี ปรากฏในพระไอยการลักษณะผ้าเผือกว่า หากบุตรสาวให้ชายชู้มาหาถึงบ้านและบิดามารดาพี่น้องของหญิงนั้นฆ่าชายนั้นตายเพราะเข้าใจว่าเป็นขโมย ให้ขายหญิงนั้นแล้วได้ค่าตัวเท่าใดให้ชดใช้แก่บิดามารดาฝ่ายชายครึ่งหนึ่งอีกครั้งหนึ่งเป็นของบิดามารดาฝ่ายหญิง แต่หากแกล้งไม่รู้จึงใจฆ่าตาย ค่าตัวของหญิงนั้นต้องชดใช้แก่บิดามารดาฝ่ายชายทั้งหมด¹¹⁵ เช่นเดียวกับระบบผ้าเผือกหลายเมีย อำนาจอิสระนี้ก็ถูกชาวตะวันตกวิพากษ์วิจารณ์ว่า

พ่อแม่อาจขายลูกตนเองเหมือนปลดปล่อยสินค้าชิ้นหนึ่งไปง่ายๆ หรือสามีอาจจะขายภรรยาคู่ทุกข์คู่ยากตามอำเภอใจไปเมื่อไหร่ก็ได้ นอกจากผู้เป็นพ่อแม่จะมีสิทธิ์ขายลูกแล้ว หัวหน้าครอบครัวก็มีสิทธิ์ที่จะทำเช่นเดียวกันกับคู่ของตัวเองได้ สำหรับหญิงที่ฝ่ายชายซื้อมาซึ่งถือเป็นเรื่องทั่วไปในหมู่คนชั้นล่าง ถ้าสามีพอใจจะขายต่อเมื่อใด ก็ไม่มีปัญหาเลยแม้แต่น้อย แต่เขาจะกระทำเช่นนั้นตามอำเภอใจไม่ได้ ถ้าภรรยาเป็นฝ่ายนำสินสอดมาให้ตอนแต่งงาน ผู้เป็นสามีมีสิทธิ์ที่จะขาย(เธอ)ต่อ ก็ต่อเมื่อมีสัญญาไว้ว่าตนเป็นหนี้โดยความเห็นชอบของภรรยา อันเป็นข้อผูกมัดภรรยาด้วยเสรีภาพของเธอเอง¹¹⁶

กฎหมายตราสามดวงให้สิทธิบิดามารดาและสามีมีอำนาจอิสระเหนือผู้หญิง โดยจะขายเป็นทาสหรือยกให้เป็นภรรยาของชายใดก็ได้ ในพระไอยการทาส มาตรา 1 กำหนดว่า “ถ้าผู้แลพ่อแม่ขายเงิน เอาซื้อลูกเมียเข้าคนใส่ในกรมธรรม์ขาย ท่านว่าเปนสิทธิ แม้นว่าเจ้าสินบอาก็ดีมิได้บอาก็ดี แก่ตัวเรือนเบี้ย ซึ่งมีชื่ออยู่ในกรมธรรม์นั้น ท่านว่าเปนสิทธิได้โดยกระบิลเมืองท่าน เหตุว่าเจ้าผู้พ่อแม่ขายเงินนั้นเปนอิศรภาพแล”¹¹⁷ แต่ในขณะเดียวกันภรรยาหรือลูกสาวกลับไม่มีอำนาจอิสระเหนือบิดามารดาและสามีได้ คือไม่สามารถขายบิดามารดาหรือสามีเป็นทาสได้ ในพระไอยการทาสมาตรา 2 กำหนดว่า “เมื่อกี้ดีลูกก็ดีเอาซื้อพ่อแม่แล้วใส่ในกรมธรรม์ขาย ท่านว่ามีเปนสิทธิเลย เหตุว่าเมียลูก

¹¹⁵ พระไอยการลักษณะผ้าเผือก มาตรา 83 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 2, 45.

¹¹⁶ อ็องรี มูโอต์, บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ, 24.

¹¹⁷ พระไอยการทาส มาตรา 1 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 2, 74-75.

นั้นมิได้เป็นอิสระแก่ผิวแลพ่อนั้นเลย”¹¹⁸

ตามบทบัญญัติในกฎหมายตราสามดวง ทำให้อาจสรุปได้ว่าผู้หญิงไม่สามารถมีอำนาจอิสระเหนือผู้ชายได้และผู้หญิงต้องอยู่ในอำนาจอิสระของผู้ชายตลอดชีวิต ในพระไอยการลักษณะผิวเมีย มาตรา 79 กำหนดว่าลูกสาวที่ยังไม่แต่งงานหรือบิดามารดา ยังไม่ได้ยกให้เป็นภรรยาหรือคู่หมั้นชายใดนั้น บิดามารดาจะเป็นอิสระแก่บุตร จนกว่าบิดามารดา ยกให้เป็นภรรยาของชายใด ชายผู้เป็นสามีจะเป็นอิสระแก่ภรรยา¹¹⁹ ดังนั้นการไม่ยินยอมหรือขัดขืนต่ออำนาจอิสระนี้จึงเข้าข่ายผิดกฎหมาย ทำให้ผู้หญิงไม่เคยมีสิทธิเหนือร่างกายเนื้อตัวของตนเองทั้งยังมีสถานะเป็นเพียงทรัพย์สินของบิดามารดาหรือสามี เมื่อเกิดข้อพิพาทคดีความในศาล ทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมต่อผู้หญิง เนื่องจากการตัดสินคดีตุลาการต้องยึดหลักพิจารณาตามบทกฎหมาย กระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรที่ทุกข์ร้อนได้ทูลเกล้าถวายฎีกาอันนำไปสู่การแก้ไขกฎหมายที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิงในสังคมสยาม

อำนาจอิสระนี้ถูกเน้นย้ำให้มีความสำคัญและมีความชัดเจนในรายละเอียดมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติ 3ฉบับอันนำไปสู่การแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิง ฉบับแรกคือประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพาเรื่องอำแดงเหมือนทูลเกล้าถวายฎีกา ฉบับที่สองคือประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพาเรื่องอำแดงจันถูกสามีลักขืนไปขายเป็นทาส และฉบับที่สามคือ ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผิวชายเมียบิดามารดาขายบุตร

2.7 ความผิวเมีย: ปัญหาครอบครัวสู่การแก้ไขกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เป็นที่น่าสังเกตว่าการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายหรือการออกประกาศพระราชบัญญัติในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีที่มาจากปัญหาเรื่องครอบครัว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเกิดคดีภรรยาหนีแล้วมาฟ้องหย่าสามี นำไปสู่การชำระกฎหมายตราสามดวงขึ้นใหม่ กระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คดีของหญิงสามีฆาตกรรมทูลเกล้าร้องทุกข์เนื่องจากถูกบิดามารดาบังคับให้แต่งงานโดยเธอไม่สมัครใจ และคดีของสามีนำชื่อภรรยาไปขายเป็นทาสโดยภรรยาไม่ยินยอม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการให้ประกาศ

¹¹⁸ พระไอยการทาส มาตรา 2 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 75.

¹¹⁹ พระไอยการลักษณะผิวเมีย มาตรา 79 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 43.

พระราชบัญญัติลักษณะลักพาณับแรกในวันจันทร์ที่ 18 ธันวาคม พุทธศักราช 2408 หลังทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในคดีของหญิงสามัญชนคนหนึ่ง สืบเนื่องจากฎีการ้องทุกข์ของอำแดงเหมือน ผู้หญิงสามัญชนที่ถูกบิดามารดาบังคับให้แต่งงานกับนายภู แต่อำแดงเหมือนรักใคร่อยู่กับนายริดและสมัครใจเป็นภรรยาของนายริด สารสำคัญของฎีกาฉบับนี้คือ อำแดงเหมือน อายุ 21 ปี รักใคร่เป็นชู้กับนายริด โดยที่บิดามารดาของอำแดงเหมือนไม่ทราบเรื่องนี้ ต่อมานายภูให้เถ้าแก่มาสู่ขออำแดงเหมือน ซึ่งบิดามารดาของอำแดงเหมือนตกลงใจยินยอมจะยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของนายภู แต่ที่ว่าอำแดงเหมือนไม่ยินยอมและยังสมัครใจเป็นภรรยาของนายริด คดีนี้มีการสู้ความกันมาก่อนในชั้นศาล อำแดงเหมือนถูกจับขังในคุกพบกับความทุกข์ยากเดือดร้อนจนกระทั่งเธอทูลเกล้าถวายฎีการ้องทุกข์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าให้อำแดงเหมือนผู้ร้องฎีกาตกเป็นภรรยานายริดชายชู้เดิมตามความสมัครใจ เพราะฝ่ายหญิงนั้นอายุก็มากถึง 20 ปีเศษแล้ว ควรจะเลือกสามีตามความสมัครใจได้ แต่ให้นายริดเสียเบี้ยค่าละเมิดให้บิดามารดาอำแดงเหมือนและนายภู นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า

บิดามารดาไม่ได้เป็นเจ้าของบุตรชายบุตรหญิง ดังหนึ่งคนเป็นเจ้าของโค กระบือช้างม้า จะตั้งราคาขายตามชอบใจได้ฤๅ ดังนายเงินเป็นเจ้าของทาสที่มีค่าตัวจนจะขายทาสนั้นตามค่าตัวเดิมได้ เมื่อบิดามารดาจนจะขายบุตรต่อบุตรยอมให้ขายจึงขายได้ ถ้าไม่ยอมให้ขายก็ขายไม่ได้ ฤๅยอมให้ขายถ้าบุตรยอมรับหนี้ค่าตัวเพียงเท่าไรก็ขายได้แต่เพียงเท่านั้น กฎหมายเก่าอย่างไรมีผิดไปจากอย่างนี้อะไร¹²⁰

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่ากฎหมายเก่าปฏิบัติต่อหญิงและชายไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งการตัดสินคดีเพศชายมักได้เปรียบกว่าเนื่องจากผู้ตัดสินคดีเป็นเพศชาย ดังนั้นจึงตัดสินไปตามความคิดความเชื่อของเพศแห่งตน¹²¹ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า “ลัทธิผู้ชาย”

ตามลัทธิผู้ชายในบ้านในเมืองทุกวันนี้ พอใจถือว่าหญิงคนใดขายได้พาเข้าไปในที่ลับจับต้องถึงตัวแล้ว ก็พอใจถือว่าตนเป็นเจ้าของแล้ว ความก็ว่าอย่างนั้น ผู้ตัดสินก็ว่าอย่างนั้น แล้วตัดสินให้ผู้เป็นเจ้าของ แลให้เมียเป็นดังสัตว์เดียรฉาน เพราะลัทธิอย่างนั้นแลจึงได้ตัดสินในเวลาหนึ่ง ให้เลิกกฎหมาย

¹²⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 410.

¹²¹ มาลี พงษ์พวงสาวลี, ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง, 19.

เก่าวาหญิงอย่าขายอย่าได้นั้นให้ยก กฎหมายนั้นต้องยุติธรรมอยู่ให้เอา
เปนประมาณ¹²²

แม้ว่าพระราชบัญญัติลักษณะลักพาฉบับนี้ ในวงวิชาการสตรีศึกษาจะถือว่าเป็นหมุดหมายของการให้สิทธิเสรีภาพในเนื้อตัวร่างกายของผู้หญิงสยาม แต่เนื้อความครึ่งหลังของประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพาฉบับนี้ มีอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับการตัดสินใจตัดสินคดีในเรื่องของหญิงสมัครใจเป็นภรรยาของชาย ให้คำนึงถึงบรรดาศักดิ์ของหญิงนั้นด้วย โดยทรงยกตัวอย่างเปรียบเทียบ 2 กรณี คือ กรณีแรกภรรยาของหลวงเสนากฎีที่บิดามารดาได้นำเธอมาขายตั้งแต่วัยเด็ก เมื่อโตเป็นสาวเธอได้เป็นภรรยาของหลวงเสนากฎี ต่อมาบิดามารดาของเธอนำเงินมาไถ่ตัวเธอและยกเธอให้เป็นภรรยาผู้อื่น ซึ่งเธอไม่ยินยอมและได้ถวายฎีการ้องทุกข์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิจารณาตัดสินความตามความสมัครใจของหญิงชายที่รักใคร่กันนั้น แต่สำหรับหญิงมีบรรดาศักดิ์นั้น การพิจารณาตัดสินคดีจะแตกต่างออกไป โดยมีสิ่งที่จะต้องพิจารณาเพิ่มเติมคือต้องคำนึงถึงบรรดาศักดิ์ของหญิงนั้นเป็นหลัก โดยทรงยกตัวอย่างกรณีของทรัพย์ บุตรพระยาเทพอรชุน เดิมทรัพย์เป็นภรรยาของนายรองชิต ซึ่งต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นขุนนครเขตรเกษมศรีรอง ปลัดกรมกองตระเวนขวา ทรัพย์เคยเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและยังเคยได้รับพระราชทานเงินมาบ้าง ต่อมาทั้งคู่โกรธเคืองกันและแยกบ้านกันอยู่ ทรัพย์เป็นชู้กับพันสรสิทธิ์ปิ่นในกรมพระตำรวจ นายรองชิตสามีจับได้คาหนังคาเขาในที่นอนในบ้านของเธอ ซึ่งขณะนั้นบิดาของเธอคือพระยาเทพอรชุนไม่อยู่บ้านไปราชการที่มณฑลนครศรีธรรมราช นายรองชิตนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา การตัดสินคดีคณะลูกขุนได้ปรับโทษชายชู้ตามศักดินาแล้ว แต่เนื่องจาก “ทรัพย์เปนบุตรขุนนางมีบรรดาศักดิ์ ไม่เปนหญิงบุตรบิดามารดาสามัญเสมอราษฎร จะโปรดให้เปนไปตามใจทรัพย์แลชายชู้ของทรัพย์ไม่ได้” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำรัสถามญาติพี่น้องของทรัพย์เนื่องจากพระยาเทพอรชุนบิดาของทรัพย์ไม่อยู่ว่าจะยินยอมให้ทรัพย์ไปอยู่กับชายชู้ตามความสมัครใจของเธอหรือไม่ ซึ่งพี่ชายของทรัพย์ไม่ยินยอมและคาดว่าบิดาของเธอต้องไม่ยินยอมด้วยเป็นแน่ ดังนั้นจึงทรงมีพระบรมราชโองการให้มอบตัวทรัพย์ให้พี่ชายนำไปจำไว้ก่อนเพื่อรอบิดาของเธอกลับมาตัดสินในภายหลัง และทรงมีพระราชวินิจฉัยในการตัดสินคดีแต่ละคดีนี้ว่า “ซึ่งทรงตัดสินต่างๆ ไปนั้นตามบรรดาศักดิ์ชาติตระกูลของหญิงแลชาย แลเกี่ยวข้องในที่สูงที่ต่ำมีที่กำหนดผิดกันอยู่ จึงทรงตัดสินยกเยื้องไป”¹²³

นอกจากเหตุผลในเรื่องของบรรดาศักดิ์และคุณค่าของชนชั้นสูงแล้ว ยังมีเหตุผลในแง่

¹²² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 410-411.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 411.

ของการเมืองซึ่งอาจจะก่อให้เกิดปัญหาได้เนื่องจากทรงเห็นว่า

หญิงในตระกูลนั้นไม่เคยตกไปเป็นภรรยาผัวที่ต่ำศักดิ์เสมอกับชายที่หญิงนั้นรักนั้นเลย ชายคนนั้นมักใหญ่ใฝ่สูงเอื้อมเข้าไปสมคบกับหญิงในตระกูลสูงเช่นนั้น เป็นที่แปลกใจคนในตระกูลนั้นทั้งสิ้น ถ้าจะตัดสินใจให้ตามใจหญิงแล้ว คนในตระกูลนั้นทั้งสิ้นเขาคงคิดว่าผู้ครองแผ่นดินลดศักดิ์ตระกูลเขาให้ต่ำไป ตัวอย่างจะเป็นที่ที่เขาเสียใจไม่รู้หาย¹²⁴

และท้ายสุดของประกาศทรงมีพระกระแสรับสั่งถึงการตัดสินใจที่ความต่าง ๆ ให้ตุลาการพิจารณาสังเกตตระกูลหญิงตระกูลชาย และเปรียบเทียบให้คล้ายกับกระแสพระราชดำริว่า “ก็ซึ่งถือลัทธิว่าชายถูกต้องหญิงแล้ว ก็ชื่อว่าเปนมียนั้นใช้ไม่ได้ ให้บังคับตามใจสมัครในตระกูลหญิงที่ต่ำ แลตามใจบิดามารดาพี่น้องหญิงในตระกูลที่สูงศักดิ์ตามบังคับนี้เถิด”¹²⁵

วันเสาร์ที่ 21 มีนาคม พุทธศักราช 2410 ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผัวชายเมียบิดามารดาชายบุตร สืบเนื่องจากอำแดงจันทกุลเกล้าถวายฎีการ้องทุกข์กล่าวโทษนายเอี่ยมผู้เป็นสามี ว่าเป็นผู้ลักลอบนำชื่อของเธอไปขายเป็นทาสโดยที่เธอไม่ยินยอม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “ผัวลักเอาชื่อภรรยาไปขายภรรยาไม่รู้ได้เห็นด้วย จะเรียกว่าเป็นเรือนเบี้ยไม่ควร” และทรงมีพระบรมราชโองการให้คณะลูกขุนคดีตัวบทกฎหมายที่เกี่ยวข้องทูลเกล้าถวายเพื่อทรงพิจารณา ในกฎหมายระบุว่า

ถ้าผัวแลพ่อแม่ขายเงินเอาชื่อลูกเมียเข้าคนลงในกรรมธรรมขายท่านว่าเป็นสิทธิ์ แม้นว่าเจ้าสินบอกก็มิได้บอกก็ดี แต่ตัวเรือนเบี้ยซึ่งมีชื่ออยู่ในกรรมธรรมนั้นท่านว่าเป็นสิทธิ์ได้โดยกระบวนเมืองท่าน เหตุว่าเจ้าผัวแลพ่อแม่ขายเงินนั้นเป็นอิศรภาพ บทหนึ่งว่าเมื่อกี้ดีลูกก็ดี เอาชื่อพ่อแม่ผัวลงในกรรมธรรมขายท่านว่ามีเป็นสิทธิ์เหตุว่าเมียลูกนั้นมีได้เป็นอิศรแก่ผัวแลพ่อแม่แม่นั้น¹²⁶

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “กฎหมายบทนี้เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นคนขาย ผู้ชายเป็นคนไป หาเป็นยุติธรรมไม่ ให้ยกเสีย”¹²⁷ และทรงมีพระราชบัญญัติแก้ไขกฎหมายนี้ว่าหากสามีจะขายภรรยาเป็นทาสนั้น ต้องให้ภรรยายินยอมและลงลายมือแดงไต่พร้อมทั้งมีผู้เขียนสารกรรมธรรมและพยานรับรู้เท่านั้นจึงจะถือว่าขายได้ และทรง

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 412.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, 458.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน.

พิจารณาถึงกรณีสามีลักลอบนำซื้อภรรยามาเป็นทาสนั้น “ในการอย่างนี้ต้องเป็นความลำบากแก่ผู้มั่งง่าย เชื่อกฎหมายเก่าว่าผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคน”¹²⁸ นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชบัญญัติในเรื่องบิดามารดาขายบุตรว่า หากบุตรอายุไม่เกิน 15 ปี บิดามารดามีสิทธิขายบุตรได้ แต่ถ้าหากบุตรอายุเกิน 15 ปี ต้องมีการลงลายมือแก่ไดยินยอมและมีพยานรู้เห็นจึงจะขายได้ โดยประกาศฉบับนี้ทรงเน้นย้ำถึงการลงแก่ได หรือลงลายมือยินยอมและมีพยานรู้เห็นเป็นสำคัญจึงจะถือว่าขายเป็นทาสได้เท่านั้น

หนึ่งปีถัดมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการให้ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพาขึ้นอีกฉบับหนึ่งในวันพฤหัสบดีที่ 28 พฤษภาคม พุทธศักราช 2411 สารสำคัญของประกาศลักพาฉบับนี้กล่าวถึงเรื่องการมีคู่ครองของหญิงมีบรรดาศักดิ์ เนื่องจากสังคมชนชั้นสูงสยามยึดการสืบเชื้อสายฝ่ายพ่อ หากมารดาเป็นหญิงชนชั้นสูงแต่มีคู่ครองเป็นชายต่ำศักดิ์หรือสามัญชน บุตรที่เกิดมาก็ต้องถือเป็นสามัญชนตามบิดาและจะทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศต่อราชตระกูลของหญิงนั้นได้ ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า

ถ้าผู้มีบรรดาศักดิ์จะกักบุตรหญิงไว้ไม่ให้มีผัวเพราะกลัวจะปนระคนด้วยชาติต่ำช้า เพราะบุตรเกิดมาเขานับถือขึ้นชื่อตามหมู่บิดา ถ้าชายชาติต่ำเข้ามาเป็นผัวหญิงบุตรผู้ดี มีบุตรเกิดขึ้นก็จะต้องรู้ต้องเรียกเป็นบุตรไพร่ตามตระกูลบิดาจะเชิดชูตามฝ่ายมารดาไม่ได้ ด้วยเหตุนี้บิดาของหญิงที่มีบรรดาศักดิ์จะขังจะกักบุตรหญิงของตัวไว้ ด้วยกลัวจะปะปนระคนด้วยคนต่ำๆ ก็ควร¹²⁹

โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้ผู้ที่มิศักดิ์นา 400 ขึ้นไปให้ถือว่าเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ หากบิดาจะยกลูกสาวให้แต่งงาน โดยฝ่ายชายมีศักดิ์นาเสมอกันหรือสูงกว่าฝ่ายหญิง ให้ตัดสินตามความสมัครใจฝ่ายหญิง เพราะถือว่าฝ่ายชายเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ แต่หากชายต่ำบรรดาศักดิ์กว่าหรือเป็นชายสามัญชน ให้ถือตามการตัดสินของบิดาฝ่ายหญิงเท่านั้น หากทั้งฝ่ายชายและหญิงมีบรรดาศักดิ์เสมอกันให้ถือความสมัครใจของฝ่ายหญิง หากหญิงขายหนีตามกันไปและได้กลับมาขอขมาต่อบิดามารดาหญิงแล้วไม่ต้องปรับไหมค่าละเมิด แต่หากหญิงขายนำทรัพย์สินบิดามารดาติดตัวไปในขณะที่หนีตามกัน หากบิดามารดาไม่ยอมยกทรัพย์สินนั้นให้ ฝ่ายชายต้องเป็นผู้ใช้คืน แต่หากเป็นการเกี่ยวข้องกับผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่ว่าจะเป็นการหนีตามกันไปและหลบหนีเข้าไปอาศัยในวังของผู้มีบรรดาศักดิ์นั้น ต้องกราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบตัดสินหรือแจ้งต่อเสนาบดีเพราะ “แต่การในเรื่องอย่างนี้ก็ไม่เป็นวิสัยที่ลูกขุนจะตัดสินได้ ต้องเรียนท่านเสนาบดีให้ตัดสิน ถูกราบทูล

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, 468-469.

พระกรุณาให้ทรงทราบตัดสินเพราะในการในทิศในทางที่ไม่เคย ถ้าตัดสินไม่ชอบบกลก็จะเป้นเยี่ยงเป้น
 อย่งไป ต้องให้ผู้หลักผู้ใหญ่ตัดสินจึงควร” หากหญิงมีบรรดาศักดิ์ฝ่ายมีคู่ครองเป็นชายที่ต่ำ
 บรรดาศักดิ์กว่าตนและบิดาของหญิงนั้นตัดความสัมพันธ์ในตัวลูกสาวเพราะไม่สามารถห้ามปรามลูก
 สาวของตนเองได้แล้ว “ถ้าผู้หญิงคบชายที่ไม่ควรแท้ พระเจ้าอยู่หัวก็จะทรงพระราชดำริห์ตัดสินให้ทำ
 โทษชายแลจำจองหญิงตามอำนาจแผ่นดินไม่ให้เสื่อมเสียเกียรติยศแก่ราชตระกูล” นอกจากนี้ยังทรงมี
 พระราชวินิจฉัยในเรื่องของหญิงที่หนีตามชายไปนั้นโดยบิดามารดาไม่ได้ยินยอมหรือฝ่ายชายไม่มี
 สินสอดมา ให้ถือว่าหญิงนั้นเป็น “หญิงไม่ดี” และฝ่ายชายไม่สามารถจะถือว่าหญิงนั้นเป็นภรรยาได้
 เมื่อฝ่ายหญิงหนีกลับมาหาบิดามารดาหรือมีคู่ ฝ่ายชายจะฟ้องร้องหรือปรับไหมชายคู่ไม่ได้ เพราะ
 “ก็ถ้าเมื่อหญิงอยู่ในเรือนชาย คบชายอื่นเป็นคู่เข้ามาในเรือนตัว ชายที่เป็นผัวจับได้ ถ้าสืบความได้
 ชายที่เป็นผัวควรจะร้องฟ้องว่ากล่าว ให้มีเบี้ยปรับไหมเหมือนอย่างผู้ร้ายขึ้นเรือน แต่เรื่องทำชู้ในเมีย
 ให้ยกเสีย เพราะเมียเป็นหญิงไม่ดีมาแต่เดิมแล้ว”¹³⁰

แม้ว่าประกาศฉบับต่างๆ ที่เกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิงในสยามนั้นจะผ่อนคลาย
 อำนาจอิสระของบิดามารดาและสามีลง และถือว่าเป็นการให้สิทธิผู้หญิงในฐานะพลเรือนตาม
 กฎหมาย แต่ยังจำกัดอยู่ในกลุ่มของผู้หญิงสามัญชนเท่านั้น มีข้อสังเกตคือในพระราชบัญญัติทั้งสาม
 ฉบับนี้มีการแยกแยะความแตกต่างและกำหนดมาตรฐานการตัดสินระหว่างหญิงมีบรรดาศักดิ์กับหญิง
 สามัญชน โดยหญิงสามัญชนนั้นมีสิทธิในการเลือกคู่ครองตามความสมัครใจของตน แต่ในผู้หญิงชน
 ชั้นสูงนั้นกลับมีเงื่อนไขรายละเอียดอยู่มาก เนื่องจากต้องคำนึงถึงบรรดาศักดิ์ของฝ่ายชายที่จะมาเป็น
 คู่ครอง อำนาจอิสระของบิดา และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการตัดสินข้อพิพาทหากบิดา
 ฝ่ายหญิงไม่สามารถจัดการเองได้ “เพื่อมิให้เสื่อมเสียเกียรติยศแก่ราชตระกูล”¹³¹ ซึ่งแสดงให้เห็นถึง
 คุณค่าของความเป็นชนชั้นสูงและยังเป็นการเน้นย้ำอำนาจอิสระเหนือหญิงในชนชั้นสูงให้เข้มข้นและมี
 ความสำคัญมากขึ้นกว่าเดิม

2.8 จากความเป็นควายสู่ความเป็นคน: การคลี่คลายสถานภาพตามกฎหมายของผู้หญิงสยาม

“ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคนไป หาเป็นยุติธรรมไม่ ให้ยกเสีย”

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในประกาศพระราชบัญญัติผัวชายเมีย บิดามารดาขายบุตร พ.ศ.2410

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, 470.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 469.

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวถือเป็นจุดเริ่มต้นที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายเพื่อความยุติธรรมและเป็นการเริ่มต้นของการปรับเปลี่ยนระบบกฎหมายแบบจารีตของสยามให้เข้าสู่ระบบกฎหมายสมัยใหม่ การปรับเปลี่ยนกฎหมายในสมัยนี้มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปที่ละเล็กละน้อยด้วยการออกกฎหมายเป็นรายฉบับมาแก้ไขปัญหาหรือป้องกันปัญหาบางอย่าง โดยเฉพาะประกาศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศที่เกี่ยวกับเรื่องผู้หญิงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัวทั้งในระดับราษฎรและส่วนพระองค์ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางกฎหมายและสังคมของผู้หญิง¹³²

ภายหลังการแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิงโดยการประกาศพระราชบัญญัติทั้ง 3 ฉบับดังที่กล่าวไปแล้วนั้น ทำให้หญิงสามัญชนมีสิทธิในการตัดสินใจในการดำเนินชีวิตของตนเองหรือสิทธิเหนือเนื้อตัวร่างกายของเธอเองอย่างถูกกฎหมายโดยไม่ต้องถูกบังคับขืนใจภายใต้อำนาจอิสระของบิดามารดาหรือสามี ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขที่ว่าหากหญิงนั้นมีอายุเกิน 20 ปีให้ถือความสมัครใจของตัวหญิงเป็นหลัก มาลีได้ให้ข้อสังเกตว่า การหลุดพ้นจากภาวะความเป็นทาสและค่อยๆ ได้รับการสถาปนาสถานะความเป็นคนของผู้หญิงสยามนั้น ในวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพของผู้หญิงในโลกที่ใช้ภาษาอังกฤษก็เปรียบเปรยผู้หญิงว่ามีลักษณะเป็นวัว (cattle) เช่นกัน¹³³ ซึ่งการผ่อนคลายนอำนาจอิสระนี้ปรากฏเฉพาะในกลุ่มของหญิงสามัญชนเท่านั้น ในขณะที่ผู้หญิงชนชั้นสูงกลับแตกต่างออกไป โดยเฉพาะผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน

ก่อนการผ่อนคลายนอำนาจอิสระเหนือหญิงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สถานะของผู้หญิงในกฎหมายตราสามดวงเป็นเพียงทรัพย์สินของผู้ชาย ผู้หญิงต้องอยู่ภายใต้อำนาจอิสระนี้ไม่ว่าจะเป็นบิดาหรือสามี ภายหลังการออกประกาศพระราชทานอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก 4 ฉบับซึ่งมีผลต่อผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักฝ่ายใน และพระราชบัญญัติ 3 ฉบับมีผลบังคับใช้เฉพาะหญิงสามัญชนนั้น แสดงให้เห็นถึงอำนาจอิสระเหนือหญิงที่ถูกจำกัดขอบเขตลงในหญิงสามัญชน และถูกนิยามขึ้นใหม่ให้มีความสำคัญและเข้มงวดขึ้นมากกว่าเดิมในผู้หญิงชนชั้นสูง การเข้มงวดในเรื่องทางเพศของผู้หญิงชนชั้นสูงโดยอาศัยอำนาจอิสระในการปกป้องเกียรติยศของความเป็นชนชั้นสูงโดยเฉพาะเรื่องการมีคู่ครอง เนื่องจากหญิงชนชั้นสูงจำเป็นต้องคำนึงถึงเกียรติยศของราชตระกูลและคุณค่าของความเป็นชนชั้นสูง ซึ่งแตกต่างจากหญิงสามัญชนที่ถูกพิจารณาว่าการมีคู่ครองผูกติดกับเรื่องของเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้ไม่อาจกล่าวโดยเหมารวมว่าผู้หญิงในสังคมสยามนั้นได้รับสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันหมด แต่ต้องพิจารณาถึงความแตกต่างทางชนชั้นเป็นหลักด้วย ทำให้ผู้หญิงชนชั้นล่างในสยามมีเสรีภาพและสิทธิมากกว่าผู้หญิงชั้นสูง ดังนั้นจึง

¹³² มาลี พุกษ์พงศาวิลี, ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง, 199-200.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, 18.

ไม่สามารถสรุปได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นมาตรฐานของสังคมสยาม แต่อย่างน้อยอาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงสยามนั้นมีสิทธิเหนือเนื้อตัวร่างกายของตนเองอยู่บ้าง แม้จะมีเงื่อนไขรายละเอียดอีกหลายประการก็ตาม

ดูจะไม่เกินเลยไปนักหากจะกล่าวว่า ก่อนการแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิและสถานะของผู้หญิงในสยาม ผู้หญิงสยามโดยเฉพาะผู้หญิงสามัญชนมีสิทธิเสรีภาพอยู่มากพอสมควร แต่กลุ่มผู้หญิงที่ถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพและถูกกดทับโดยระบบชายเป็นใหญ่นั้นอยู่ในกลุ่มผู้หญิงชนชั้นสูงเท่านั้น¹³⁴ ในกลุ่มของผู้หญิงชนชั้นสูงจะมีเงื่อนไขและรายละเอียดที่แตกต่างกับหญิงสามัญชน ผู้หญิงชนชั้นสูงจะต้องดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบจารีตประเพณีที่เคร่งครัดและอยู่ภายใต้กฎมนเฑียรบาล ซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้ควบคุมและกำหนดบทลงโทษผู้หญิงชนชั้นสูง โดยเฉพาะผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน

2.8.1 อำนาจอิสระ - อิสระภาพ กับผู้หญิงชนชั้นสูง

เนื่องจากมีงานเกี่ยวกับสตรีศึกษาได้กล่าวถึงประเด็นเรื่องสิทธิและอิสระภาพของผู้หญิงสยามมาบ้างแล้ว ในวิทยานิพนธ์นี้จะเสนอประเด็นที่แตกต่างออกไปเพื่อชี้ให้เห็นว่า อิสระภาพของผู้หญิงชนชั้นสูงในสังคมสยามนั้นแตกต่างกับผู้หญิงสามัญ เนื่องจากเงื่อนไขรายละเอียดปลีกย่อยหลายประการรวมองค์ประกอบที่สำคัญคือ มโนทัศน์และจารีตค่านิยมในชนชั้นสูง โดยเฉพาะชนชั้นเจ้านายในราชสำนัก

การถวายตัวเป็นบาทบริจาริกาในราชสำนักฝ่ายในนั้นเป็นธรรมเนียมที่เจ้านายขุนนางถือปฏิบัติกันทั่วไปเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีและเป็นเครื่องประกันความมั่นคงปลอดภัย นอกจากนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติแล้วยังเป็นเรื่องของความมั่งหวังในเกียรติยศ อำนาจทางการเมืองและฐานะทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้การมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับพระราชวงศ์ จะถือว่าเป็นผู้มีบุญมีวาสนาและทำให้มีหน้ามีตาในสังคม ทำให้การถวายลูกสาวหลานสาวเป็นบาทบริจาริกาในองค์พระมหากษัตริย์นั้นเกิดขึ้นตลอดรัชสมัยและทุกรัชสมัย

ในบางคราวมักจะมีเรื่องที่ขุนนางใช้อำนาจบังคับขูดผู้หญิงชาวบ้านนำไปถวายตัวเป็นบาทบริจาริกาเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ในสมัยอยุธยาปรากฏหลักฐานเรื่องการกวาดต้อนหญิงไปไว้ในพระราชวังซึ่งไม่ได้มีเป้าหมายที่จะนำผู้หญิงเหล่านั้นถวายตัวเป็นบาทบริจาริกา แต่ทว่าเป็นไปเพื่อความต้องการหารายได้เข้าท้องพระคลัง ลาลูแบร์เล่าว่า

¹³⁴ Junko Koizumi, "From water buffalo to a human being: women and the family in Siamese history," in *Other pasts Women gender and history in early modern Southeast Asia*, ed. Andaya (Honolulu, Hawaii: Center for Southeast Asian Studies, University of Hawaii at Manoa, 2000), 254-268.

กลางครั้งกลางคราว ในกรุงสยามก็มีธรรมเนียมกว้านผู้หญิงเข้าไปไว้สำหรับ
ราชการในพระบรมมหาราชวัง หรือเป็นราชบาทบริจาริกาของ
พระมหากษัตริย์สุดแต่พระองค์จะทรงพึงพระทัยในสตรีนางใดแต่ชาว
สยามยอมถวายลูกสาวเพราะจำนนต่อกระบวนการกดขี่กรรโชกเท่านั้น
ด้วยว่าการกว้านเอาผู้หญิงไปเป็นจำนวนมากก็ชั่วเจตนาจะคืนให้แก่บิดา
มารดาเพื่อแลกกับค่าไถ่ตัวเท่านั้น¹³⁵

ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังมีเหตุการณ์บังคับใจหญิงถวายตัวเป็นบาทบริจาริกาเกิดขึ้นอยู่
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาพิพิธฤทธิเดชผู้สำเร็จราชการเมืองตราดได้
นำหลานสาวสามคนถวายตัวทำราชการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับไว้ให้หัตถ์ละคร
มโหรี และให้อยู่กับเจ้าจอมและญาติที่รับราชการในพระบรมมหาราชวังตามธรรมเนียม ต่อมาบิดา
มารดาของหญิงคนหนึ่งทูลเกล้าถวายฎีการ้องทุกข์กล่าวโทษพระยาพิพิธฤทธิเดชบังคับข่มเหงนำหญิง
มาถวายแต่บิดามารดาไม่ยินยอมถวายลูกสาว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรด
เกล้าฯ ให้ถามความสมัครใจของหญิงนั้นว่าจะทำราชการต่อหรือไม่ ซึ่งหญิงนั้นจะขอกราบทูลถวาย
บังคมลาออกและกลับไปอยู่กับบิดามารดาดังเดิม ส่วนหญิงอีกสองคนนั้นสมัครใจจะทำราชการต่อไป
และยังมีผู้ถวายฎีกากล่าวโทษเรื่องพระยาพิพิธฤทธิเดชบังคับข่มเหงนำหญิงมาถวายอีกหลายราย ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในครั้งนี่ว่าพระยาพิพิธฤทธิเดชนั้น

เป็นผู้ใหญ่ในพวกพ้องวงศ์ญาติของพระยาพิพิธสมบัติสืบๆมา ทั้งหญิงทั้ง
ชายทั้งสิ้นควรจะเป็นที่พึ่งที่นับถือของพวกญาติทุกคน แลซึ่งพระยาพิพิธ
จัดแจงเก็บหญิงเด็กๆ เป็นบุตรหลานนับเนื่องในเครือญาติ ส่งเข้าถวายตัว
ให้ทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังทั้งนี้ ก็จะทำด้วยคิดว่าตัวเป็น
ผู้ใหญ่ในวงศ์ญาติ จะจัดแจงให้บุตรหลานเข้ามาทำราชการอยู่ให้อุ่นหนา
ฝาคั่งข้างกับเจ้าจอมมารดาผู้น้อง และพระองค์เจ้าผู้หลาน ให้สมควรเป็น
เกียรติยศ แลจะให้บิดามารดาของหญิงเด็กๆพวกนั้นได้มีหน้าแลมีบรรดา
ศักดิ์ว่าบุตรทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ความคิดของบิดามารดา
หญิงเด็กเหล่านั้น เป็นคนนอกกรุง ไม่รู้ว่าอะไรจะงามไม่งาม จะเป็นคุณ
เป็นโทษ ความคิดเหมือนคนเสียจริต จะเอาเป็นประมาณไม่ได้ พระยา
พิพิธฤทธิเดชจะคิดดังนี้ จึงกดขี่ข่มเหงเอาตามใจตัว ด้วยคิดว่าตัวเป็น
ผู้ใหญ่ในวงศ์ญาติ รู้จักดีชั่ว งามไม่งาม มิใช่จะไปข่มเหง ญาติลูกผู้อื่น ซึ่ง

¹³⁵ ชิมอน เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, 304.

ไม่ได้เป็นญาติ เป็นข้าเจ้าบ่าวนายอื่นมา จะเห็นว่าเป็นผิดไม่ได้¹³⁶

นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หญิงที่มีผู้นามถวายตัวให้ทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อหญิงนั้นจะออกนอกราชการ ให้มากราบบังคมทูลพระกรุณาขอถวายบังคมลาออกตามเหตุผลที่เป็นจริง จะทรงโปรดเกล้าให้ลาออกได้ตามความสมัครใจโดยไม่ทรงถือว่าเป็นความผิดและจะไม่ทรงเรียกคืนสิ่งของที่พระราชทานให้ เนื่องจากในบางครั้งบิดามารดาของหญิงที่ไม่สมัครใจจะทำราชการต่อ มักจะให้เจ้าจอมข้างในช่วยกราบทูลขอหรือมักจะหานายหน้าจัดแจงธุระทำเรื่องขอลาออกให้ ทำให้ต้องเสียเงินค่านายหน้าเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีบางคนนำภิกษาไปถวายทูลเกล้าหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์¹³⁷ “แลเก็บเอาความข้างในใส่เรื่องราวไปร้องถวายภิกษาหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศไปดังนี้”¹³⁸ และทรงมีพระราชดำริว่า “อนึ่งหญิงบ้านนอกคอกนาเป็นลูกเล็กไพร่หลวงไพร่สมทาสขุนนางในหลวงไม่เอาเป็นเมียดอก เหลือกมีลูกออกมาจะเสียพระเกียรติยศ แต่เมื่อผู้นำเอาหญิงงามๆ มาให้ก็ดีใจอยู่ด้วยจะให้มิกิตติศัพท์เล่าลือว่า ยังไม่ชราภาพนักจึงมีผู้หาเมียให้เท่านั้นดอกจึงรับไว้”¹³⁹

การนิยมถวายตัวลูกหลานผู้หญิงเพื่อมาเป็นบาทบริจาริกานั้น อเล็กซานเดอร์ กริสโวลด์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ราชกรของพระองค์ก็ต้องการที่จะได้พระองค์เป็นบุตรเขย และอยากที่จะมีหลานเป็นเจ้า จึงพยายามที่จะถวายบุตรสาวแก่พระองค์ยิ่งกว่าที่พระองค์จะทรงยินดีรับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีพระราชดำรัสอยู่เสมอว่า พระองค์ทรงมีพระสนมเกินพระราชประสงค์ และประกาศฉบับหนึ่งของพระองค์ก็วางกฎขึ้นเป็นพิเศษ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สนมเหล่านั้นกราบถวายบังคมลาออกไปสมรสกับบุคคลสามัญได้¹⁴⁰

¹³⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 , 198-199.

¹³⁷ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เป็นที่ประทับสำหรับทอดพระเนตรพิธีแห่ในงานพระราชพิธีสำคัญ

¹³⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 199.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, 200.

¹⁴⁰ อเล็กซานเดอร์ เบราร์น กริสโวลด์, ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชนิพนธ์

ในขณะที่ “ประกาศพระราชบัญญัติลักพา” ถูกถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของสิทธิสตรีในสังคมสยามและเป็นการให้ผู้สิทธิเสรีภาพในการเลือกคู่ครองของหญิงสามัญชน แต่อันที่จริงก่อนมีการประกาศพระราชบัญญัติลักพานั้น ราชสำนักฝ่ายในได้เริ่มมีการให้สิทธิในผู้หญิงชั้นสูงก่อนแล้ว โดยการประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก รวม 4 ฉบับ สาระสำคัญของประกาศทั้ง 4 ฉบับนี้คือ ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในที่ไม่สมัครใจจะทำราชการต่อไปสามารถกราบถวายบังคมทูลลาออกได้ และหากต้องการแต่งงานหรือมีสามีใหม่ก็就不用ทรงถือว่ามีความผิด

พุทธศักราช 2397 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก สาระสำคัญของประกาศฉบับนี้คือ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมที่ไม่ปรารถนาจะทำราชการฝ่ายในต่อ สามารถกราบถวายบังคมลาออกจากราชการได้และยังสามารถแต่งงานใหม่ได้โดยไม่ต้องทรงถือว่าเป็นความผิดแต่มีข้อแม้ว่า “ห้ามแต่อย่าให้สนสือหาชู้หาผัวแต่ตัวยังอยู่ในราชการด้วยอุบายทางใดทางหนึ่งก่อนกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นอันขาดทีเดียว”¹⁴¹

แต่ทั้งนี้ เจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้าแล้ว ไม่อนุญาตให้กราบถวายบังคมทูลลาออกได้ เนื่องจากทรงเห็นว่าจะเป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติยศแห่งพระเจ้าลูกเธอ แต่หากต้องการจะลาออกจากราชการฝ่ายในโดยที่ไม่แต่งงานใหม่ พระองค์ก็จะทรงพระกรุณาพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตามความสมัครใจ “แต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ จะโปรดให้ออกนอกราชการไปมีผัวไม่ได้จะเสียพระเกียรติยศพระเจ้าลูกเธอไป เมื่อจะใคร่ออกนอกราชการเพียงจะอยู่กับพระเจ้าลูกเธอ ไม่มีผัวก็จะทรงพระกรุณาโปรด”¹⁴²

หากต้องการกราบบังคมทูลลาออกจากราชการฝ่ายในและต้องการแต่งงานใหม่ ให้ตัดขาดความเป็นแม่ลูกกับพระองค์เจ้าเสียก่อน หากไม่กราบทูลให้ทรงทราบฝ่าฝืนโดยพลการจะถูกลงพระราชอาญาทั้งตัวเจ้าจอมและสามีใหม่ โดยทรงพิจารณาโทษว่าหากสามีใหม่เป็นชายมีบรรดาศักดิ์หรือชนชั้นเจ้า ให้ลงพระราชอาญาตบตีหัวและเสียค่าปรับภาษี แต่หากสามีใหม่เป็นสามัญชนให้ลงพระราชอาญาบริภราชาบุตรและตัดลงหน้าข้างแกะนั้น ส่วนเจ้าจอมจะถูกพระราชอาญาจำสนมจน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้ากรุงสยาม, 43.

¹⁴¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 56.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน.

ตายจนกว่าพระองค์เจ้าจะกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษ นอกจากนี้ให้ถอดยศเหลือเพียงมารดาไม่ให้เรียกเจ้าจอมอีกต่อไป

อนึ่งเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าในแผ่นดินล่วงแล้วมา ถ้ายังมีพระองค์เจ้าอยู่ก็อย่าให้มีผัว ถ้าอยากจะมีผัวให้ได้ก็ให้มากราบทูลพระกรุณาว่าตัดรอนพระองค์เจ้าให้ขาดเสียก่อน อย่าให้เรียกว่าเจ้าจอมมารดาเลย ถ้าพระองค์เจ้ายอมตัดไม่นับถือแล้วจะโปรดให้มีผัวตามสบาย ถ้าไม่กราบทูลพระกรุณาขึ้นมีผัว ถ้าผัวเป็นพระองค์เจ้า ก็จะไม่โปรดลดเบี้ยหวัดเสียกึ่งหนึ่ง ถ้าผัวเป็นหม่อมเจ้า เป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ก็ดี จะยกเบี้ยหวัดเสีย แล้วจะให้เสียภาษีปีละ 12 ตำลึง ถ้ามีผัวข้าราชการมีบรรดาศักดิ์น้อยแลไพร่จะให้ลงพระราชอาญา แล้วผัวจะให้รับราชบาทแล้วเอาตัวส่งหน้าข้าง ตัวหญิงจะให้ลงพระราชอาญาจำไว้นตาย ถ้าพระองค์เจ้าสงสารกราบทูลขอ ก็ให้พระราชทานให้ไปอยู่กับพระองค์เจ้า รับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนอย่างนางนม ให้เรียกแต่ว่ามารดา ไม่ให้ใส่คำนำเรียกว่าเจ้าจอม¹⁴³

นอกจากนี้ยังทรงพิจารณาว่าเจ้าจอมมารดาที่ทูลลาออกราชการหากไม่ได้แต่งงานใหม่จะทรงพระราชทานเบี้ยหวัดให้เพื่อเป็นกำลังทรัพย์ในการเลี้ยงดูหม่อมเจ้า แต่ถ้าหากแต่งงานมีสามีใหม่ “ก็เมื่อไม่อยู่เลี้ยงหม่อมเจ้าไปมีผัวก็ควรให้คนผู้เป็นผัวเสียภาษีให้แก่หม่อมเจ้า”

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมที่ยังไม่มีพระองค์เจ้ากราบถวายบังคมลาออกได้ตามความสมัครใจ โดยไม่ทรงถือโทษหากเจ้าจอมอยู่งานจะกราบถวายบังคมลาออกราชการฝ่ายใดแล้วไปแต่งงานมีสามีใหม่ เพียงแต่สามีใหม่นั้นควรจะเป็นชายมีบรรดาศักดิ์ “เป็นนางห้ามเจ้านายที่ทรงพระกรุณาให้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ๆ หรือเป็นภรรยาข้าราชการที่มีศักดิ์มาก”¹⁴⁴ และ “ถ้ามารดาหม่อมเจ้ามีผัวเป็นพระองค์เจ้า ไม่เสียเกียรติยศอันใด เปรียบแต่โปรดให้ยกเบี้ยหวัดให้ไปให้พระองค์เจ้าผู้ผัวเลี้ยงเถิด”¹⁴⁵ แต่หากเจ้าจอมมีสามีใหม่เป็นชายสามัญชน จะถือว่าเป็นการมีบังครดและจำเป็นต้องลงพระราชอาญา โดยเฉพาะเจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้า จะต้องตัดขาดความสัมพันธ์แม่ลูกเสียก่อน เพื่อเป็นการปกป้องพระเกียรติยศของพระเจ้าลูกเธอ

ในปีพุทธศักราช 2401 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรม

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, 57.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 56.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 57.

ราชโองการให้ออกประกาศเรื่องพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ แล้วด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีผิว ประกาศฉบับนี้มีเนื้อหาเดียวกับประกาศก่อนหน้านี้ในปีพุทธศักราช 2397 วัตถุประสงค์ของประกาศฉบับนี้คือ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเข้ามาอีกเพื่อจะให้ทราบมั่นคงตามฉบับเดิม¹⁴⁶

ในเดือนถัดมา ปีพุทธศักราช 2401 มีพระบรมราชโองการประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คน สารของประกาศฉบับนี้กล่าวถึงข้าราชการฝ่ายในที่กราบถวายบังคมลาออก มีทั้งเจ้าจอมอยู่งาน พนักงานฝ่ายใน ที่สมัครใจลาออกเอง บิดามารดาเห็นชอบให้ลาออก ผู้ที่มีอาการป่วย และผู้ใหญ่ในพระราชวังเห็นควรให้ออก ได้แก่ เจ้าจอมในรัชกาลก่อน 2 คน เจ้าจอมอยู่งานในรัชกาลปัจจุบัน 1 คน นางละคร 5 คน พนักงานฝ่ายใน 4 คน ทรงมีพระราชดำริถึง สารภี นางละครคนหนึ่งทีุ่ดลาออกว่า “รูปพรรณก็ชอบกลอยู่ ครั้นจะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเปนเจ้าจอมอยู่งาน ก็ทรงเห็นว่ามิถิรียาแ่งอนศึกษามากเกินการไป ทรงเห็นว่าจะเป็นที่ขอบใจของคนทีุ่ดชอบอย่างนั้นเปนอันมาก จึงโปรดว่าเจ้ออกเสียก็ตามเถิด จึงออกเสีย”¹⁴⁷ นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชดำริ ในการเลือกคู่ครองของหญิงทีุ่ดลาออกราชการนั้นว่า

ถ้าจะไปถวายตัวในวังเจ้าก็ตีจะรับไว้ก็ได้ จะเข้าฝากตัวในบ้านขุนนางจะรับไว้ก็ได้ หรือเจ้านายแลขุนนางผู้ใดชอบใจคนใด จะเกลี้ยกล่อมสู่ขอไปจากบิดามารดาเอาไปเลี้ยงเปนนางห้ามเปนภรรยาก็ตาม ทรงทราบจะทรงยินดีโดยสุจริตไม่กระดากกระเดื่องเคืองขัดอะไรเลย เพราะมีพระราชประสงค์จะให้ผู้ที่ใครได้ภรรยาได้ภรรยา แลให้ผู้ที่ออกได้ชื่นชมสมประสงค์ด้วย ครั้นจะยกพระราชทานมาตามทรงพระราชดำริห์ ก็กลัวขายแลหญิงจะไม่ต้องใจกัน แลบิดามารดาของหญิงจะไม่ยินดี ก็จะเป็นทีุ่ดว่าร้อนรนไป พระราชประสงค์จะให้ราชธรรมเนียมใหม่นี้ปรากฏเป็นอย่างไปในภายภาคหน้า แลเป็นพระเกียรติยศด้วย คนทีุ่ดออกไม่ต้องเสียเงินเสียทองอะไร ดังครั้งแผ่นดินก่อนๆมาเลย¹⁴⁸

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2404 ประกาศให้ข้างในกราบถวายบังคมลาออกราชการ สารสำคัญของประกาศฉบับนี้คือทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หญิงทีุ่ดถวายตัวทำราชการกราบถวายบังคมลาออกราชการได้ ไม่ว่าจะเป็นเจ้าจอมอยู่งานชั้นกลางที่ยังไม่มีพระองค์เจ้า นางละคร พนักงาน เนื่องจาก“ข้าราชการฝ่ายในถวายตัวขึ้นทุกปี ตลอดสิบเอ็ดปีมา เงินเบี้ยหวัดก็เปลือง

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 184.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 186.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 187.

มากขึ้น”¹⁴⁹ ทั้งนี้ทรงย้าว่าผู้ที่พาบุตรหลานหญิงมาถวายตัวนั้นมารับตัวหญิงกลับคืนได้และหากหญิงนั้นประสงค์จะแต่งงานหรือถวายตัวในวังของพระองค์เจ้าต่างกรม ก็จะทรงพระราชทานคืนให้ยกเว้น “เจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้าก็ดี มีเครื่องยศเป็นเครื่องทองคำแล้วก็ดี ไม่ยอมพระราชทานให้ใคร ไม่โปรดให้ออก ใครๆ อย่าพาโลคำประกาศนี้แล้ว แลแต่งแม่สื่อมาลุลายวุ่นวายในพระราชวัง”¹⁵⁰

ปีพุทธศักราช 2406 มีพระบรมราชโองการให้ประกาศพระราชทานอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกนอกราชการได้ ทรงมีพระราชดำรัสว่าจำนวนสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากมีผู้นำหญิงสาวมาถวายตัวทำราชการเพิ่มขึ้นๆทุกปี บางคนก็ทรงจำชื่อไม่ได้ จำหน้าไม่ได้ คนที่พระองค์ได้ใช้สอยงานการต่างๆก็เป็นเพียงไม่กี่คน ผู้ที่ถวายตัวทำราชการนั้นย่อมต้องได้รับเบี้ยหวัด และเบี้ยหวัดนี้เพิ่มตามจำนวนปีที่รับราชการฝ่ายในมา ทำให้รายจ่ายในเบี้ยหวัดแต่ละปีเป็นเงินจำนวนมาก ในเรื่องนี้ทรงมีพระราชปรารภว่า

ข้าพเจ้าไม่เสียใจเสียตายเงินดอก นึกว่าเพิ่มเบี้ยหวัดให้ท่านทั้งหลายทั้งปวงที่มีความจงรักภักดี เป็นอันช่วยเลี้ยงบุตรเลี้ยงหลานท่าน เมื่อท่านไม่ให้บุตรหลานท่านเข้ามาอยู่ในวังท่านก็ต้องเสียเงินเป็นเครื่องเลี้ยงบุตรหลานท่าน เมื่อให้เข้ามาอยู่ในวังข้าพเจ้าก็ช่วยเข้าบ้างไม่ว่าไรดอก แต่เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าวิตกว่าผู้หญิงเป็นอันมากมาต้องกักต้องขังอยู่ยัดเยียดเบียดเสียดกัน ก็ไม่ต้องการให้เปลืองอายุผู้หญิงเหล่านั้นไป แลเป็นที่ให้คนที่ไม่รู้จักผิดชอบตื้นลึกหนาบางเห็นไปว่า ใจข้าพเจ้าละโมบโลภในสตรีมากห่วงกันกักขังไว้ ความจริงไม่เป็นดั่งนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้รู้ประมาณรู้เวลาราชการแลบำเพ็ญการกุศลสวดมนต์ภาวนา จะเพลิดเพลินไปด้วยสตรีไม่มีเวลาก็หาไม่ได้¹⁵¹

ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้หญิงที่มีเบี้ยหวัดต่ำกว่า 200 บาท บิดามารดาหรือผู้ที่พามาถวายตัวมารับตัวกลับคืนไปได้ ยกเว้นเจ้าจอมที่มีพระองค์เจ้า เจ้าจอมที่มีเบี้ยหวัด 200 บาทขึ้นไป แม้จะไม่มีพระองค์เจ้า รวมทั้งบุตรหลานของข้าราชการบริพารเดิมที่บิดาได้ทูลฝากฝังไว้กับพระองค์ นางละครที่เป็นตัวพระนาง ผู้ที่มีสารภรณ์ขมัยตัวเป็นทาสและผู้ที่ถูกยืมเป็นหนี้พระองค์ รวมทั้งบุตรของพระยาบำเรอภักดีและบุตรของพระยาบุรุษยรัตน์ ซึ่งเป็นข้าราชการเก่าของพระองค์ ทั้งหมดนี้ไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทูลลาออกได้

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 278.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 279.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 336.

นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชดำริว่าจะไม่ทรงใช้พระราชอำนาจแห่งพระมหากษัตริย์ พระราชทานผู้หญิงข้าราชการฝ่ายในให้แก่ผู้อื่นตามพระทัย เพราะทรงเห็นว่า “แต่ถ้าทำดั่งนั้นก็จะเป็นที่ท่ำนทั้งหลายทั้งปวงผู้เป็นบิดามารดาแลญาติของหญิงเหล่านั้น จะคิดจะว่าข้าพเจ้าสำคัญบุตรหลานแลญาติของท่าน ซึ่งท่านทั้งหลายสวามีภักดีมาถวายตัวนั้นเป็นดั่งเชลยตีทัพมาได้” จึงทรงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานคืนให้แก่ผู้ที่นำมาถวายตัว และบิดามารดาของหญิงนั้นจะถวายให้เป็นหม่อมท้าวของเจ้านายหรือยกให้ขุนนางใด พระองค์ก็จะไม่ทรงติเตียนใดๆ “ผู้หญิงที่เป็นเมียข้าพเจ้าอยู่ก่อนลาออกไปมีผัวอยู่ข้างนอกก็หลายคน ผัวของหญิงเหล่านั้นกับข้าพเจ้าก็ตีกันหมด ไม่ได้ขัดเคืองกระดากกระเดื่องกับใคร คนที่เป็นเมียข้าพเจ้าอยู่ก่อนบางคนมีผัวใหม่แล้วกลับมาหา ข้าพเจ้าก็พูดจาด้วยดีอยู่”¹⁵²

ข้อสังเกตในประกาศฉบับนี้ซึ่งมีรายละเอียดเพิ่มเติมจากฉบับก่อนหน้าคือ ทรงมีพระราชปรารภว่า “อนึ่งจะใคร่เปลื้องการสำคัญของคนบางจำพวก ซึ่งจะพึงคิดว่าข้าพเจ้ามีความละโมภโลภในสตรีทวงแห่นไ้มากไม่ให้ใคร ข้าพเจ้าอยากจะใคร่ปลดปล่อยเสียให้บางเบาไป จะหวังไว้แต่ที่มีบุตรชายบุตรหญิงด้วยข้าพเจ้า”¹⁵³

ในประกาศทั้ง 4 ฉบับที่กล่าวมานั้นเป็นการพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เฉพาะเจ้าจอม พนักงาน นางละครในราชสำนัก ที่ไม่สมควรใจจะทำราชการต่อกราบถวายบังคมทูลลาออกได้ ยกเว้นเจ้าจอมมารดาที่มีพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งเป็นการป้องกันทางอ้อมมิให้เกิดกรณีเจ้าจอมคบชู้เนื่องจากทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมที่ไม่สมควรใจจะทำราชการฝ่ายในต่อกราบถวายบังคมทูลลาออกได้และไปมีสามีใหม่โดยที่ไม่ทรงถือว่ามีความผิด

มีข้อสังเกตว่า ประกาศทรงอนุญาตให้สมาชิกในราชสำนักฝ่ายในทูลลาออกได้ ทั้ง 4 ฉบับนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นย้ำถึงเงื่อนไขในประกาศทั้ง 4 ฉบับว่าจะทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมกราบถวายบังคมทูลลาออกจากราชการได้ เฉพาะเจ้าจอมที่ยังไม่มีพระองค์เจ้าเท่านั้น หากเป็นเจ้าจอมมารดา จะไม่ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตเนื่องจากทรงคำนึงถึงพระเกียรติยศแห่งพระเจ้าลูกเธอ นอกจากนี้หากเจ้าจอมมารดาประสงค์จะถวายบังคมทูลลาออกนั้นต้องตัดความสัมพันธ์กับพระองค์เจ้าผู้เป็นลูกเสียก่อนและโทษปรับไหมของสามีใหม่อดีตเจ้าจอมมารดานั้นก็มากจนดูเหมือนว่าเป็นไม่อนุญาตในอีกทาง และคงจะไม่มีเจ้าจอมมารดาคนไหนกล้าที่จะตัดสัมพันธ์กับลูก ทำให้ในรายชื่อของข้าราชการฝ่ายในที่กราบบังคมทูลลาออกนั้นไม่ปรากฏว่ามีเจ้าจอมมารดาเลยแม้แต่รายเดียว จึงเป็นการป้องกันทางอ้อมมิให้เจ้าจอมมารดาทูล

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, 337.

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน.

ลาออกได้¹⁵⁴ นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตในเรื่องของเศรษฐกิจ ซึ่งในประกาศ 2 ฉบับหลัง คือประกาศในปีพุทธศักราช 2404 และประกาศในปีพุทธศักราช 2406 มีใจความเรื่องจำนวนสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในเพิ่มมากขึ้นจากการที่มีผู้นำหญิงสาวมาถวายตัวมากขึ้นทุกปีๆ ทำให้รายจ่ายในเรื่องเบี้ยหวัดย่อมเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา สถานภาพทางกฎหมายของผู้หญิงสยามคลี่คลายลง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าอิทธิพลตะวันตกมีส่วนที่ทำให้เกิดการคลี่คลายนี้ รวมทั้งพระปณิธานของพระองค์เองที่จะแสดงให้เห็นว่าสยามมีความเจริญทัดเทียมอารยประเทศ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายขึ้น หลังจากที่ยกเลิกการเปลี่ยนวิธีชีวิตจากอิทธิพลตะวันตกในเรื่องของความเป็นสมัยใหม่ ปัจจัยสำคัญที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและสิทธิของผู้หญิงครั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการถูกตั้งคำถามจากมิชชันนารีเกี่ยวกับระบบผัวเดียวหลายเมียในสังคมสยาม และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่เปลี่ยนประเทศไปสู่ความทันสมัย¹⁵⁵ ดังที่ทรงมีพระราชปรารภในเรื่องจำนวนของสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในว่า “อนึ่งจะใคร่เปลื้องการสำคัญของคนบางจำพวก ซึ่งจะพึงคิดว่าข้าพเจ้ามีความละโมภโลกในสตรีหวงแห่นไว้มากไม่ให้ใคร” รวมทั้งกระแสตะวันตกที่ถาโถมสู่ชนชั้นนำในราชสำนักทำให้จารีตประเพณีถูกลดความสำคัญลงและถูกแทนที่โดยวาทกรรมความเป็นสมัยใหม่จากตะวันตกในบางส่วน¹⁵⁶

2.9 หญิงชู้ในกฎหมายโบราณ

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ความแตกต่างระหว่างหญิงสามัญชนและหญิงชนชั้นสูง โดยเฉพาะสมาชิกในราชสำนักฝ่ายใน นอกจากจะมีความแตกต่างในเรื่องวิถีการดำเนินชีวิตภายใต้กรอบจารีตประเพณีอันเคร่งครัด ค่านิยม และความคาดหวังที่สังคมมีต่อพวกเธอแล้ว ยังมีกฎหมายข้อบังคับและบทลงโทษที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง กฎหมายที่ใช้ควบคุมชนชั้นสูงมีเงื่อนไขในการควบคุมพฤติกรรมและกำหนดบทลงโทษแตกต่างจากกฎหมายตราสามดวงที่ใช้ในการควบคุมสามัญ

¹⁵⁴ อธิราช สุริยพันธุ์, “มโนทัศน์เรื่องเมียในสังคมไทย: พ.ศ. 2394-2478,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 53.

¹⁵⁵ มาลี พุกษ์พงศาวิ, ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง, 226-227.

¹⁵⁶ Tamara Loos, “Sex in the Inner City: The Fidelity between Sex and Politics in Siam,” *The Journal of Asian Studies* 64, no. 4 (November, 2005): 881-909.

ชน สมาชิกในราชสำนักฝ่ายในจะถูกควบคุมโดยกฎมนเทียรบาล¹⁵⁷ ซึ่งเป็นกฎหมายหนึ่งในกฎหมายตราสามดวงที่ใช้ควบคุมเฉพาะสมาชิกในเขตพระราชฐานของพระมหากษัตริย์เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาความวุ่นวาย กฎมนเทียรบาลมีลักษณะพิเศษคือมีการแบ่งแยกเพศโดยกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับควบคุมความประพฤติของผู้หญิงและบดทอนโทษบังคับใช้เฉพาะสมาชิกทั้งหมดในราชสำนักฝ่ายใน สมาชิกในราชสำนักฝ่ายในทั้งหมดเป็นเพศหญิง ประกอบด้วย พระมเหสี สนมเจ้าจอม พระราชธิดา เจ้านายในราชวงศ์ เจ้าพนักงานที่มีหน้าที่ต่างๆ โขลนและทาส ผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในจะแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ เจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง ธิดาขุนนางข้าราชการและเจ้านายระดับล่างที่รับเงินเบี้ยหวัดและโขลนทาส¹⁵⁸ ซึ่งแต่ละประเภทก็มีบรรดาศักดิ์และฐานะลดหลั่นลงไปปาลเลกัวส์เลาถึงวิถีชีวิตของเหล่าผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในว่า

พระราชฐานของพระราชินีและพระสนมมีลักษณะเป็นตำหนักใหญ่อยู่ติดกับพระราชฐานของพระมหากษัตริย์ ความโอโง่งและวิจิตรสวยงามลดหลั่นกันไปตามสถานะของแต่ละคน มีพนักงานฝ่ายในหรือคุณท้าวเป็นผู้ดูแลความเป็นไปทุกอย่าง โดยคุณท้าวจะมีนางกำนัลในบังคับบัญชาประมาณหนึ่งร้อยคนทำหน้าที่ถวายอภิบาลแด่พระราชินีและเหล่าสนมเจ้าจอมรวมทั้งพระราชธิดา และมีนางข้าหลวงในบังคับบัญชาอีกราวสองพันคนทำหน้าที่รับใช้ในพระราชฐานฝ่ายใน บรรดาสตรีเหล่านี้ใช้ชีวิตอยู่ในกำแพงล้อมรอบสามชั้นรับพระราชทานเงินปีจากพระมหากษัตริย์

¹⁵⁷ หนึ่ง ในวิทยานิพนธ์นี้จะเลือกใช้การเขียนตัวสะกดของคำว่ากฎมนเทียรบาล ดังนี้ คำว่า “กฎมนเทียรบาล” จะหมายถึงชื่อเฉพาะของกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งการเขียนลักษณะนี้เป็นอักขระการเขียนในยุคโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา และคำว่า “กฎมนเทียรบาล” จะหมายถึงชื่อเฉพาะของกฎหมายที่ตราขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2489 เป็นต้นมา (โปรดดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน ธาตุกร จุลินทร, รายงานการศึกษาเรื่องการกำหนดกฎมนเทียรบาลในรัฐธรรมนูญไทย, 2557) ส่วนคำว่า “กฎมนเทียรบาล” ซึ่งในวิทยานิพนธ์นี้กำหนดใช้การเขียนลักษณะนี้อธิบายเนื้อหา ถ้อยตามตัวสะกดตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พุทธศักราช 2554 มีความหมายว่า “ข้อบัญญัติพิเศษเกี่ยวกับพระราชฐาน พระราชวงศ์ และระเบียบการปกครองในราชสำนัก, โบราณใช้ว่า กฎมนเทียรบาล หรือกฎมนเทียรบาล ก็มี.”

¹⁵⁸ พรศิริ บุรณ์เขตต์, “นางใน : ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5,” (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540).

และทรงพระราชทานเลี้ยงดูอย่างสมบูรณ์พูนสุข ภายในพระราชฐานชั้นในสุดมีอุทยานใหญ่ดงาม มีภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเลสาบ หินผา ต้นไม้ดอกไม้ เรือ ร้านค้า ตลาด ในเวลากลางคืนก็จะจุดประทีปโคมไฟเพื่อใช้เป็นสถานที่อาบน้ำและที่พักผ่อนหาความสำราญ เพื่อปอบใจที่ถูกตัดขาดจากโลกภายนอก. . .แม้ว่าพระมหากษัตริย์สยามจะทรงมีพระสนมเป็นจำนวนมากแต่จะมีเพียงพระองค์เดียวเท่านั้นที่จะได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมราชินี พระมหากษัตริย์จะทรงเลือกเจ้าหญิงหรือพระญาติใกล้ชิดในราชวงศ์หรือเจ้าหญิงในรัฐซึ่งเป็นประเทศราช ไม่มีประเพณีให้พระมหากษัตริย์ทรงสวามิภักดิ์เจ้าหญิงของประเทศชาติต่างด้าวมาเป็นพระราชินี¹⁵⁹

มัลคอล์ม สมิธ นายแพทย์ชาวอังกฤษหรือที่รู้จักกันในนามของหมอสมิธ ซึ่งเป็นแพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ หมอสมิธอธิบายถึงสถานะของมเหสีเจ้าจอมในราชสำนักฝ่ายในว่าพระสนมเจ้าจอมส่วนมากจะเป็นที่โปรดปรานอยู่เพียง 2 - 3 ปีจากนั้น “หน้าใหม่ก็ปรากฏโฉมเป็นที่โปรดปราน หน้าเก่าถูกทอดทิ้ง”¹⁶⁰

ความประพฤติดังกล่าวของผู้หญิงในราชสำนักเป็นเรื่องที่เข้มงวดและเคร่งครัดอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องทางเพศ ผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในโดยเฉพาะในกลุ่มพระสนมเจ้าจอมจะถูกควบคุมอย่างเข้มงวดและมีบทลงโทษสถานหนัก พระมเหสีหรือพระชายาระดับสูงมักเป็นพระญาติใกล้ชิดหรือเป็นเจ้านายในราชวงศ์ เนื่องจากจารีตประเพณีในชนชั้นปกครองนิยมแต่งงานกันเองในหมู่พี่น้องทำให้เกิดความเหนียวแน่นทางสายเลือด อันเป็นลักษณะเด่นในระบบเครือญาติของชนชั้นสูงสยาม พระสนมส่วนมากจะเป็นธิดาของขุนนาง คหบดี แม้จะเป็นหญิงมีบรรดาศักดิ์ แต่ชาติกำเนิดเป็นสามัญชน ไม่ใช่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ การถวายตัวเป็นพระสนมหรือบาทบริจาริกา จะทำให้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับสถาบันพระมหากษัตริย์เหนียวแน่นขึ้น นอกจากอำนาจทางการเมืองของขุนนางจะเพิ่มสูงขึ้นแล้ว สถานะทางสังคมและฐานะทางเศรษฐกิจของตระกูลขุนนางก็จะสูงตามฐานะของพระสนมซึ่งเป็นสมาชิกในตระกูลของตนและยิ่งไปกว่านั้นหากถวายประสูติพระโอรสจะเป็นการรับรองสถานะทั้งทางการเมืองและทางสังคมของเจ้าจอมมารดาและตระกูลของเธอไปด้วย หมอสมิธเล่าว่า “พระมเหสีและเจ้าจอมต่างทรงพยายามทุกวิถีทางที่จะมีพระราชโอรสธิดาเพื่อช่วยสนับสนุนให้ได้รับตำแหน่งของตนให้สูงขึ้น”¹⁶¹ แต่ในขณะเดียวกันหากพระสนมทำความผิด โดยเฉพาะเรื่องการคบชู้

¹⁵⁹ ฌ็อง-บัพติสต์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, 190-191.

¹⁶⁰ มัลคอล์ม สมิธ, หมอฝรั่งในวังสยาม, 245.

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 244.

อาจนำมาซึ่งความสูญเสียทั้งอำนาจ ทรัพย์สินและชีวิต

กฎหมายเทียรบาลกำหนดความประพฤติของพระสนมเจ้าจอมรวมทั้งสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในอื่นๆแม้ว่าจะเป็นพนักงานข้าหลวงก็ต้องปฏิบัติตามกฎข้อห้ามเดียวกันแต่สำหรับบทลงโทษจะแตกต่างกันตามความผิดและสถานะของสมาชิกในราชสำนักฝ่ายใน ในส่วนนี้จะอธิบายตามประเภทของความผิดและสถานะของสมาชิกในราชสำนักฝ่ายใน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า หากสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในกระทำความผิดเรื่องทางเพศ โดยเฉพาะการมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายหรือการมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงจะมีบทลงโทษสถานหนักที่สุด และในกลุ่มของพระสนมเจ้าจอมมีโทษสถานเดียวคือประหารชีวิต

2.9.1 ความผิดในเรื่องเพศ

2.9.1.1 การมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น

(1) การคบชู้

กฎหมายเทียรบาลในส่วนของความประพฤติเรื่องทางเพศ ได้บัญญัติโทษของการมีชู้ไว้หลายข้อซึ่งมีความผิดร้ายแรงที่สุด โดยเฉพาะการคบชู้ของเหล่าพระสนมเจ้าจอมถือเป็นโทษร้ายแรงขั้นมหันตโทษ นอกเหนือไปจากโทษกบฏ เทียบได้เท่ากับทำผิดฐานกบฏตามพระไอยการกระบดศึก ทั้งตัวของพระสนมเจ้าจอมและชายชู้จะถูกตัดสินโทษประหารชีวิต “อนึ่ง ผู้ใดทำชู้ด้วย สมเด็จพระสนมให้ฆ่านั่นเสีย 3 วันจึงให้ตาย ส่วนหญิงนั้นก็ฆ่าเสียด้วย”¹⁶² ปาลเลกซ์เล่าว่า การคิดมุ่งร้ายในทางสวาทสัมพันธ์กับองค์พระราชินีก็ดี ต่อพระสนมก็ดี หรือต่อพระธิดาของพระองค์ท่านก็ดีเป็นความผิดขั้นประทุษร้ายต่อเจ้าชีวิต บทลงโทษแก่ผู้กระทำความผิดคือ สอนทวารและทิ่มแทงให้ร่างกายทะลุด้วยคมหอก แต่พระราชินีหรือพระสนมที่ประพฤตินี้ไม่ซื้อต่อพระองค์หรือพระธิดาผู้ทรงประพฤติดังกล่าว จะถูกจับตัวใส่กระสอบหนังมีก้อนหินถ่วงเย็บปากกระสอบแล้ว นำไปถ่วงในกลางแม่น้ำเสียทั้งเป็น ส่วนพระโอรสที่ทรงกระทำความผิดจะถูกนำพระองค์ไปที่วัด ชิงพืดเข้ากับพื้นดิน แล้วใช้ไม้จันทน์ขนาดใหญ่สองท่อนทุบต้นพระศอ เมื่อเห็นว่าสิ้นชีพตักษัยแล้ว ก็นำพระองค์ยัดเข้ากระสอบหนังมีก้อนหินถ่วงเย็บปากกระสอบแล้วนำไปถ่วงเสียกลางแม่น้ำเช่นเดียวกัน เป็นพระอภิสิทธิ์อันน่าเศร้า สำหรับบุคคลที่ถือกำเนิดมาเป็นเจ้านาย¹⁶³ ในบันทึกของจอห์น เบาว์ริง กล่าวถึงการลงมหันตโทษสำหรับผู้มีฐานันดรศักดิ์ในสยามจัดว่าเป็นเรื่องไม่ปกติธรรมดา¹⁶⁴ นอกจากนี้เขายังเล่าถึง

¹⁶² กฎมณเทียรบาล มาตรา 120 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1, 97.

¹⁶³ ฌ็อง-บัพติสต์ ปาลเลกซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, 181.

¹⁶⁴ จอห์น เบาว์ริง, ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม 1, 177.

การประพาศิตตพทศของพระสนมเจ้าจอมและพระราชธิดาว่า

หากพระมเหสีหรือเจ้าจอมไม่ซื่อสัตย์ หรือหากพระราชธิดาไม่มีความ
บริสุทธิ์ จะถือว่าเป็นความผิดฐานหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ผู้กระทำผิด
ฝ่ายชายจะถูกเสียบประจานบนขาหยั่งและแทงด้วยแหลนหลาวจนตาย
ส่วนฝ่ายหญิงจะถูกใส่ถุงหนังสัตว์ที่มีก้อนหินใหญ่ผูกอยู่แล้วนำไปถ่วงน้ำ
ทั้งเป็น หากผู้กระทำผิดเป็นเจ้านายก็จะถูกนำไปสำเร็จโทษที่วัด¹⁶⁵

เนื่องจากสมาชิกในราชสำนักฝ่ายใน ประกอบไปด้วยพระมเหสี สนมเจ้าจอม พระราช
ธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ พนักงาน จำเริญ ทาส ในส่วนสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในกลุ่มที่ไม่ได้อยู่ใน
สถานะเจ้าจอม ถือว่าเป็นบาทบริจาริกาหรือนางในในองค์พระมหากษัตริย์ พฤติกรรมและเพศวิถีถูก
กำหนดและควบคุมโดยกฎมนเทียรบาลเช่นเดียวกัน หากกระทำความผิดโดยเฉพาะเรื่องทางเพศ จะ
ถูกลงโทษตามกฎหมายมนเทียรบาล ซึ่งบทลงโทษจะแตกต่างออกไปตามสถานะและฐานันดรศักดิ์

หากผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในลักลอบทำชู้กับผู้ชายในพระบรมมหาราชวัง จะถูก
ประหารชีวิต แต่ผู้ชายจะถูกโบยด้วยลวดหนัง 50 ที หากเป็นคนนอกราชสำนักจะถูกลงโทษโดยการ
โบยตีเท่านั้น¹⁶⁶ หากนางกำนัลลอบทำชู้กับข้าราชการบริพารชายให้ฝ่ายชายลงโทษโดยการทวน 50 ที
ริบราชบาตรและตัดลงหย่าร้าง ฝ่ายหญิงจะถูกลงโทษโดยการทวนด้วยลวดหนัง 50 ทีแล้วประจาน
และถูกลดตำแหน่งไปเป็นชาวสะตัง¹⁶⁷ สุพจน์ แจ่มเร็ว ได้อธิบายบทลงโทษนี้ว่า ชาวสะตังจะมีหน้าที่
ทำงานหนัก เช่นซักผ้าโดยเฉพาะผ้าเก่า การถูกลงโทษให้เป็นชาวสะตังเป็นการลงโทษที่ทำให้ผู้หญิง
ชาววัง โดยเฉพาะนางสนมกลัวที่สุดเนื่องจากสถานะชาวสะตังจะไม่มีโอกาสกลับคืนเป็นนางสนม
อีก¹⁶⁸

(2) การเล่นเพื่อน

ความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างหญิงและหญิงถูกถือว่าเป็นการมี
เพศสัมพันธ์กับผู้อื่นและเป็นเพศสัมพันธ์ที่ผิดศีลธรรม กฎมนเทียรบาลบุโทษของพฤติกรรมการเล่น
เพื่อนว่า “อนึ่ง สนมกำนัลคบผู้หญิงหนึ่งกันทำดูจชายเปนชู้เมียกันให้ลงโทษด้วยลวดหนัง 50 ที คัก

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 377.

¹⁶⁶ กฎมนเทียรบาล มาตรา129 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง,
ประมวลกฎหมายรัชกาลที่1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1, 100.

¹⁶⁷ กฎมนเทียรบาล มาตรา124 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 98.

¹⁶⁸ สุพจน์ แจ่มเร็ว, “นางนพมาศ เรื่องจริงหรือนิยาย?”, 226.

คอประจานรอบพระราชวังทีหนึ่งให้เอาเปนชาวสติง ทีหนึ่งให้แก่ลูกเธอ หลานเธอ”¹⁶⁹

(3) มีความสัมพันธ์กับหญิงม่าย

หญิงม่ายในราชสำนักฝ่ายในถือว่าเป็นนางใน การรับหญิงม่ายเป็นภรรยาหรือมีความสัมพันธ์กับหญิงม่ายจะต้องได้รับพระบรมราชานุญาตก่อน จะเห็นได้ว่าโทษของการรับหญิงม่ายเป็นภรรยาโดยไม่ทูลขอพระบรมราชานุญาต จะถูกลงพระราชอาญาโดยการโบย 30 ที และมีโทษปรับไหมร่วมด้วยเสมือนการทำชู้ในกฎหมายตราสามดวงแต่ไม่ถึงขั้นประหารชีวิต รวมทั้งผู้ที่รู้เห็นแต่ร่วมกันปกปิด ลงพระราชอาญาโบย 25 ทีและปรับไหมตามบรรดาศักดิ์¹⁷⁰ หากหญิงม่ายนั้นยินยอม ลงพระราชอาญาโบยด้วยหวาย 25 ที ชายผู้ละเมิดลงพระราชอาญาโบยด้วยลวดหนัง 50 ที และหากมีการละเมิดภายในเขตพระบรมมหาราชวังจะถือว่ามิโทษเทียบเท่าลักพาคนหนีออกจากพระบรมมหาราชวัง¹⁷¹

2.9.1.2 ความผิดที่ไม่ถึงขั้นมีเพศสัมพันธ์

ความผิดในส่วนนี้คือการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ชายอื่น แต่ยังไม่ถึงขั้นการมีเพศสัมพันธ์แต่สามารถอนุมานได้ว่าอาจนำไปสู่การมีเพศสัมพันธ์ได้ในภายหลัง ในกลุ่มของพระสนมเจ้าจอมและนางกำนัลฝ่ายใน หากมีการส่งหนังสือเพลงยาวหากันหรือลอบพบปะพูดคุยจากกันมิโทษประหารชีวิตทั้งคู่¹⁷² แต่หากเป็นพนักงานในราชสำนักฝ่ายในลอบพูดคุยกับผู้ชายจะถูกโบยตี 30 ที และผู้ชายถูกโบยตี 50 ที¹⁷³ การพูดคุยจับต้องร่างกายของพนักงานข้าหลวงฝ่ายใน หากผู้หญิงไม่ยินยอมโดยการร้องตะโกนให้ช่วยและต่อสู้ขัดขืนให้ลงโทษผู้ชายโดนตีกลงหญ้าช้าง แต่หากผู้หญิงยินยอมจะถูกโบยตี 20 ที ถูกประจานและขับออกจากพระบรมมหาราชวัง¹⁷⁴ ข้าหลวงในราชสำนักฝ่ายในหากลักลอบคบหากับพระภิกษุลงพระราชอาญาโบยด้วยลวดหนัง 20 ทีและฝ่ายพระภิกษุจะถูกขับออกจากวัด¹⁷⁵

¹⁶⁹ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 124 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1, 98-99.

¹⁷⁰ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 131 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 100.

¹⁷¹ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 128 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน.

¹⁷² กฎมณเฑียรบาล มาตรา 132 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 101.

¹⁷³ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 130 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 100.

¹⁷⁴ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 121 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 98.

¹⁷⁵ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 127 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 99.

2.9.2 ความผิดอื่นที่นอกเหนือจากเรื่องทางเพศ

2.9.2.1 การฝ่าฝืนอาณาเขต

ตั้งแต่สมัยรัฐอยุธยาเป็นต้นมาปรากฏข้อห้ามที่ไม่อนุญาตให้สมาชิกในราชสำนักฝ่ายในออกนอกเขตพระบรมมหาราชวังโดยมิได้รับพระบรมราชานุญาต ลาลูแบร์เล่าว่า บรรดานารีในพระบรมมหาราชวังนั้น จะออกไปข้างไหนไม่ได้เลยนอกจากตามเสด็จพระราชดำเนิน¹⁷⁶ การออกไปนอกเขตพระราชวังต้องได้รับพระบรมราชานุญาตก่อนเสมอ หากพยายามหลบหนีออกจากวังโดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต หากเป็นสนมเจ้าจอมนางกำนัลโทษประหารชีวิต แต่ถ้าเป็นพนักงานฝ่ายในมีโทษโบยด้วยลวดหนัง 20 ที¹⁷⁷ และหากมีผู้สมรู้ร่วมคิดหรือรู้เห็นในการพาพระสนมเจ้าจอมหนีออกจากวัง ผู้สมรู้ร่วมคิดจะถูกลงโทษสถานหนักโดยการตัดศีรษะ ริบบ้านเรือนเป็นทรัพย์สินหลวง รวมทั้งบุตรและภรรยาก็จะถูกโทษทัณฑ์โดยการตัดลงหลุมช้า¹⁷⁸ รวมทั้งพระราชธิดาหากเสด็จออกไปนอกด่านจะถือว่ามีความผิด¹⁷⁹

หนังสือโครงการกระดูกในตู้กล่าวถึง การกำหนดอาณาเขตสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านายในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า หากพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่าฝืนออกไปเกินอาณาเขตที่กำหนดโดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตก่อน จะถือเป็นโทษร้ายแรงขึ้นกบฏ

เสาทินปักบอกอาณาเขตทั้งสี่ทิศในกรุงเทพ พระบรมวงศานุวงศ์จะเสด็จจากพระนครเกินเสาทินเหล่านั้นออกไปโดยไม่ไดกราบถวายบังคมลา และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตไม่ได้ ถ้าขึ้นเสด็จออกไปโดยพลการถือว่าเป็นโทษกบฏ เจ้านายข้างในมีจารีตคุ่มครองหนักหนากว่าเจ้านายฝ่ายหน้า¹⁸⁰

นอกจากนี้ยังกำหนดพื้นที่ในการเข้าเฝ้าของพระสนมเจ้าจอม และห้ามล่วงล้ำเข้าไปในอาณาบริเวณที่ไม่อนุญาต เช่น พระที่นั่งอันถือเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ หรือพระราชฐานส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ หากฝ่าฝืนจะต้องถูกลงโทษ¹⁸¹ และท้าวนางมีหน้าที่ในการสอดส่องดูแลและห้าม

¹⁷⁶ ซิมอน เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, 300.

¹⁷⁷ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 125 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 1, 99.

¹⁷⁸ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 123 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 98.

¹⁷⁹ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 133 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 101.

¹⁸⁰ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, โครงการกระดูกในตู้ (พระนคร: ชัยฤทธิ์, 2514), หน้า 70.

¹⁸¹ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 134 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง,

ปรัมหากพระราชกุมารและพระราชกุมารีเสด็จมานอกเวลาที่กำหนดให้เข้าเฝ้า ให้ผู้ตามเสด็จห้ามปรัมเสียหากไม่ห้ามมีโทษโบยตีและประหารชีวิต¹⁸² โทษของนางในในการฝ่าฝืนอาณานเขต ลอบออกไปหรือหนีออกจากพระบรมมหาราชวังหรือมีผู้พาออกไป ผู้ลักพาจะถูกลงโทษสักหน้าและประจาน ข้อสังเกต คือ หากผู้ที่ฝ่าฝืนออกนอกเขตพระบรมมหาราชวัง มีอายุ 13 ปี ไม่ถึง 16 ปีลงโทษทวนด้วยลวดหนัง 15 ทีแต่หากอายุ 16 ปีขึ้นไปโทษจะเพิ่มสูงขึ้น ในการลักลอบออกหรือหนีออกจากพระบรมมหาราชวัง 2 ครั้งขึ้นไปให้ตัดมือตัดเท้าเสีย¹⁸³

“ท้าวนาง” คือตำแหน่งคุณท้าวและจำโขนซึ่งทำหน้าที่คล้ายกับตำรวจวัง มีตำแหน่งหน้าที่ลดหลั่นกันไปและมีเฉพาะเพศหญิงเท่านั้น มีหน้าที่ดูแลสอดส่องความประพฤติของเหล่าเจ้าจอมรวมทั้งพระราชธิดาและเชื้อพระวงศ์ผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน หากพนักงานจำโขนฝ่าฝืนออกนอกเขตพระบรมมหาราชวังโดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต ถือว่ามีความผิดร้ายแรงเช่นเดียวกับพระสนมเจ้าจอม โทษสถานหนักที่สุดคือพันคอริบเรื่อน รองลงมาคือถอดจากตำแหน่งไปเป็นคนรับใช้หรือทวนด้วยลวดหนัง 50 ที¹⁸⁴

จะเห็นได้ว่าการฝ่าฝืนออกนอกอาณาเขตพระบรมมหาราชวัง สมาชิกในราชสำนักฝ่ายในไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใด จะถูกลงโทษลดหลั่นไปตามสถานะของผู้หญิง โทษสถานเบาที่สุดคือโบยตีด้วยลวดหนัง และเฉพาะในกลุ่มพระสนมเจ้าจอม มีโทษสถานเดียวคือประหารชีวิต

2.9.2.2 ความผิดในเรื่องความประพฤติทั่วไป

การฝ่าฝืนกฎข้อห้าม ในส่วนของความประพฤติอื่นๆที่ไม่ถือเป็นเรื่องร้ายแรง ได้แก่ การลักลอบนำเหล่าเข้ามาในเขตพระบรมมหาราชวัง ให้ทวนด้วยลวดหนัง 20 ที¹⁸⁵ การที่มีผู้หญิงทะเลาะวิวาทตบตีจนเป็นเหตุให้ถึงเลือดตกยางออก กฎมนเทียรบาลระบุโทษว่า หากมีการทะเลาะวิวาทในเขตพระบรมมหาราชวัง ผู้ทะเลาะนั้นให้ลงโทษด้วยหวาย 50 ที หากมีการถือมีดพร้าเพื่อทำร้ายกันจะถูกปอกเล็บมือ หากทำร้ายฟันแทงกันบาดเจ็บให้ตัดมือข้างนั้นของผู้ถือมีดพร้าและถูกปรับไหม¹⁸⁶ การคลอดลูกหรือแท้งลูกในเขตพระบรมมหาราชวัง ถือว่าไม่เป็นมงคล เนื่องจากเกิดการเกิดหรือตายในเขตพระบรมมหาราชวังสงวนไว้สำหรับพระราชโอรสและพระราชธิดาใน

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 1, 101.

¹⁸² กฎมนเทียรบาล มาตรา 118 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 97.

¹⁸³ กฎมนเทียรบาล มาตรา 138 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 102.

¹⁸⁴ กฎมนเทียรบาล มาตรา 135 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 101-102.

¹⁸⁵ กฎมนเทียรบาล มาตรา 125 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 99.

¹⁸⁶ กฎมนเทียรบาล มาตรา 126 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน.

พระมหากษัตริย์เท่านั้น หากมีการคลอดลูกแท้งลูกให้ผู้นั้นทำพิธีบวงสรวงพลีกรรมตามธรรมเนียม¹⁸⁷ แต่สำหรับกรณีนี้ไม่มีบทลงโทษอื่น นอกจากนี้หน้าที่อย่างหนึ่งของพระสนมเจ้าจอมคือการรักษาความลับ หากแพร่งพรายจะถูกลงโทษอย่างหนัก ซึ่งโทษของการไม่รักษาความลับให้ลงโทษ6สถาน¹⁸⁸

นอกจากนี้มีการลงโทษที่ไม่ต้องรับความเจ็บปวดทางร่างกาย แต่เป็นการลงโทษทางจิตใจมักใช้ควบคู่ไปกับการลงโทษทางร่างกาย เช่นการถูกจำสนมหรือกักบริเวณ หากเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ จะมีการอัญเชิญพานใส่โซ่ทองซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการถูกจำสนม การถูกริบราชบาตร โดยเรียกคืนของพระราชทานและเครื่องแสดงบรรดาศักดิ์ควบคู่ไปกับการลดพระอิสริยยศหรือลดฐานันดรศักดิ์ ในกรณีที่เจ้านายผู้หญิงทำความผิด ซึ่งการถูกลดอิสริยยศหรือลดฐานันดร นำไปสู่การตัดรายได้ทางเศรษฐกิจในทางหนึ่งเนื่องจากเจ้านายผู้หญิงเหล่านี้มีรายได้หลักในการดำรงชีพจาก "เบี้ยหวัด" ซึ่งเป็นเงินรายปีได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ โดยเบี้ยหวัดของเจ้านายผู้หญิงแปรผันตามพระอิสริยยศ หากถูกลงโทษโดยการลดอิสริยยศ นอกจากรายได้ที่ลดลงรวมทั้งข้าหลวงรับใช้จะต้องลดจำนวนลงด้วย ทำให้เจ้านายผู้หญิงที่ต้องโทษลดพระอิสริยยศต้องเผชิญภาวะผิวดเคืองทางเศรษฐกิจและประสบปัญหาทางจิตใจ เนื่องจากพวกเธอไม่สามารถหาทรัพย์สินได้เองด้วยวิธีอื่น และการถูกประจาน ซึ่งการลงโทษสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในโดยการประจานนั้นพบในความผิดเรื่องพฤติกรรมทางเพศ เช่น การเล่นเพื่อน จะถูกชักหน้า ชักคอ ชักแก้ม ชักอก และโทษประจานอีกรูปแบบหนึ่งที่ไม่ปรากฏบทลงโทษในกฎหมายแต่พบในภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดคงคาราม แสดงเรื่องราวของ มโหสถชาดก ฉากที่บรรยายถึงหญิงสาววัง 2 คน ที่ไม่ใช่เจ้านายผู้หญิง ถูกชักลอยขึ้นไปแขวนอยู่ในเสาแทรกเรียกว่า “การชักเสาแทรก” เป็นการลงโทษแบบโบราณโดยการประจานผู้หญิงที่ถูกพบว่าฝ่าฝืนประเพณีเกี่ยวกับเรื่องทางเพศ เป็นวิธีการที่ใช้กับผู้หญิงเท่านั้นแต่ไม่ใช้กับผู้ชายที่เป็นคู่ของเธอที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดด้วยกัน¹⁸⁹

จะเห็นได้ว่า ความผิดที่ถูกลงโทษสถานหนักที่สุดคือการคบชู้ ซึ่งรวมถึงการที่ยังไม่มีเพศสัมพันธ์แต่ลักลอบมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงชู้สาว ทั้งในกลุ่มของพระสนมเจ้าจอมและนางกำนัลฝ่ายใน จะถูกลงโทษประหารชีวิต รวมทั้งความผิดในเรื่องอื่นๆเช่นการหนีออกจากพระบรมมหาราชวังหรือลักลอบออกไป การบกพร่องต่อหน้าที่ในสถานะของพระสนมเจ้าจอมจะมีบทลงโทษที่ร้ายแรงกว่า

¹⁸⁷ กฎมณเฑียรบาล มาตรา139 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 103.

¹⁸⁸ กฎมณเฑียรบาล มาตรา136 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 102.

¹⁸⁹ ไพรตดู จักรพันธุ์ วิลาสนิกุล, “ผู้หญิงในจิตรกรรมฝาผนังไทย,” แปลจาก Alec Gordon, “Women in Thai Society as Depicted in Mural Painting”, *Traditional T'ai Arts in Contemporary Perspective*, (Bangkok: White Lotus, 1998), 185-191. <http://www.thaicritic.com/?p=132> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

ผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในสถานะอื่นๆ เนื่องจากพระมเหสีและพระสนมเจ้าจอมถือเป็นกลุ่มที่ถูกคาดหวังมากที่สุดในบทบาทของการเป็นภรรยาที่ดีในสังคมสยาม บทบาทของหญิงกลุ่มนี้จึงร้ายแรงโดยเฉพาะความผิดในเรื่องเพศ จะเห็นได้ว่าสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในกลุ่มที่ถูกควบคุมมากที่สุดคือกลุ่มของพระสนมเจ้าจอม พรเพ็ญ อันตระกูล ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เนื่องจากพระสนมเจ้าจอมมีจำนวนมากและเป็นบุคคลนอกกลุ่มเครือญาติในขณะที่พระมเหสี พระชายา พระธิดาและพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหญิงไม่ถูกควบคุมด้วยกฎเกณฑ์เคร่งครัดจำนวนมากเหล่านี้ เพราะมีความเหนียวแน่นทางสายเลือด¹⁹⁰

2.10 หญิงชั่วในวรรณคดี

นางในวรรณคดีส่วนมากจะเป็นตัวอย่างของแบบฉบับหญิงดี ที่มีคุณลักษณะเพียบพร้อม มีชาติกำเนิดที่สูง รูปลักษณ์งดงาม กิริยามารยาทเรียบร้อย โดยเฉพาะเรื่องของความจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อชายผู้เป็นสามี แต่ทว่ากลับมีนางในวรรณคดีบางคนที่เป็สภาพลักษณะของหญิงไม่ดี มีลักษณะเป็นหญิงหลอกลวง ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี สำส่อนทางเพศ โดยหญิงชั่วในวรรณคดีที่เป็นที่รู้จักกันดีและมีลักษณะร่วมที่เหมือนกันคือเป็นหญิงที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับชายมากกว่า 1 คนขึ้นไป ได้แก่ นางวันทอง นางโมรา และนางกาก็

วรรณคดีมีสถานะเป็นเงาสท้อนของสังคม ซึ่งในแง่ของประวัติศาสตร์การนำวรรณคดีมาวิเคราะห์จึงต้องมีความระมัดระวังระมัดระวัง และเนื่องจากวิทยานิพนธ์นี้ศึกษาประเด็นเฉพาะเรื่องของหญิงชั่วเป็นวาทกรรมรูปแบบหนึ่งที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้เองแต่เกิดจากกระบวนการและกลไกทางสังคม หญิงชั่วในวรรณคดีจึงเป็นการเสนอภาพต้นแบบของหญิงไม่ดี สังคมมุ่งสอนผู้หญิงโดยการเสนอภาพลักษณ์ของหญิงชั่วว่าเป็นอย่างไร ผลร้ายของการเป็นหญิงชั่วและผลร้ายของการเลือกหญิงชั่วมาเป็นภรรยา เป็นให้ตัวอย่างเตือนใจแก่ทั้งหญิงและชายในสังคม ดังนั้นเนื้อหาในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาและอธิบายเฉพาะภาพลักษณ์ การถูกนิยามและการถูกตีตราความชั่วและเสนอมุมมองที่มีแตกต่างออกไปของหญิงชั่ว3นางในวรรณคดีที่นำมาศึกษาเท่านั้น

หญิงชั่วสองใจ : นางวันทอง

เรื่องราวของนางวันทองเป็นที่รู้จักกันดีจากขุนช้างขุนแผน บทประพันธ์นี้ถูกวิเคราะห์ว่าแต่งขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เนื้อเรื่องของเสนาบดีกล่าวตัวละครหลายตัวแต่เป็นที่รู้จักกันดีก็คือเรื่องราวความรักของตัวเอก 3 คนคือ ขุนช้าง ขุนแผนและวันทอง นางวันทองถูกให้ภาพว่าเป็น

¹⁹⁰ พรเพ็ญ อันตระกูล, “ผู้หญิงไทยในกฎหมายตราสามดวง,” 246-302.

ต้นเหตุของเรื่องนุ่นวายทั้งหมด ตอนที่สมเด็จพระพันวษาทรงชำระคดีที่ขุนช้างถวายฎีกาและทรงตัดสินโทษประหารชีวิตนางวันทองว่า “มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง จึงหึงหวงช่วงชิงยู่ยงอยู่”¹⁹¹

จากเสภาจะพบคำที่ใช้ตีเตียนพฤติกรรมของนางวันทองเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะเรื่อง การมีสามีสองคนว่าเป็นหญิงหลายใจซ้ำยังไม่อาจตัดสินใจ เลือกว่าจะอยู่กับขุนช้างหรือขุนแผน จนเป็นที่มาของความรู้ในสังคมปัจจุบันที่กล่าวถึงนางวันทองมักจะมีคำสร้อยลงท้ายว่า “วันทองสองใจ”

ในครั้งที่นางวันทองทะเลาะกับขุนแผนเพราะความหึงหวง จนขุนแผนทิ้งนางวันทองไป และเป็นเหตุให้นางวันทองตกเป็นเมียขุนช้างในภายหลัง ขุนแผนด่าทอนางว่าเป็นอีหน้าด้าน ผัวไปไม่ทันหันประตูกักขี้¹⁹² แม้ว่านางวันทองจะรู้สึกเสียใจและน้อยใจที่ตนเองนั้นสงวนตัวไม่ให้หม่อมไร่ ไร่เพื่อรอคอยขุนแผน แต่ทว่าเมื่อพบหน้ากันกลับทะเลาะกันจนถึงขั้นตัดสัมพันธ์ ต้นเหตุเป็นเพราะ เรื่องขุนแผนพานางลาวทอง ภรรยาอีกคนมาด้วยแต่กระนั้นก็ตามนางวันทองเองกลับรู้สึกผิดที่ไปด่า ทอขุนแผนก่อน จากนั้นนางวันทองยังคิดถึงอนาคตของตนเอง เมื่อถูกขุนแผนทิ้งแล้วจะหาข้ออ้างใด ในการหลบเลี่ยงขุนช้าง¹⁹³

ในขณะที่ตัวนางวันทองนั้นรอคอยขุนแผนอย่างมั่นคง แม้กระทั่งถูกมารดาบังคับให้ แต่งงานกับขุนช้างนางก็ดิ้นรนสู้สุดใจ นางวันทองยอมแต่งงานกับขุนช้างแบบตกกระไดพลอยโจน รวมทั้งความเข้าใจผิดว่าขุนแผนเสียชีวิตแล้ว และต่อมานางวันทองเสียใจที่ถูกขุนแผนทอดทิ้งและขับไล่ นางวันทองจึงยอมตกเป็นเมียขุนช้างในที่สุด ตอนที่ขุนแผนมาพานางวันทองหนีจากขุนช้าง วันทองติดพันกับขุนแผนว่า การที่นางยอมเป็นเมียขุนช้างก็เพราะ “ได้เสียตัวเพราะกลัวไม่ไยดี”¹⁹⁴ นางวันทองเองก็รู้สึกถึงความผิดชอบชั่วดีในใจว่าตนเองเป็นคนชั่ว มีใจรักชู้ชังผัวเอาตัวรอดหนี¹⁹⁵

นางวันทองเป็นภาพแทนผู้หญิงหลายใจที่มีความสัมพันธ์ชู้สาวกับชายสองคน แม้ว่าใน บทประพันธ์นางวันทองจะมีความรักต่อขุนแผนแต่ทว่าด้วยสถานการณ์บังคับทำให้นางวันทองต้อง ยอมตกเป็นภรรยาของขุนช้างอย่างไม่มีใครเต็มใจนัก ตัวละครนางวันทองเสนอภาพของผู้หญิงที่อ่อนแอ หัวอ่อน จ้านต่อโชคชะตาโดยเฉพาะวิถีชีวิตที่ถูกบิดามารดาหรือสามีกำหนดกะเกณฑ์ให้ ไม่มี อำนาจและไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง แม้จะมีอิสรภาพในการเลือกคู่จากการเลือกขุนแผนเป็นคู่ครอง ซึ่งนางวันทองดำเนินวิถีที่ผิดจารีตประเพณีคือลักลอบได้เสียกับขุนแผนแม้ว่าจะมีการสวามิภักดิ์และขอขมา

¹⁹¹ หอพระสมุดวชิรญาณ, *วรรณคดีไทย เสภา ขุนช้าง-ขุนแผน ฉะบับหอสมุดวชิรญาณ* (พระ นคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 789.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน, 258.

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน, 259.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 353.

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, 369.

บิดามารดาในภายหลัง แต่ทว่าสุดท้ายวันทองก็ยอมจำนนต่ออำนาจของบิดามารดาในการยอมเป็นภรรยาขุนช้าง นางวันทองเป็นผู้หญิงที่ยึดติดกับสามี ซึ่งเป็นภาพสะท้อนของผู้หญิงสมัยอยุธยาที่ให้คุณค่าตนเองอยู่ที่การเป็นภรรยา ความรู้สึกของนางวันทองเองที่คิดว่าตนเองสองใจ แสดงให้เห็นว่านางวันทองไม่ได้ยินดีหรือเต็มใจที่จะมีสามีอีกคนแต่ทว่านางวันทองกลับไม่กล้าทำอะไรและไม่มีความคิดเห็นใดๆ รวมทั้งในวาระสุดท้ายของชีวิตเมื่อสมเด็จพระพันวษาตรัสถามให้เลือกว่าจะอยู่กับชายคนใดในสามคน ระหว่าง ขุนแผน พระไวย และขุนช้าง นางวันทองกลับไม่กล้าตัดสินใจเพราะความเกรงกลัว รวมทั้งความรักความผูกพันและความสงสารเห็นใจที่มีให้ชายทั้งสาม นางจึงทูลตอบแบบเป็นกลางว่าแล้วแต่จะทรงโปรดซึ่งกลับทำให้ทรงกริ้วหนักที่นางหลายใจ

ในบทประพันธ์นางวันทองถูกบริภาษอย่างร้ายแรงว่ายิ่งกว่าสัตว์เดียรฉานที่สมสู่ไม่เลือก ถูกดูหมิ่นว่าเป็นหญิงโสเภณี ซึ่งคำว่าอิตายเมือง มีความหมายถึงหญิงโสเภณีที่รับจ้างชำเรา เนื่องจากในสมัยอยุธยา โรงโสเภณีมักตั้งอยู่นอกเขตเมืองหลวง เปรียบเทียบได้กับคำว่าหญิงแพศยาในกฎหมายตราสามดวงที่มีนัยยะหมายถึงหญิงโสเภณี ความไม่เด็ดเดี่ยวและความกลัวเป็นเหตุให้นางวันทองถูกลงโทษประหารชีวิต เอาขวานผ่าอก เอาใบตองรองเลือดให้สุนัขกิน ห้ามให้เลือดตกถึงแผ่นดินเพราะเป็นหญิงกาลกิณีอิตายแพศยา ถูกประจานให้หญิงชายดูเป็นตัวอย่าง

อิตายเมืองจัญไรใจทมิฬ	ดังเพชรนิลเกิดขึ้นในอาวม
รูปงามนามเพราะน้อยไปฤ	ใจไม่ซื่อสมศักดิ์เท่าเส้นผม
แต่ใจสัตว์มันยังมีที่นิยม	สมาคมก็แต่ถึงฤดูมัน
มิ่งนี้ถ้อยยิ่งกว่าถ้อยอิตายเมือง	จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
ละโมภมากตณหาตาเป็นมัน	สักร้อยพันให้มิ่งไม่ถึงใจ

ว่าหญิงชั่วฉวยครวละคนเดียว หากตามตอมกันเกรียวเหมือนมิ่งไม่¹⁹⁶

ในขณะที่ขุนแผนเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเสน่ห์ของบุรุษเพศ แต่นางวันทองกลับกลายเป็นสัญลักษณ์ของหญิงชั่วสองใจ กระทั่งในปัจจุบันเราต่างรู้จักนางวันทองเป็นอย่างดี จากการเปรียบเปรยผู้หญิงที่มีความสัมพันธ์ชู้สาวกับชายมากกว่าหนึ่งคนขึ้นไปก็อาจถูกสังคมประณามว่า เลวทรามราวนางวันทอง¹⁹⁷

นอกจากนี้การนำเสนอจุดจบของหญิงสองใจอย่างนางวันทองแล้ว ขุนช้างขุนแผนยังแฝงไปด้วยคำสอนหญิง บทที่เกี่ยวกับการสอนลูกสาวให้เป็นภรรยาที่ดี ได้แก่ ตอนนางเกสรให้โอวาทแก่นางสร้อยทอง พระธิดาพระเจ้าล้านช้างคราวที่ต้องถวายตัวเป็นพระมเหสีในพระพันวษา นางเกสร

¹⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, 791.

¹⁹⁷ จุฑารัตน์ กิตติก้องนภา, *นางในวรรณคดี* (กรุงเทพฯ: บริษัทบรรณสารการพิมพ์ จำกัด, 2536), 63.

ผู้เป็นมารดาสอนนางสร้อยทองในการปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดี

อนึ่งหญิงรูปทรงที่สงศรี	ย่อมมีทั้งผู้ดีมีทั้งไพร่
จะผิดกันแน่แท้แต่ที่ใจ	กับที่ได้อบรมนิยมนา
นางกษัตริย์เขาจัดว่าล้ำเลิศ	ประเสริฐด้วยสุริวงศ์พงศา
ถ่อมมันสัตย์ธรรมจรรยา	ทั้งวาจามารยาทสะอาดดี
ถึงจะฝ่าเหล่าไปมิใคร่มี	เหตุนี้จึงนิยมชมทั่วไป ¹⁹⁸

นอกจากนี้ยังสอนให้ปฏิบัติตนในฐานะบาทบริจาริกาของพระพันวษาว่า

แต่หญิงบริจามหากษัตริย์นั้น	ผิดกับหญิงสามัญที่มีผิว
ต้องจงรักภักแล้วเกรงกลัว	เหมือนอย่างตัวเป็นข้าฝ่าธุลี
ตั้งใจสนองรองบาทา	ให้ทรงพระกรุณาเป็นราศี
ถึงขัดข้องหมองใจในบางที	ไม่ควรที่ให้เคืองเบื่องบพาลย์
เพราะถ้าจอมกษัตริย์ขัดพระทัย	มักภัยอันตรายหลายสถาน
ถ้าหากว่าพระองค์ทรงโปรดปราน	ก็สุขเลี้ยงสำราญตระการใจ ¹⁹⁹

บทแม่สอนลูกสาวในการเป็นภรรยาที่ดียังพบในตอนที่32 นางอัปสรสอนลูก ในคราวที่พระพันวษาทรงขอนางสร้อยฟ้าประทานให้แก่พระไวย นางอัปสรสอนนางสร้อยฟ้าลูกสาวว่า “เป็นสตรีมีผิวกันทั่วไป เพราะว่าเป็นวิสัยแห่งโลกีย์”²⁰⁰ แม้ว่าจะไม่เคยพบหน้ากันมาก่อนแต่ก็สามารถครองคู่อยู่กันได้ สอนให้รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา เคารพบนอบและเอาอกเอาใจให้สามีเมตตา และชี้ให้เห็นถึงความอภัยศอดสูและความยากลำบากในชีวิตหากถูกสามีทอดทิ้ง

ถ้าผิวทั้งคนเดียวเปลี่ยนอนาถ	เหมือนสิ้นชาติสิ้นเชื้อที่เนื้อไข
หญิงที่ผิวทั้งกว้างห่างเหินไป	จะเข้าไหนเขากระหยิ่มมักยืมเยาะ
ถึงจะหาลูกผิวแก้ตัวใหม่	ก็ยากนักจักได้ที่มันเหมาะ
ด้วยสิ้นพรหมจารีที่จำเพาะ	เหมือนไส้กรวงด้วงเจาะรังเกียจกัน ²⁰¹

ตอนที่33นางบุษบาสอนนางศรีมาลาลูกสาวเมื่อถึงคราวที่จะต้องแต่งงานกับพระไวย แม้ว่านางบุษบาจะหวังวิตกว่า“อันเมียสองต้องห้ามตามโบราณ เป็นกับใครก็รำคาญไม่เว้นคน”²⁰² แต่ก็ยังสอนลูกให้อดทน สงบเสงี่ยม อย่าทำชั่ว และต้องซื่อตรงต่อสามี

¹⁹⁸ หอพระสมุดวชิรญาณ, วรรณคดีไทย เสภา ขุนช้าง-ขุนแผน ฉะบับหอสมุดวชิรญาณ, 522.

¹⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 523.

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, 719.

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน, 720.

²⁰² เรื่องเดียวกัน, 743.

คำสอนของทั้งสามตอนเน้นไปที่เรื่องการประพัตินเป็นภรรยาที่ดี รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา ดูแลบ้าน เอาอกเอาใจสามี แสดงความเคารพบนอบและต้องซื่อสัตย์ต่อสามี เป็นคุณสมบัติของการเป็นภรรยาที่ดีที่จะช่วยให้การครองเรือนอยู่รอด ทั้งสามตอนแสดงให้เห็นโทษของการเป็นภรรยาที่ไม่ดีและโทษของการถูกสามีทอดทิ้ง เฉพาะตอนนางสร้อยทองเท่านั้นที่มีคำสอนเพิ่มเติมเพราะนางสร้อยทองไม่ใช่ภรรยาของผู้ชายสามัญชนทั่วไปแต่ต้องถวายตัวเป็นบาทบริจาริกาในพระมหากษัตริย์ ดังนั้นคำสอนในเรื่องการเป็นบาทบริจาริกาที่ดี คุณสมบัติของชนชั้นสูงคือได้รับการอบรมในการปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดี มุ่งเน้นให้เห็นเรื่องคุณค่าของชนชั้นสูงเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งไม่ใช่เฉพาะแต่ตัวของผู้หญิงเท่านั้นแต่ยังรวมถึงวงศ์ตระกูลด้วย

หญิงชั่วช้าผัว : นางโมรา

เรื่อง จันทะโครบ มีเค้าโครงเรื่องบางส่วนคล้ายกับ *จุลลธนูคคหชาดก* ชาดกว่าด้วยเรื่อง จุลลธนูคคหบัณฑิตและภรรยาซึ่งเป็นหญิงชู้ที่มีความรักใคร่ต่อชายอื่น พระพุทธเจ้าทรงตรัสพระธรรมเทศนานี้แก่เหล่าภิกษุผู้กระสันอยากจะสึก เรื่องจันทะโครบมีลักษณะเป็นนิทานคากลอน ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่าเป็นสำนวนกลอนของผู้อื่นแต่งตามอย่างสุนทรภู่ แล้วอาจขอให้สุนทรภู่ตรวจแก้ไข แต่นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่า สุนทรภู่เป็นผู้แต่งไว้ถึงตอนจันทะโครบเข้าถ้ำนางมูลินท์แล้วคงจะมีผู้อื่นแต่งต่อ เรื่องจันทะโครบถูกนำมาพิมพ์ซ้ำหลายครั้งหลายสำนวน ทั้งกลอนสุภาพ นิทานพื้นบ้าน และยังเป็นที่ยุติกันดีในปัจจุบัน เนื้อหาของเรื่องจันทะโครบ มุ่งสอนผู้ชายในเรื่องโทษของการคบผู้หญิงไม่ดี²⁰³

อนึ่งการโลกีย์ทั้งสี่ข้อ	ประโลมลอ่สามีให้ผันผวน
คือหลงรักนารีมีกระบวน	กับหลงชวนเขยขึ้นที่รูปงาม
ทั้งเสกาดนตรีทั้งสี่สิ่ง	ใครรักนักมักกลิ้งลงกลางสนาม ²⁰⁴

นางโมราเป็นตัวละครหญิงร้ายในเรื่องจันทะโครบ เป็นหญิงจำแลงซึ่งอาศัยใช้เวทมนตร์เสกนางขึ้นมาจากขนนกยูง นางจึงได้ชื่อว่าโมรา เป็นหญิงที่มีรูปโฉมงดงาม จันทะโครบรักและเสียสละต่อนางจนกระทั่งยอมกรีดเลือดตนให้นางดื่มแทนน้ำ แต่ทว่านางกลับไม่มีความซื่อสัตย์ต่อสามี นางพึงพอใจนายโจรทั้งๆ ที่นางเป็นชายาของจันทะโครบแล้ว เมื่อนายโจรฆ่าจันทะโครบสำเร็จเพราะความช่วยเหลือของนาง นางกลับยินดีเป็นภรรยาของนายโจร ต่อมานางโมราถูกนายโจรทิ้งไว้กลางป่า เพราะเห็นว่านางไม่มีความซื่อสัตย์ต่อสามี หลังได้นางโมราเป็นภรรยาแล้วโจรปากกลับตีค่าของนางโมราว่า

เสียด้ายรูปกับอารมณ์ไม่สมทรง จะพลอยเป็นอัมพมงคลไม่มีดี

²⁰³ *จันทะโครบ* (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 1.

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, 6.

จะโลมเลี้ยงเคียงคู่ประคองชิด เหมือนคบพวกอสรพิชไม่พอที่
 ใจนองคมีได้ตรงต่อสามี ภูเสียทีรบพงจนเสียพล²⁰⁵

นางซัดเซพเนจรไปในป่ากระทั่งเมื่อพบพระอินทร์จำแลงกายมาเป็นเหยี่ยวเพื่อลองใจนาง เพื่อแลกกับขึ้นเนื้อที่เหยี่ยวคาบมานางถึงกับยอมเป็นภรรยาเหยี่ยวเพียงเพราะความหิว ในที่สุดนางถูกพระอินทร์สาปให้กลายเป็นชะนีและถูกไล่เข้าป่าไป พระอินทร์ทรงบริภาษนางโมราว่า เป็นหญิงแพศยาที่มีสามี 3 คน ซึ่งมีทั้งมนุษย์ผู้ชายถึง 2 คนและนางยังยอมเป็นภรรยาของสัตว์เดรัจฉานเช่นพญาเหยี่ยวอีก

สองมนุษย์แล้วมีหนายังซ้ำสัตว์ พอแก้ขัดเช็ดฟันที่คันเขี้ยว
 มึงฆ่าตัวเสียจนตัวต้องเดินเดียว จะซ้ำเหยี่ยวเข้าเป็นสามยามกันดาร
 ภูเป็นเจ้าดาวดั่งส่วมานมาศ อันสัญชาติหญิงร้ายไม่หมายสมาน
 ภูรู้เช่นอยู่ว่าเป็นกาลิพาล จะประจานไว้ให้แจ้งทั้งโลกา
 ว่าหญิงกาลกีนีกาลิทวีป จนสิ้นชีพมิให้ชายปรารถนา
 ให้ฝูงค่างกลางดงเป็นภัสตา ชาวโลกาให้เขาเรียกชะนีนาง
 ให้สมจิตแพศยาที่ฆ่าตัว ทั้งกายตัวก็ให้คล้ายกับกายค่าง²⁰⁶

เรื่องร้ายเกิดจากจันทะโครบฝ่าฝืนคำสั่งแอบเปิดผอบออกที่กลางป่าจึงเป็นเหตุให้เกิดเรื่องทั้งหมดจนนำไปสู่ความตายของตนเอง แต่ทว่าคนที่ถูกประณามกลับเป็นนางโมรา “เพราะหญิงร้ายรักชายไม่เลือกเช่น มันจึงเป็นทุจริตผิดวิสัย”²⁰⁷ จันทะโครบสำนึกความผิดของตนเองเพียงข้อเดียวคือ “เอาหญิงกาลกีนีเป็นเพื่อนนอน”²⁰⁸ หลังจากพ้นคืนชีพจากการชุบชีวิตของพระอินทร์ ดูเหมือนจันทะโครบจะหายหน้ามีดตามัวจากความรู้สึกเดิมที่เคยมีต่อนางโมรา

“อันหญิงร้ายก็หายซึ่งความรัก เสียตายศักดิ์ที่ได้ร่วมเสนาหา
 ดังชายชั่วมัวเมาในกามา พอเป็นตราตรึงจิตไว้จำความ”²⁰⁹

นางโมราเป็นตัวละครที่โด่งดังและรู้จักกันดีจากบทบาทหญิงฆ่าตัวในบทประพันธ์เรื่องจันทะโครบ ในบทประพันธ์ตอนที่กล่าวถึงนางโมราเป็นเพียงตอนต้นของเรื่อง นางเอกตัวจริงของบทประพันธ์นี้คือนางมุจลินทร์แต่กลับไม่เป็นที่รู้จักดีเท่าหญิงช้อย่างนางโมราฆ่าตัว นอกจากนี้นางโมรา

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, 30.

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, 36.

²⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, 33.

²⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, 38.

²⁰⁹ เรื่องเดียวกัน.

ยังเป็นที่มาของตำนานพื้นบ้านเรื่องกำเนิดชะนี ในคำกลอนสุภาพตอนถูกสาปเป็นชะนี กวีเล่าถึงที่มาของชะนีว่า “นั่นแลชะนีจึงไม่มีตัวผู้ผัว เพราะหญิงชั่วสารระยำทุกแห่งหน”²¹⁰ จะพบคำที่ผู้ประพันธ์ประณามและเปรียบเปรยนางโมราว่า อีหญิงพาลกาลี หญิงร้าย หญิงกาลกิณีกาลีทวีป แพศยาฆ่าผัว หญิงชั่วสารระยำ เป็นต้น แม้นางโมราจะถูกตีตราความชั่วในวรรณคดีว่าเป็นหญิงชั่วฆ่าผัว แต่หากพิจารณาถึงลงไปจะพบว่านางโมราเป็นหญิงที่ไม่ยอมพ่ายแพ้ต่อโชคชะตา นางถูกปล่อยทิ้งไว้กลางป่าด้วยความหวังใจเลือกรักษาชีวิตมากกว่ารักษานวลสงวนตัวไว้ให้สามีที่ตายไปแล้วอย่างจันทะโครบกกับสามีที่ทอดทิ้งนางไปอย่างโจรป่า นางยินยอมตกลงเป็นภรรยาเหยี่ยวเพื่อการเอาชีวิตรอดมากกว่าตณหาการมณห์ ทว่าความดีนบนเอาตัวรอดของนางกลับเป็นเหตุให้นางถูกสาปเป็นชะนีและถูกประจานความชั่วโดยมีเสียงร้องโหยหวน

หญิงชั่วมากชู้หลายผัว : กากี

เรื่องของนางกากี มีที่มาจาก *อรรถกถาภกาคาติชาดก* และถูกนำมาแต่งเป็นบทประพันธ์หลายสำนวนโดยกวีหลายคน ได้แก่ บทเห่เรื่องกากีของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ซึ่งทรงนิพนธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กากีลิลิตแต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และ กากีคำฉันท์ ซึ่งกรมศิลปากรตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่ โดยสำนวนที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุดคือ กากีกลอนสุภาพของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) ในตอนต้นของบทประพันธ์ กวีได้แจ้งจุดประสงค์ของชาดกนี้ว่า “หวังแสดงแห่งจิตหญิงพาล ให้ชายชาญรู้เชิงกระสัตรี่ ฯ”²¹¹

นางกากีเป็นสัญลักษณ์ของความเย้ายวน และตัณหาราคะ ในบทประพันธ์กากีถูกผู้ชายลอบเข้าหา และช่วงชิงลักพาตัวนางไปมา เนื่องจากนางมีรูปโฉมที่งดงาม กลิ่นกายที่หอมเย้ายวนใจ หากชายใดแตะต้องตัวนาง กลิ่นหอมนี้จะติดกายไปถึง 7 วัน นางกากีเป็นภาพแทนของหญิงที่มัวเมาในการมณห์ ความผิดของนางกากีเริ่มต้นจากนางกากีเป็นถึงมเหสีของท้าวบรมแห่งเมืองพาราณสี ทว่ากลับมีใจหวนไหวไปกับชายอื่นที่ไม่ใช่สามีของตนเพียงเพราะรูปลักษณ์อันงดงามของมานพจำแลง นางกากีแตกต่างจากหญิงชั่วคนอื่นในวรรณคดีตรงที่นางเต็มใจที่จะมีสัมพันธ์กับชายชู้ เพราะเมื่อแรกพบกับพระยาครุฑจำแลง นางมีใจให้ถึงกับ “เพลิงราคชานซาบเสียวกระสัน”²¹² กระนั้นก็ตามนางกากียังคงรู้สึกผิดชอบชั่วดีมีอาย ในตอนที่พระยาครุฑลอบเข้าหานาง นางกล่าวเตือนสติพระยาครุฑในขั้นแรกว่า

เจ้าก็เป็นพระยาครุฑอุดมเดช

วิสัยเพศพงศ์ราชปักษี

สถิตสถานพิมานทิพสมพลี

เพราะบารมีอบรมสร้างสมมา

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 37.

²¹¹ เจ้าพระยาพระคลัง(หน), *วรรณคดี* (พระนคร: บรรณาการ, 2515), 1.

²¹² เรื่องเดียวกัน, 3.

ไยไม่ระวังองค์มาหลงผิด	กำเร็บจิตลุโลกด้วยโมหา
เสพสมรมเยศกามา	มิจณาจารย์พนกรรมเข้าสู่กาย
ไม่ตื่นจงมีมโนห้วง	ประหารห้วงบ่วงเดียวให้ห่างหาย
เจ้าก็เรื่องฤทธิ์เลิศประเสริฐชาย	จงมุ่งหมายชมทิพพิมานทอง ²¹³

แต่ทว่าพระยาครุฑกลับไม่เกรงกลัวต่อกรรม ตัวนางกาก็เองก็กำเร็บร้อนในรสกรีธา²¹⁴ กระทั่งเมื่อพญาครุฑถูกนางกาก็ลอบทำชู้กับนาฏกเวรกลับคิดว่า เป็นชายหมิ่นชายต้องอายคน²¹⁵ ทั้งๆ ที่พญาครุฑเองเป็นชู้เช่นเดียวกัน

เมื่อท้าวพรหมทัตรู้ว่านางกาก็ยอมเป็นชู้กับนาฏกเวร ในครั้งแรกเพียงแต่คิดว่า “เมื่อหญิงร้ายชายโหดสันดานพาล ไม่ต้องการที่จะก่อเวรไป”²¹⁶ แต่เมื่อรู้ว่านางกาก็มีชู้ถึง 2 คน ท้าวพรหมทัตกลับบริภาษนางว่า

“หนึ่งแล้วสองเล่าเจ้าข้าสาม	ช่างทำงานพักตราน่ารับขวัญ
เมื่อเป็นหญิงแพศยาอาธรรม	จะให้เลี้ยงนางนั้นประการใด ฯ” ²¹⁷

นางกาก็ถูกประณามโดยชายทั้งสามที่เป็นสามีของนางว่า หญิงพาล หญิงกลีเล่นลิ้น พิรากล หญิงแพศยาอาธรรม อย่างไรก็ตามงานเขียนที่กล่าวถึงนางกาก็ส่วนมากจะให้ภาพของหญิงที่มักมากในกามารมณ์ และสรุปอย่างรวบรัดว่านางกาก็เป็นตัวอย่างของหญิงส่ำสอนมากัวถูกผู้ชายรังเกียจและประณาม ท้ายสุดได้รับโทษลอยแพแต่ก็ยังมียานอื่นๆ ที่ชี้ให้เห็นถึงอีกแง่มุมหนึ่งของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิง หนังสือเรื่องนางในวรรณคดี ผู้เขียนได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ชายทั้งสามคนในช่วงต้นชีวิตของนางกาก็ั้น ท้าวบรมพรหมทัตนั้นไร้ความสามารถที่คุ้มครองป้องกันมเหสีตนเอง พระยาครุฑผู้ไม่มีศีลธรรมและคุณธรรม และนาฏกเวรผู้ทรยศและร้ายางอาย เป็นที่น่าแปลกใจว่า ชายทั้งสามนี้กลับไม่ถูกจารึกชื่อไว้ว่าเป็นชายโฉดเขมเช่นนางกาก็ ผู้เขียนได้ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า อาจจะเป็นความตั้งใจของกวีผู้ประพันธ์ที่นอกจากจะสอนเรื่องโทษการคบหญิงพาลที่มัวเมาในกามารมณ์แล้ว ยังต้องการตีแผ่อุปนิสัยใจของผู้ชายในเรื่องของความโลเล ความริษยา ไม่รับผิดชอบเพื่อเป็นอุทาหรณ์สอนใจผู้หญิงไปด้วย²¹⁸ หนังสือเรื่องนางในวรรณคดีกล่าวถึงเรื่องของนางกาก็จนจบเรื่องหลังจากที่กาก็ถูกท้าวพรหมทัตลงโทษโดยการลอยแพ จนกระทั่งไปนายสำเภามาพบและช่วยชีวิตนาง

²¹³ เรื่องเดียวกัน, 5.

²¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 6.

²¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 25.

²¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 22.

²¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 29.

²¹⁸ จุฑารัตน์ กิตติก้อนภา, นางในวรรณคดี, 86.

ไว้ ต่อมานายสำเภารับนางไว้เป็นภรรยาด้วยใจที่นึกดูหมิ่นรังเกียจนางด้วยไปด้วย หลังจากนั้นกาาก็ถูกโจรลักพาตัวไปเพราะหลงใหลในรูปโฉมของนาง เป็นเหตุให้กลุ่มโจรฆ่าฟันกันเองเพราะต้องการแย่งนาง เมื่อนางหนีรอดมาได้และพบกับท้าวทศวงศ์ กษัตริย์เมืองอภัยสาส์ ซึ่งแต่งตั้งนางเป็นมเหสี แต่ทว่านางถูกเวรกลับมาชิงตัวนางคืนและยกทัพสู้รบกัน ในที่สุดนางถูกเวรเป็นฝ่ายชนะได้ตัวนางกาากลับคืน

มีข้อสังเกตว่า ตัวละครหญิงชิ้นนี้เป็นหญิงที่ไม่ใช่ชนชั้นเจ้านาย นางวันทองเป็นหญิงสามัญชน ทั้งนางกาและนางโมราเป็นอมมนุษย์ แม้ว่านางในวรรณคดีทั้งสามจะถูกกล่าวหาว่าเป็นหญิงชั่ว แต่ในบทประพันธ์ยังปรากฏจากที่พวกนางรู้สึกสำนึกผิดละอายใจต่อบาปที่มีสามีหลายคน มีข้อสังเกตว่านางกาและนางโมราที่เป็นอมมนุษย์นั้น มีความคิดในเรื่องกตัญญูรู้คุณและเจียมเนื้อเจียมตัวในชาติกำเนิดของตนเอง นางโมรานั้นเพิ่งออกจากผอบมาเผชิญโลกภายนอก

“ฉันเคยอยู่มาจนใหญ่ในผอบ ไม่เคยคบใครมาอยู่เป็นคู่สอง
แม้มีให้น้องอยู่ในผอบทอง อย่าต้องน้องให้ระคนราศี”²¹⁹

และตอนที่จันทะโครบเกี่ยวพาราสีนางโมรา นางมีใจให้แต่ก็ยังคิดว่า

“น้องมิใช่บุตรีกระษัตรา เป็นชาวป่าเถื่อนนั่งบัลลังก์ทอง”²²⁰

ส่วนโมราในบทประพันธ์มีตอนที่กล่าวถึงความรู้สึกผิดชอบชั่วดีและละอายใจของนาง

“เมียทำผิดคิดนอกพระทัยท้าว จนพ่อเจ้าสิ้นชีพมาอาสัญ

ใครจะรักเมียเหมือนองค์พระทรงธรรม ตั้งแต่วันพิศواسจนวายปรารถนา

ที่ขอแค่นพระมิให้ระคายจิต เมียลืมนึกถึงพระคุณทำหักหาญ”²²¹

เป็นที่น่าสังเกตว่า กวีใช้คำว่า เมียลืมนึกถึงพระคุณ ในเรื่องนางกาที่รวมทั้งในตอนที่จันทะโครบเกี่ยวพาราสีนางโมรานั้น นางก็ตอบกลับว่าตนเองด้อยต่ำไม่คู่ควรเป็นมเหสี “แต่เพียงทาสพอจะแทนพระคุณได้”²²²

จำเป็นจะต้องกล่าวถึงตัวอย่างของหญิงดีในส่วนนี้ เพื่อให้เห็นภาพของหญิงชั่วอย่างชัดเจนและเป็นข้อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างหญิงดีกับหญิงชั่ว คำสอนในเรื่องของหญิงดีที่มุ่งเน้นบทบาทหน้าที่และลักษณะความประพฤติและมุ่งเน้นสอนหญิงชนชั้นสูงโดยเฉพาะกลุ่มของสนมเจ้าจอมเป็นพิเศษ ตัวอย่างของหญิงดีในงานวรรณกรรมที่เป็นที่รู้จักกันดีมาอย่างยาวนานคือ นางนพมาศ มีที่มาจากวรรณกรรมที่ยังไม่มีข้อสรุปที่แน่ชัดว่าแต่งขึ้นในสมัยใดและจุดประสงค์ในการแต่ง

²¹⁹ จันทะโครบ, 11.

²²⁰ เรื่องเดียวกัน, 12.

²²¹ เรื่องเดียวกัน, 31.

²²² เรื่องเดียวกัน, 14.

วรรณกรรมนี้ มีข้อเสนอที่เป็นที่ยอมรับในวงวิชาการไทย ในบทความเรื่องโลกของนางนพมาศของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งหนังสือเรื่องนางนพมาศว่า เป็นคำสอนเกี่ยวกับความประพฤติที่ดีของหญิงฝ่ายใน นอกจากนี้เรื่องนางนพมาศยังคงเป็นข้อถกเถียงที่ยังมีอาจหาข้อสรุปได้ว่าผู้ที่แต่งหนังสือเรื่องนี้คือใคร มีความเป็นไปได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมแทรกลงในเนื้อหา²²³ ทำให้จุดมุ่งหมายเดิมของเรื่องนางนพมาศที่ต้องการเป็นคำสอนแก่หญิงดีทั่วไป ถูกเน้นให้เฉพาะลงไปในกลุ่มนางในมากขึ้น สอดคล้องกับสุพจน์ แจ้งเร็ว ที่อธิบายว่า ตำรับนางนพมาศเปรียบเสมือนคู่มือหรือตำราสอนพระสนม เนื้อหาว่าด้วยความประพฤติแห่งนางสนม สิ่งที่นางสนมพึงปฏิบัติและไม่พึงปฏิบัติ โดยยกตัวอย่างนิทานอุปมาเรื่องหนึ่งที่เป็นตัวอย่างของคำสอนหลายๆเรื่อง ซึ่งนิทานเรื่อง นางนกระเรียนคบหานางนกล้ำช้ำช่างยู แสดงถึงลักษณะของ “ลามกสตรีนเป็นฝ่ายข้างอัปยศ ที่ทำทุจริตลุอำนาจแก่ความรัก”²²⁴

ตำราคู่มือที่แต่งขึ้นเพื่อมีจุดประสงค์ในการสอนนางในราชสำนักนั้น มีจำนวนมากและเกือบทั้งหมดแต่งขึ้นโดยผู้ชาย ตัวอย่างเช่นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว "บทแฉ่วเรื่องนิทานนายคำสอน" มีลักษณะเป็นนิทานภาษาลาว กล่าวถึงบุรุษผู้หนึ่งชื่อ นายคำสอน เมื่อถึงวัยที่จะมีครอบครัว นายคำสอนไปหาบัณฑิตผู้หนึ่งเพื่อขอคำแนะนำในการเลือกภรรยา โดยบัณฑิตได้ให้คำแนะนำแก่เขา เนื้อหานิทานมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นว่าหญิงดีเป็นอย่างไรและหญิงชั่วเป็นอย่างไร โดยสอนว่าภรรยาที่ดีต้องดีก่อนนอนที่หลัง คอยดูแลปรนนิบัติเรื่องในชีวิตประจำวัน เช่นเตรียมไม้สีฟันให้แปรงฟันหลังตื่นนอน เวลารับประทานอาหารภรรยาต้องให้สามีกินก่อน เมื่อถูกสามีดุว่ากล่าวภรรยาที่ดีต้องไม่เถียงสามีหรือแผดเสียงดังใส²²⁵ นอกจากนี้บทแฉ่วเรื่องนิทานนายคำสอนกล่าวถึงลักษณะของหญิงดีและหญิงชั่วทั้งรูปลักษณะภายนอกและความประพฤติ ลักษณะทางรูปลักษณะของหญิงดี ได้แก่ หญิงที่มีเส้นผมดกดำ หลังเต้าอูม มีขี้แมงวันตรงเต้านม เล็บมือสวย หญิงที่ทำอาหารรสชาติดีกลมกล่อม เป็นต้น ลักษณะทางรูปลักษณะของหญิงชั่ว

²²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” ใน *ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทง สมัยสุโขทัย*, บรรณาธิการโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2539), 127.

²²⁴ สุพจน์ แจ้งเร็ว, “นางนพมาศ เรื่องจริงหรือนิยาย?”, 237.

²²⁵ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, *บทแฉ่วเรื่องนิทานนายคำสอน คัดออกจากหนังสือบทแฉ่วของพระบาทสมเด็จพระปาวเรนทราเมศมทิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและทำเนียบนามภาคที่2 ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่าย พระราชวังบวรสถานมงคล* (พระนคร: พานิชกุล, 2506), 18-19.

ได้แก่ หญิงที่เดินลงฝีเท้าหนัก เสียงดัง ฝ่ามือใหญ่ฝ่าเท้ากว้าง หน้าผากกว้าง²²⁶ และ “ชาติผิวช้ำย่ำ บ่อมีให้ข่มหัว ชายใดมาเป็นผัวชืไปต่างข้าง ในข้อความนี้ สุพจน์ แจ่มเร็ว ได้อธิบายความหมายไว้ว่า ผู้หญิงที่ไม่ยอมให้ผิวข่มหัวหรือชืไปต่างข้าง ก็เป็นผู้หญิงเลวที่ไม่บังควรนางสนมจะถือเป็นแบบ²²⁷

บทแอ่วนิทานนายคำสอนถูกนำมาเปรียบเทียบกับ คำรับนางนพมาศเพราะเป็นคู่มือสอนหญิงโดยเฉพาะกลุ่มพระสนมเจ้าจอม แม้ว่าพระราชนิพนธ์บทแอ่วนิทานนายคำสอน จะมีลักษณะเป็นภาษาลาว แต่ก็น่าเชื่อถือได้อยู่บ้างว่าอาจจะได้รับความนิยมหรือมีผู้อ่านผู้ฟังอยู่บ้างพอสมควรในหมู่ชนชั้นเจ้านาย เนื่องจากความนิยมในการเล่นแอ่วลาวในหมู่เจ้านายนั้นมีมากและแพร่หลายไปถึงราษฎรสามัญชน จนกระทั่งมีการประกาศห้ามมิให้เล่นแอ่วลาวและกำหนดโทษของผู้ที่ฝ่าฝืน “เพราะพากันเล่นแอ่วลาวแคนไปทุกหนทุกแห่งทุกตำบลทั้งผู้ชายผู้หญิง. . ถ้ามีฟังยังขึ้นเล่นลาวแคนอยู่จะให้เรียกภาษีให้แรง ใครเล่นที่ไหนจะให้เรียกแต่เจ้าของที่แลผู้เล่น ถ้าลักเล่นจะต้องจับปรับให้เสียภาษีสองต่อสามต่อ”²²⁸

เราจะพบหญิงดีในอุดมคติได้จากบทประพันธ์ประเภทสอนหญิง ซึ่งมุ่งสอนหน้าที่และกิจวัตรที่หญิงดีพึงปฏิบัติโดยเฉพาะหญิงชนชั้นสูง บทประพันธ์เหล่านี้มีทั้งที่เป็นที่รู้จักกันดีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและได้รับการตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง และมีอีกหลายบทประพันธ์ที่ยังไม่เคยได้รับการตีพิมพ์ หนังสือเรื่อง *ประชุมสุภาชิตสอนหญิง* รวบรวมหลักประเพณีปฏิบัติของสตรีตามค่านิยมของสังคมไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์รวม 11 เรื่อง²²⁹ ได้แก่ แม่สอนลูก สุภาชิตสอนหญิง กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับกรุงธนบุรี สุภาชิตสอนสาว คำฉันท์สอนหญิง คำกลอนสอนหญิง กฤษณาสอนน้องคำฉันท์พระนิพนธ์สุภาชิตสอนสตรี โอวาทกระสัตรี นารีศรีสวัสดิ์ธัญไชยเศรษฐีสอนนางวิสาखाและพิเภกสอนบุตรวรรณกรรมเหล่านี้มีจุดประสงค์หลักคือสอนผู้หญิงให้เป็นภรรยาที่ดี นอกจากนี้ยังใช้สอนผู้ชายในการเลือกผู้หญิงมาเป็นภรรยา โดยแสดงให้เห็นตัวอย่างของหญิงดีหญิงชั่วและชี้ให้เห็นข้อดีของการได้หญิงดีมาเป็นภรรยาและโทษของการได้หญิงชั่วมาเป็นภรรยา งานวรรณกรรมที่เน้นสอนหญิงทุกชิ้น ได้แก่ สุภาชิตสอนหญิงของสุนทรภู่ มีทั้งสำนวนที่เคยตีพิมพ์และสำนวนที่ยังไม่เคยตีพิมพ์ เนื้อหาหลักคือสอนความประพฤติปฏิบัติของผู้หญิงในเรื่องชีวิตประจำวันและการปรนนิบัติสามี

²²⁶ เรื่องเดียวกัน, 8-15.

²²⁷ สุพจน์ แจ่มเร็ว, “นางนพมาศ เรื่องจริงหรือนิยาย?”, 232.

²²⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 405.

²²⁹ ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, บรรณาธิการ, *ประชุมสุภาชิตสอนหญิง* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2555).

วรรณกรรมที่เน้นสอนหญิงชนชั้นสูงได้แก่เรื่อง *กฤษณาคำฉันท์* พระนิพนธ์ในกรมพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวถึงตัวเอกของเรื่องคือนางกฤษณาที่มีสามี 5 คนแต่กลับไม่ได้ถูกประณามดังเช่น นางกาก็ รวมทั้งนางในวรรณคดีอย่างนางมณฑา นางไฉไล เกษี ที่มีสามีหลายคน ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะนางเหล่านี้เป็นหญิงชนชั้นสูงและการมีสามีหลายคนเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง²³⁰ วรรณกรรมชิ้นนี้เน้นสอนหญิงดีมุ่งสอนเรื่องหน้าที่ของภรรยา และการปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดี โดยคำสอนไม่ได้เน้นเรื่องกามารมณ์แบบมนุษย์ ใน *วินิจัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* ได้ทรงตรวจสอบที่มาจากบาลีพบว่า “กลับติเตียนนางกฤษณาเป็นตัวอย่างของหญิงที่มีความปรารถนามากในกามคุณ จนมีสามีถึง 5 แล้วยังเป็นชู้กับบุรุษเปลี้ย ไม่มีข้อคำสรรเสริญนางกฤษณาด้วยประการใดเลย จึงทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “นางกฤษณาในคำฉันท์นั้นนอกจากมีสามี 5 คนแล้วต้องเป็นหญิงดี เพราะฉะนั้นจึงเป็นคนละทางกันกับที่แต่งเป็นคำฉันท์ไว้นั้นแท้ทีเดียว”²³¹ ดังนั้นจึงทรงแต่งแก้ไขข้อความซึ่งมีแต่ติเตียนผู้หญิงเปล่าๆ ให้เป็นคำสั่งสอนเสียบ้าง

การสร้างค่านิยมและมโนทัศน์ในเรื่องหญิงดีหญิงชั่วผ่านงานวรรณกรรมนั้นสะท้อนให้เห็นค่านิยมและความต้องการของสังคม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชี้ให้เห็นว่า ในวรรณกรรมเกี่ยวกับคำสอนการเลือกคู่ครองของหมู่ชนชั้นสูงนั้นกลับไม่มีบทสอนโดยตรงของผู้หญิงในการเลือกสามี แม้ว่าในสุภาษิตสอนหญิงจะกล่าวถึงลักษณะของชายชั่วที่หญิงไม่พึงเลือกเป็นสามี แต่กระนั้นก็ตามสุนทรภู่กลับไม่ได้แนะนำโดยตรง เพียงแต่กล่าวถึงผลร้ายที่จะบังเกิดความพินาศแก่ตัวหญิงหากหญิงนั้นไม่หลีกเลี่ยงเสีย สุภาษิตสอนหญิงเน้นสอนความประพฤติของหญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานมากกว่าหญิงที่แต่งงานแล้ว คำสอนส่วนใหญ่ในสุภาษิตสอนหญิงเน้นเรื่องการรักษาวนลงส่วนตัวมากกว่าเน้นสอนกิริยามารยาท ลักษณะของผู้หญิงในสุภาษิตสอนหญิงจึงมีอิสระของตนเอง ในขณะที่กฤษณาสอนน้องมุ่งเน้นสอนหญิงชนชั้นสูงในสังคมศักดินา กฤษณาสอนน้องจึงให้ความสำคัญเฉพาะบทบาทของภรรยาที่ดีเท่านั้น²³²

²³⁰ สุมาลี วีระวงศ์, “บทบาทของสตรีในวรรณคดีไทย: เเงสะท้อนกับความเป็นจริง” *วารสารศิลปศาสตร์* 3, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2546): 157-171.

²³¹ “วินิจัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” <http://www.vajirayana.org/กฤษณาสอนน้องคำฉันท์/วินิจัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง> (สืบค้นเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2560).

²³² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี,” ใน *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, 2555), 248-249.

พึงสังเกตว่า ผู้หญิงชั้นสูงในวรรณคดีมีอภิสิทธิ์และได้รับการปกป้องในเรื่องเพศมากกว่าหญิงสามัญชน การมีเพศสัมพันธ์นอกกรอบศีลธรรมจริยธรรมของพุทธศาสนาต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของรัฐ ซึ่งจะทำให้ไม่ถูกกล่าวหาว่าเป็นหญิงชั่ว ในขณะที่ภาพของหญิงสามัญชนในวรรณคดี ความเป็นสามัญชนทำให้ไม่มีเหตุผลเงื่อนไขทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง การมีเพศสัมพันธ์นอกกรอบศีลธรรมจริยธรรมถูกมองว่าเป็นต้นหาคะของเพศหญิง ในขณะที่ภาพของผู้ชายที่มีภรรยาหลายคนในวรรณคดีถูกนำเสนอในรูปของอำนาจบารมีและความมีเสน่ห์ของบุรุษเพศ

2.11 หญิงชั่วในประวัติศาสตร์ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ เรื่องของหญิงชั่วคบชู้ปรากฏในพระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงสมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยธนบุรี ประเด็นเรื่องการคบชู้ของผู้หญิงชั้นสูงในสมัยสุโขทัย อยุธยา และธนบุรีถูกเลือกบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารที่ถูกจัดทำขึ้นหรือชำระในสมัยรัตนโกสินทร์

นางอ้วเชียงแสน สมัยสุโขทัย

นางอ้วเชียงแสนเป็นราชธิดาของกษัตริย์เชียงแสน และเป็นพระชายาในพญางำเมือง ถูกกล่าวว่คบชู้กับพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย โดยพระร่วง พญามังรายและพญางำเมืองผู้ครองเมืองพะเยาเป็นมิตรสหายกัน ฝ่ายพระร่วงคิดถึงพญางำเมืองจึงได้เดินทางมาเยี่ยมที่เมืองพะเยา เมื่อมาถึงพระร่วงได้พบกับพระชายาของพระยางำเมืองชื่อ นางอ้วเชียงแสน ซึ่งนางนี้รูปร่างงดงามบริสุทธิ์ดุจดั่งเทพธิดา พระร่วงมีใจรักใคร่หมายปองต่อพระชายาของเพื่อนรัก พระร่วงลอบเข้าหานางอ้วเชียงแสน ด้วยกลอุบายนางจึงตกเป็นของพระร่วง ในประชุมพงศาวดารภาค 61 กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ยังมีคันทหนึ่งพระร่วงก็แต่งตัวให้เหมือนงำเมืองแล้วเข้าไปถึงที่นอนของนางนั้น ก็ทำสมพาสด้วยนางพระยา ฝ่ายนางไม่รู้ก็หวังใจว่า งำเมืองก็นิ่งเสีย ครั้นพระร่วงกระทำกามคุณด้วยนางแล้วก็รีบออกจากห้องนาง มีชานานในทันใดนั้น งำเมืองก็เข้าไปหานางอีก ฝ่ายนางเทวีกว่าในคันทนี้ดูแปลกประหลาดนัก พระองค์เข้าห้องหม่อมฉัน 2 ครั้ง ฝ่ายงำเมืองพิจารณาตาก็เข้าใจได้ว่านอกจากพระร่วงแล้วไม่มีใครจะแปลกปลอมมาได้ พระร่วงคิดกบฏ ต่อไปแล้ว ครั้นรุ่งเช้างำเมืองก็เรียกกรี้พลสุรเสนามาประชุม เหตุว่าจะจับพระร่วงให้ได้²³³

เรื่องนี้เป็นเหตุให้พญางำเมืองกับพระร่วงบาดหมางใจ พญางำเมืองจึงอัญเชิญพระราชสาสน์ไปเชิญพญามังรายและพระร่วงให้รับทราบถึงเหตุการณ์และพิจารณาความ ในที่สุดพญามัง

²³³ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาค 61* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรโสภณ, 2479), 31.

รายพร้อมด้วยเสนาบดีได้เข้ามาใกล้เกลี้ย “เพื่อจะตัดความโศกโหมะของพระยาทั้งสองให้เป็นเกลอเป็นมิตรกันต่อไปอย่างเดิม ตัดสินให้พระร่วงเสียทองคำหนักเท่าตัวนางให้จำเมืองแล้ว พาเอางำเมืองและพระร่วงทั้งสองไปในบ้านแห่งหนึ่ง ตั้งให้เป็นเกลอสหายกันอย่างเดิม คือว่าเกณฑ์ให้เป็นสหายกันเหมือนเก่า”²³⁴

หลังการเจรจายุติความบาดหมาง พญาทั้งสามกลับมาเป็นมิตรสหายกันเหมือนเดิม พระร่วงเสด็จกลับเมืองสุโขทัย ส่วนพญามังรายได้ยก แก้ว 1 ลูก คืนเมืองให้แก่พญาจำเมือง รวมทั้งยังยกพระชายาให้ 1 คน ทำให้พระอัครเทวีของพญาจำเมืองโกรธกริ้วมาก

ครั้นเสร็จแล้วพระร่วงก็เสด็จกลับเมืองของตน ฝ่ายจำเมืองก็อยู่ด้วยมังรายนานประมาณเอกราชคือเดือนหนึ่ง พระยามังรายก็ยกเทวีให้จำเมืองผู้หนึ่ง แก้วลูกหนึ่ง สืบมาแต่พระยาละโวจิงราช และคืนเมืองแห่งพราน เมืองเชียงเคียนให้จำเมืองตั้งเก่าแล จะกล่าวถึงนางอัครเทวีของจำเมืองอยู่เมืองพะเยา ครั้นได้ทราบข่าวจำเมืองเอาเมืองเชียงใหม่ ก็โกรธเคืองตั้งท่านเอาหอแหงอุรา ออกปากว่าจะตามฆ่าเมียน้อยจำเมืองเสียว่าแล้วก็ทรงม้าออกจากเมืองไป พอถึงกลางทางก็ตายอกแตกเสียที่นั่น แล้วเสนาอำมาตย์ก็เอาเนื้อความไปกราบทูลจำเมืองที่เชียงใหม่ทุกประการ ครั้นจำเมืองทราบแล้ว ก็เข้ากล่าวเหตุการณ์ทั้งนั้นกะมังรายทุกประการ แล้วก็ลากลับเมืองของตน ครั้นถึงแล้วปลงศพนางเทวีตามธรรมเนียม²³⁵

เป็นที่น่าประหลาดใจว่า ทั้งพระร่วงและพญาจำเมืองยังกลับเป็นมิตรสหายกันได้ดังเดิม บทลงโทษของการเป็นชู้ นั่น พระร่วงเสียทองคำหนักเท่าตัวนางอ้วเชียงแสนให้แก่พญาจำเมืองเท่านั้น และไม่ปรากฏในบันทึกว่า นางอ้วเชียงแสนได้รับโทษอย่างไรในกรณีคบชู้

สมัยอยุธยา

ท้าวศรีสุตาจันทร์

ท้าวศรีสุตาจันทร์ เป็นผู้หญิงที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างมากในประวัติศาสตร์อยุธยา ทั้งบันทึกของชาวสยามและบันทึกชาวต่างชาติให้รายละเอียดเรื่องของท้าวศรีสุตาจันทร์มากกว่าผู้หญิงคนอื่นๆ ในประวัติศาสตร์ในแง่ของความชั่วร้าย ทั้งกบฏ ลอบคบชู้และแต่งตั้งชู้ให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้ต้องสงสัยในการสวรรคตของพระไชยราชาพระสวามี รวมทั้งสำเร็จโทษลูกแท้ๆ ของตน ซึ่งหลักฐานที่กล่าวถึงความผิดของท้าวศรีสุตาจันทร์มีทั้งส่วนที่น่าเชื่อถือและมีใจความตรงกันเมื่อ

²³⁴ เรื่องเดียวกัน, 31-32.

²³⁵ เรื่องเดียวกัน, 34.

ตรวจสอบเทียบกับหลักฐานฉบับอื่น และส่วนที่คลาดเคลื่อนจนไม่อาจถือได้ว่าเป็นข้อเท็จจริง

ท้าวศรีสุตาจันทร์สืบเชื้อสายจากราชวงศ์อุทอง มีตำแหน่งเป็นพระสนมของพระไชยราชาธิราช ท้าวศรีสุตาจันทร์เป็นตำแหน่ง 1 ใน 4 สนมเอกของพระมหากษัตริย์อยุธยาตามที่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน กฎหมายตราสามดวงว่า “นางท้าวพระสนมเอกทั้งสี่ คือ ท้าวอินสุเรนทร ท้าวศรีสุตาจันทร์ ท้าวอินทรเทวี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์”²³⁶ ตามลำดับโดยแต่ละเมืองจะนำพระราชธิดามาถวายเป็นบาทบริจาริกาในพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยา แสดงให้เห็นว่า ท้าวศรีสุตาจันทร์ไม่ได้เป็นเพียงสามัญชนแต่เป็นถึงเจ้านายในราชวงศ์อุทอง

หลังการสวรรคตของพระไชยราชาธิราช พระยอดฟ้าได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งในประวัติศาสตร์ระบุว่า เป็นพระโอรสของท้าวศรีสุตาจันทร์ การขึ้นครองราชย์ของพระยอดฟ้าทำให้ท้าวศรีสุตาจันทร์มีตำแหน่งที่เพิ่มพูนสูงขึ้นในฐานะนางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุตาจันทร์ หรือแม่หัวเมือง เป็นถึงผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระโอรสที่ยังทรงพระเยาว์

ความผิดของท้าวศรีสุตาจันทร์ที่ถูกกล่าวถึงในประวัติศาสตร์เป็นอย่างมากคือ การคบชู้ เนื่องจากท้าวศรีสุตาจันทร์เป็นผู้หญิงที่มีตำแหน่งสูงสุดในราชวงศ์สมัยอยุธยา พระราชพงศาวดารรวมทั้งเอกสารจากชาวต่างชาติกล่าวตรงกันว่า ท้าวศรีสุตาจันทร์คบชู้ ฆ่าลูกและสถาปนาชู้รักขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ประเด็นเรื่องสาเหตุการสวรรคตของพระไชยราชานั้นยังคงเป็นที่คลุมเครือว่าเป็นเพราะท้าวศรีสุตาจันทร์หรือไม่ เนื่องจากหลักฐานทั้งของฝ่ายสยามเองและบันทึกของต่างชาติมีความแตกต่างคลาดเคลื่อนในประเด็นนี้ ในบันทึกของวันวลิตกล่าวถึงการสำเร็จโทษโดยการวางยาพิษว่า

สนมของพระราชบิดาใช้เวทมนตร์และวางยาพิษพระองค์ พระสนมองค์นี้มีความสนิทชิดชอบกับหมอผีซึ่งเข้าเฝ้าแปลนิทานเก่าแก่และประวัติศาสตร์ต่างประเทศ เป็นภาษาราชสำนัก เพื่อที่จะช่วยให้หมอผีได้รับตำแหน่งก้าวหน้าขึ้นไปอีก พระสนมได้สมรู้ร่วมคิดกับหมอผีใช้เวทมนตร์สะกดพระเจ้าแผ่นดินและลอบปลงพระชนม์ ทุกวันพระสนมจะนำหมอผีไปยังห้องพระบรรทมและขอยู่ตามลำพังกับพระเจ้าแผ่นดิน โดยอ้างว่าจะขออ่านนิทานสนุกๆ และข้อความที่ควรจดจำให้พระเจ้าแผ่นดินสดับ และเมื่อหมอผีได้ใช้เวทมนตร์คาถาสกดพระเจ้าแผ่นดินได้แล้ว พระสนมก็นำยาพิษมาถวาย โดยกล่าวว่า เป็นโอสถรักษาพระองค์ ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินก็สิ้นพระชนม์ลง²³⁷

²³⁶ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1, 179.

²³⁷ เยเรเมียส ฟอน ฟลิต, รวมบันทึกประวัติศาสตร์ของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), บรรณาธิการ

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุว่า เมื่อพระไชยราชากลับถึงพระนครหลังการเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่แล้วจึงเสด็จสวรรคต แต่ไม่กล่าวถึงการคบชู้ของท้าวศรีสุตาจันทร์ ในพระราชพงศาวดารฉบับนี้กล่าวเพียงว่า ขุนชินราชและท้าวศรีสุตาจันทร์เป็นเหตุจึงเชิญสมเด็จพระเจียรราชธิราชเสวยราชสมบัติ²³⁸ บันทึกของปินโตกล่าวตรงกับบันทึกของวันวลิตในเรื่องการวางยาพิษ โดยปินโตกล่าวรายละเอียดว่ามีการวางยาพิษในน้ำนมเครื่องต้น แต่จากบันทึกของปินโตยังคงมีความคลาดเคลื่อนในเรื่องของระยะเวลาที่เกิดเหตุการณ์ เอกสารชิ้นอื่นไม่พบการอธิบายถึงสาเหตุที่สวรรคตว่าเป็นการถูกลอบปลงพระชนม์

ทั้งบันทึกของวันวลิตและพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ไม่ได้กล่าวว่า ท้าวศรีสุตาจันทร์คบชู้ ในขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงเก่ากลับกล่าวเรื่องการคบชู้ของท้าวศรีสุตาจันทร์ไว้อย่างละเอียด

ครั้นอยู่มานางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุตาจันทร์ เสด็จไปประพาสเล่น ณ พระที่นั่งพิมานรัตยาหอพระข้างหน้า ทอดพระเนตรเห็นพันบุตรศรีเทพผู้เฝ้าหอพระ ก็มีความเสนหารักใคร่พันบุตรศรีเทพ จึงสั่งสาวใช้ให้เอาเมี่ยงหมากห่อผ้าเช็ดหน้าไปพระราชทานพันบุตรศรีเทพฯรับแล้วก็รู้พระอัชฌาสัยว่า นางพระยามีพระไทยยินดีรักใคร่ พันบุตรศรีเทพจึงเอาดอกจำปาส่งให้สาวใช้ ให้เอาไปถวายแก่นางพระยา นางพระยาก็ยังมีความกำหนดในพันบุตรศรีเทพเป็นอันมาก²³⁹

หลังจากนั้นท้าวศรีสุตาจันทร์ทรงมีพระราชเสาวนีย์แต่งตั้งพันบุตรศรีเทพเป็นขุนชินราชมีหน้าที่รักษาหอพระข้างใน และลักลอบมีสัมพันธ์ชู้สาวกับขุนชินราช

นางพระยาก็ลักลอบสมคบสังวาสกับด้วยขุนชินราชมาช้านานแล้วด่าริห์จะเอาราชสมบัติให้สิทธิ์แก่ขุนชินราชจึงตรัสสั่งพระยาราชภักดีให้ขุนชินราชเป็นขุนวรรวงษาธิราช ให้ปลุก จวนอยู่ริมศาลาธารบาญชี ให้พิจารณาเลขสมสังกัตพรรค หวังจะให้กำลังมากขึ้น แล้วให้เตียงอันเป็นที่ราชอาศน์ ไปตั้งไว้ข้างหน้าสำหรับขุนวรรวงษาธิราชนั่ง เพื่อจะให้ขุนนางทั้งปวงอ่อน

โดย นันทนา ดันติเวสส และคณะ, แปลโดย นันทนา วรเนติวงศ์ และ วนาศรี สามนเสน (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548), 202-203.

²³⁸ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์) (พระนคร: กรมศิลปากร, 2498), 141.

²³⁹ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ตามต้นฉบับของกรมราชบัณฑิต) (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2501), 14.

น้อมยำเกรง”²⁴⁰

นอกจากข้อหาเรื่องการปลงพระชนม์พระสวามี ประเด็นเรื่องการสำเร็จโทษพระยอดฟ้าหรือฆ่าลูกตัวเองนั้น พระราชพงศาวดารกรุงเก่าระบุว่า เมื่อท้าวศรีสุดาจันทรทรงพระครรภ์จึงทรงคิดการให้ขุนวรวงศาธิราชเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์อยุธยา

จึงคิดการว่าพระยอดฟ้าโอรสเรายังเยาว์นักสละนแต่จะเล่น จะว่าราชการแผ่นดินเห็นเหลือสติปัญญานัก อนึ่งหัวเมืองฝ่ายเหนือเล่าก็ยังมีเป็นปรกติ จะไว้วางใจแก่ราชการมิได้ เราคิดจะให้ขุนวรวงศาธิราชว่าราชการแผ่นดิน จนกว่าพระราชนุตรเราจะจำเริญวัยขึ้นจึงมีพระเสาวนีย์แต่งตั้งให้ขุนวรวงศาธิราชว่าราชการแผ่นดิน ตั้งพระราชพิธีราชาภิเษกยกขุนวรวงศาธิราชขึ้นเป็นกษัตริย์อยุธยาและสำเร็จโทษพระยอดฟ้า ขุนวรวงศาธิราชเสวยราชย์ได้ราว 5 เดือนก็ถูกยึดอำนาจโดยขุนพิเรนทรเทพ เชื้อพระวงศ์ ขุนอินทรเทพ หมื่นราชเสนหา หลวงศรีศบ้านลานตากฟ้า โดยทั้งขุนวรวงศาธิราช แม่อยู่หัวศรีสุดาจันท์ และบุตร ถูกฆ่าและนำศพเสียบประจาน ณ วัดแร้ง²⁴¹

พงศาวดารราชอาณาจักรสยามโดยฌ็อง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์ และจอห์น เบาว์ริง นำมาถ่ายทอดโดยอ้างอิงจากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ไม่ได้ระบุรายละเอียดถึงสาเหตุการสวรรคตของพระไชยราชาแต่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ท้าวศรีสุดาจันทรสำเร็จโทษลูกของตนเอง งานเขียนของปาลเลกัวซ์กล่าวแต่เพียงว่าพระไชยราชามีพระโอรสเพียง 12 ชันษานามว่าพระยอดฟ้าและพระมารดาชื่อศรีสุดาจันทรเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน “ต่อมาพระนางได้สมคบกับพยานคนหนึ่งซึ่งอยู่กินกันอย่างเปิดเผยในพระบรมมหาราชวัง แล้วสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ จากนั้นนางมารดาผู้ผิดธรรมตามนุษย์นี้ก็สำเร็จโทษบุตรของตนเสีย”²⁴² จากนั้นหนังสือเล่าเรื่องกรุงสยามให้รายละเอียดถึงการสำเร็จโทษท้าวศรีสุดาจันทรและขุนวรวงศาธิราชว่าทั้งสองถูกขุนนางผู้หนึ่งใช้ดาบแทง ซึ่งในงานเขียนนี้ไม่ได้เอ่ยนามของขุนวรวงศาธิราชแต่กลับเรียกเขาว่า “ผู้ปล้นราชบัลลังก์”²⁴³ ในขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับราชบัณฑิต ไม่นับขุนวรวงศาธิราชเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรอยุธยา

มีข้อถกเถียงว่าพระยอดฟ้าอาจไม่ใช่ลูกแท้ๆของพระนาง เนื่องจากพระราชพงศาวดาร

²⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

²⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 14-15.

²⁴² ฌ็อง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, 357.

²⁴³ เรื่องเดียวกัน.

และไม่สามารถทำงานเพื่อส่วนรวมได้²⁴⁸ ลักษณะและบทบาทของท้าวศรีสุดาจันทร์แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็ง เด็ดขาดและกล้าต่อต้านจารีตประเพณีของชนชั้นสูงสมัยอยุธยา แม้ในปัจจุบันจะมียานวิชาการที่อธิบายถึงท้าวศรีสุดาจันทร์ว่า การต่อสู้และแย่งชิงอำนาจระหว่างราชวงศ์เป็นเหตุการณ์ปกติที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยรัฐอยุธยา ซึ่งให้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่ทำให้เธอถูกประณามว่าท้าวศรีสุดาจันทร์อาจเป็นเพียงผู้หญิงที่มีบทบาทอำนาจในการเมืองสูง²⁴⁹ และอาจถูกใส่ความโดยชาวต่างชาติจากความขัดแย้งภายในราชสำนักต่างๆ ที่ท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นผู้หญิงที่มีตำแหน่งและเกียรติที่สูงที่สุดในสมัยอยุธยา²⁵⁰ แต่ทว่าด้วยงานเขียนในปัจจุบันที่ทำให้ภาพของท้าวศรีสุดาจันทร์กลายเป็นผู้หญิงที่รับบทนางร้ายตลอดกาลในประวัติศาสตร์ไทย

นอกจากท้าวศรีสุดาจันทร์แล้ว ชื่อของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ปรากฏในประวัติศาสตร์ไทยอยู่บ่อยครั้ง แต่ถูกแบ่งเป็น 2 เรื่องคือ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือนางนพมาศในสมัยสุโขทัย ซึ่งถูกให้ภาพว่าเป็นหญิงดี และท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมที่ถูกประหารชีวิตเพราะคบชู้ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์

ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระนามเดิมว่า แจ่ม เป็นพระสนมเอกของสมเด็จพระนารายณ์ พระมหากษัตริย์แห่งอยุธยา ทรงครองราชย์ในปีพุทธศักราช 2199- 2231 ท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นบุตรของท้าวศรีสัจจาหรือพระนมเปรมซึ่งเป็นผู้ถวายอภิบาลเลี้ยงดูสมเด็จพระนารายณ์มาแต่เยาว์วัย และเป็นน้องสาวของนางวรวงกรมคชบาลขวา(ทองคำ) ซึ่งภายหลังขึ้นครองราชย์พระนามว่า “พระเพทราชา” มีข้อสันนิษฐานว่า พระเพทราชาอาจเป็นเชื้อสายราชวงศ์ใดราชวงศ์หนึ่ง เนื่องจากพระเพทราชามีพื้นเพเดิมอยู่ที่บ้านพลูหลวงซึ่งอยู่ในเขตเมืองสุพรรณบุรีหรือสุพรรณภูมิ ดังนั้นท้าวศรีจุฬาลักษณ์ผู้เป็นน้องสาว จึงต้องมีพื้นเพเดิมเป็นคนจากเมืองสุพรรณภูมิด้วย²⁵¹ การที่ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ถวายตัวเป็นบาทบริจาริกาและได้รับแต่งตั้งเป็นพระสนมเอกและเป็นที่โปรดปรานของพระนารายณ์ ทำให้พระเพทราชาผู้เป็นพี่ชายมีอำนาจและก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ตามลำดับ มีข้อสันนิษฐานว่าพระเพทราชาใช้น้องสาวเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับอำนาจทางการเมืองของ

²⁴⁸ มาลี พุทธิพงษ์สวัสดิ์, ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง, 142.

²⁴⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *อยุธยา ประวัติศาสตร์และการเมือง*, บรรณาธิการโดย ชำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), 29-32.

²⁵⁰ นิพัทธ์พงศ์ พุมมา และ ณรงกรณ์ รอดทรัพย์, “นางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์: ผู้หญิงกับอำนาจเชิงพื้นที่ในหลากมิติ,” *วารสารมจร.วิชาการ* 15, ฉ.30 (มกราคม - มิถุนายน, 2555): 71-88.

²⁵¹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “เจ้าแม่ศรีจุฬาลักษณ์ (มิใช่ชาวสุโขทัย),” ใน *ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), 97-108.

ตนเองจนกระทั่งพระเพทราชาได้เสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ในที่สุด

ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ถูกบันทึกในประวัติศาสตร์ว่าคบชู้กับสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อย พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เจ้าฟ้าน้อยเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาของพระนารายณ์ โดยเจ้าฟ้าน้อยรั้งตำแหน่งพระมหาอุปราช เป็นรัชทายาทมีสิทธิลำดับแรกในการสืบราชบัลลังก์ เจ้าฟ้าน้อยเป็นที่โปรดปรานของพระนารายณ์เป็นอย่างมาก พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้เจ้าฟ้าน้อยอภิเษกกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าสุทนต์ กรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาเพียงพระองค์เดียวของพระองค์ซึ่งประสูติแต่พระอัครมเหสี และเป็นพระราชธิดาที่พระนารายณ์ทรงโปรดปรานเป็นอย่างยิ่ง²⁵² ซึ่งต่อมาภายหลังขึ้นครองราชย์ของพระเพทราชาทรงสถาปนากรมหลวงโยธาเทพเป็นพระมเหสีฝ่ายซ้าย

ในบันทึกของเดอะ แบล กล่าวถึงความเป็นมาของท้าวศรีจุฬาลักษณ์และอธิบายพฤติกรรมของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ว่าเป็นหญิงใจทรามมากไปด้วยกามคุณ พฤติกรรมนี้อาจเป็นที่โจษจันไปทั่วในหมู่ประชาชน ถึงขั้นที่มีราษฎรแต่งคำขับในพฤติกรรมนี้ออวาระหว่างท้าวศรีจุฬาลักษณ์กับทหารต่างชาติ แต่ในบันทึกก็ยังกล่าวว่าท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นพระสนมที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงโปรดปรานมาก จนกระทั่งเกือบจะมีสิทธิขาดในพระราชวังทีเดียว²⁵³ แสดงให้เห็นว่า ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ต้องมีอำนาจในพระราชวังอยู่มากพอสมควรและอาจจะมีขุนนางที่เป็นฝ่ายสนับสนุนท้าวศรีจุฬาลักษณ์ด้วย

ต่อมาท้าวศรีจุฬาลักษณ์พระสนมมีความพึงพอใจในเจ้าฟ้าน้อย ตามบันทึกของเดอะ แบล กล่าวถึงเจ้าฟ้าน้อยว่าเป็นผู้ที่สุภาพ อยู่ในวัยหนุ่ม พระรูปโฉมสง่างาม พระจริยาวัตรงดงามมีความสามารถในงานประพันธ์กาพย์กลอนและยังเจ้าชู้ นอกจากนี้เจ้าฟ้าน้อยเป็นที่นิยมชมชอบทั้งในราชสำนักและประชาชนทั่วไป²⁵⁴ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ลอบเสพสังวาสด้วยกับเจ้าฟ้าน้อยเป็นการลับไม่ทราบถึงพระเนตรพระกรรณ แต่ด้วยความสะเพร่าเข้าใจผิดของท้าวศรีจุฬาลักษณ์จึงเป็นเหตุให้เรื่องถูกเปิดเผย เดอะ แบลเล่าว่าเมื่อเรื่องถูกสอบสวนนางกำนัลของท้าวศรีจุฬาลักษณ์กลับเป็นฝ่ายทุลฟ้องเสียเอง

ฝ่ายพวกนางกำนัลและทาสีของพระสนมเห็นรูปการณ์กลับหน้ามือเป็นหลังมือนั้นแล้ว และความระยำดำบอนทั้งหลายคงจะแตกขึ้นเป็นแน่แท้ จึงได้ชิงกันเข้ากราบบังคมทูลกล่าวโทษพระสนมเพื่อกันชีวิตของพวกเขา

²⁵² เดอะ แบล, บันทึกความทรงจำของบาทหลวง เดอะ แบล เกี่ยวกับชีวิตและการมรณกรรมของก๊องสตังซ์ ฟอลคอน, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2550), 94-96.

²⁵³ เรื่องเดียวกัน, 96

²⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 95-96.

เข้าไว้ก่อน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพิโรธเป็นอันมากที่ได้มีผู้กระทำการ
อันเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพเช่นนั้น และทรงชุนพระราชหฤทัยใน
ความอกตัญญูมิรู้คุณของบุคคลทั้งสอง ซึ่งพระองค์ได้ชุบเลี้ยงมาด้วยพระ
เมตตากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ²⁵⁵

เดอะ แบลส เล่าว่า พระเพทราชาผู้เป็นพี่ชายมิได้ขอพระราชทานอภัยโทษหรือคัดค้าน
คำพิพากษาแต่กลับเป็นคนแรกที่เสนอให้มีการลงโทษ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ต้องระวางโทษโดยการจับ
โยนให้เสียกิน ซึ่งเป็นบทระวางโทษชนิดธรรมดาสามัญอย่างหนึ่ง²⁵⁶ ในเอกสารของสยามไม่ปรากฏ
การลงโทษโดยการจับโยนให้เสียกิน แต่ในบันทึกของลา ลู แบร์ ระบุถึงการพิสูจน์รูปแบบหนึ่งโดยการ
ส่งตัวโจทก์จำเลยให้เสียพิสูจน์ คนใดที่เสียไม่ทำร้ายถือเป็นผู้บริสุทธิ์ แต่ถ้าเสียทำร้ายทั้งคู่ก็ตกอยู่ใน
ฐานทุจริตด้วยกันทั้งคู่²⁵⁷ ส่วนเจ้าฟ้าน้อยต้องระวางให้สำเร็จโทษโดยใช้ไม้จันทน์สองท่อนบีบอัดเสีย
ให้สิ้นพระชนม์ โดยอย่าให้โลหิตตกลงแผ่นดิน แต่พระนารายณ์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ อภัยโทษ
โทษประหารเจ้าฟ้าน้อย แต่ให้ลงพระราชอาญาโบยด้วยหวาย โดยมีพระเพทราชาและพระปีย์เป็นผู้
ลงหวาย หลังถูกพระราชอาญาเจ้าฟ้าน้อยมีความพิกลพิการทางร่างกายพูดไม่ได้²⁵⁸ ซึ่งลาลูแบร์
กล่าวถึงการลงโทษประหารชีวิตในสมัยอยุธยาว่าการพิพากษาประหารชีวิตนั้นสงวนไว้เป็นพระบรม
ราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ผู้พิพากษาอื่นไม่มีสิทธิลงโทษขึ้น
อุกฤษฏ์ประหารชีวิตได้เลย เว้นแต่รับพระราชทานอาญาสิทธิ์ให้โดยเฉพาะ²⁵⁹

ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 ไม่ได้ระบุถึงเหตุการณ์ลอบคบชู้ระหว่างท้าวศรีจุฬาลักษณ์กับเจ้าฟ้าน้อยพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ แต่กลับกล่าวถึงพระอนุชา 2พระองค์ว่าเป็น
ผู้ที่คิดมักใหญ่ใฝ่สูงและมีความประพฤติเลวทราม แต่พระเพทราชาทราบความคิดของพระอนุชาทั้ง
สองพระองค์จึงกราบทูลสมเด็จพระนารายณ์ จนสมเด็จพระนารายณ์ทรงเกลียดชังพระอนุชาทั้งสอง
พระองค์ และลงพระราชอาญาอย่างร้ายแรงและจำขัง จนพระอนุชาทั้งสองพระองค์ องค์หนึ่งสติฟั่น
เฟือนและอีกองค์ประชวรเป็นอัมพาต²⁶⁰ ซึ่งในประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 ให้น้ำหนักของเรื่องไปที่

²⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 97-98.

²⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 96.

²⁵⁷ ชิมอน เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, 263.

²⁵⁸ เดอะ แบลส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวง เดอะ แบลส เกี่ยวกับชีวิตและการมรณกรรม
ของก้องสตันซ์ ฟอลคอน, 99-100.

²⁵⁹ ชิมอน เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, 264.

²⁶⁰ มองซิเออร์ ลันเย, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 27 เรื่องไทยกับฝรั่งเศสเปนไมตรีกัน ครั้ง
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, แปลโดย อรุณ อมาตยกุล (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,

พระเพทราชา “ความกล้าหาญและคนไทยทั่วไปก็รักใคร่นับถือพระเพทราชา”²⁶¹ รวมทั้งไม่ได้เอ่ยนามและเรื่องราวของท้าวศรีจุฬาลักษณ์แม้แต่บ่อย

ส่วนพระโอรสของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ มีข้อสันนิษฐานว่าพระนารายณ์ทรงมีพระเมตตา รอให้ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ได้มีประสูติกาลพระโอรสก่อนจึงถูกคุมตัวไปรับพระราชอาญาประหารชีวิต ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไม่มีการสถาปนาพระโอรสองค์นี้แต่อย่างใด แต่หลังการขึ้นครองราชย์ของพระเพทราชาทรงสถาปนา “หม่อมแก้ว” ซึ่งมีศักดิ์เป็นพระราชนัดดาที่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าแก้ว กรมขุนเสนาบดีรักษา ดังที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์ว่า “ตั้งสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ พระองค์แก้ว ซึ่งเป็นบุตรท้าวศรีจุฬาลักษณ์ อันเป็นพระราชกนิษฐาของพระองค์นั้น เป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาบดีรักษา”²⁶²

จากรายละเอียดในบันทึกของเดอะ แบลกล่าวถึงท้าวศรีจุฬาลักษณ์ว่า “เป็นเจ้าเล่ห์ เจ้ากลและคล่องแคล่วว่องไว กอปรทั้งเป็นคนมีหน้ามีตาอยู่ในที่นั้น”²⁶³ แสดงให้เห็นว่า ท้าวศรีจุฬาลักษณ์มีอำนาจในพระราชวังฝ่ายในมากพอสมควร อีกทั้งยังเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ดังนั้นข้อสันนิษฐานเรื่องการคบชู้ของท้าวศรีจุฬาลักษณ์กับเจ้าฟ้าน้อยนั้นมีความเป็นไปได้สูงว่าอาจมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งทางการเมืองและเป็นที่น่าสังเกตว่าในบันทึกของเดอะ แบล กล่าวถึงการคบชู้ของพระสนมกับพระอนุชาว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพิโรธเป็นอันมากที่ได้มีผู้กระทำการอันเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพเช่นนั้น และทรงขุ่นพระราชหฤทัยในความอกตัญญูมิรู้คุณของบุคคลทั้งสอง” จะเห็นได้ว่า เดอะ แบล ซึ่งเป็นชาวตะวันตก ประณามท้าวศรีจุฬาลักษณ์ว่า นางหญิงใจทราม มากด้วยกามคุณ และเรียกพฤติกรรมมีชู้ของเธอว่าเป็นความอกตัญญูมิรู้คุณ

เจ้าฟ้าสังวาลย์(เจ้าฟ้านิม)

เจ้าฟ้าสังวาลย์เป็นพระสนมในสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เจ้าฟ้าสังวาลย์หรือเจ้าฟ้านิมเป็นพระราชธิดาของพระองค์เจ้าแก้ว พระโอรสของพระเพทราชา กับเจ้าฟ้าเทพ พระราชธิดาของพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ เจ้าฟ้าสังวาลย์ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ว่าลอบคบชู้กับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมขุนเสนาพิทักษ์ พระนามเดิมว่าเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์หรือเจ้าฟ้ากุ้ง พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าหัวบรมโกศที่ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าหัวบรมโกศ

2465), 209-210.

²⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 210.

²⁶² พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, 263.

²⁶³ เดอะ แบล, บันทึกความทรงจำของบาทหลวง เดอะ แบล เกี่ยวกับชีวิตและการมรณกรรมของก๊องสตันซ์ ฟอลคอน, 97.

กรณีคบชู้ของเจ้าฟ้าสังวาลย์กับเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรถูกเปิดเผยนั้น เกิดจากกรมหมื่นสุนทรเทพทำเรื่องกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรลอบทำชู้กับพระสนมในพระราชวัง พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุไว้ว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงประชวรด้วยโรคบุรุษหรือกามโรค แต่พระราชพงศาวดารฉบับนายแก้วระบุไว้ว่าทรงประชวรด้วยโรคชรา และหนังสือ *พระประวัติและพระนิพนธ์ที่ร้อยกรองในเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร* ระบุว่าทรงประชวรด้วยโรคคุดทะราด ความคลาดเคลื่อนจากเอกสารระบุถึงพระอาการป่วยอันเป็นสาเหตุที่ไม่ได้ทรงเข้าเฝ้าต่างกัน แต่ให้สาระตรงกันว่าพระองค์ทรงประชวรรุนแรง ทำให้ต้องทรงรักษาพระองค์ภายในวังหน้าและไม่ได้เข้าเฝ้าเป็นเวลาหลายปี พระอาการป่วยทำให้ทรงมีพระอารมณ์ฉุนเฉียวเกรี้ยวกราด เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรได้หาเรื่องเจ้าสามกรม ได้แก่ กรมหมื่นเทพพิพิธ กรมหมื่นเสพภักดี กรมหมื่นจิตรสุนทร ซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดา โดยการลงพระราชอาญาอย่างไรเหตุผลบ่อยครั้ง เป็นเหตุให้เจ้าสามกรมเค้นเคืองเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร เมื่อสบโอกาสช่วงที่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรประชวรไม่ได้เสด็จเข้าเฝ้าพระเจ้าบรมโกศเป็นเวลานานถึงสามปี²⁶⁴ กรมหมื่นสุนทรเทพจึงสบโอกาสทูลต่อพระเจ้าบรมโกศเรื่องเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรลอบคบชู้กับพระสนม พระเจ้าบรมโกศจึงมีพระราชโองการให้ชำระความ เจ้าฟ้าสังวาลย์ทรงรับเป็นสัตย์ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงรับเป็นสัตย์ วันแรม 1 ค่ำ เดือน 9 พุทธศักราช 2298 มีพระราชโองการให้ลงพระราชอาญาเขียนเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ต่อมาในวันแรม 2 ค่ำลงพระราชอาญาเขียนอีกครั้ง เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรรับพระราชอาญาเขียนจนสิ้นพระชนม์ เมื่อพระชนมายุประมาณ 50 พรรษา²⁶⁵ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุโทษของทั้งสองพระองค์ว่า

โทษกรมพระราชวังบวรเป็นมหันตโทษถึงประหารชีวิตเป็นหลายข้อ จะขอพระราชทานสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ตามขัตติยราชประเพณี จึงทรงพระกรุณาตรัสขอชีวิตไว้ แต่ให้นาบพระนลาต ถอดเสียจากเจ้าเป็นไพร่ และเจ้าฟ้านิมเจ้าฟ้าสังวาลย์นั้น ให้ลงพระราชอาญาเขียนยกละสามสิบทีให้ถอดเป็นไพร่จำไว้จนกว่าจะตาย แลเจ้าฟ้าสังวาลย์นั้นอยู่สามวันก็สิ้นพระชนม์ แต่กรมพระราชวังนั้นต้องรับพระราชอาญาเขียนอีกสี่ก เป็นร้อยแปดสิบทีก็ดับสูญสิ้นพระชนม์จึงดำรัสสั่งให้เอาศพทั้งสองไปฝัง ณ วัดชัยวัฒนาราม²⁶⁶

²⁶⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยสุนทร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 122.

²⁶⁵ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร, *พระประวัติและพระนิพนธ์ที่ร้อยกรองในเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร* (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2552), 12.

²⁶⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยสุนทร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2,

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาธิเบศรระบุว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรคบชู้กับพระสนมของพระราชบิดาถึง 2 คน คือ เจ้าฟ้าสังวาลย์กับเจ้าฟ้านิม “อ้ายปิ่นกลาโหมคบหาทำชู้กับมารดาเจ้ามิตร เป็นแต่ทาสภรรยา ให้เมียถึง 700 ตายกับคา นีมาคบหาทำชู้กับสามีภรรยา ทั้งสององค์แล้วก็มีพระราชบุตรด้วยถึงสามพระองค์สี่พระองค์”²⁶⁷ ตรงกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนายแก้วซึ่งระบุว่า “พระมหาอุปราชลักลอบสังวาสด้วยเจ้าฟ้าสังวาล 1 เจ้าฟ้านิม 1 พระมหาอุปราชเข้ามาในพระราชวังในเวลากลางคืนเป็นหลายครั้ง”²⁶⁸ สำหรับประเด็นนี้กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าเจ้าฟ้าสังวาลย์และเจ้าฟ้านิมน่าจะเป็นคนๆ เดียวกัน

พระราชพงศาวดารฉบับนายแก้ว กล่าวถึงการลงพระราชอาญาพระมหาอุปราช โดยลงพระราชอาญาเมียวันละ 20 ที ธิบริษัสมบัตินาบท้า นาบท้าหน้าผาก มีข้อความที่เจ้ากรมหมื่นเทพพิพิธทูลถามพระมหาอุปราชว่า

ไ้อปิ่นกลาโหมทำชู้กาเมสุมิฉกกับด้วยมารดาเจ้ามิตร เป็นแต่ทาสภรรยา พระมหาอุปราชให้เมียไ้อปิ่นถึง 300 ที จนไ้อปิ่นตาย พระมหาอุปราชกระทำสังวาสด้วยสามีภรรยา มีบุตรถึง 2-3 พระองค์แล้ว เป็นภริยาของสมเด็จพระราชบิดา เป็นมหันตโทษ จะให้แบ่งที่เมียไ้อปิ่น 300 ที่นั้น ออกเป็นสามส่วนยกเสียสองส่วนจะเอาแต่ส่วนหนึ่ง ให้เมียแต่ 230 ที พระมหาอุปราชจะว่าประการใด²⁶⁹

เป็นที่น่าสังเกตว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรต้องโทษฐานเป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาลย์ มีความเป็นไปได้ที่จะมีสาเหตุมาจากเรื่องการเมืองและความขัดแย้งส่วนพระองค์ เนื่องจากทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าทรงเป็นรัชทายาทลำดับแรกในการสืบราชสมบัติ²⁷⁰ ในหนังสือตำนานวังหน้า ระบุถึงเหตุการณ์นี้ว่า “เจ้าสามกรมหาเหตุร้ายฟ้องร้องกรมพระราชวังบวรฯ จนต้องรับพระราชอาญา แลเลยทิวคตเป็นที่สุด”²⁷¹

123.

²⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 122-123.

²⁶⁸ พระราชพงศาวดารฉบับนายแก้ว อ้างถึงใน อุบลศรี อรรถพันธ์, “การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), 239.

²⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 241.

²⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

²⁷¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานวังหน้า* (พระนคร: สภณพิพรรฒธนากร,

นอกจากนี้พระราชพงศาวดารฉบับนายแก้วกล่าวถึงเหตุวิวาทระหว่างพระองค์กับเจ้าสามกรมบ่อยครั้งนำไปสู่การแต่งตั้งสือทูลเกล้าฯกล่าวโทษเรื่องพระมหาอุปราชลอบคบชู้กับพระสนม ซึ่งเจ้าสามกรมเป็นผู้ที่ทูลฟ้องสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ และเจ้าสามกรมมีส่วนเกี่ยวข้องในการชำระคดีนี้ด้วย

สมัยธนบุรี

หม่อมอุบล หม่อมฉิม

หม่อมอุบลและหม่อมฉิมเป็นพระสนมในสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยหม่อมอุบลเป็นพระราชธิดาของกรมหมื่นเทพพิพิธ ส่วนหม่อมฉิมเป็นพระราชธิดาของเจ้าฟ้าจิตร พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับหมอบรัดเล ระบุถึงเหตุการณ์คบชู้ของทั้งสองว่า

อนึ่งซึ่งพระขัติยวงศ์ครั้งกรุงเก่า นั้น บรรดาเจ้าหญิงทรงพระกรุณาโปรดเลี้ยงไว้ในพระราชวัง และเจ้าฟ้าสุริยา เจ้าฟ้าจันทวดี สองพระองค์นั้นดับสูญสิ้นพระชนม์ ยังอยู่แต่เจ้าฟ้าพินทวดี พระองค์เจ้าพิททอง พระองค์เจ้าทับทิม ซึ่งเรียกว่าเจ้าครอกจันทบุรีนั้น และเจ้ามิตรบุตรกรมพระราชวัง โปรดให้ชื่อเจ้าประทุม หม่อมเจ้ากระจาด บุตรกรมหมื่นจิตรสุนทร โปรดให้ชื่อเจ้าบุบผา กับหม่อมเจ้าอุบลบุตรกรมหมื่นเทพพิพิธ หม่อมเจ้าฉิมบุตรเจ้าฟ้าจิตร ทั้งสองคนนี้ทรงพระกรุณา เลี้ยงเป็นห้าม ถึงวันจันทร์เดือนเจ็ดแรมค่ำหนึ่ง ลุศักราช 1131 ปีฉลูเอกศก หม่อมเจ้าอุบลบุตรกรมหมื่นเทพพิพิธ หม่อมเจ้าฉิมบุตรเจ้าฟ้าจิตร กับนางละครสี่คนเป็นชู้กับฝรั่งมหาดเล็กสองคน พิจารณาเป็นสัตย์แล้ว สั่งให้ฉีพายทนายเลือกไปฆ่าเราประจาน แล้วตัดแขน ตัดศีรษะผ่าอก ทั้งชายทั้งหญิง อย่าให้ใครดูเยี่ยงกันสืบไป²⁷²

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุถึงเรื่องนี้ว่า “พิจารณาเป็นสัตย์แล้ว มีพระราชโองการสั่งให้พวกฉีพายทนายเลือกไปฆ่าเราประจาน แล้วให้ตัดแขนตัดศีรษะผ่าอกทั้งชายหญิง อย่าให้ใครดูเยี่ยงกันต่อไป”²⁷³

เหตุการณ์ที่ถูกกล่าวหาว่าคบชู้ โดยมีเจ้าประทุมเป็นคนนำเรื่องขึ้นกราบทูลว่า หม่อม

2461), 11.

²⁷² ศรีนิล น้อยบุญแนว, บรรณาธิการ, พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล (ชำระโดยพระพนรัตน์) (กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2551), 40.

²⁷³ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 171

อุบลและหม่อมฉิมคบชู้กับฝรั่ง 2 คนในวัง จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีระบุไว้อย่างละเอียดว่า

วิบัติหนูกัดพระวิสูตร รับสั่งให้ชิตภูบาล ขาญกูเบศร์ ฝรั่งคนโปรดทั้งคู่ให้มาไล่จับหนูใต้ที่เสวยในที่ด้วย เจ้าประทุมทูลว่า ฝรั่งเป็นชู้กับหม่อมฉิม หม่อมอุบลกับคนรำ 4 คนรวมเป็น 6 คนด้วยกัน รับสั่งถามหม่อมอุบลไม่รับ หม่อมฉิมว่ายังจะอยู่เป็นมเหสีขึ้นหรือ มาตายเจ้าพ่อเถิด รับเป็นสัตย์หมด ให้เขียนเอาน้ำเกลือรด ทำประจานด้วยแสนสาหัส ประหารชีวิตผ่าอกเอาเกลือทา ตัดมือ ตัดเท้า สำเร็จโทษแล้วไม่สลายพระทัย คิดถึงหม่อมอุบลว่ามีครรภ์อยู่ 2 เดือน ตรัสว่าจะตายตามหม่อมอุบลใครจะตายกับกูบ้าง²⁷⁴

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์เรื่องนี้ว่า เรื่องเกิดหนูกัดพระวิสูตรนี้ ออกจะถือเปนอุบาทว์ ข้อที่ว่าฝรั่งเปนชิตภูบาล ขาญกูเบศร์ ชื่อนายเวรมหาดเล็กวังหน้าก็ชอบกล ฝรั่งนี้เข้าใจว่าพวกโปรตุเกสอย่างพวกกดีจีน...ทำนองเปนความสงสัยว่าเจ้าประทุมหึงเจ้าอุบลแก่งทูลใส่ความแต่ที่แท้ก็อาจจะเปนจริงได้ หม่อมอุบลที่จะเปนคนไม่สู้เหยียมหาญ หม่อมฉิมนั้นเห็นจะเปนคนที่มิไวยาธกกล้า ผู้รับเปนสัตย์คงเปนหม่อมฉิมรับลงไปก่อน หม่อมอุบลจึงได้พลอยรับตาม แก่ความเสียหายด้วยทำที่เปนว่าแคนขึ้นมาถึงได้รับ. . . ข้อที่ว่าตายตามหม่อมอุบลนี้ เปนการปรากฏครั้งแรกในหนังสือนี้รับว่าพระสติดอยู่ข้างพื้นเพื่อน²⁷⁵

จะเห็นได้ว่า เรื่องของหญิงชู้คบชู้ปรากฏในพระราชพงศาวดารตั้งแต่กรุงสุโขทัยจนกระทั่งถึงกรุงธนบุรี กรณีของนางอ้วเชียงแสนไม่ได้ถูกลงโทษและโทษของผู้ทำชู้อย่างพระร่วงคือการปรับค่าเสียหายโดยเสียทองคำหนักเท่าตัวนางอ้วเชียงแสนให้แก่พระสวามีของนาง แต่สำหรับหญิงมีชู้ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาทั้งพระสนมที่คบชู้และผู้ชายที่เป็นชู้ต่างก็มีความสำคัญในราช

²⁷⁴ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310 - 2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310 - 2369) (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501), 3.

²⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ. 1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2552), 60-61.

สำนักหรือบทบาททางการเมืองสูง นอกจากนี้ผู้หญิงที่คบชู้ถูกให้ภาพของการทำชั่วว่าเป็นความ
อกตัญญูไม่รู้พระคุณ

2.12 สรุป

ชนชั้นนำสยามให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์หญิงและชายโดยเฉพาะผู้หญิง สะท้อน
ออกมาในรูปของ การเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายหรือการออกประกาศพระราชบัญญัติในสมัยต้น
รัตนโกสินทร์ซึ่งมีที่มาจากปัญหาเรื่องครอบครัว โดยเฉพาะกฎหมายตราสามดวงให้ความสำคัญกับ
การควบคุมความประพฤติทางเพศของผู้หญิงมากกว่าผู้ชายเห็นได้จากบทบัญญัติในพระไอยการต่างๆ
โดยเฉพาะในเรื่องความประพฤติทางเพศ การให้ความสำคัญต่อผู้หญิงในกฎหมายตราสามดวงอยู่ใน
ลักษณะของการกำหนดให้ยอมรับและปฏิบัติตามกฎหมาย ผู้หญิงจะมีความเกี่ยวข้องกับกฎหมายใน
ลักษณะของผู้ปฏิบัติตามหรือเป็นผู้กระทำความผิดในขณะที่ผู้ชายเป็นผู้กำหนดกฎหมายหรือเขียน
กฎหมายขึ้นมา²⁷⁶ จากการศึกษาพบว่า ปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมทางเพศในทางกฎหมายจะ
เกิดขึ้นเมื่อผู้หญิงมีปัญหาขัดแย้งกับผู้ชาย และนำไปสู่การฟ้องร้องคดีความในศาลซึ่งจะถูกพิจารณา
คดีโดยรัฐ ทำให้ผู้หญิงถูกจำกัดสิทธิทางกฎหมายอยู่มาก

จากการศึกษากฎหมายตราสามดวงพบว่า หญิงชั่วที่ถูกกล่าวถึงในกฎหมายตราสามดวง
จำแนกความผิดและบทลงโทษตามสถานะของผู้หญิง ได้แก่ สถานะของมารดา ภรรยาและลูกสาว
โดยแบ่งเป็นความผิดในเรื่องการประพฤติผิดทางเพศและความผิดอื่นที่เป็นความประพฤติทั่วไป
โดยเฉพาะผู้หญิงในสถานะภรรยาหากทำความผิดในเรื่องทางเพศโดยเฉพาะการมีชู้ จะมีบทลงโทษ
สถานหนักกว่าผู้หญิงในสถานะอื่น ในขณะที่กฎหมายตราสามดวงค่อนข้างประนีประนอมผู้หญิงใน
สถานะของลูกสาว และให้อภิสิทธิ์ผู้หญิงในสถานะของมารดา ในส่วนบทลงโทษความผิดของผู้หญิง
ในกฎหมายตราสามดวง โดยเฉพาะความผิดในเรื่องการมีชู้ เน้นการลงโทษทางร่างกายแต่ไม่ถึง
ประหารชีวิต การปรับสินไหม และโทษประจานเพื่อสร้างความอับอายแก่ผู้หญิง เพื่อเป็นทั้งการ
ปราบและปรามผู้หญิงไม่ให้ทำความผิดซ้ำและเป็นตัวอย่างเพื่อให้เกิดความเกรงกลัวต่อผู้หญิงอื่นใน
สังคม และหากเป็นผู้หญิงชนชั้นสูงจะมีประเด็นเรื่องชนชั้นเป็นเงื่อนไขในการพิจารณาคดีและกำหนด
บทลงโทษ ซึ่งในกลุ่มของผู้หญิงชนชั้นสูงโดยเฉพาะผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในจะอยู่ภายใต้การควบคุม
ของกฎมนเทียรบาลซึ่งเป็นกฎหมายหนึ่งในกฎหมายตราสามดวง โดยเฉพาะกลุ่มของพระสนมเจ้า

²⁷⁶ พิสิทธิ์ กอบบุญ, “ผู้หญิงในกฎหมายตราสามดวง,” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย
อุบลราชธานี* 5, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2552): 39-82.

จอม ความผิดของผู้หญิงในภุมนเทียรบาลจะมีเงื่อนไขที่ละเอียดและซับซ้อน บทลงโทษลดหลั่นกันไปตามสถานะของผู้หญิง โดยแบ่งเป็น ผู้หญิงกลุ่มพระภรรยาเจ้า ผู้หญิงกลุ่มเชื้อพระวงศ์ และผู้หญิงที่เป็นพนักงานในราชสำนักฝ่ายใน แบ่งเป็นความผิดในเรื่องทางเพศและความประพฤติทั่วไป เช่นเดียวกับกฎหมายตราสามดวง แต่ภุมนเทียรบาลจะมีโทษสถานหนักกว่ามาก จะเห็นได้ว่า บทลงโทษของพระสนมเจ้าจอมมีชู้ร้ายแรงเทียบเท่าการเป็นกบฏ นอกจากนี้ภุมนเทียรบาลยังให้ความสำคัญเรื่องการบกพร่องต่อหน้าที่ ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในสถานะใดก็ตาม

สำหรับค่านิยมทางสังคมและจารีตประเพณี สถานะของผู้หญิงที่มีเพศสัมพันธ์นอกกรอบเงื่อนไขของการแต่งงานจะถูกมองในแง่ลบซึ่งแตกต่างจากผู้ชาย ปรากฏในเอกสารประเภทพจนานุกรมร่วมสมัยที่แสดงให้เห็นถึงการให้คำจำกัดความในผู้หญิงโดยใช้ความประพฤติทางเพศเป็นตัวกำหนด การนำเสนอภาพลักษณ์ของหญิงชั่วในวรรณคดีโดยเฉพาะชาดกต่างๆ สะท้อนถึงค่านิยมและจารีตประเพณีที่มีรากฐานจากพุทธศาสนาเถรวาทไทย ซึ่งมีเป้าหมายในการสร้างค่านิยมและมโนทัศน์ผู้หญิงที่ดีในสังคมและตอกย้ำความชั่วที่ผู้หญิงดีไม่พึงทำตาม แต่สำหรับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทลายลักษณ์อักษรปรากฏเรื่องของหญิงชั่วคบชู้ในพระราชพงศาวดารตั้งแต่กรุงสุโขทัยจนกระทั่งถึงกรุงธนบุรี ตัวอย่างภาพลักษณ์ของผู้หญิงทั้งในงานเขียนประวัติศาสตร์และวรรณคดีต่างๆ สะท้อนให้เห็นว่าความผิดที่ถูกลงโทษร้ายแรงที่สุดและสังคมไม่ยอมรับ คือ การมีชู้ และเป็นที่น่าสังเกตว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะพระราชพงศาวดารเน้นย้ำเรื่องหญิงมีชู้ในแง่ของการออกตัญญูมิรู้จักและมีโทษเทียบเท่ากบฏ

ช่วงเริ่มต้นของกรุงรัตนโกสินทร์มีการแก้ไขกฎหมายตราสามดวงและจัดการเสถียรภาพทางการเมืองไปพร้อมๆ กับการปฏิรูปพุทธศาสนานำไปสู่การสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขนชั้นนำสยามได้สถาปนาหลักคำสอนทางพุทธศาสนาให้เป็นนโยบายหลักของสังคมเพื่อใช้จัดระเบียบและควบคุมสังคม และใช้มาตรฐานศีลธรรมในพุทธศาสนาเป็นมาตรฐานในการกำหนดความดีความชั่วของคนในสังคม ผู้หญิงที่ละเมิดศีลธรรมตามกรอบพุทธศาสนาจึงเป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ของสังคมและในขณะเดียวกันยังละเมิดต่อกฎหมายของรัฐอีกด้วย นิยามของ “หญิงชั่ว” ในเอกสารประวัติศาสตร์จึงถูกนำเสนอในเรื่องเพศนอกศีลธรรมและจริยธรรม โดยเฉพาะการมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่นที่ไม่ใช่สามี

บทที่ 3

จากหม่อมวันทาถึงเจ้าจอมอ้อม: หญิงชั่ว สมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3

ความแห้งแล้งของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทลายลักษณ์อักษรในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ทำให้การศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในยุคสมัยนี้จำกัดอยู่ในเอกสารของรัฐเป็นหลัก โดยเฉพาะพระราชพงศาวดารถือเป็นเอกสารที่รวบรวมเรื่องราวภายในราชอาณาจักรที่มีความต่อเนื่องในแต่ละรัชกาล เนื้อหาในพระราชพงศาวดารจำกัดอยู่ในสังคมชั้นปกครองและอยู่ภายใต้อิทธิพลพุทธศาสนาแต่ในพระราชพงศาวดารกลับปรากฏเรื่องราวของผู้หญิงรวมอยู่ แม้จะจำกัดอยู่ในกลุ่มของผู้หญิงชั้นสูงในราชสำนัก

ผู้หญิงที่ถูกบันทึกว่าชั่วหรือกระทำความผิดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ตามหลักฐานพระราชพงศาวดารพบว่าประเภทของความผิดแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ความผิดเรื่องการเมืองโดยตรง ได้แก่ กบฏ และความผิดอีกประเภทคือ ความผิดในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชาย และความผิดที่เกี่ยวข้องกับเพศสภาพ ได้แก่ การคบชู้ หรือการทำคุณไสย ข้อสังเกตประการหนึ่ง หญิงชั่วที่ปรากฏพระราชพงศาวดารก่อนยุครัตนโกสินทร์ พบความผิดที่เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรงน้อยมาก โดยเฉพาะความผิดฐานกบฏไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ยกเว้นทำวศรีสุตาจันทร์เท่านั้นที่มีความเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรงดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่สอง แต่ในพระราชพงศาวดารต้นรัตนโกสินทร์พบเรื่องของผู้หญิงที่ถูกตัดสินโทษกบฏหลายคน โดยเป็นเจ้านายจากราชวงศ์ธนบุรีและเป็นเจ้านายจากประเทศราช ประเด็นเรื่องกบฏของผู้หญิงเหล่านี้ยังคงมีความคลุมเครืออยู่ในขณะเดียวกันพระราชพงศาวดารของกรุงรัตนโกสินทร์ที่นำเสนอภาพของหญิงชั่วที่ทำความผิดในเรื่องทางเพศส่วนมากผู้หญิงจะเป็นเจ้านายในราชวงศ์เก่า หรือเป็นเจ้าจอมที่คบชู้กับผู้ชายที่เป็นเจ้านายในราชวงศ์เก่า เนื่องจากสมัยต้นรัตนโกสินทร์ราชสำนักเผชิญกับสถานะตึงเครียดทางการเมืองจากการผลัดเปลี่ยนราชวงศ์ ทำให้เกิดกรณีกบฏหรือการทิ้งหนังสือให้ร้ายอยู่บ่อยครั้ง

บทนี้มุ่งเน้นอธิบายภาพลักษณ์และพฤติกรรมของผู้หญิงที่ถูกบันทึกว่าเป็น “หญิงชั่ว” ในพระราชพงศาวดาร จำนวน 8 คน โดยศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นหลัก รวมทั้งเอกสารอื่นที่กล่าวซ้ำเรื่องของหญิงชั่วในพระราชพงศาวดาร ได้แก่ พระนิพนธ์และบันทึกส่วนพระองค์ของชนชั้นสูง นอกจากนี้จะอธิบายถึงสภาพสังคมและบริบทในการเขียนประวัติศาสตร์ของผู้ชายซึ่งส่งผลต่อเรื่องของหญิงชั่วที่ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ จุดประสงค์ของการอธิบายนี้จะเสนอว่า หญิงชั่วที่ปรากฏในเอกสารสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีความสัมพันธ์กับการเมืองทางตรงและทางอ้อม ซึ่งความผิดในประเภทต่างๆ ของหญิง

ช่วงนั้นมีบทลงโทษที่แตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะความผิดในเรื่องเพศสัมพันธ์กับผู้ชายนอกกรอบของ ศีลธรรมและจริยธรรมทางพุทธศาสนา ถูกทำให้เป็นความผิดร้ายแรง พระราชพงศาวดารบันทึกเรื่อง ของผู้หญิงมีชู้ซึ่งเกิดขึ้นในทศวรรษกาลของสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รวมทั้งยังมีการกล่าวถึงข้าในพระราช พงศาวดารฉบับอื่น บันทึกส่วนตัวและเอกสารอื่นของรัฐ โดยจำแนกเรื่องของหญิงชู้ในพระราช พงศาวดารออกเป็นประเภทของความผิด ได้แก่

(1) ความผิดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเมืองโดยตรง

(1.1) กบฏ

(2) ความผิดในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชาย

(2.1) เรื่องเพศสัมพันธ์

(2.2) เรื่องความประพฤติ

3.1 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชพงศาวดารถือเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์แบบจารีตที่ทำต่อเนื่องกันมาอย่าง ยาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงรัตนโกสินทร์ วัตถุประสงค์หลักของการแต่งหรือชำระพระราชพงศาวดารเพื่อให้ชนชั้นปกครองได้ศึกษาถึงประวัติ ความเป็นมาของราชตระกูลและความรู้อื่นๆที่อาจแสวงหาได้ในพระราชพงศาวดาร¹ ความหมายและ ฐานะของพระราชพงศาวดารจึงมีความศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นตำราและจารีตสำหรับพระมหากษัตริย์ รวมทั้งยังเป็นสิ่งหวงแหนเฉพาะชนชั้นปกครองเท่านั้น เนื่องจากพระราชพงศาวดารถูกเขียนขึ้นโดย คำสั่งหรือได้รับความอุปถัมภ์จากราชสำนัก ภายในราชสำนักตั้งแต่สมัยรัฐอยุธยาจะมีหน่วยงานที่ ทำหน้าที่ในการจดบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในราชอาณาจักร และหน่วยงานที่ทำหน้าที่ใน ลักษณะนี้มีสืบต่อมาจนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์²

งานศึกษาของอุษณีย์ ธงไชย จำแนกการสร้างงานพระราชพงศาวดารในสมัย รัตนโกสินทร์ว่า รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัย เป็นยุคสมัยของการชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ส่วนงานเขียนพระราช

¹อุบลศรี อรรถพันธ์, “การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด ฟ้าจุฬาโลก,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), 198.

²อุษณีย์ ธงไชย, *พระราชพงศาวดารและพงศาวดาร หลักฐานที่สร้างขึ้นเพื่อสถาบันกษัตริย์*, (เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540), 12.

พงศาวดารยังไม่ปรากฏในช่วงสมัยนี้ จนกระทั่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ถือเป็นยุคของการเรียบเรียงงานพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเป็นการเขียนเรียบเรียงและค้นหาพระราชพงศาวดารและพงศาวดารของเมืองต่างๆเป็นจำนวนมาก³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่ผ่านการชำระพระราชพงศาวดารในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์มาแล้ว อย่างไรก็ตามยังมีพระราชพงศาวดารที่เชื่อว่ายังมิได้ถูกนำเข้าสู่กระบวนการชำระพระราชพงศาวดารอย่างน้อย 4 ฉบับได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ฉบับหอวังหลวง ฉบับความเก่าและฉบับวันวลิต⁴

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ตั้งข้อสังเกตว่า การชำระพระราชพงศาวดารนั้นพบการแก้ไขในรูปแบบของการตัดแปลง ตัดทอน และเพิ่มเติม รวมทั้งการงดเว้นไม่กล่าวถึงข้อเท็จจริงบางประการ ซึ่งประเด็นสำคัญอยู่ที่การที่นักประวัติศาสตร์เลือกบันทึกเหตุการณ์หนึ่งและเลือกละเลยเหตุการณ์หนึ่งเพราะการตัดสินใจเลือกข้อเท็จจริงมานำเสนอนี้ผูกพันกับมาตรฐานของตัวนักประวัติศาสตร์เอง⁵ การที่พระราชพงศาวดารแพร่หลายในหมู่ชนชั้นสูงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากการจัดทำพระราชพงศาวดารเป็นกิจกรรมของราชสำนักเท่านั้นและพระราชพงศาวดารถือเป็นสมบัติของชนชั้นสูง หากสามัญชนมีพระราชพงศาวดารในครอบครองถือเป็นความผิดร้ายแรงเช่นเดียวกับมีกฎหมายไว้ในครอบครอง ดังนั้นพระราชพงศาวดารจึงเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์และหวงห้ามเฉพาะชนชั้นปกครองเท่านั้นที่มีสิทธิ์เข้าถึง กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หมอบรัดเลย์เป็นผู้พิมพ์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเพื่อเผยแพร่แก่สาธารณชน ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตีพิมพ์พระราชพงศาวดารเพื่อเป็นความรู้ทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองและประโยชน์ในการศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป สะท้อนให้เห็นการคลี่คลายความศักดิ์สิทธิ์ของพระราชพงศาวดารลง แต่ทั้งนี้การคลี่คลายจากหลวงสู่ราษฎรในเพียงบางส่วนของอดีตที่ถูกชำระ แก้ไข ตรวจสอบจากราชสำนักแล้ว แสดงให้เห็นถึงการที่ราชสำนักเผยแพร่เฉพาะสิ่งที่อยากให้ประชาชนรู้เท่านั้น⁶

³ เรื่องเดียวกัน, 17-18.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 33.

⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 [แก้ไขและเพิ่มเติม] (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 29.

⁶ ภูมิ สุธงษิณ, “เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร: ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่ไม่ควรมองข้าม,” *วารสารธรรมศาสตร์* 26, ฉ.2 (พฤษภาคม – สิงหาคม 2543), 62.

3.2 อิทธิพลจากพุทธศาสนาในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โลกทัศน์ของคนในสังคมสยามผูกพันกับความเชื่อทางพุทธศาสนาอย่างไม่สามารถแยกจากกันได้ ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ อันประกอบด้วยความเชื่อเรื่องอดีตชาติ ภพปัจจุบัน และภพหน้า รวมทั้งความเชื่อในนรกสวรรค์ บาปบุญอันเกิดจากกรรมของมนุษย์ เป็นกรอบความคิดที่ถูกนำมาจัดระเบียบสังคม โดยมี *ไตรภูมิพระร่วง* วรรณกรรมสำคัญทางพุทธศาสนาเถรวาทที่ถูกแต่งขึ้นในสมัยพระยาสิทธิแห่งกรุงสุโขทัยเป็นแม่แบบในการจัดระเบียบและควบคุมสังคม ไตรภูมิพระร่วงอธิบายถึงวิญญูสงสารของมนุษย์ การเวียนว่ายตายเกิดและการสะสมบุญบารมีในแต่ละภพชาติ ความไม่เท่าเทียมกันในสังคมรวมทั้งความไม่เท่าเทียมทางชนชั้นและความไม่เท่าเทียมทางเพศถูกอธิบายและให้คำตอบโดยโลกทัศน์แบบไตรภูมิว่า มนุษย์เกิดมาเพราะผลของบุญกรรมที่เคยได้ทำไว้แต่ชาติปางก่อนและความทุกข์ยากในภพชาตินี้เป็นผลจากการทำกรรมชั่วในอดีตชาติ

ผู้ชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีภูมิหลังเป็นพระสงฆ์หรือเคยบวชเป็นพระสงฆ์หรืออย่างน้อยก็เคยศึกษาความรู้จากวัดโดยมีพระภิกษุเป็นผู้สอน ทำให้พระราชพงศาวดารได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาสูงมาก⁷ พระมหากษัตริย์ในพระราชพงศาวดารส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะแบบทศพิธราชธรรม และมีสถานะเปรียบดั่งองค์อวตารจากเทพเจ้ามาปกครองแผ่นดินซึ่งเป็นลักษณะความเชื่อแบบพุทธศาสนานิกายลัทธิลังกาวงศ์ ซึ่งมีอิทธิพลสูงในดินแดนแถบอาณาจักรสุโขทัยตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา⁸ อิทธิพลความเชื่อทางพุทธศาสนา มีผลทำให้ผู้ชำระพระราชพงศาวดารตั้งแต่ปลายอยุธยา กรุงธนบุรี และในช่วงเริ่มกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมองประวัติศาสตร์ราชวงศ์เป็นวงกลม หรือวัฏจักรซึ่งหมุนเวียนไปด้วยพลังอำนาจของบุญบารมี เมื่อถึงจุดสูงสุดและจุดเสื่อมของบุญบารมีที่สั่งสมมาในลักษณะของการหมดอำนาจทางการเมือง⁹ คติที่เกี่ยวข้องกับรัฐและพระมหากษัตริย์ของพุทธศาสนานี้ถูกเน้นให้เด่นชัดขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ข้อความในพระราชพงศาวดารจึงมีลักษณะเน้นย้ำถึงบุญญาธิการและความสัมพันธ์

⁷ อุบลศรี อรรถพันธ์, “การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก,” 133.

⁸ อุษณีย์ ธงไชย, พระราชพงศาวดารและพงศาวดาร หลักฐานที่สร้างขึ้นเพื่อสถาบันกษัตริย์, 4.

⁹ อุบลศรี อรรถพันธ์, “การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก,” 139.

ระหว่างสถาบันพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก มีพระราชกรณียกิจในการสังคายนาพระไตรปิฎกและทำนุบำรุงพุทธศาสนา นอกจากนี้ที่พระมหากษัตริย์ทรงนำหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ ทศพิธราชธรรม มาใช้ในการปกครองบ้านเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์ปรากฏควบคู่กันไปในพระราชพงศาวดาร ตัวอย่างงานเขียนพระราชพงศาวดารฉบับที่เห็นภาพความสัมพันธ์นี้ได้อย่างชัดเจนที่สุดคือ พระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์ ซึ่งจัดทำขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เน้นให้ความสำคัญกับเรื่องของจักรพรรดิราชตามคติพุทธศาสนา ความเชื่อคติไตรภูมิปรากฏในรูปของการถือพระบรมมหาราชวังเป็นศูนย์กลางจักรวาลและพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์เอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก¹⁰ ผู้ชำระพระราชพงศาวดารมุ่งเรียบเรียงพระราชพงศาวดารเป็นแนวทางปฏิบัติของพระบรมวงศานุวงศ์ จึงนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการบรรยายเหตุการณ์¹¹ มาตรฐานของความดีความชั่วที่ใช้ในการตัดสินคุณค่าของคนที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารที่ชำระในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์มักจะเป็นมาตรฐานทางศีลธรรมของพุทธศาสนาอยู่เสมอ¹²

3.3 พระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

พระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ถูกจัดว่าเป็นเอกสารสำคัญลำดับต้นของการศึกษาประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากมีเนื้อหาที่ครอบคลุมต่อเนื่องตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและยังแสดงถึงความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ในหลายมิติ ความเป็นมาของพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้น ในขั้นแรกจัดทำขึ้นเพื่อถวายเป็นความรู้ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นผู้จัดทำพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ทูลเกล้าถวายโดยพระองค์ทรงตรวจสอบและแก้ไขเพิ่มเติมเนื้อความ ต่อจากนั้น ผู้ชำนาญการในกรมพระอาลักษณ์เป็นผู้ตรวจทานและแก้ไขอีกชั้นหนึ่ง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้ตีพิมพ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษา โดยพระเจ้านั่งยาเธอ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ตรวจชำระอีกชั้นหนึ่งก่อนการตีพิมพ์

¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, 89.

¹¹ อุบลศรี อรรถพันธุ์, “การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก,” 203.

¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, 35.

เผยแพร่ครั้งแรกในพุทธศักราช 2444¹³

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ผู้จัดทำพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์เป็นเสนาบดีในราชินิกุลขุนนาง และดำรงตำแหน่งสำคัญ ได้แก่ ผู้สำเร็จราชการในกิจการต่างประเทศ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับความไว้วางพระทัยในการจัดทำพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และมีศักดิ์เป็นหลานของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติขุนนางสำคัญในสมัยนั้น

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้รับอิทธิพลอย่างสมบูรณ์จากการเขียนประวัติศาสตร์ของไทยสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹⁴ งานเขียนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์รักษาแบบแผนของการเขียนพงศาวดารแบบเดิมโดยไม่ปรากฏอิทธิพลของแนวคิดและวิธีการศึกษาแบบตะวันตกใดๆ ดังนั้นจึงถือได้ว่า งานเขียนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบเก่ารุ่นสุดท้าย¹⁵ งานศึกษาของจิรพล เกตุจุมพลได้ชี้ให้เห็นว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้เปรียบเสมือนเป็นการเริ่มต้นถึงความหมายของพระราชพงศาวดารที่ดูจะเขยิบเลื่อมจากความเชื่อเดิมมาสู่ความพยายามในการเริ่มต้นที่จะชี้ให้เห็นถึงสัมพันธภาพทางอำนาจที่ซ่อนเร้นอยู่อย่างแยบคายในพระราชพงศาวดาร¹⁶

3.4 หญิงชั่วในพระราชพงศาวดาร

แม้ว่าพระราชพงศาวดารจะเป็นเอกสารที่ให้ความสำคัญกับเรื่องของผู้ชายและเรื่อง

¹³จิรพล เกตุจุมพล, “การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ พ.ศ. 2367-2438 : ศึกษากรณีการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), 150.

¹⁴ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทยจากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ศึกษาเปรียบเทียบพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2519), 71.

¹⁵เรื่องเดียวกัน, 66.

¹⁶จิรพล เกตุจุมพล, “การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ พ.ศ. 2367-2438 : ศึกษากรณีการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4,” 17-18.

การเมือง ตลอดจนอยู่ในฐานะของเอกสารที่ลูกนักประวัติศาสตร์มองว่าเป็นหลักฐานที่ให้ความรู้แบบประวัติศาสตร์ราชวงศ์ที่กล่าวถึงเรื่องของการเมืองการปกครองและการสู้รบของผู้ชายเท่านั้น กระทั่งละเลยเรื่องอื่นๆไป¹⁷ แต่ทว่าในพระราชพงศาวดารตั้งแต่ยุคสุโขทัยเรื่อยมาจนกระทั่งกรุงรัตนโกสินทร์ กลับปรากฏเรื่องราวของผู้หญิงรวมอยู่ด้วย ซึ่งในพระราชพงศาวดารปรากฏเรื่องของผู้หญิงอยู่ 2 ประเภท คือ ผู้หญิงที่ดีและผู้หญิงที่ไม่ดี ในทัศนคติของผู้จัดทำพระราชพงศาวดาร การเลือกบันทึกเรื่องของหญิงชั่วเอาไว้ย่อมแสดงให้เห็นว่าเรื่องของหญิงชั่วนี้มีความสำคัญในระดับหนึ่ง พร้อมๆ กับการเขียนประวัติศาสตร์หญิงดีในรูปของนางแก้วในคดีจักรพรรดิราชซึ่งถูกเน้นให้มีความสำคัญในยุคสมัยนี้ เป็นที่แน่นอนว่าเรื่องของผู้หญิงดีนั้นมีความสัมพันธ์กับเรื่องการเมืองในบทบาทที่เป็นส่วนหนึ่งของการเกื้อหนุนและส่งเสริมให้ผู้ชายประสบความสำเร็จ แต่ทั้งนี้บทบาทของผู้หญิงดี ส่วนมากจะจำกัดอยู่ในกลุ่มของผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนัก เช่นพระราชมารดา เจ้าจอมมเหสี และพระราชธิดา โดยบทบาทของผู้หญิงเหล่านี้มีขอบเขตอำนาจที่จำกัดและอยู่ภายใต้การปกครองควบคุมของผู้ชายเท่านั้น คุณลักษณะของผู้หญิงที่ถูกยกย่องว่าดีตามที่พบในพระราชพงศาวดารประกอบไปด้วย การเป็นหญิงที่เชื่อฟังและอยู่ในโอวาทของผู้ชาย และมีกิจกรรมที่เป็นไปในทางสร้างสรรค์และต้องส่งผลดีแก่ผู้ชาย ในส่วนของผู้หญิงไม่ดีที่กระทำความผิดในพระราชพงศาวดารนั้น พบความผิดอยู่ 2 ประเภท คือ ความผิดในเรื่องการเมืองและความผิดในเรื่องทางเพศ แม้ว่าพระราชพงศาวดารจะถูกนับว่าเป็นประวัติศาสตร์แบบจารีตที่อิงกับพุทธศาสนาและให้ความสำคัญกับเรื่องของการเมืองและพระมหากษัตริย์เป็นแกนกลางในการดำเนินเรื่อง แต่กลับมีการบันทึกเรื่องผู้หญิงที่กระทำความผิดไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมืองอย่างโทษกบฏ การทิ้งหนังสือให้ร้ายผู้อื่น หรือแม้กระทั่งความผิดเรื่องเพศอย่างการมีชู้

3.4.1 ความผิดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเมืองโดยตรง

3.4.1.1 กบฏ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปรากฏเรื่องราวของผู้หญิงชนชั้นสูงคนหนึ่งซึ่งรอดพ้นจากการถูกพระราชอาญาโทษกบฏ คือ นักองค้อ เจ้าจอมในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และเป็นเจ้าจอมมารดาของพระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร เจ้าจอมมารดานักองค้อก็ถูกต้องสงสัยว่าเป็นผู้ยุยงกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทำการกระด้างกระเดื่องต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เนื่องจากมีพระยาเพชรผู้หนึ่งเป็นขุนนางในพระอุไทยราชา เบิกความว่า นักองค้อเป็นผู้ยุยงกรมพระราชวัง ในกรณีเรื่องวังหลวงกับ

¹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, 44-45.

วังหน้าบาดหมางกัน¹⁸ หนังสือพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ว่า

เมื่อเกิดเคลือบแคลงกันขึ้นในระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ในหนังสือฉบับนี้
พูดเป็นฝ่ายข้างวังหน้า ว่าวังหลวงเกณฑ์เขมรลากปืนขึ้นก่อน กรม
พระราชวังใช้ให้น้องค้อไปสืบสวนความจากเขมร. . . วังหลวงกำลังกริ้ว
เจ้าลำดวนเจ้าอินทปัต แลขัดเคืองน้องค้ออยู่ จึงให้ชำระ พระยาเขมรผู้
หนึ่ง ซึ่งเป็นขุนนางอยู่ในองค์พระอุไทยราชา กลับเบิกความปรักปรำเอา
น้องค้อ¹⁹

แต่เจ้าจอมมารดาน้องค้อ รอดพ้นจากพระราชอาญาโทษประหาร เนื่องจากคำให้การ
ของผู้หญิงคนหนึ่ง คือ หม่อมวันทา ซึ่งถูกพระราชอาญาประหารชีวิตโทษฐานคบชู้ สืบเนื่องจากการ
สอบสวนกรณีกบฏของพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล หม่อมวันทาให้การที่เป็น
ประโยชน์ต่อเจ้าจอมมารดาน้องค้อ ทำให้เจ้าจอมมารดาน้องค้อรอดพ้นจากการประหารชีวิต และ
ไม่ได้ถูกกล่าวหาบนหน้าประวัติศาสตร์ว่าเป็นกบฏแต่อย่างใด

ในนิพนธ์วังหน้า พระนิพนธ์ของพระองค์เจ้ากัมพูฉัตร พระธิดาในสมเด็จพระบวรราช
เจ้ามหาสุรสิงหนาทและเจ้าจอมมารดาน้องค้อ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์การกบฏครั้งนี้

“ให้สืบถามวันทาสุดาเดียว	ไฉนเจียวยุเข้าให้เราแคลง
ฝ่ายจอมฉลองโอษฐ์พระบิดุเรศ	สดับเหตุให้การไม่เคลือบแฝง
ว่าคงตายขอถวายสัตย์แสดง	จึงแจ้งจริงสมคำไม่อำพราง” ²⁰

“จดหมายเหตุตั้งแต่กรุงเก่าเสียแล้วพระเจ้าตากมาตั้งกรุงธนบุรี” บันทึกของกรม
หลวงนรินทรเทวี พระชนิษฐาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “วันทา
ว่าไหนๆตัวก็จะตาย จะให้การตามสัจจริง ดูเหมือนจะเป็นด้วยถ้อยคำของวันทานั้น แลคำอธิษฐาน
ของท่าน น้องค้อจึงไม่ต้องประหารชีวิต ภายหลังจึงทรงพระกรุณาให้พ้นโทษทั้งนายแลบ่าว แล
พระราชทานเบี้ยหวัดด้วย”²¹

¹⁸ พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร, นิพนธ์วังหน้า (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 6-7.

¹⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้า
ครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ. 1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2552), 214.

²⁰ พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร, นิพนธ์วังหน้า, 37.

²¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์ถึงตัวผู้แต่งหนังสือจดหมายเหตุตั้งแต่กรุงเก่าเสียแล้วพระเจ้าตากมาตั้งกรุงธนบุรี ซึ่งเป็นชื่อที่คัดมาจากฉบับเดิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้ไขชื่อเรื่องใหม่ คือ จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่จุลศักราช 1129 ถึงจุลศักราช 1182 เป็นเวลา 53 ปี ทรงมีพระราชวินิจฉัยถึงผู้แต่งและจุดมุ่งหมายในการแต่งหนังสือความทรงจำนี้ว่า “น่าจะเป็นสำนวนของผู้หญิงและ เป็นเจ้านายในราชตระกูล แต่คงจะมีเชื้อสายเกี่ยวพันเชื้อวงศ์เจ้ากรุงธนบุรี และนครศรีธรรมราชด้วย. . .เป็นแต่ลูกหลานพี่น้องไปไต่ถามการเก่าๆก็เล่าให้ฟังแล้วเขียนลงไว้ ท่านไม่ได้มุ่งหมายที่จะเรียงเป็นพงษาวดารจดหมายให้ผู้อื่นอ่าน”²²

พระราชพงศาวดารสมัยรัตนโกสินทร์หลายฉบับปรากฏเรื่องของผู้หญิงที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและถูกสำเร็จโทษด้วยข้อหากบฏ เนื่องจากความตึงเครียดทางการเมืองจากการพลัดเปลี่ยนราชวงศ์ธนบุรีมาสู่ราชวงศ์จักรีแห่งรัตนโกสินทร์²³ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ผู้หญิงชั้นสูงคนหนึ่ง คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระษัตริ์ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถูกบันทึกว่ากระทำความผิดโทษกบฏ ซึ่งเกิดจากการทิ้งบัตรสนเท่ห์

กรณีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระษัตริ์ต้องพระราชอาญาถูกสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ สืบเนื่องมาจากกรณีพระราชอาณัติต้องอธิกรณ์ มีโจทก์ฟ้องพระพุทโธฆาจารย์บุณศรี วัดมหาธาตุและพระเถระอีก 2 รูป ว่ากระทำความผิดปาราชิกจนมีบุตรเดิบทหลายคน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯให้ชำระพิจารณาได้ความจริง ลงพระราชอาญาจำคุกพระทั้ง 3 รูป²⁴ ทั้งนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าคันธธร กรมหมื่นศรีสุนทร เป็นศิษย์นายสีพุทโธฆาจารย์เป็นเหตุให้กรมหมื่นศรีสุนทรไม่เห็นด้วยและทิ้งหนังสือเป็นคำโคลงหยาบเข้าความว่า

ไกรสรพระเสด็จได้	ลิกชี
กรมเจษฎาบดี	เร่งไม้
พิเรนทรแม่นอเวจี	ไปคลาส

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ. 1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี, 214.

²² กรมศิลปากร, คำนำ ใน จดหมายเหตุความทรงจำ (เอกสารประวัติศาสตร์บันทึกเรื่องราวตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ. 2310 จนถึงรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2381) (กรุงเทพฯ: ไทยเชชม, 2516).

²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555).

²⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 1 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2555), 501.

อาจพลิกแผ่นดินได้ แม่นเมืองทมิฬ²⁵

เมื่อพิจารณาได้ความแน่ชัดว่าเป็นสำนวนของกรมหมื่นศรีสุเรนทร์จึงลงพระราชอาญาเขียน กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทนต์พระราชอาญาไม่ไหวสิ้นพระชนม์ หลังกรณีกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ถูกลงพระราชอาญาจนสิ้นพระชนม์ เกิดการทิ้งหนังสือซ้ำอีก ในครั้งนี้มีการค้นลายมือเจ้านายรวมทั้งเจ้าจอมในเขตพระราชฐานฝ่ายในทุกคน กระทั่งพบว่าเป็นลายมือของพระองค์เจ้ากระษัตริ ซึ่งพระองค์เจ้ากระษัตริทรงไม่ยอมรับจึงถูกลงพระราชอาญาจำไว้ที่หลังห้องพระสุคนธ์ ขณะถูกจำสนมพระองค์เจ้ากระษัตริยังทิ้งหนังสือซ้ำอีก โดยให้โขนที่คุ้มไปซื้อกระดาษดินสอมาให้และเขียนหนังสือที่นั่นและใช้ให้ คล้าย บุตรบุญธรรมของพระองค์เป็นคนนำไปทิ้งที่ห้องพระโรง ทำให้เกิดการชำระความอีกหน ในครั้งนี้พระองค์เจ้ากระษัตริทรงรับ พระองค์ถูกตัดสินโทษโดยการสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ระบุว่า

แต่พระองค์เจ้ากระษัตรินั้นก็โปรดให้ไปสำเร็จโทษเสียด้วยท่อนจันทน์ แต่ก็มีได้บาดหมายให้ถอดพระนาม คงเรียกว่าพระองค์เจ้ากระษัตริดังเก่า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งนั้นไม่โปรดความหยาบช้า ถ้าผู้ฟ้องหากันด้วยหยาบช้าแล้ว ชำระเป็นสัจ ตายก็ตาย ควรจำคุกก็จำคุก²⁶

เป็นที่น่าสังเกตว่าทั้งกรมหมื่นศรีสุเรนทร์และพระองค์เจ้ากระษัตริ กระทำผิดต้องพระราชอาญาจนสิ้นพระชนม์ แต่มิได้ถูกลงพระอิสริยยศ เช่นเดียวกับเจ้าจอมมารดาสำลี เจ้าจอมในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ หรือวังหน้าในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 เจ้าจอมมารดาสำลีถูกลงพระราชอาญาประหารชีวิตเนื่องจากโทษกบฏ เจ้าจอมมารดาสำลีเป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และเป็นพระชนิษฐาในพระองค์เจ้าชายอรนิภา ซึ่งถูกสำเร็จโทษพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ กรมขุนกษัตราธิราชหรือเจ้าฟ้าหมื่น ในข้อหาคิดการกบฏ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ระบุว่า

ครั้งเดือนสิบ ขึ้นสองค่ำ มีกาคาบหนังสือทิ้งที่ต้นแจงหน้าพระมหาปราสาท พระยาอนุชิตราชาเป็นผู้เก็บได้ อ่านดูใจความว่า พระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ซึ่งเป็นกรมขุนกษัตราธิราช เป็นบุตรเจ้ากรุงธนบุรี กับพี่น้องร่วมบิดาเดียวกันอีกสองคนคือ นายหนูดำหนึ่ง จอมมารดาสำลี ในพระบันฑูรน้อยหนึ่ง คบคิดกับขุนนางเป็นหลายนายจะแย่งชิงเอาราชสมบัติ²⁷

²⁵โปรดดูคำอธิบาย ข. ใน เรื่องเดียวกัน, 502.

²⁶เรื่องเดียวกัน, 503.

²⁷เรื่องเดียวกัน, 393-395.

หลังการชำระคดี มีการขัดทอดถึงผู้ร่วมก่อการกบฏทั้งหมด 40 คนถูกนำไปประหารชีวิต รวมทั้งเจ้าจอมมารดาสำลี โดยกรมขุนกษัตราธิราชได้ถูกถอดพระอิสริยยศออกเป็นหม่อมหมื่น ประเด็นเรื่องความไม่สงบทางการเมืองเกิดขึ้นเป็นระยะในช่วงเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์กระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่พบหลักฐานถึงผู้หญิงที่กระทำความผิดในการเกี่ยวข้องกับการเมืองอีก

3.4.2 ความผิดในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชาย

3.4.2.1 เรื่องเพศสัมพันธ์

พระราชพงศาวดารปรากฏเรื่องพระสนมเจ้าจอมที่กระทำความผิดเรื่องทางเพศ คือ ลอบคบชู้ ซึ่งผู้หญิงที่ทำความผิดฐานคบชู้ทั้งหมดจะถูกลงพระราชอาญาประหารชีวิต รวมทั้งผู้ชายที่ลอบทำชู้ด้วย แม้ว่าการคบชู้ของพระสนมเจ้าจอมนั้นจะยังไม่ถึงขั้นมีเพศสัมพันธ์ก็ตาม แต่การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ชายอื่นที่ไม่ใช่สามี ทั้งการพูดคุย สัมผัสร่างกาย ส่งเพลงยาวโดยที่ไม่เคยพบปะพูดคุยกัน ถือว่ามีความผิดตามกฎหมายเทียบราล

(1) การคบชู้

สืบเนื่องจากการสอบสวนกรณีกบฏของพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นักองค์อีรอดพ้นจากการถูกพระราชอาญาประหารชีวิตฐานกบฏและไม่ได้ถูกบันทึกในประวัติศาสตร์ว่าเป็นหญิงชู้ ในเหตุการณ์เดียวกันประวัติศาสตร์บันทึกเรื่องของหญิงมีชู้ที่ถูกประหารชีวิต คือ หม่อมวันทาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หม่อมวันทาเป็นชาวเวียงจันทน์ที่ติดตามสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทกลับมายังสยามในคราวสงครามตีเวียงจันทน์ หม่อมวันทาลอบคบชู้กับพระยากลาโหม ซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงชุลเลียงไว้และมีเมตตาโปรดปรานมาก “พระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัตมีความกำเริบ จึงไปร่วมคิดกับพระยากลาโหม (ทองอิน) ๑ เป็นคนแข็งทัพศึก กรมพระราชวังบวรฯ ก็มีความโปรดปรานไว้พระทัย ตรัสว่ารักเหมือนบุตรบุญธรรม”²⁸

หลังการสิ้นพระชนม์ของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต พระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ชักชวนพระยากลาโหมให้ร่วมกันกบฏ โดยวันถวายพระเพลิงพระบรมศพกรมพระราชวังบวรฯ เป็นวันที่ลงมือทำการประทุษร้ายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทว่าความนั้นทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสียก่อน ทั้งสามจึงถูกประหารชีวิต รวมทั้งหม่อมวันทาพระสนมเอกของกรมพระราชวังบวรสถาน

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 332. และ สมเด็จพระยาตำรากราชนาภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 308-309.

มงคลก็ถูกประหารชีวิตพร้อมกันในครั้งนี้

ทั้งในพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวถึงหม่อมวันทาว่า “หม่อมวันทาพระสนมเอกโปรดปรานมาก มิได้มีความกตัญญูรู้พระเดชพระคุณ ทำชู้ด้วยอ้ายทองอินกลาโหม ก็ให้เอาไปประหารชีวิตด้วยเสีย”²⁹

เหตุเพราะการคบชู้ ทำให้หม่อมวันทาถูกบันทึกในพระราชพงศาวดารว่า “มิได้มีความกตัญญูรู้พระเดชพระคุณ” เป็นที่น่าสังเกตว่า ความคิดเห็นของผู้หญิงด้วยกันไม่ได้ประณามหม่อมวันทาหญิงมีชู้เท่าที่ผู้ชายประเมินค่าไว้ นิพพานวังน่าพระนิพนธ์ในพระองค์เจ้ากัมพูฉัตร พระธิดาในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงข้ามการตีเถียนเรื่องที่หม่อมวันทาคบชู้ เนื่องจากหญิงชั่วอย่างหม่อมวันทากลับกลายเป็นคนที่ช่วยให้เจ้าจอมมารดำนกองค์อี่ พระมารดาของพระองค์เจ้ากัมพูฉัตร รอดพ้นโทษประหารชีวิตอย่างหวุดหวิด ดังนั้น พระองค์เจ้ากัมพูฉัตรบันทึกเรื่องราวของหม่อมวันทาไปในทิศทางที่ไม่ได้ประณามหม่อมวันทานัก นิพพานวังน่ากล่าวถึงหม่อมวันทาแต่เพียงเท่านี้

สำหรับพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีต้นฉบับมาจากพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงษาราชทรงชำระและแก้ไข ทำให้เนื้อหามีความคล้ายคลึงกัน เน้นความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์และรองลงมาคือความสำคัญของพุทธศาสนา การจัดทำพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้เกิดขึ้นบนเงื่อนไขที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะจัดทำพระราชพงศาวดารนี้เพื่อเป็นความรู้ประวัติศาสตร์สยามและเพื่อตอบสนองต่อความต้องการและความอยากรู้ของชาวตะวันตกที่มีต่อพระองค์ขณะนั้น ทำให้การเผยแพร่พระราชพงศาวดารนี้สู่สาธารณชนโดยเฉพาะชาวตะวันตกสามารถเข้าถึงและรับรู้ข้อมูลภายในพระราชพงศาวดารนี้ได้โดยไม่ยากเกินไปนัก³⁰

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรากฏเรื่องของเจ้าจอมมีชู้ ในพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระอินทร์อภัย พระอิสริยยศเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทัศไทย พระราชนัดดาในสมเด็จพระเจ้าตากสิน ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรุงรัตนโกสินทร์ เข้ารับราชการในราชสำนักตำแหน่งพระอินทร์อภัย เรื่อยมาจนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากพระอินทร์อภัยมี

²⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 309.

³⁰ จีรพล เกตุจอมพล, “การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำสยาม รุนใหม่ พ.ศ. 2367-2438 : ศึกษากรณีการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), 153-155.

ความรู้ทางการแพทย์จึงสามารถเข้าออกเขตพระราชฐานฝ่ายในได้ ทำให้พระอินทร์อภัยลอบคบชู้กับเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความทราบถึงพระกรณโปรดเกล้าฯ ให้ได้สวนพิจารณาได้ความเป็นสัตย์ จึงโปรดให้ประหารชีวิตทั้งพระอินทร์อภัยและเจ้าจอม เหตุเกิดเดือนวอก พุทธศักราช 2358³¹

เรื่องการคบชู้ของเจ้าจอมกับพระอินทร์อภัยนี้ ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีในพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี อธิบายถึงประวัติของพระอินทร์อภัยว่าเดิมชื่อทศไพ เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินกับพระสนมเอกฉิม ธิตาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช “แล้วเปนพระอินทร์อภัย เปนต้องโทษประหารชีวิตในรัชกาลที่ 2”³² แต่ในหนังสือจดหมายเหตุฉบับนี้ไม่ได้กล่าวถึงความผิดเรื่องคบชู้ของพระอินทร์อภัย

อุบลศรี อรรถพันธุ์ ได้ให้ข้อสันนิษฐานว่า พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีความเป็นไปได้ว่าเขียนขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และผู้แต่งเป็นผู้มีความรู้ดีและยังมีความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสิน ราชวงศ์ธนบุรี³³ ข้อสังเกตในเรื่องนี้คือ ไม่มีหลักฐานฉบับใดที่ระบุชื่อของเจ้าจอมที่ทำชู้กับพระอินทร์อภัย แต่ปรากฏชื่อของพระอินทร์อภัยและประวัติอย่างละเอียด

เป็นที่น่าสังเกตว่า การสืบสวนเรื่องการกบฏนั้นนำมาซึ่งการเปิดเผยเรื่องราวของเจ้าจอมมีชู้ พระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เกิดคดีกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทั้งบุตรสนเท่ห์ มีการค้นทั่วพระราชวังรวมทั้งพระราชฐานฝ่ายในเพื่อหาตัวผู้ทั้งหนังสือ ทำให้พบเพลงยาวที่ชุกซ่อนในตำหนักเจ้าจอมได้อีก ในครั้งนี้ได้ชำระเรื่องคบชู้ของเจ้าจอมมารดาพิม

เรื่องหนึ่งทาสเจ้าจอมมารดาพิมฟ้องกล่าวโทษว่าเจ้าจอมมารดาพินนั้นรักใคร่เป็นชู้กับพี่เขยชื่อนายสุด ครั้นเอาตัวมาชำระก็รับเป็นสัจ เรื่องหนึ่งอุ

³¹ พันจันทนุมาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ อภินิหารบุรุษ และเอกสารอื่น* (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2551), 556.

³² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ. 1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี*, 81-82.

³³ อุบลศรี อรรถพันธุ์, “การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก,” 109-110.

พนักงานนมัสการฟ้องกล่าวโทษนิมนต์คนรำเป็นบุตรหลวงราชโยธาเทพว่า รักใคร่ให้เพลงยาวกับนายรอดเป็นขุนหมื่นในกรมช่างทหารใน เข้ามาทำ เรือนในพระราชวัง การก็เป็นแต่พูดจาดนินทาให้บอกป่วยจะออกนอก ราชการ หม่อมเจ้าอุ่งนในกรมหลวงนรินทรนคร กับปรางพี่ของนิมนต์เห็น ด้วย เอาตัวมาจำไว้ที่ทมิฬสวนซ้าย ครั้นเกิดความหนังสือถึงพระองค์เจ้า กระษัตริย์ขึ้นผู้ชำระคนได้เพลงยาวนายช้อยที่เรือนหม่อมเจ้าอุ่งน หม่อม เจ้าอุ่งนจึงถึงหนังสือซ้ำอีก รับสั่งให้ประหารชีวิตอ้ายชายช้อยหนึ่ง อ้าย รอดหนึ่ง อ้ายศุกหนึ่ง หลิงพระองค์เจ้ากระษัตริย์หนึ่ง หม่อมเจ้าอุ่งนหนึ่ง เจ้าจอมมารดาพิมหนึ่ง คล้ายบุตรพระสิริโรทหนึ่ง แหโชนหนึ่ง นิมนต์ปราง คนรำสอง รวมสิบคน³⁴

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏเรื่องราวของเจ้าจอมมียูขึ้น มาเนื่องจากทาสฟ้องนาย ในเดือนกรกฎาคม พุทธศักราช 2381 ทาสของพระสุริยภักดีชื่ออ้ายพลายและ อีทรัพย์เป็นคนฟ้องกล่าวโทษว่าเจ้าจอมอ้อมและพระสุริยภักดีลอบรักใคร่กัน³⁵ โปรดเกล้าฯ ให้ชำระ ความเรื่องนี้ โดยตัดสินลงพระราชอาญาประหารชีวิตคนทั้งคู่และผู้ที่สมรู้ร่วมคิดทั้งหมด พระราช พงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึงเหตุการณ์นี้อย่างละเอียดว่า

อ้ายพลายอีทรัพย์ทาสพระสุริยภักดี บุตรพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราช โกษาธิบดี ทำเรื่องราวมายื่นต่อเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ว่า พระสุริยภักดีรัก ใคร่กับเจ้าจอมอ้อม บุตรพระมหาเทพ (ปาน) พระสุริยภักดีให้อีทรัพย์กับอี หนูทาสคน 1 เข้าไปพูดจาแทะโลมเจ้าจอมอ้อมๆ ก็ยอมว่าจะไม่ทำราชการ แล้วคิดเดินออกไปอยู่กับบิดาเสียก่อน แล้วจึงให้ไป訴ขอต่อภายหลัง เจ้า จอมอ้อมกับพระสุริยภักดีก็รักใคร่ให้ข้าวของกัน พระสำราญราชหฤทัย อา นันท์เห็นเป็นใจด้วยจะช่วยสู่ขอต่อพระมหาเทพให้³⁶

³⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1- 4 ฉบับเจ้าพระยา ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 1, 503.

³⁵ เทาชมพู (นามแฝง) หรือคุณหญิงวินิตา ดิถียนต์ วิเคราะห์ได้อย่างน่าสนใจในกรณีที่ทาสทั้ง สองคนสามารถเขียนหนังสือร้องเรียนและฟ้องร้องต่อเสนาบดีวัง เป็นที่น่าสงสัยว่าจะมีเบื้องหลัง โดย ใช้ทาสสองคนบังหน้า อ้างถึงใน เทาชมพู, ความคิดเห็นที่ 46 “เจ้าจอมหม่อมห้ามผู้ถูกประหาร,” เรือนไทย.วิชาการ.คอม, <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=5553.45> (สืบค้นเมื่อ วันที่ 27 กันยายน 2557).

³⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยา

ประเด็นที่น่าสนใจของกรณีนี้ คือ ตุลาการที่ชำระคดีความ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไกรสร กรมหลวงรักษ์รณเรศร์ นำความกราบบังคมทูลหลังชำระได้ความว่า ทั้งสองไม่เคยพบปะพูดจา กัน เป็นแต่เพียงลอบส่งเพลงยาวและข่าวของหากันเท่านั้น ลูกขุนจึงเชิญบทพระกฤษฎีกาปรึกษาโทษว่า ชายใดบังอาจสมรักรักด้วยนางในก็ให้ประหารชีวิตเสียทั้งชายหญิง ดังนั้นผู้ที่รู้เห็นแต่ไม่ห้ามปรามลงพระราชอาญาประหารชีวิต ธิราชบาตรเป็นของหลวง³⁷ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึงเพียงเท่านี้ อย่างไรก็ตามหนังสือ *โครงกระดูกในตู้* เล่ารายละเอียดเพิ่มเติมว่า

เมื่อตุลาการนำความกราบบังคมทูลแล้ว ผู้ใหญ่เล่ากันว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสรับสั่งให้สมเด็จพระยาองค์น้อย ซึ่งขณะนั้นเป็นพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดีเข้าไปเฝ้าฯ และมีพระราชดำรัสว่า คุณสุริยภักดียังเป็นหนุ่มคนอง ย่อมจะทำอะไรผิดพลาดไป โดยไม่รู้ผิดรู้ชอบ ตุลาการก็ได้กราบบังคมทูลฯ ขึ้นมาแล้วว่า คุณสุริยภักดีมิได้พบปะกับเจ้าจอมอัมมละ จึงมีพระกรุณาจะยกโทษให้ แต่เมื่อมีเรื่องอื้อฉาวมีโจทก์ฟ้องขึ้นมาเช่นนี้ จะทรงพระกรุณานิ่งเสียก็ไม่ได้ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า สมเด็จพระยาองค์น้อยควรจะขอพระราชทานอภัยโทษขึ้นมา และทำทัณฑ์บนไว้ให้แก่คุณสุริยภักดี ก็จะโปรดเกล้าฯ พระราชทานอภัยโทษให้ แต่สมเด็จพระยาองค์น้อยท่านกราบบังคมทูลว่า ท่านเองเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย เมื่อบุตรของท่านทำผิดบทร้ายแรงถึงเพียงนี้ หากไม่ลงพระราชอาญาไปตามโทษานุโทษแล้วก็จะเสียหายแก่แผ่นดินยิ่งนัก³⁸

พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดีจึงขอให้ทรงลงพระราชอาญาพระสุริยภักดีไปตามความผิด เนื่องจากต้องการรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายเอาไว้ ดังนั้นทั้งเจ้าจอมอัมมละ และผู้เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ถูกลงพระราชอาญาประหารชีวิตที่ตำบลสำเภา

เหตุการณ์นี้น่าจะเป็นเรื่องที่ครึกโครมในสมัยนั้นเนื่องจากบันทึกของจอห์น เบาว์ริง กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า “เมื่อ 2-3 ปีก่อน มีการลงโทษบุตรชายของขุนนางผู้เรืองอำนาจสูงมากที่สุดในแผ่นดิน คือ สมเด็จคนปัจจุบัน เนื่องจากถูกจับได้ว่าช้องแฉะกับนางห้ามในพระเจ้าอยู่หัว

ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 1, 1197-1198.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 1198.

³⁸ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, *โครงกระดูกในตู้* (พระนคร: ชัยฤทธิ์, 2514), 108-110.

พระองค์ก่อน”³⁹

มีความจำเป็นที่จะกล่าวถึงประวัติของพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดีซึ่งเป็นบิดาของพระสุริยภักดี เพื่อให้ได้ความกระจ่างชัดว่าเหตุการณ์นี้มีความเป็นไปได้ว่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องการเมือง พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดีเป็นขุนนางชั้นสูงที่มีอำนาจในสมัยนั้น รวมทั้งยังเป็นราชินิกุลทางฝ่ายสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี และเป็นบุตรของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา กับเจ้าคุณพระราชพันธุ์นวล ซึ่งเป็นพระชนิษฐาของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหาพิชัยญาติดำรงตำแหน่งพระคลังสินค้า และยังเป็นผู้สำเร็จราชการในพระนคร โดยสมเด็จพระเจ้าพระยามหาพิชัยญาติเป็นน้องชายของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเสนาบดีชั้นสูงที่สำคัญและมีอิทธิพลอย่างมาก

นอกจากนี้ เจ้าจอมอิม เป็นลูกสาวของพระยามหาเทพ ขุนนางในราชสำนักพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่เจ้าจอมอิมถูกประหารชีวิตด้วยความผิดฐานคบชู้ย้อมนำความเสื่อมเสียและความสั่นคลอนทางอำนาจมาสู่พระยามหาเทพ เนื่องจากพระยามหาเทพ หรือทองปาน มีลักษณะชอบบอวดอำนาจวาสนาของตน ข่มเหงผู้อื่นเนื่องจากมีอิทธิพลค่อนข้างมากในราชสำนัก⁴⁰ พระยามหาเทพรับราชการตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) กรณีประหารชีวิตเจ้าจอมอิมเกิดขึ้นก่อนที่พระยามหาเทพจะเสียชีวิตในการปราบจันฮ่อ

เจ้าจอมอิมต้องพระราชอาญาประหารเนื่องจากคบชู้ ในขณะเดียวกันประวัติศาสตร์บันทึกเรื่องของสมเด็จพระเจ้าพระยามหาพิชัยญาติที่ทรงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย จนยอมให้ประหารชีวิตลูกชายของตนเองเพื่อไม่ให้เป็นแบบอย่าง

มีงานเขียนที่น่าเสนอเรื่องการประกาศอนุญาตให้เจ้าจอมและข้าราชการฝ่ายในกราบบังคมทูลลาออกจากราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นจุดเริ่มต้นของเสรีภาพของผู้หญิงในราชสำนัก ซึ่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไม่ปรากฏแนวคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพเป็นความคลุมเครือว่าก่อนการประกาศอนุญาตให้เจ้าจอมฝ่ายในทูลลาออกได้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีการอนุญาตให้เจ้าจอมทูลลาออกได้หรือไม่ หรืออาจเป็นไปได้ว่าข้อความและเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องการขอลาออกของเจ้าจอมอิมในพระราชพงศาวดาร

³⁹ จอห์น เบาว์ริง, *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม เล่ม 1*, แปลโดย อนันต์ ศรีอุดม, กัญจิกา ศรีอุดม และพีรศรี โปหาทอง (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2547), 177.

⁴⁰ จุลลดา ภักดีภูมินทร์, *เวียงวัง* (กรุงเทพฯ: เพื่อนดี, 2545), 85-90.

อาจมีการแต่งเติมในภายหลัง

3.4.2.2 ความผิดในเรื่องของความประพฤติ

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงความผิดของผู้หญิงที่แม้ว่าจะไม่ใช่การมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น แต่เป็นความผิดที่เกี่ยวกับความประพฤติของผู้หญิง โดยเฉพาะกลุ่มพระสนมเจ้าจอม ในพระราชพงศาวดารต้นรัตนโกสินทร์ปรากฏเรื่องของผู้หญิงที่ทำความผิดในเรื่องของความประพฤติที่ไม่เกี่ยวข้องกับการมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือการปฏิสัมพันธ์กับผู้ชายอื่น ได้แก่เรื่องการทำคุณไสย ซึ่งถือเป็นการประทุษร้ายต่อองค์พระมหากษัตริย์

(1) การทำคุณไสย

พระราชพงศาวดารพบเรื่องของผู้หญิงที่ทำความผิดโทษทำคุณไสย 2 คน คนแรกคือ เจ้าจอมทองดีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียบเรียงว่า

ปีเถาะ เบญจศก ศักราช 1145 เจ้าจอมทองดีอยู่งานในพระราชวังหลวง เป็นบุตรหลวงอินทโกษา คบคิดกับหม่อมบุญศรี พระพี่เลี้ยงสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร และแทนข้าหลวงดำหนักใหญ่ ให้แทนเป็นผู้ไปหาหมอทำเสน่ห์ จะให้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโปรดปรานจงมาก และรู้เห็นด้วยกับทั้งมารดาและทาสคนหนึ่ง ทาสในเรือนมาฟ้อง แก่เจ้าขรัวนายท้าวนางผู้ใหญ่นำเอาข้อความขึ้นกราบทูล จึงดำรัสสั่งให้พิจารณาได้ความเป็นสัตย์ มีพระราชโองการตรัสสั่งให้เอาตัวเจ้าจอมทองดี กับพรรคพวกสี่คนและหม่อมคนหนึ่งไปประหารชีวิตเสีย ณ วัดตะเคียนทั้งสิ้น⁴¹

ผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในที่ต้องโทษทำคุณไสยจะถูกลงพระราชอาญาประหารชีวิต แต่ก็มียกเว้นในบางกรณี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระบรมราชวินิจฉัย เช่น เจ้าจอมมีครรภ์ อาจเว้นโทษประหารชีวิตได้ ทั้งในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวถึงเรื่องของ เจ้าจอมมารดาม่วง เจ้าจอมในกรมสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าจอมมารดาม่วงต้องพระราชอาญาทำเสน่ห์ยาแฝด ลงพระราชอาญาประหารชีวิตแต่ขณะนั้นทรงครรภ์จึงให้งดไว้

“ครั้นมาถึง ณ เดือนแปด บุรพาสาต ทาสเจ้าจอมมารดาม่วงแจ้งในพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นบุตรเจ้าสัวแจ้ ฟ้องนายว่าทำเสน่ห์ยาแฝด โปรดให้ชำระก็ได้ความจริง จะให้เอาไป

⁴¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการทรงนิพนธ์ คำอธิบายประกอบ (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516), 241.

ประหารเสีย จอมมารตาม่วงแฉ่ทรงครุฑพระองค์เจ้าอยู่ จึงได้ดังไว้”⁴² และไม่ปรากฏหลักฐานว่าหลังมีประสูติพระองค์เจ้า เจ้าจอมมารตาม่วงถูกชำระโทษหรือไม่

นิธิ อธิบายว่า ความคิดแบบกระฎุมพีมีลักษณะแบบมนุษยนิยม เชื่อในพลังอำนาจของมนุษย์ ให้ความสำคัญกับความเป็นเหตุเป็นผลและมีความรังเกียจในไสยศาสตร์⁴³ และแม้ว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ชนชั้นน่ายามมีความคิดที่เป็นลักษณะของมนุษยนิยม สัจนิยมและเหตุผลนิยมมากขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถสลัดความคิดที่เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติออกไปได้อย่างสิ้นเชิง⁴⁴ การทำคุณไสยของพระสนมเจ้าจอมนอกจากจะเป็นการประทุษร้ายต่อองค์พระมหากษัตริย์ แล้วยังเป็นปัญหาที่ขัดแย้งกับความคิดในทางพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยมที่ถูกเน้นให้มีความสำคัญในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และเป็นประเด็นสำคัญประการหนึ่งที่เชื่อมโยงกับการเมือง โดยการทำคุณไสยจำเป็นต้องพึ่ง “หมอเสน่ห์หรือผู้มีอาคม” ซึ่งปัญหาผู้อ้างตัวว่ามีวิชาอาคมอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติเป็นปัญหาที่สำคัญในตอนเริ่มตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งอาจนำไปสู่การก่อความไม่สงบทางการเมืองและการกระทำอันเป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจ⁴⁵

3.5 สรุป

เพศวิถีของผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์กระแสหลักเป็นไปในทางการถูกประณามทางสังคมที่ผู้แพ้ในการต่อสู้แย่งชิงอำนาจของชนชั้นนำถูกให้ภาพว่าละเมิดข้อห้ามหลักในทางเพศ⁴⁶ โดยละเอียดประเด็นปัญหาทางการเมือง การต่อสู้แย่งชิงอำนาจของ

⁴² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1- 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 1, 511-512.

⁴³ เนื่องจากงานศึกษาที่ให้คำอธิบายในเรื่องของชนชั้นกระฎุมพีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้มีผู้ศึกษาค้นคว้าและให้คำอธิบายไว้เป็นอย่างดีแล้ว ดังนั้นวิทยานิพนธ์นี้จะไม่อธิบายเพิ่มเติมในส่วนนี้อีก แต่จะอธิบายถึงอิทธิพลของความคิดแบบกระฎุมพีที่ส่งผลต่อมโนทัศน์ในเรื่องหญิงดีหญิงชั่วเท่านั้น โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมในเรื่องชนชั้นกระฎุมพีได้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์* (2555).

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 110.

⁴⁵ สายชล สัตยานุรักษ์, *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 - 2352)* กรุงเทพฯ: มติชน, 2546, 176.

⁴⁶ ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, *ประวัติศาสตร์ของเพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/เรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสร้างสุขภาวะผู้หญิง, 2551), 24.

ชนชั้นนำผู้ชาย เนื่องจากสถาบันการแต่งงานของสังคมชนชั้นสูงสยามมิใช่เป็นเพียงเรื่องส่วนตัวของสามีภรรยาเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงความสัมพันธ์ทางการเมือง และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

หญิงชั่วที่ปรากฏในเอกสารสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีความสัมพันธ์กับการเมืองทางตรงและทางอ้อม เนื่องจากความเกี่ยวพันระหว่างเรื่องการเมืองและเพศวิถีของผู้หญิงในราชสำนักโดยเฉพาะกลุ่มสนมเจ้าจอมในราชสำนักนั้น ปรากฏเด่นชัดในรูปแบบของการถวายตัวเป็นพระสนมหรือการแต่งงานระหว่างตระกูลขุนนางชั้นสูงด้วยกัน นอกจากจะทำให้เพิ่มพูนอำนาจทางการเมืองแล้วยังเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยและมั่นคงต่อราชบัลลังก์⁴⁷ แต่ในขณะเดียวกันหากบาทบริจาริกาจากตระกูลนั้นทำผิด ย่อมนำมาซึ่งความเสื่อมเสียและสั่นคลอนอำนาจแก่ตระกูลของพวกเขาด้วย การบริหารความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์กับขุนนางจึงมีผู้หญิงเป็นตัวเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ลูส์ตั้งข้อสังเกตว่า การถูกควบคุมการแสดงออกทางเพศนั้นมีความเป็นไปได้ที่จะทำให้เกิดการแหวกกฎเกณฑ์เนื่องจากแรงกดดันจากการอยู่ในสถานะของตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์และตระกูลของเจ้าจอมเอง⁴⁸ จากการศึกษาเอกสารจะพบว่าการมีชู้ของพระสนมเจ้าจอมถือเป็นเรื่องร้ายแรงเพราะความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่พระสนมเจ้าจอมในพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับระบบเครือญาติของชนชั้นสูงสยามที่นับสายเลือดทางพ่อ การควบคุมอย่างเข้มงวดในเรื่องทางเพศของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในจึงสัมพันธ์กับความปลอดภัยและมั่นคงต่อราชบัลลังก์ นอกจากนี้ยังเป็นไปเพื่อพระเกียรติยศขององค์พระมหากษัตริย์

เนื่องจากอิทธิพลจากพุทธศาสนาในการสร้างมาตรฐานทางสังคมโดยใช้ศีลธรรมทางศาสนาเป็นตัววัดคุณค่าของมนุษย์ นำไปสู่การชี้วัดพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงโดยมีมาตรฐานทางศีลธรรมในพุทธศาสนาเป็นตัวกำหนดกรอบคุณค่าของผู้หญิง⁴⁹ มาตรฐานความดีความชั่วของผู้หญิงที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารจึงเป็นมาตรฐานทางศีลธรรมในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ คุณค่าของผู้หญิงชนชั้นสูงโดยเฉพาะผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในถูกกะเกณฑ์ในเรื่องของความกตัญญูรู้คุณและ

⁴⁷Craig J. Reynolds, "A Thai Buddhist Defence of Polygamy," in *Seditious histories: contesting Thai and Southeast Asian pasts* (Seattle: University of Washington Press in association with Singapore University Press, 2006), 193.

⁴⁸Tamara Loos, "Sex in the Inner City: The Fidelity between Sex and Politics in Siam," *The Journal of Asian Studies* 64, no. 4 (November, 2005): 4.

⁴⁹โปรดดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน ธงชัย วินิจจะกุล, "ผู้ร้ายในประวัติศาสตร์ไทย กรณีพระมหาธรรมราชา ผู้ร้ายกลับใจหรือถูกใส่ความโดยplotของนักประวัติศาสตร์", ใน *การเมืองในประวัติศาสตร์ ยุคลุขโทษ-อยู่ธยา พระมหาธรรมราชา กษัตริย์ราช ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, บรรณาธิการโดย* (กรุงเทพฯ: มติชน2546).

ความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อหน้าที่พระสนมเจ้าจอม ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับความมั่นคงต่อราชบัลลังก์ ทำให้การมีขึ้นนอกจากจะเป็นเรื่องความประพฤติผิดทางเพศตามศีลธรรมแล้วยังเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมายเทียบ
บาลอย่างร้ายแรงอีกด้วย

บทที่ 4

จากคุณสุวรรณถึงพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี: หญิงชั่ว สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2477

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้หญิงที่ถูกบันทึกในประวัติศาสตร์ว่าเป็นหญิงชั่วเกือบทั้งหมดจะถูกลงโทษประหารชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความผิดฐานมีชู้ ทำคุณไสย และการเกี่ยวข้องกับเรื่องการเมือง แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ปรากฏหญิงชั่วที่มีภาพลักษณ์แตกต่างจากยุคสมัยก่อนหน้า ความลักลั่นระหว่างเส้นแบ่งความดีความชั่วในผู้หญิงนั้น กลับไม่ใช่เรื่องทางเพศและมาตรฐานทางศีลธรรมในพุทธศาสนาดังเช่นในสมัยก่อนหน้า หญิงชั่วในสมัยนี้จึงมีมิติแตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็นหญิงมีชู้ หญิงที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้หญิงด้วยกัน หญิงที่มีคู่ครองเป็นชายต่ำบรรดาศักดิ์ รวมทั้งผู้หญิงที่ต่อต้านอำนาจอิสระของผู้ชาย

ในบทนี้ อธิบายถึงลักษณะและความผิดของหญิงชั่วจากการศึกษาหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรที่ถูกตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณะทั้งร่วมสมัยและในเวลาถัดมา โดยเสนอตัวอย่างเปรียบเทียบในเฉพาะเรื่องการเมืองมีชู้ ระหว่างผู้หญิงชนชั้นสูงและผู้หญิงสามัญชน ซึ่งกระทำความผิดเดียวกันแต่กลับได้รับบทลงโทษแตกต่างกัน เพื่อแสดงให้เห็นว่า ชนชั้น คือเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดความคาดหวังที่มีต่อผู้หญิงและมาตรฐานการลงโทษ ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงที่ทำความผิดได้รับโทษที่ต่างกันตามฐานันดรศักดิ์ ในบทนี้จะกล่าวถึงเรื่องของหญิงชั่ว 12 คน จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทลายลักษณ์อักษร เอกสารของรัฐ ได้แก่ พระราชพงศาวดาร ราชกิจจานุเบกษา และเอกสารอื่นๆ ได้แก่ พระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์ส่วนพระองค์ บันทึกชาวต่างชาติ และงานวิชาการในสมัยปัจจุบัน ซึ่งเรื่องราวของหญิงชั่วทั้งหมดนี้ถูกกล่าวถึงซ้ำในเอกสารของรัฐและถูกตีพิมพ์เผยแพร่สู่พื้นที่สาธารณะในเวลาต่อมา โดยจำแนกออกเป็นหญิงชั่วที่มีความผิดในเรื่องการมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น และหญิงชั่วที่มีความผิดในเรื่องของความประพฤติโดยที่ไม่มีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น ดังนี้

- (1) ความผิดเรื่องเพศสัมพันธ์
 - (1.1) การคบชู้
 - (1.2) การเล่นเพื่อน
 - (1.3) มีสามีเป็นชายต่ำบรรดาศักดิ์
- (2) ความผิดเรื่องความประพฤติ
 - (2.1) ทำคุณไสย
 - (2.2) ต่อต้านอำนาจอิสระ

4.1 การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ของชนชั้นนำสยามภายใต้ความเป็นสมัยใหม่

ยุคสมัยของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือช่วงเริ่มกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสำเร็จจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในตะวันตกนำไปสู่การเริ่มต้นระบบเศรษฐกิจการค้าแบบใหม่ ในขณะที่อำนาจเก่าอย่างจีนเริ่มเสื่อมถอยลง จักรวรรดินิยมตะวันตกได้แพร่ขยายอิทธิพลทางการค้าและแสวงหาอาณานิคมในดินแดนห่างไกลพร้อมกับการเผยแพร่วัฒนธรรมคริสต์ศาสนา และนำพาเอาความเป็นสมัยใหม่เข้ามาในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งสยาม

ความเป็นสมัยใหม่ในสยามได้ก่อร่างสร้างรูปแบบนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ในสมัยนี้ได้เกิดสำนักสำนักทางประวัติศาสตร์รูปแบบหนึ่งคือ สำนักในศักราชภาพของความเป็นมนุษย์ งานศึกษาของอรรถจักร์ได้อธิบายเรื่องนี้ว่าเป็นพัฒนาการทางความคิดว่าคนมีศักยภาพในตัวเองและสามารถทำหรือเป็นอะไรก็ได้ตามที่ใจปรารถนาแม้จะถูกหล่อหลอมจากสังคมก็ตาม ส่งผลให้เกิดความพยายามที่จะผลักดันให้ตนเองเรียนรู้และจัดการปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและโลกภายนอกและกำหนดชีวิตของตนเองโดยไม่ถูกครอบงำจากผู้ใดและความแปรเปลี่ยนทางสำนักนี้ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในเวลาต่อมา¹ สำนักในศักราชภาพของความเป็นมนุษย์ซึ่งได้ก่อตัวตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เรื่อยมา และปรากฏเด่นชัดในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพลวัตในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะชนชั้นปกครองเป็นผู้นำและริเริ่มปรับเปลี่ยนความคิดโลกทัศน์ผนวกกับการรับเอาความรู้วิทยาการโดยเฉพาะจากตะวันตก ความเชื่อเดิมในโลกไตรภูมิที่ศรัทธาว่าทุกสิ่งเป็นไปตามกฎแห่งกรรมอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้กลับถูกคลี่คลายและแทนที่ด้วยความเชื่อในวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมว่ามนุษย์มีความสามารถในการควบคุมหรือกำหนดความเปลี่ยนแปลงนี้ได้ การดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ไม่ใช่เพื่อภพหน้า สวรรค์หรือนิพพานอีกต่อไป แต่ตั้งอยู่บนฐานของความจริงเชิงประจักษ์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้มีได้เกิดขึ้นอย่างทันทีทันใดแต่หากได้ก่อตัวตั้งแต่สมัยเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แม้จะไม่ใช่การเผชิญหน้าต่อความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนาโดยตรงแต่ชนชั้นนำสยามมีการตั้งคำถามต่อคำสอนทางพุทธศาสนา นำไปสู่การปฏิเสธคำสอนเดิมในพุทธศาสนาและการปฏิรูปพุทธศาสนาโดยพระวชิรญาณภิกขุ ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำทางโลกที่มีลักษณะความคิดแบบกระฎุมพีได้เข้ามาสู่ศาสนาจักร และการก่อตั้งธรรมเนียมปฏิบัติที่มีรากฐานของแนวความคิดคือความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์เป็นการเปิดโอกาสให้ความรู้แบบใหม่

¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538).

เข้าสู่สังคมสยามแทนที่ความคิดเดิมแบบโลกไตรภูมิ โดยการเผยแพร่คำสอนที่ผ่านการตีความแบบใหม่ ความคิดแบบใหม่ที่มีรากฐานบนความรู้และความจริงนี้ได้รับการยอมรับจากชนชั้นนำสยาม จนกระทั่งแพร่ขยายกว้างขึ้นในสังคม²

ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้โลกทัศน์แบบไตรภูมิที่เคยมีอิทธิพลอย่างสูงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กลับแผ่วจางลงในช่วงความเป็นสมัยใหม่ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา อาจเป็นเพราะการถูกแทนที่ด้วยความคิดความเชื่อและเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และระบบความเชื่อแบบเหตุผลนิยม ซึ่งทรงได้รับอิทธิพลความคิดเหล่านี้ตั้งแต่ครั้งที่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเจ้าฟ้ามงกุฎและในตอนที่ทรงผนวช ผ่านการศึกษาความรู้แบบตะวันตกโดยมีมิชชันนารีเป็นพระอาจารย์ถวายความรู้และวิทยาการแบบตะวันตก³ เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปพุทธศาสนาเพื่อตอบสนองต่อความทันสมัยที่มีพื้นฐานอยู่บนแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยม และในขณะเดียวกันเพื่อเผชิญหน้ากับคริสต์ศาสนาที่เข้ามาท้าทายโลกทัศน์แบบเดิมของสังคมสยามพร้อมๆ กับองค์ความรู้และวิทยาการตะวันตก การปฏิรูปพุทธศาสนาครั้งนี้ทำให้ความเชื่อเดิมหลายประการถูกลดความสำคัญลงและเลือนหายไป ชนชั้นนำสยามเองเป็นฝ่ายตั้งคำถามกับความเชื่อจักรวาลวิทยาแบบเดิมภายใต้ความรู้แบบใหม่ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์อันมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามในสมัยนั้น ชนชั้นนำสยามได้ปฏิเสธโลกทัศน์จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิเพียงแต่มิใช่การทำลายหรือเสื่อมลงทั้งหมด แต่เป็นไปโดยการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับความคิดแบบสมัยใหม่ซึ่งอิงกับวิทยาศาสตร์⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามมิได้เพิ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่หากก่อตัวมาตั้งแต่เริ่มตั้งกรุงรัตนโกสินทร์และแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในช่วงภาวะสมัยใหม่ของสยาม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลจากการขยายตัวทางการค้าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยชนชั้นนำสยามและชนชั้นที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคม เศรษฐกิจอย่างชนชั้นกระฎุมพีซึ่งอาจเป็นชนชั้นนำเดิม การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ในช่วงสมัยนี้ยังได้สะท้อนออกมาผ่านงานวรรณกรรมที่มีลักษณะแบบมนุษยนิยมและความจริงเชิงประจักษ์⁵ โลกทัศน์

² เรื่องเดียวกัน, 9-17.

³ รัชชชัย ตั้งศิริวานิช, “นิทรรศการเอกสารพระเจ้ากรุงสยามและเซอร์จอห์น เบาว์ริง,” ใน *พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญฐิกา ศรีอุดม (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), 35-37.

⁴ พระไพศาล วิสาโล, “พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต,” ใน *เรื่องเดียวกัน*, 180-184.

⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ใน *ปากไก่และใบ*

แบบวิทยาศาสตร์สืบทอดต่อมาจนถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นประมุขคณะสงฆ์และผู้นำธรรมยุติกนิกาย โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ วโรรสทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงเป็นพระอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะทรงเป็นประมุขของคณะสงฆ์แล้วยังทรงเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการจัดการศึกษารวมทั้งแต่งแบบเรียนธรรมะและบาลีให้แก่คณะสงฆ์อย่างเป็นแบบแผนเดียวกันทั้งประเทศ เป็นช่วงที่พุทธศาสนาแบบเถรวาทนิยมภายใต้โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เฟื่องฟูมากในขณะที่ยังคงความเชื่อแบบเก่าๆถูกทอดทิ้งความสำคัญลงไปพร้อมกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ถูกนิยามและตีความใหม่

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามได้เปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ โดยการปรับปรุงระบบการปกครองประเทศและโครงสร้างอำนาจทางการเมือง ลดอำนาจการปกครองของขุนนางลงเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองนี้เกิดจากอิทธิพลภายนอกจากมหาอำนาจตะวันตกที่กดดันให้สยามจำต้องปรับเปลี่ยนกฎหมายให้เป็นที่ยอมรับของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งส่งผลต่อปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต อันเป็นปัญหาใหม่ที่สยามต้องเผชิญอยู่ในขณะนั้น รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงภายในของสยามเอง โดยการพัฒนาระบบกฎหมายซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองเพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่ กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพของพลเรือนจึงเป็นส่วนสำคัญที่จะแสดงให้เห็นถึงความเจริญของสยามตามมาตรฐานความเป็นอารยะแบบประเทศตะวันตกนำไปสู่ “การปฏิรูปสยาม” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประการสำคัญของการปฏิรูปนี้เพื่อปกป้องสยามให้รอดพ้นจากการถูกปกครองโดยมหาอำนาจตะวันตก และนำไปสู่การขอยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งสนธิสัญญาระหว่างสยาม อังกฤษ และฝรั่งเศส มีใจความสำคัญว่าสยามจะมีสถานะเป็นรัฐกันชนและรับรองความเป็นเอกราชของสยาม โดยไม่ถือเป็นเมืองอาณานิคมของทั้งสองประเทศ แม้ว่าจะมีนักวิชาการบางท่านเสนอว่า สยามมีสถานะเป็น “รัฐกึ่งอาณานิคม”⁶ ก็ตาม สนธิสัญญากับฝรั่งเศสและอังกฤษทำให้สยามมีพรมแดนเป็นของตนเองชัดเจน ทำให้ระบบเครือญาติแบบเดิมที่ถูกสร้างด้วยวิถีผิวเดี่ยวยหลายเมียไม่มีความจำเป็นในการผูกส่วนต่างๆของราชอาณาจักร

เรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่4 (กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2555).

⁶ลิซ่า ฮอง, “สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1868-1910 : เสียงที่ไม่ประสานกันของลัทธิสากลนิยมกึ่งเมืองขึ้น” แปลโดย วารุณี โอสธามย์ (การสัมมนาเฉลิมพระเกียรติครบรอบ 150 ปี พระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ, 21 กันยายน 2547).

เอาไว้ด้วยกันอีกต่อไป⁷

หลังการปฏิรูปประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของสยามในวงกว้าง ในขณะที่สังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของจักรวรรดิตะวันตก โดยเฉพาะดินแดนที่มีอาณาเขตติดกับรัฐสยาม ทั้งพม่า ลาว กัมพูชา ถูกครอบครองดินแดนโดยอาณานิคมจักรวรรดิตะวันตก ในขณะที่สยามจำต้องปรับปรุงพัฒนาประเทศและปรับเปลี่ยนระบบกฎหมายรวมไปถึงวัฒนธรรมเพื่อให้รอดพ้นจากการถูกอ้างสิทธิในการทำประเทศเจริญ การเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตกซึ่งนำพาวิทยาการและองค์ความรู้แบบใหม่เข้ามาท้าทายองค์ความรู้เดิมในสังคมสยาม ชนชั้นนำสยามตอบรับต่อความเป็นสมัยใหม่ โดยการเลือกรับและปรับเปลี่ยนความเป็นสมัยใหม่จากตะวันตกเฉพาะสิ่งที่ชนชั้นนำพิจารณาแล้วว่าจะไม่กระทบต่อโครงสร้างอำนาจเดิมในสังคม การตอบรับวิทยาการตะวันตกในสยามเพราะสาเหตุหนึ่งคือชนชั้นนำตระหนักถึงคุณประโยชน์ของวิทยาการตะวันตกโดยเฉพาะวิทยาการการพิมพ์

วิทยาการการพิมพ์ของตะวันตกเริ่มเข้ามาในสยามตั้งแต่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) และเฟื่องฟูมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นปกครองใช้วิทยาการการพิมพ์เป็นเครื่องมือในการสื่อสารโดยตรงกับผู้อยู่ใต้ปกครอง โดยไม่ถูกตัดทอนแบ่งแยกตีความและแอบอ้างโดยคนอื่นอีกต่อไป⁸ ซึ่งนอกจากนี้ยังเป็นประโยชน์ในการปกครองและรวมอำนาจแล้วการพิมพ์ยังเผยแพร่ความรู้อันเป็นประโยชน์สู่สังคม แต่ในขณะเดียวกันเงาอีกด้านเป็นการท้าทายองค์ความรู้แบบเก่า สื่อสิ่งพิมพ์โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ซึ่งจัดทำขึ้นโดยชาวตะวันตกนั้นมีลักษณะของการวิพากษ์และแสดงความคิดเห็นค่อนข้างเสรีและในบางครั้งเป็นการล้ำมากเกินไปสำหรับสังคมสยาม การวิพากษ์วิจารณ์อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่และวัฒนธรรมผิวเดียวหลายเมียในสังคมสยามเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อยมาจนกระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะเดียวกันสังคมสยามได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางชนชั้นขึ้น ตามคำอธิบายของสก๊อต บาร์เม (Scot Barne) การเกิดขึ้นของชนชั้นกลางใหม่ ได้แก่ พวกปัญญาชน นักคิดหัวก้าวหน้า ซึ่งถือกำเนิดขึ้นพร้อมๆ กับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความทันสมัยของวิทยาการการพิมพ์ในสยาม โดยกลุ่มชนชั้นกลางใหม่เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนา โดยความทันสมัยและวิทยาการการพิมพ์เป็นเครื่องมือที่กลุ่มชนชั้นกลางใช้แลกเปลี่ยนทัศนะและวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลและความ

⁷ เกรก เจ. เรย์โนลด์ส, “สังคมชายล้วนในวัฒนธรรมการเมืองไทยสมัยใหม่,” แปลโดย ปรีดี หงษ์สตัน, *รัฐศาสตร์สาร* 36, ฉ.2 (พ.ศ.-ส.ศ. 2558): 38-39.

⁸ วารุณี โอสธารมย์ และคณะ, ภาพสังคมสยามจากประชุมประกาศรัชกาลที่4 ใน พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง, 144.

เหลื่อมล้ำในสังคม⁹ วิทยาการการพิมพ์นี้ทำให้กลุ่มชนชั้นกลางเริ่มมีอิทธิพลต่อสังคมสยาม นอกเหนือไปจากการวิพากษ์รัฐบาลและประเด็นเรื่องการเมือง ชนชั้นกลางยังตั้งคำถาม ข้อสังเกต และข้อถกเถียงประเด็นต่างๆในสังคม โดยเฉพาะประเด็นเรื่องสถานะของผู้หญิง ความไม่เท่าเทียมทางเพศ และวัฒนธรรมผัวเดียวหลายเมีย ในขณะเดียวกันชนชั้นนำเองก็ใช้สื่อสิ่งพิมพ์จากราชการในการชี้แจงและตอบโต้ต่อข้อวิพากษ์เหล่านี้ สื่อสิ่งพิมพ์จึงค่อยๆกลายเป็นพื้นที่สาธารณะในสังคมสยามนำไปสู่การปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำและชนชั้นอื่นๆในสังคมสยาม

4.2 เพศสภาพกับความเป็นสมัยใหม่ของสังคมสยาม

บาบารา วัตสัน แอนดายา (Barbara Watson Andaya) เสนอว่าภาวะความเป็นสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สัมพันธ์กับการขยายตัวทางการค้าระหว่างประเทศตะวันตก แต่สำหรับสภาพภาพของผู้หญิงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงและถูกพัฒนาสภาพภูมิปัจจัยหลักมาจากเรื่องของศาสนาภายนอก ได้แก่ อิสลามและคริสต์ ซึ่งเข้ามาวิพากษ์ศาสนาปราชญ์ดั้งเดิมของชนพื้นเมืองโดยเฉพาะพุทธศาสนาและขงจื้อ กล่าวโดยสรุปว่าอารยธรรมจากจักรวรรดินิยมตะวันตกเพียงอย่างเดียวไม่อาจเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงของชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ แต่สาเหตุสำคัญประการหนึ่งเกิดจากศาสนาใหม่ที่เข้ามาวิพากษ์ศาสนาเดิมและก่อให้เกิดการยกระดับสถานะของผู้หญิงในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะคริสต์ศาสนานิกายมิชชันนารีเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากข้ออ้างทางการเมืองและผลประโยชน์ทางการค้า¹⁰

แม้มีอาจกล่าวได้ว่า หลังความเป็นสมัยใหม่เป็นต้นมาชนชั้นนำสยามจะมีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ของตะวันตกทั้งหมด เนื่องจากการปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามนั้น ได้รับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมและค่านิยมในสังคมจากตะวันตกแล้วนำมาดัดแปลง การให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพของปัจเจกและส่งเสริมให้มีความเท่าเทียมกันทางเพศเป็นการแสดงภาพลักษณ์ของผู้ชายชนชั้นนำว่ามีความเป็นอารยะ ทามารา ลูส์ (Tamara Loos) ชี้ให้เห็นว่าบริบททางสังคมและการเมืองช่วยให้เห็นถึงความแตกต่างของการจัดการควบคุมทางเพศระหว่างราชสำนักฝ่ายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับราชสำนักฝ่ายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

⁹ Scot Barme, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex, and Popular Culture in Thailand* (New York: Oxford, 2002).

¹⁰ Barbara Watson Andaya, *The Flaming Womb Repositioning Women in Early Modern Southeast Asia* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2006), 70.

เจ้าอยู่หัว¹¹ ภาวะความเป็นสมัยใหม่ในสยามได้เริ่มต้นนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และต่อเนื่องจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งการเกิดขึ้นของกลุ่มทางสังคมใหม่อย่างชนชั้นกลางที่เป็นผลจากการปฏิรูปการปกครองของสยามในช่วงสมัยใหม่ ชนชั้นกลางเหล่านี้กลายเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในทางเศรษฐกิจและสังคมและต่อมาได้เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองการปกครอง ชนชั้นกลางสยามมีแนวคิดเรื่องเสรีภาพและการพัฒนาความเจริญทางสังคมอันนำไปสู่ความเป็นสมัยใหม่อย่างแท้จริง ความเคลื่อนไหวใหม่ที่เรียกร้องสิทธิเสรีภาพและมนุษยชนซึ่งเป็นหัวใจหลักของความเป็นสมัยใหม่แบบตะวันตก ก่อให้เกิดการตั้งคำถามประเด็นเรื่องความไม่เท่าเทียมทางเพศในสังคมสยาม พวกเขาเห็นว่าความเท่าเทียมกันอย่างแรกๆ ที่ควรเรียกร้องคือความเท่าเทียมกันทางเพศระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย นำไปสู่การเคลื่อนไหวที่เรียกว่ากระแสสิทธิสตรี ส่งผลต่อการให้ความหมายเพศสภาพและนำไปสู่การถกเถียงเรื่องการออกกฎหมายรองรับผัวเดียวเมียเดียวในสังคมสยาม¹²

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงที่สยามรับอิทธิพลตะวันตก นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอุดมคติใหม่ที่มีต่อผู้หญิง ระบบผัวเดียวหลายเมียและการปฏิบัติต่อผู้หญิงในทัศนะของชนชั้นนำสยามถูกวิพากษ์จากชาวตะวันตกที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับราชสำนัก ปัญหาเรื่องเพศสภาพและสถานะของผู้หญิงในสังคมสยามเป็นส่วนหนึ่งของข้อถกเถียงและถูกวิพากษ์ในสังคมผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ ชาวตะวันตกโดยเฉพาะกลุ่มมิชชันนารีซึ่งใช้สื่อสิ่งพิมพ์เป็นกระบอกเสียงในการตั้งคำถามและวิพากษ์เรื่องความไม่เท่าเทียมทางเพศในสังคมสยาม โดยการโจมตีพุทธศาสนาอันเป็นรากฐานของความไม่เท่าเทียมทางเพศในสังคมสยามพร้อมๆ กับการเชิดชูคริสต์ศาสนาส่งผลกระทบต่อแบบแผนการปฏิบัติทางเพศที่ท้าทายอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ซึ่งมีรากฐานมาจากพุทธศาสนา วัฒนธรรมผัวเดียวหลายเมียซึ่งถือเป็นค่านิยมในชนชั้นสูงสยามถูกวิพากษ์โดยเชื่อมโยงกับศีลธรรมในศาสนา ซึ่งชาวตะวันตกใช้คำสอนในคริสต์ศาสนาเป็นมาตรฐานวัดระดับศีลธรรมในการตัดสินว่าเป็นดินแดนที่ล้าหลังด้อยอารยธรรม ประเด็นเรื่องเพศสภาพในสยามเป็นเครื่องมือในการอ้างสิทธิของจักรวรรดินิยมตะวันตกในการกิจที่จะต้องสร้างอารยธรรมให้แก่ดินแดนที่ยังล้าหลัง ชนชั้นนำสยามมีความวิตกกังวลเกี่ยวกับประเด็นเรื่องบทบาทและเพศสภาพของผู้หญิงในช่วงความเป็นสมัยใหม่เนื่องจากการเผชิญหน้ากับศีลธรรมแบบใหม่โดยคริสต์ศาสนาที่เข้ามาวิพากษ์วัฒนธรรมแบบจารีตของสยาม และในขณะเดียวกันชนชั้นนำสยามเองก็ต้องปกป้องสิทธิและเกียรติยศของความเป็นชนชั้นสูง โดยมีพุทธ

¹¹Tamara Loos, "Sex in the Inner City: The Fidelity between Sex and Politics in Siam," *The Journal of Asian Studies* 64, no. 4 (November, 2005): 881-909.

¹²Scot Barme, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex, and Popular Culture in Thailand* (New York: Oxford, 2002).

ศาสนาเป็นเกราะกำบังวัฒนธรรมที่ถูกค่อนข้างจากตะวันตกว่าล้าหลังและกดขี่ทางเพศ

นอกจากนี้ยังเป็นเพราะการปรับเปลี่ยนทัศนคติของชนชั้นนำเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยในเรื่องความเท่าเทียมกันและสิทธิของผู้หญิง อันนำไปสู่การประกาศใช้พระราชบัญญัติเลิกทาสและพระราชบัญญัติผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร อาจกล่าวได้ว่าความคลี่คลายสถานภาพทางกฎหมายของผู้หญิงสยาม เป็นเพราะอิทธิพลตะวันตกมีส่วนที่ทำให้เกิดความคลี่คลายนี้ลงบ้าง รวมทั้งพระปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงแสดงให้เห็นตะวันตกเห็นว่าสยามมีความเจริญทัดเทียมอารยประเทศ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิงในสังคม อย่างไรก็ตามพบว่าจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้หญิงสามัญชน แม้จะมีการออกประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกได้นั้น แต่ในขณะเดียวกันกลับพบว่ากฎหมายและข้อบังคับเกี่ยวกับการประพฤตินและวิถีชีวิตของผู้หญิงชนชั้นสูงโดยเฉพาะสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในมีความละเอียดซับซ้อนมากขึ้น

4.3 หญิงชั่วสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2477

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้หญิงที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่ากระทำความผิดทั้งในเรื่องการเมือง และความผิดทางเพศจะถูกลงพระราชอาญาประหารชีวิต แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พบหลักฐานที่บ่งชี้ถึงหญิงชั่วที่ถูกลงโทษประหารชีวิต แม้กระทั่งเรื่องการคบชู้ซึ่งเป็นเรื่องร้ายแรงมีโทษสถานหนัก แต่ในยุคสมัยนี้หญิงชั่วที่มีความผิดส่วนมากจะถูกลงโทษทางร่างกาย ได้แก่ โขบตี ควบคู่ไปกับการลงโทษทางจิตใจ ได้แก่การกักบริเวณ ถอดยศ และสำหรับกรณีของหญิงสามัญชนที่นำมาศึกษาเปรียบเทียบกับประเด็นเรื่องของชนชั้นนั้น พบว่าหญิงสามัญชนที่มีชู้หรือมีสามีหลายคน กลับไม่ถูกลงโทษตามกฎหมายในเรื่องการมีชู้ แต่ทว่าถูกลงโทษโดยการประจานผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และถูกเผยแพร่ต่อสาธารณะ

4.3.1 ความผิดเรื่องเพศสัมพันธ์

สำหรับความผิดในเรื่องเพศสัมพันธ์จะหมายถึงการมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่นที่ไม่ใช่สามีหรือการมีเพศสัมพันธ์ที่ผิดกฎหมายหรือผิดมาตรฐานกฎหมายสังคม เช่น การมีเพศสัมพันธ์นอกสถาบันการแต่งงาน โดยจะกล่าวถึงหญิงคบชู้ รวมทั้งหญิงเล่นเพื่อน ซึ่งเป็นการมีเพศสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงด้วยกัน หญิงที่มีสามีเป็นชายต่ำบรรดาศักดิ์ ซึ่งถือว่าเป็นเพศสัมพันธ์ที่ผิด

กฎหมายเทียรบาล

4.3.1.1 การคบชู้

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏเรื่องราวของเจ้าจอมมีชู้เช่นเดียวกับรัชกาลก่อนหน้า แต่โทษของพระสนมเจ้าจอมที่มีชู้นั้นกลับเบาลง หญิงมีชู้ที่ได้รับพระราชทานอภัยโทษจากการประหารชีวิต คือ เจ้าจอมช้อย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 บันทึกเรื่องราวรักใคร่ระหว่างขุนสุวรรณกับเจ้าจอมช้อย ความว่า

ครั้นมาถึงเดือน 7 เกิดความเรื่องอ้ายเขียนขุนสุวรรณบุตรพระยาราชภักดีให้อีกุหลาบภรรยาเข้าไปพูดจาทะเลาะกับเจ้าจอมช้อย บุตรพระยาบำเรอภักดี มีผู้ทิ้งหนังสือข้างใน โปรดให้ตระลาการชำระได้ความจริงว่า รักใคร่ให้ข้าวของกันเนื่องๆ แต่ไม่ถึงตัวกัน ลูกขุนวางบทให้เอาอ้ายเขียน อีกุหลาบไปประหารชีวิตเสียที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ๗ วันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๐๒) แต่ตัวอ้ายเขียนนั้นให้ลงพระราชอาญา ๖๐ ที แล้วสับเสียดไว้แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เนรเทศพระโยคอาณานิธิราช ราชอาณานิธิราชวิปัสสนาธุระ วัดราชสิทธิาราม ๑ เจ้าอธิการวัดบางประทุน ๑ เป็นผู้ให้น้ำมนต์อ้ายเขียนอีกุหลาบ ให้เนรเทศไปไปอยู่เมืองสงขลา¹³

เป็นที่น่าสังเกตว่า เจ้าจอมมีชู้ในรัชกาลก่อนหน้านี้นั้นทั้งหมดถูกลงพระราชอาญาประหารชีวิต แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมช้อยกลับไม่ได้ถูกประหารชีวิตแต่ถูกลงพระราชอาญาโบยและจำสนม ในขณะที่อ้ายเขียนชู้ และอีกุหลาบแม่สื่อถูกลงพระราชอาญาประหารชีวิต ทั้งนี้ยังมีผู้ที่ได้รับพระราชอาญาอีกหนึ่งรูปคือ เจ้าอธิการวัดบางประทุนซึ่งมีความเกี่ยวข้องกันคือเป็นผู้ให้น้ำมนต์อ้ายเขียนอีกุหลาบ

วรลักษณ์ได้วิเคราะห์ว่า ประเด็นเรื่องความไม่ซื่อสัตย์ในชีวิตคู่โดยเฉพาะการมีชู้ น่าจะเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นค่อนข้างมากในสมัยนั้น ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมและแพร่หลายในการถ่ายทอดจุลปทุมชาดกในงานจิตรกรรม โดยจุลปทุมชาดกเป็นชาดกที่ว่าด้วยการลงโทษหญิงชายที่ทำชู้กัน สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของสังคมสมัยนั้นที่น่าจะให้ความสำคัญกับประเด็นความไม่ซื่อสัตย์ต่อคู่ของตนโดยการนอกใจมีชู้ มากกว่าการให้ความสำคัญเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์¹⁴

¹³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม ๒* (นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๕๕), ๑๗๐๕.

¹⁴ วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, “จุลปทุมชาดก ข้อสังเกตเกี่ยวกับบทบาทและความนิยมที่ปรากฏ

แม้ว่าจะมีการประกาศอนุญาตให้เจ้าจอมทูลลาออกจากราชการฝ่ายในได้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ต้องได้รับพระบรมราชานุญาตก่อนและเจ้าจอมที่ยังไม่มีพระองค์เจ้านั้นเข้าช่วยในเกณฑ์อนุญาตให้ลาออกได้ ซึ่งเหตุการณ์ของเจ้าจอมช้อยนั้นเกิดขึ้นก่อนมีการประกาศ ดังนั้นประกาศทรงอนุญาตให้ข้างในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการจึงมีรายละเอียดที่อธิบายถึงการห้ามแต่งแม่สื่อเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง

แต่เจ้าจอมมารดาที่มีพระองค์เจ้าก็ดี มีเครื่องยศเป็นเครื่องทองคำแล้วก็ดี
ไม่ยอมพระ ราชทานให้ใครไม่โปรดให้ออก ใครๆ อย่าพาโลคำประกาศนี้
แล้ว แลแต่งแม่สื่อมาลุลายวุ่นวายในพระราชวัง ดังอ้ายเขียนบุตรพระยา
ราชภักดีทำครั้งก่อนเป็นอันขาดทีเดียว ถ้ามีฟังก็ไม่พ้นพระราชอาญาตาม
กฎพระอัยการ¹⁵

4.3.1.2 การเล่นเพื่อน

ราชสำนักฝ่ายในเป็นที่อยู่อาศัยที่ประกอบไปด้วยผู้หญิงทั้งหมด ทั้งยังเป็นสังคมหญิงล้วนที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของผู้ชาย ด้วยความที่มีแต่เพศหญิงทำให้นอกจากเรื่องมีคู่แล้วผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในบางคนยังมีพฤติกรรมเล่นเพื่อนซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างเพศหญิงด้วยกันเสมือนความสัมพันธ์แบบชายหญิง แม้ว่ากฎหมายบรรพบุรุษของพฤติกรรมการเล่นเพื่อนของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในว่า “อนึ่ง สนมกำนัลคบผู้หญิงหนึ่งกันทำดูชยเป็นชู้เมียกันให้ลงโทษด้วยลวดหนึ่ง 50 ที ศักคอประจานรอบพระราชวังทีหนึ่งให้เอาเป็นชาวสดึง ทีหนึ่งให้แก่ลูกเธอ หลานเธอ”¹⁶ แม้ว่าการเล่นเพื่อนในราชสำนักฝ่ายในดูจะไม่ใช่อะไรใหม่ สันนิษฐานได้ว่าอาจเกิดขึ้นบ่อยครั้ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการสั่งสอนพระราชโอรสและพระราชธิดาความว่า “อย่าเล่นผู้หญิงที่ชั่ว อย่าเล่นเพื่อนกับใครเลย มีผิวมีเกิด แต่อย่าให้ปกอลอกเอาทรัพย์ของเจ้าไปได้”¹⁷

ศีกฤทธิ ปราโมช เล่าถึงเรื่องของหญิงเล่นเพื่อนในราชสำนักฝ่ายในที่ถูกลงโทษโดยการสัก

ในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 4,” *วารสารเมืองโบราณ* 33, ฉ.3 (2550): 59-69.

¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2548), 279.

¹⁶ กฎมณเฑียรบาล มาตรา 124 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2529), 98-99.

¹⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4*, 268.

หน้าผาก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏเรื่องของ ชุ่ม ซึ่งเป็นลูกสาวของ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ชุ่มเป็นนางละครตัวพระมาแต่เด็ก ซึ่งต่อมาชุ่มเป็นครุละครที่มีชื่อเสียงจึงได้เข้าไปสอนละครในพระบรมมหาราชวังเนื่องจากเจ้าคุณพระประยูรวงศ์หัดละครผู้หญิงขึ้น ชุ่มรำละครในบพระเอกเสมอๆ ทำให้มีผู้หญิงมาติดพันมากมาย ชุ่มมีลักษณะแบบผู้ชาย คือแต่งกายแบบผู้ชาย ไว้ผมแบบผู้ชาย และสูบบุหรี่สะพานโพ

เมื่อในพระราชนิพนธ์ขึ้นในเป็นเมืองที่มีแต่ผู้หญิงล้วนๆ ป้าชุ่มก็ประพฤติการณแบบที่ชาววังเรียกว่า “เล่นเพื่อน” กับบรรดาแพนละครซึ่งมีสตรีบรรดาศักดิ์รวมอยู่ด้วย ต่อมาความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทก็โปรดฯให้ชำระได้ความเป็นสัตย์ จึงโปรดฯให้ลงพระราชนิพนธ์หาเหตุระเวนรอบวัง แล้วให้สักหน้าไล่ออกจากพระบรมมหาราชวังไป¹⁸

แม้ว่ากฎมนเทียรบาลบัญญัติโทษของการเล่นเพื่อนทั้งโทษประจานและโทษทางร่างกาย แต่ในสังคมของหญิงล้วนอย่างราชสำนักฝ่ายใน การเล่นเพื่อนอาจไม่ใช่เรื่องร้ายแรงคอขาดบาดตายในทัศนะของพวกเธอเหล่านี้ กลับเป็นเรื่องชวนหัวและถูกนำมาล้อเลียนเสียดสีกัน ดังเช่นในกลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ กล่าวถึงความสัมพันธ์แบบเล่นเพื่อนของหม่อมสุดและหม่อมขำ กลอนเพลงยาวนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์หญิงรักหญิง ความรักความใคร่ของหญิงที่มีต่อหญิงอย่างโจ่งแจ้ง เรื่องของหญิงเล่นเพื่อนทั้งสองคนนี้ได้เป็นความลับ และดูเหมือนจะเป็นเรื่องเปิดเผยด้วยซ้ำไป กรมหมื่นอัปสรสุตาเทพประทานชื่อ “คุณมิ่งและหม่อมเป็ด” ให้หม่อมทั้งสองในเชิงล้อเลียนทั้งหม่อมสุดและหม่อมขำมิได้ถูกลงโทษ ซ้ำยังมีการนำมาขับเสภากึ่งล้อเลียนกึ่งประจานอีกหลายครั้ง นอกจากนี้คุณสุวรรณได้ประพันธ์กลอนเพลงยาวพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุตาเทพได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นบทประพันธ์ที่มีเนื้อหาของความรักระหว่างหญิงและหญิง ซึ่งกลอนเพลงยาวทั้งสองเรื่องนี้ ถือเป็นบันทึกประวัติศาสตร์สังคมที่สะท้อนภาพรักร่วมเพศระหว่างหญิงและหญิงในราชสำนักฝ่ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁹

ผู้ประพันธ์กลอนเพลงยาวทั้งสองเรื่องนี้ คือ คุณสุวรรณ ธิดาของพระยาอุไทยธรรม (กลาง) ราชินิกุลบางช้าง เกิดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแก่กรรมในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คุณสุวรรณเป็นกวีหญิงที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น โดยบทประพันธ์ของคุณสุวรรณมีลักษณะที่ค่อนข้างแหวกขนบวรรณกรรมและขัดต่อจารีตประเพณีของสมัยนั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรักร่วมเพศ เรื่องเร้นรักระหว่างหญิงกับหญิง หรือการเสนอตัวของฝ่ายหญิงต่อ

¹⁸ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, *โครงกระดูกในตู้* (พระนคร: ชัยฤทธิ์, 2514), 117-118.

¹⁹อิงอร สุพันธุ์วนิช, “กลอนเพลงยาวของคุณสุวรรณ : ภาพสะท้อนรักร่วมเพศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* 22 (ธันวาคม 2548): 55-67.

ฝ่ายชาย มิต้องให้ฝ่ายชายมาเลือก แต่ฝ่ายหญิงเป็นผู้เลือกเสียเอง บทประพันธ์ของคุณสุวรรณมีชื่อเสียงโด่งดังและรู้จักกันดีจวบจนปัจจุบัน คือ พระมะเหลเถไถ และ อุนรุทร้อยเรื่อง ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระราชวิจารณ์ถึงผู้แต่งว่า “เสียจริต แต่ไม่คลั่งไคล้อันใด เป็นแต่พุ่งไปในกระบวนแต่งกลอน”²⁰

บทประพันธ์ของคุณสุวรรณมีผู้นำมาศึกษากันอย่างกว้างขวางในวงวิชาการ ในกรณีของคุณสุวรรณ ความสามารถในการประพันธ์บทกลอนไม่ใช่ความสามารถที่พึงมีของผู้หญิงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์หรือเป็นความสามารถที่พบได้ทั่วไป แม้ว่าผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในบางคนอาจได้รับการศึกษาอย่างดีในระดับที่อ่านออกเขียนได้ เนื่องจากเจ้านายผู้หญิงบางพระองค์เป็นพระอาจารย์สอนพระราชโอรสพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ในช่วงที่ยังทรงพระเยาว์ แม้จะมีผู้ที่มีความสามารถทางภาษาได้ในระดับที่สามารถแต่งบทประพันธ์ได้แต่ก็เป็นเพียงส่วนน้อยและจำกัดอยู่ในเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น กรณีของคุณสุวรรณเป็นตัวอย่างของผู้หญิงไม่ปกติที่ไม่สามารถประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมให้อยู่นอกพื้นที่ของความปกติที่กำหนดโดยผู้ชาย

เปรียบเทียบกับนิพพานวงษ์ พระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร พระธิดาในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท หรือวังหน้าในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า นิพพานวงษ์ได้รับพระราชวิจารณ์จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ถ้าจะอ่านตามตัวแทบจะไม่ได้ข้อความเท่าใด จำจะต้องเดาอ่าน แต่ถึงเดาอ่านดังนั้นยังจะกลั่นหัวเราะไม่ได้ ไปขึ้นเสียในถ้อยคำที่จดลงไว้บ้าง เพื่อกำหนดครวญครางซ้ำซากชวนให้พลิกข้ามไปเสียบ้าง”²¹

แม้ว่าพระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตรจะถูกเข้าใจว่า “ท่านบอๆ”²² อย่างไรก็ตามเนื่องจากนิพพานวงษ์มีเนื้อหากล่าวถึงการสรรเสริญและอาลัยโหม่นต่อการสวรรคตของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระราชบิดาของพระองค์ รวมทั้งพระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตรทรงถ่อมพระองค์ไว้ตอนต้นเรื่องนิพพานวงษ์ ทำให้ผู้ที่อ่านและวิจารณ์บทประพันธ์ของพระองค์รู้สึกน่าชมแล้วยังให้ความรู้สึกไปในทางน่าสงสารอีกด้วย “แต่น่าชมผู้ที่แต่งหนังสืออย่างหนึ่ง ว่าหนังสือก็ไม่รู้ เรียงข้อความก็ไม่เพน แต่ว่าได้กลอนดี ๆ ออกมาเป็นหลายแห่ง ทั้งทำให้ผู้ฟังมีใจรู้สึกสงสารได้มาก”²³

พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตรคือ ตัวอย่างหนึ่งของผู้หญิงที่ผลิตความรู้ในกรอบของชนบ

²⁰ กรมศิลปากร, คำนำ ใน *บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ บทละครอุนรุทร้อยเรื่อง กลอนเพลงยาวหม่อมแปดสวรรค์ กลอนเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดเทพ และบทละครเรื่องระเด่นลันได* (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2514).

²¹ พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร, *นิพพานวงษ์* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 4.

²² เรื่องเดียวกัน.

²³ พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร, *นิพพานวงษ์* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 8.

จารีตแม้ว่าจะทรงเป็นผู้หญิงแต่ก็เขียนถึงความดีของผู้ชาย และการดำรงชีวิตอยู่โดยการปฏิบัติตามคำสอนของผู้ชาย จึงมิได้ทรงถูกกล่าวหาว่าเสียจริตหรือฟั่นเฟือนแม้บทประพันธ์ของพระองค์จะมีข้อขาดตกบกพร่องในการแต่งบทประพันธ์ไปบ้างก็ตาม

กฎหมายโบราณระบุโทษของการเล่นเพื่อนของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน แม้ว่าการลงโทษจะไม่ถึงขั้นประหารชีวิต แต่ก็จะถูกประจานให้เป็นที่อับอายโดยการสักรหน้าผากและขับออกจากพระราชวัง แต่ทว่าสำหรับการมีความสัมพันธ์ทางเพศในเพศเดียวกันของผู้ชายหรือที่เรียกว่า “การเล่นสวาท” นั้น กลับไม่ได้ถูกรังเกียจหรือมีการลงโทษอย่างเป็นทางการจะลักษณะ กรณีกรรมหลวงรักษัณเรศ หรือหม่อมไกรสรที่ถูกลำเลียงโทษด้วยข้อหาที่ยังคงเป็นที่คลุมเครือว่าข้อหาใดที่นำไปสู่โทษประหารชีวิต ระหว่างการทุจริตรับสินบนตัดสินคดีมิชอบ การช่อกุศลกำลังพล หรือการเล่นสวาท ประพฤติการไม่อยู่กับลูกเมีย มีพฤติกรรมทางเพศอันเป็นที่เสื่อมเสียแก่ราชตระกูล²⁴ กระนั้นก็ดี ในข้อหาเรื่องการเล่นสวาทของกรรมหลวงรักษัณเรศนั้น ตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ระบุถึงพฤติการณ์ของพระองค์ว่า

ตั้งแต่เล่นละครเข้าแล้ว ก็ไม่ได้บรรทมข้างในด้วยหม่อมห้ามเลย บรรทมอยู่แต่ที่แก่งข้างท้องพระโรงด้วยพวกละคร จึงรับสั่งให้เอาพวกละครมาแยกย้ายกันไถ่เอาได้ความสมกันว่าเป็นสวาทไม่ถึงชำเรา แต่เอามือเจ้าละครและเอามือท่านกำคุดฐานด้วยกันทั้ง 2 ฝ่ายไว้ให้สัสมวาทดูเคลื่อนพร้อมกัน แล้วโปรดให้ตระลาการถามกรรมหลวงว่า เป็นเจ้าใหญ่ นายโตเล่นการเช่นนี้สมควรอยู่แล้วหรือ กรรมหลวงรักษัณเรศให้การว่า การที่ไม่อยู่กับลูกเมียนั้นไม่เกี่ยวข้องต่อการแผ่นดิน...ฝ่ายผู้หญิงเมียของตัวที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดก็มาเล่าให้เขาฟังออกเชิงแซ่ไปว่าตัวไม่อินังขังข้อกับลูกเมียมาหลงรักอายคนโฉนคนละคร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบ จึงทรงพระราชดำริว่า จะชอบใจอย่างเจ้าปักกิ่ง เตากวาง รักจิว จะช่อกุศลผู้ชายบ้าง ผู้หญิงบ้างกระมัง ครั้นจะห้ามปรามว่ากล่าวให้รู้สึกตัวเสียว่า ทำดังนี้ไม่งามไม่ดีความก็จะอื้ออึงไป เหมือนจะแก่งประจานให้ญาติได้ความอัปยศ²⁵

ทั้งนี้ พระองค์เจ้าอภัยทัต กรรมหลวงเทพพลภักดิ์ พระเชษฐาของกรรมหลวงรักษัณเรศ

²⁴ ปรามินทร์ เครือทอง, “ถอดรหัสคดี หม่อมไกรสร โกง เกย์ หรือการเมือง?,” *ศิลปวัฒนธรรม* 31, ฉบับ 5 (2553): 88-103.

²⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 2, 1361-1363.

ก็มีพฤติกรรมเล่นสวาทเช่นกัน แต่ทว่าก็มีได้ถูกลงพระราชอาญาหรือมีการสอบสวนใดๆ

แล้วทรงพระราชดำริว่าแต่ก่อนกรมหลวงเทพพลภักดีก็ประพฤติการไม่อยู่กับลูกเมียเหมือนกันเช่นนี้ สมเด็จพระบรมวงษานุราชซึ่งเป็นผู้ใหญ่ก็ทรงทราบทุกๆพระองค์ ก็หาได้ว่ากล่าวกรมหลวงเทพพลภักดีประการใดไม่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมิได้เอาพระทัยเป็นพระราชธุระ ด้วยสำคัญพระทัยว่าเขาประพฤติให้เหมือนพี่ชาย เป็นพี่พันธุ์ลูกอียายเดนเลือกเป็นคนอุปาทว์บ้านเมือง²⁶

จะเห็นได้ว่าการที่กรมหลวงเทพพลภักดีมีพฤติกรรมเล่นสวาทกับพวกละคร แม้จะถูกกล่าวว่า“เป็นคนอุปาทว์บ้านเมือง”แต่ “มิได้เอาพระทัยเป็นพระราชธุระ” ในขณะที่พฤติกรรมเล่นสวาทของกรมหลวงรักษัณเรศถูกนำมาพิจารณาในการสำเร็จโทษด้วย²⁷

การเล่นสวาทของผู้ชายนั้นไม่มีบทลงโทษทางกฎหมายแต่อย่างชัดเจนเหมือนกับการเล่นเพื่อนของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน และดูจะเป็นเรื่องไม่ร้ายแรงเพราะไม่ได้มีเพศสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลที่หวงห้าม แม้ว่าการมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายด้วยกันจะถูกประณามอยู่บ้าง และเป็นไปได้ว่าการเล่นเพื่อนของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน ถูกลงโทษเพราะมีเพศสัมพันธ์กับเหล่านางในด้วยกันมากกว่าการแต่งกายหรือมีกิริยาอาการเลียนแบบเพศชาย²⁸ อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่าบทลงโทษของการเล่นเพื่อน ซึ่งเป็นการมีเพศสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงและผู้หญิง ไม่ร้ายแรงเท่ากับการที่ผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชาย โดยเฉพาะกลุ่มพระสนมเจ้าจอมที่มีโทษถึงประหารชีวิต

อีกหนึ่งตัวอย่างหญิงเล่นเพื่อน ที่แม้ว่าจะไม่ใช่ราชินิกุลเชื้อสายรัตนโกสินทร์แต่เป็นเจ้านายผู้หญิงที่ใช้ชีวิตอยู่ในราชสำนักสยามช่วงระยะเวลาหนึ่ง เจ้าหญิงยวงแก้ว สิริโรสแห่งล้านนา โดยเสด็จพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เข้าไปประทับในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องราวของเจ้าหญิงยวงแก้วพบในหนังสือประเภทชีวประวัติของเจ้านายฝ่ายเหนือ ปรานี ศิริธร ณ พัทลุง อธิบายเรื่องของเจ้าหญิงยวงแก้วและการเล่นเพื่อนของเจ้านายหญิงฝ่ายเหนือไว้ในหนังสือเรื่อง*เพชรล้านนาว่า* เจ้าหญิงยวงแก้ว สิริโรส ทรงเป็นพระธิดาในเจ้าน้อยคำคง สิริโรส พระราชปนัดดาในเจ้าฟ้าเมืองสาม เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง เจ้าหญิงยวงแก้ว สิริโรสตามเสด็จพระราชชายา เจ้าดารารัศมี มายังกรุงเทพเมื่อครั้งที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีถวายตัวเป็นพระสนมใน

²⁶ เรื่องเดียวกัน.

²⁷ ปรามินทร์ เครือทอง, “ถอดรหัสคดี หม่อมไกรสร โกง เกย์ หรือการเมือง?,” *ศิลปวัฒนธรรม* 31, ฉ.5 (2553): 88-103.

²⁸ ชานันท์ ยอดหงษ์, “นายใน” *สมัยรัชกาลที่ 6*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), 194.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าหญิงยวงแก้วประทับอยู่กับพระราชชายาในพระบรมมหาราชวังและมีความรักต้องห้ามในพระบรมมหาราชวังกับหม่อมราชวงศ์หญิงท่านหนึ่ง เหตุการณ์บานปลายจนในท้ายสุดเจ้าหญิงได้ตัดสินใจกระโดดตึกจากพระตำหนักถึงแก่อสัญกรรม เจ้าหญิงยวงแก้วมีคู่รักเป็นหญิงด้วยกันคือ หม่อมราชวงศ์หญิงวงศ์เทพ ซึ่งไม่ปรากฏประวัติของหม่อมราชวงศ์หญิงนี้ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีการให้ทรัพย์สินเป็นของขวัญแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งหม่อมราชวงศ์หญิงวงศ์เทพมีคู่รักอยู่ก่อนแล้วคือหญิงชื่อนุ่น ทำให้ทั้งเจ้าหญิงยวงแก้วและนุ่นต่างชิงดีชิงเด่นพยายามเอาชนะใจหม่อมราชวงศ์หญิงวงศ์เทพ จนกระทั่งเกิดศึกชิงนางระหว่างผู้หญิงด้วยกันเอง เลยเถิดไปจนถึงการใส่ร้ายป้ายสีแก่กัน นุ่นได้ปล่อยข่าวในหมู่เจ้านายและข้าหลวงว่า เจ้าหญิงยวงแก้วนำของที่ได้รับพระราชทานจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมีไปปรนเปรอหม่อมราชวงศ์หญิงวงศ์เทพ เนื่องจากเจ้าหญิงยวงแก้วเป็นพระญาติใกล้ชิดอีกทั้งยังเป็นทีโปรดปรานของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี จึงได้รับพระราชทานของมีค่าแก้วแหวนเครื่องประดับจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมีบ่อยครั้ง เป็นเหตุให้นุ่นปล่อยข่าวลือป้ายสีนี้ กระทั่งข่าวลือทราบไปถึงเจ้านายในตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระญาติเกรงว่าเจ้าหญิงจะถูกปกปิดจนหมดสิ้น จึงนำความขึ้นกราบทูลพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงกริ้วมากและเรียกเจ้าหญิงยวงแก้วไปว่ากล่าวตักเตือน รวมทั้งกำชับให้นางของที่ได้รับพระราชทานมาคืนให้หมด และยังคงคาดโทษว่าจะส่งตัวกลับเชียงใหม่อีก 7 วัน ทำให้เจ้าหญิงยวงแก้วเกิดความอับอายและน้อยเนื้อต่ำใจ หลังจากเกิดเรื่อง 2-3 วัน เจ้าหญิงยวงแก้วลัดดลุ่มอย่างหนักจนในที่สุดพระองค์ได้กระโดดลงจากตึกพระตำหนักพระราชชายา พระองค์หมดสติและถูกส่งโรงพยาบาล และสิ้นพระชนม์ในพระชันษา 19 ปี²⁹

ไม่ปรากฏหลักฐานว่า เจ้าหญิงยวงแก้วถูกลงโทษในเรื่องเล่นเพื่อน แต่เป็นที่น่าสนใจที่เจ้าหญิงยวงแก้วถูกตำหนิเพราะเรื่องของการให้ข่าวของเงินทองแก่หม่อมราชวงศ์หญิง และของนั้นเป็นของพระราชทานจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ปัญหาเรื่องการเล่นเพื่อนไม่ได้เกิดขึ้นในราชสำนักฝ่ายในของสยามเท่านั้น แต่ยังปรากฏในราชสำนักฝ่ายในของรัฐอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย เหตุผลประการหนึ่งเป็นเพราะราชสำนักฝ่ายในมีแต่สมาชิกผู้หญิงล้วนเป็นจำนวนมาก รวมทั้งผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในมีอายุน้อยและไม่ได้รับการปฏิบัติแบบสามีภรรยา³⁰

²⁹ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง, *เพชรล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่: ผู้จัดการ ศูนย์ภาคเหนือ, 2538), 21-22.

³⁰ Barbara Watson Andaya, *The Flaming Womb: Repositioning Women in Early Modern Southeast Asia* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2006) 192.

4.3.1.3 มีสามีเป็นชายต่ำบรรดาศักดิ์

ในข้างต้นได้กล่าวมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชวาทสั่งสอนพระราชโอรสและพระราชธิดาในเรื่องของการมีคู่ครอง แม้ในพระบรมราโชวาทนี้จะได้กล่าวว่าคู่ครองของพระเจ้าลูกเธอ นั้น จะเป็นชายที่อยู่ในชนชั้นเจ้านายหรือชายสามัญชน แต่ตามจารีตประเพณีและกฎมนเทียรบาลแล้ว ผู้ชายที่สามารถเป็นคู่ครองของพระเจ้าลูกเธอได้นั้นจะต้องมีฐานันดรศักดิ์ที่เทียบเท่าพระเจ้าลูกเธอ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายพระองค์ทรงถวายตัวเป็นพระภรรยาเจ้าในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชาวต่างชาติอย่างปาลเลกัวซ์เล่าว่า “พระราชธิดาประทับอยู่ในวังหลวงและถือพรหมจารีณี เพราะโดยเหตุผลทางการเมืองของประเทศ ไม่นุญาตให้พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชบุตรเชยด้วยกริ่งเกรงว่าจะถือเอาตำแหน่งอันสูงส่งนั้นทำการกบฏต่อราชบัลลังก์”³¹ ซึ่งหากพระธิดามีคู่ครองเป็นชายที่ต่ำฐานันดรศักดิ์กว่าจะมีโทษซึ่งโทษนั้นจะรุนแรงลดหลั่นลงไป โดยพิจารณาโทษตามฐานันดรศักดิ์ของผู้หญิงและผู้ชายที่เป็นคู่ครอง นอกจากนี้ค่านิยมของชนชั้นเจ้านายยังเป็นตัวกำกับโน้ตทิศทางการเลือกคู่ครองที่เหมาะสมของเจ้านายฝ่ายหญิงในสมัยนั้นอีกด้วยซึ่ง “ตำแหน่งเจ้าฟ้าหญิงจึงเป็นตำแหน่งสูงสุดที่ทำให้เกิดความลำบากใจมากที่สุด เพราะเจ้าฟ้าหญิงจะอภิเษกสมรสกับชายใดไม่ได้ นอกจากพระมหากษัตริย์”³² ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดเหตุการณ์เจ้านายผู้หญิงพระองค์หนึ่งทรงมีคู่ครองเป็นชายสามัญชนซึ่งถือว่าเป็นเรื่องผิดกฎมนเทียรบาลขั้นมหันตโทษ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุตา หรือ เสด็จพระองค์ใหญ่พระราชธิดาลำดับที่ 3 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก เมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม 15 ค่ำ ปีกุน ตรีศก จุลศักราช 1213 ตรงกับวันที่ 21 มกราคม พุทธศักราช 2394 สิ้นพระชนม์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปีจอ อัฐศก จุลศักราช 1248 ตรงกับวันที่ 2 กันยายน พุทธศักราช 2429 พระชันษา 36 ปี³³ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอยู่ในฐานะพระเชษฐภคินี พระนามปรากฏในประวัติศาสตร์ความว่า พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ทรงพระครรภ์กับชายสามัญชน เหตุการณ์นี้ปรากฏในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน วันที่ 19 กุมภาพันธ์ จุลศักราช 1248 (พุทธศักราช 2429) ความว่า

เกิดความเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศ คือพระองค์เจ้ายิ่งเยาว

³¹ ฌ็อง-บัพติสต์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 4 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2552), 180.

³² ฤดีวรรณ วรวรรณ, *บันทึกท่านหญิง- ม.จ.หญิงฤดีวรรณ* (กรุงเทพฯ: ดับเบิลยูเอ็น, 2544), 46.

³³ กรมศิลปากร, *ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536), 37.

ลักษณะ ซึ่งเดิมว่าเป็นโรคท้องมานนั้น ปวดครรภ์แลคลอดออกมาเป็นลูกชาย ที่เรือนภายในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระภานุพนาธิราช กรมหมื่นนเรศ กรมหมื่นอดิศร กรมหลวงเทเวศร์ ได้จัดการที่จะชำระพิจารณาการที่เกิดขึ้นต่อไป แต่ลูกนั้นเอาออกไปไว้ที่วังกรมหมื่นอดิศร อุตรมเดช

เวลา 11 ทุ่มสมเด็จพระภานุพนาธิราชวงศ์วรเดช กรมหลวงเทเวศร์ ได้ออกไปเมืองเพชรบุรี นำความนี้ออกไปกราบบังคมทูลพระกรุณา ส่วนการภายในกรมหมื่นอดิศรได้สืบสาวชำระ ได้ตัวอึ่งเหืองบ่าวพระองค์เจ้า ยิ่งเยาวลักษณ์ ซึ่งเป็นผู้ชักสื่อ แลอ้ายโต ผู้ล่วงพระราชอาญาตาม ได้ความว่ารักใคร่กันมาแต่ยังเป็นภิกษุอยู่ในวัดราชประดิษฐ์ จนอ้ายโตสึกมา พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ได้หาที่ตักให้อยู่ที่ถนนเจริญกรุง แล้วลอบป็นเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง เข้าไปโดยทางพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท เข้าไปนอนอยู่กับพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ 4 คราวๆ ละคืนบ้าง 2 คืนบ้าง ได้มีเรื่องราวโดยพิสดาร³⁴

ต่อมาสมเด็จพระภานุพนาธิราชและกรมหลวงเทเวศร์ เสด็จจากกรุงเทพถึงเพชรบุรี เพื่อมากราบบังคมทูลเรื่องหม่อมอึ่งเหืองคลอดลูก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า

เสด็จออกทรงสั่งเรื่องคลอดลูก ว่าด้วยพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ ประพฤติการชั่วอย่างอกุศลขี้อย่างนี้เป็นมหันตโทษ ควรริราชบาตรเป็นหลวง ถอดจากยศบรรดาศักดิ์ ลงพระราชอาญา 90 ที่ ประหารชีวิต แต่ทรงพระมหากรุณาอยู่จึงโปรดเกล้าฯ ให้ริราชบาตรสวัญญาณกัณฑ์ อวิญญานกัณฑ์ เป็นของหลวง สำหรับจ่ายการซ่อมแปลงพระอารามแลสิ่งทีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงสร้างไว้ แลให้ยกโทษเชี่ยน 90 ประหารชีวิต ให้ถอดจากยศบรรดาศักดิ์ลงเป็นหม่อม เอาชื่อท้ายคือเยาวลักษณ์อรรควรสุดาออกเสีย เรียกแต่หม่อมอึ่งเหืองคำเดียว กับให้ไต่สวนชำระต่อไปให้ได้ความ

กับมีพระราชบัญญัติห้ามพระภิกษุสงฆ์มีพรรษาดำกว่า 20 พรรษามีให้เข้าไปในพระบรมมหาราชวังชั้นใน อุบาสิกอายุต่ำกว่า 40 ปี ห้ามมิ

³⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 23* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510), 21-22.

ให้ออกมาฟังเทศนาถือนุโบสถศีลที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม³⁵

ตุลาการพิจารณาโทษพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์และผู้เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ สองวันถัดมาหลังการพิจารณาคดีอ้ายโตถูกประหารชีวิตที่วัดพลับพลาไชย³⁶ และต่อมาพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์สิ้นพระชนม์ในปีนั้น

หม่อมยี่ง อ้ายโต อีเผือก ผู้ล่วงพระราชอาญามีความผิดเปนมหันต์โทษให้
รับราชบาตร สวิญญานกทรัพย์ อวิญญานกทรัพย์เป็นของหลวง ให้ลง
พระราชอาญา 3 ยก 90 ที เอาตัวไปประหารชีวิตอย่าให้ผู้ใดดูเยี่ยงอย่าง
นั้น หม่อมยี่งแลอีเผือกผู้ชักสื่อให้ถึงโทษประหารชีวิต นอกนั้นให้ทำตาม
คำลูกขุนผู้ปรับ³⁷

แม้จะไม่มีข้อห้ามทางกฎหมายหรือสังคมหากผู้ชายในชนชั้นเจ้าจะมีหม่อมห้ามเป็น
สามัญชน แต่ถ้าหากผู้หญิงชนชั้นเจ้ามีสามีเป็นผู้ชายสามัญชนจะถือว่าเป็นความผิดร้ายแรง ในรัช
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดคดีความเรื่อง “หม่อมเจ้าชายตัวเป็นทาส” หลาย
คดี คดีหนึ่งคือเรื่องหม่อมเจ้าออน รายละเอียดของคดีมีดังนี้ หม่อมเจ้าออนเป็นพระธิดาในพระเจ้า
บรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเรณู หม่อมเจ้าออนรักใคร่กับอ้ายแสงขณะที่อ้ายแสงขายตัวเป็นทาสของ
หม่อมเจ้าไพบูลย์ พร้อมกับพี่ชายและอีเอมพี่สะใภ้ของอ้ายแสง ต่อมาอ้ายแสงพาหม่อมเจ้า
ออนหนีออกวังและมีบุตรกับอ้ายแสง1คนเป็นหญิงคืออีแพ เมื่ออีเอมเสียชีวิตลงหม่อมเจ้าออนได้สวม
รอยแทนอีเอม และทั้งสามคนพ่อแม่ลูกได้ขายตัวเป็นทาสหลายครั้ง จนในที่สุดขายตัวเป็นทาสแก่
ปริกและหลบหนีจากความเป็นทาส หม่อมเจ้าออนหนีออกจากวังเป็นเวลา 3 ปี ในขณะที่เกิดคดี
หม่อมเจ้าออนอายุ 60 ปี ลูกสาวชื่อแพ อายุ 25 ปี หม่อมเจ้าออนหนีจากความเป็นทาสเพราะป่วยจึง
ไปรักษาตัวกับน้องสาวคือหม่อมเจ้าเจริญเนตร กระทั่งถูกจับตัวได้ในที่สุด³⁸

การพิจารณาคดีของหม่อมเจ้าออน คณะเสนาบดีในที่ประชุม10คน ประกอบด้วย
เจ้านายเชื้อพระวงศ์ 7พระองค์ ขุนนางระดับสูง 3 คน ได้แก่ กรมหลวงเทวงษ์โรปกรณ์ พระองค์
เจ้าสวัสดิ์ พระยาสุรศักดิ์มนตรี กรมหมื่นนราธิป สมเด็จพระภานุรังษี กรมหมื่นพิทยลาภ

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 23.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 27.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 26.

³⁸ Tamara Loos, “ISSARAPHAP: Limits of Individual Liberty in Thai Jurisprudence,” *Crossroads: An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies* 12, no. 1 (1998): 49-53.

พระองค์เจ้าไชยยันต์ พระยามนตรี พระยาภาสกรวงศ์ เจ้าพระยามนตรีสุริยวงษ์ กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ์ รวมทั้งพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางส่วนของคำวินิจฉัยในการพิจารณาคดีของหม่อมเจ้าออน “ความผิดนี้เป็นความชั่วช้าที่เกิดเป็นมนุษย์แล้วไม่รู้จักรักษาตัว กระทำตัวเลวทรามเป็นทาส. . .ให้ถอดเปนไพร่เพราะทำตัวเลวทรามถึงทาสวิสัยแล้ว ไม่ควรเปนเจ้าได้” พระราชวินิจฉัยของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ “ไม่มีเยื่อใยที่ถือตัวว่าเป็นเจ้าเลย ทำแต่ความชั่วอย่างไพร่เสียทุกอย่าง ก็ควรลงพระราชอาญาถอดลงเปนไพร่ตามชื่อที่พอใจคือ ‘เอม’” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า “หม่อมเจ้าออน มิได้ประพฤติตัวตามบันดาศักดิ์ บังอาจยอมเปนเมีย丫鬟แสงซึ่งเปนไพร่ต่ำศักดิ์ แล้วไปขายตัวเปนทาส”³⁹

ในที่ประชุมเสนาบดีมีความเห็นถึงวิธีและบทลงโทษต่อหม่อมเจ้าออน มีความเห็นเสนอให้ถอดบรรดาศักดิ์หม่อมเจ้าลงเป็นไพร่ เชี่ยนดี จำคุก ให้เป็นโขน เสนาบดีกล่าวถึงเรื่องนี้ว่าถือเป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติยศของพระราชวงศ์ พระองค์เจ้าไชยยันต์เพียงพระองค์เดียวที่มองเห็นถึงสถานะทางเศรษฐกิจของหม่อมเจ้าออนอย่างไรก็ตามทรงมีความเห็นให้ถอดหม่อมเจ้าออนออกจากการเป็นเจ้า⁴⁰

หม่อมเจ้าออนถูกตัดสินให้มีความผิด 2 ข้อคือ “หม่อมเจ้าออนไม่รักษาอิสภาพและพระเกียรติยศของราชตระกูล ยอมปลอมตัวลงเป็นไพร่ขายตัวลงเป็นทาสอย่างหนึ่ง สอง ตนเป็นหญิงมีตระกูลคบชายต่ำ ไม่ควรให้เป็นสามีจันมีบุตร ทำให้เสื่อมเสียแก่พระเกียรติยศแก่ราชตระกูลนี้”⁴¹ แ丫鬟แสงถูกลงโทษเชี่ยน 30 ทีเนื่องจากเป็นชายสามัญชนบังอาจรักใคร่หญิงสูงศักดิ์ หม่อมเจ้าออนถูกตัดสินโทษโดยปลดออกจากความเป็นเจ้า และถูกจำไว้ในพระบรมมหาราชวัง หม่อมเจ้าออนถูกนำตัว

³⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 13/8 เรื่อง หม่อมเจ้าเป็นทาสและมีผิวไพร่ (17 เมษายน – 29 สิงหาคม 111) อ้างถึงใน ภาวณิ บุนนาค, “ผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึง พ.ศ. 2478: ศึกษาจากคดีความและฎีกา,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554), 127-130.

⁴⁰ เกรก เจ เรย์โนลด์ส, *ประวัติศาสตร์สังคมคืออะไร (What is social history)*, แปลและเรียบเรียงโดย วารุณี โอสการมย์ และอัญชลี สุสายัณห์ (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), 20.

⁴¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หมายเหตุ 4/101 “เรื่องหม่อมเจ้าเป็นทาสและมีผิวไพร่”, 9 เมษายน-กรกฎาคม ร.ศ.111/1893), ไมโครฟิล์ม 10: 92-131. อ้างถึงใน Tamara Loos, “ISSARAPHAP: Limits of Individual Liberty in Thai Jurisprudence,” *Crossroads: An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies* 12, no. 1 (1998): 51-53.

ชั้นศาลราชตระกูลพิจารณาตัดสินโทษเพราะหม่อมเจ้าถือเป็นเจ้าและเป็นสมาชิกในราชวงศ์ ตามพระบรมราชโองการใน “ประกาศห้ามมิให้เรียกหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงว่าเจ้า” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดบรรดาศักดิ์ลำดับท้ายสุดของสมาชิกในราชวงศ์คือหม่อมเจ้า พระบรมราชโองการนี้กำหนดว่า ห้ามมิให้เรียกหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงว่าเป็นเจ้านายเพราะ “เป็นพิเศษอยู่กว่าไพร่อย่างเดียวแต่ต้องสักข้อมือ นอกนั้นก็เหมือนไพร่. . .อย่าว่าหม่อมราชวงศ์เลย คำว่าเจ้านายว่าไม่ได้ อย่าให้มีทั้งในกรุงแลหัวเมือง”⁴²

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา สำนักในเรื่องของปัจเจกบุคคลเริ่มมีพัฒนาการทางความคิดว่าคนมีศักยภาพในตัวเองและสามารถทำหรือเป็นอะไรก็ได้ตามที่ใจปรารถนา ในขณะที่เดียวกันพัฒนาการแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ทำให้เกิดสำนักในชนชั้นของตนเองในบรรดาเจ้านายมากขึ้น⁴³ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้ผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในโดยเฉพาะผู้หญิงชนชั้นสูงต้องการมีอิสรภาพในการกำหนดชีวิตของตนเอง ในขณะที่ความเป็นจริงผู้หญิงชนชั้นสูงต้องอยู่ภายใต้กฎมนเทียรบาลซึ่งเป็นกฎที่ควบคุมวิถีชีวิตอย่างไม่เคยเปลี่ยนแปลง ค่านิยมของชนชั้นสูงในขณะนั้นให้ความสำคัญกับเรื่องชนชั้น โดยการปลูกฝังความคิดของสมาชิกผู้หญิงในครอบครัวให้สำนึกถึงความแตกต่างกันระหว่างเจ้ากับไพร่ ผู้หญิงชนชั้นสูงจะถูกอบรมให้รู้สำนึกถึงคุณค่าของความเป็นเจ้าและมีหน้าที่รักษาเกียรติยศของเจ้า⁴⁴ แม้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะซึ่งเป็นการแก้ไขกฎหมายเก่าที่บิดามารดามีอำนาจอิสระเหนือหญิง มีสิทธิจะขายลูกสาวเป็นทาส หรือยกให้เป็นภรรยาชายใดก็ได้โดยไม่ต้องได้รับการยินยอมจากหญิงที่เป็นลูกสาวนั้น กระทั่งมีการถวายฎีการ้องทุกข์เรื่องการมีคู่ครองของอำแดงเหมือนนำไปสู่การแก้ไขกฎหมายที่ให้สิทธิผู้หญิงในการตัดสินใจเรื่องคู่ครองของตนเอง แต่สิทธินี้มีเฉพาะในหญิงสามัญชนเท่านั้น ไม่รวมถึงหญิงมีบรรดาศักดิ์หรือหญิงชนชั้นสูงโดยเฉพาะผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในเรื่องการมีคู่ครองระหว่างหญิงมีบรรดาศักดิ์และหญิงสามัญชนว่า

วิสัยตระกูลต่ำมีแต่คิดจะหาเงินหาทอง ย่อมข่มขืนบุตรหลานของตัวเองแล้ว

เอาไปขายไปให้ ให้ไปต้องทนยากอยู่ในที่ที่ตัวเองจะได้เงินได้ทองมาก แต่

⁴² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 382-383.

⁴³ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475.

⁴⁴ ภาวิณี บุนนาค, “ผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึง พ.ศ. 2478: ศึกษาจากคดีความและฎีกา,” 132.

บุตรไม่ควรที่จะต้องยากเพราะบิดามารดา จึงต้องตัดสินใจตามใจบุตร
สมัคร ประการหนึ่งหญิงก็ไม่ควรจะสึกหรือมากไปหลายแห่ง ในตระกูลต่ำ
ถ้าตัดสินใจเป็นของบิดามารดาแล้ว ก็จะทำให้สึกหรือมากไป ดังเช่นเป
นในความถูกต้องของเรื่องนี้ ก็ในตระกูลสูงโดยว่าหญิงพลัดไปสึกหรือใน
สถานที่ต่ำ เป็นที่อับอายขายหน้าแก่ญาติพี่น้องก็เมื่อคืนมาให้ญาติพี่น้อง
ถึงไปต้องสึกหรือเป็นสองซ้ำสามซ้ำ ญาติพี่น้องทั้งปวงคงจะไม่ยอมให้ไป
สึก หรือในตระกูลต่ำ โดยจะต้องสึกหรือเขาคงจะให้ไปสึกหรือในที่ศักดิ์
สูง เป็นที่ยำเียงกลัวของคนเป็นอันมาก คนทั้งปวงเกรงใจไม่ออกปากพูด
ถึงเรื่องนั้นได้ ก็เป็นอันแก้อายให้หายไปโดยลำดับ เพราะจะทำให้คน
ทั้งหลายให้ลืมนั่นเสีย⁴⁵

ในที่นี้ยกเฉพาะกรณีของหม่อมเจ้าอนนมาธิบายเนื่องจากคดีหม่อมเจ้าอนนมาตัวเป็น
ทาส ถูกนำมาหยิบยกในงานวิชาการหลายงาน โดยเสนอมิติที่แตกต่างออกไป เครก เจ เรย์โนลด์ส นัก
ประวัติศาสตร์ไทยได้นำมาแสดงในปาฐกถาของเอกสารทางวิชาการสถาบันไทยคดีศึกษาเรื่องประวัติ
ศาสตร์สังคมคืออะไร เขากล่าวถึงการให้ความสำคัญกับคุณค่าของความเป็นเจ้าในสมัยนั้นและ
ชี้ให้เห็นว่าความจำเป็นทางเศรษฐกิจเป็นสาเหตุของการที่หม่อมเจ้าต้องขายตัวเป็นทาสและเป็น
ตัวอย่างที่แสดงการลดฐานะทางสังคม⁴⁶ นอกจากนี้งานศึกษาของลิซ่า ฮอง ชี้ให้เห็นว่าในช่วงรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คดีหม่อมเจ้าขายตัวเป็นทาสแสดงให้เห็นถึงภาวะทาง
เศรษฐกิจของชนชั้นเจ้า และการปะทะกันระหว่างมโนทัศน์เรื่องวังกับเมือง⁴⁷ งานศึกษาของทามาร่า
ลูส์ อธิบายเรื่องนี้ว่า เนื่องจากหม่อมเจ้าอนนเป็นหญิงชนชั้นเจ้า แต่ไอ้แสงสามเป็นชายไพร่สามัญชน
จึงไม่อาจมีอำนาจอิสระเหนือภรรยาได้ สถานะของผู้หญิงในกฎหมายตราสามดวงมีบทบาทเพียง
มารดา ภรรยา และลูกสาว ทำให้ผู้หญิงไม่เคยมีความเป็นปัจเจกเพราะต้องอยู่ภายใต้อำนาจอิสระของ
ผู้ชายตลอดชีวิต อำนาจอิสระเหนือหญิงเป็นข้อผูกมัดผู้หญิงให้อยู่ภายใต้การปกครองของผู้ชาย และ

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁶ เครก เจ เรย์โนลด์ส, ประวัติศาสตร์สังคมคืออะไร (What is social history), 20.

⁴⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย.13/8 เรื่องหม่อมเจ้าเป็นทาสแลมีผิวไพร่, 17 เมษายน – 29
สิงหาคม 1893 (2436) อ้างถึงใน Lysa Hong, “Palace Women at the Margins of Social
Change : An Aspect of the Politics of Social History in the Reign of King
Chulalongkorn,” *Journal of Southeast Asian Studies* 30, no.2 (September, 1999): 314-
315.

การฝ่าฝืนต่อต้านอำนาจนี้จึงเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมาย⁴⁸

ทั้งกรณีของพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์และหม่อมเจ้าอนนนั้น สะท้อนให้เห็นว่า ในสังคมชนชั้นนำสยามโดยเฉพาะกลุ่มเจ้านาย การที่ผู้หญิงชนชั้นสูงมีสามีที่ต่ำบรรดาศักดิ์เป็นเรื่องเสื่อมเสียเกียรติยศและไม่สมควรอย่างยิ่ง เนื่องจากค่านิยมในการมีคู่ครองของผู้หญิงชนชั้นสูงนั้นเป็นจารีตที่ไม่เปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่สมัยเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์จวบจนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีการพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายผู้หญิงกราบถวายพูลลาออกจากฐานันดรศักดิ์เพื่อทำการเสกสมรสได้เป็นครั้งแรก ปัญหาเรื่องการมีคู่ครองต่างบรรดาศักดิ์ในชนชั้นเจ้านาย โดยเฉพาะเจ้านายผู้หญิงนั้น นิธิ ชี้ให้เห็นว่า การขยายตัวทางการค้าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ทำให้เกิดการติดต่อโดยเท่าเทียมกันระหว่างคนต่างฐานะในระบบศักดินามากขึ้นและอิสรภาพของผู้หญิงชั้นสูงนี้เองที่ก่อให้เกิดปัญหาใหม่แก่ผู้ปกครองหญิงเมื่อผู้หญิงเหล่านี้เลือกคู่ครองของตนเองโดยพลการ การแต่งงานเป็นเครื่องมือในการสร้างสายสัมพันธ์อันเกี่ยวเนื่องในระบบศักดินา และเพิ่มพูนผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของพ่อแม่ฝ่ายหญิง การเลือกคู่ครองอย่างเสรีเป็นธรรมเนียมของกลุ่มสามัญชนหรือไพร่⁴⁹ ทำให้ผู้หญิงชั้นสูงที่มีทัศนคติในการเลือกคู่ครองด้วยตนเองนั้นถือเป็นการฝ่าฝืนจารีตประเพณีอย่างร้ายแรงรวมทั้งยังผิดกฎหมาย หม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่งได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในบันทึกว่า “ค่านิยมของชนชั้นเจ้าในสมัยนั้น หากหม่อมเจ้าชายจากพระราชวงศ์แต่งงานกับผู้หญิงสามัญเป็นเรื่องที่สามารถยอมรับกันได้ แต่จะเป็นเรื่องเสื่อมเสียทำลายชื่อเสียงเกียรติยศของพระราชวงศ์ หากหม่อมเจ้าหญิงจะไปแต่งงานกับผู้ชายสามัญบ้าง”⁵⁰

ชนชั้นและสถานะทางสังคมเป็นปัจจัยหลักในการมีคู่ครองของชนชั้นสูง ทำให้การเลือกคู่ครองของผู้หญิงชนชั้นสูงโดยอาศัยความพึงพอใจของปัจเจกขัดแย้งกับกฎเกณฑ์การแต่งงานของชนชั้นสูงซึ่งมีหน้าที่หลายประการทั้งเรื่องของอำนาจ การเมือง และเศรษฐกิจ⁵¹ การแต่งงานของชนชั้นสูงเป็นไปเพื่อสร้างพันธมิตรทางการเมือง และการสร้างความมั่นคงของสถานะและอำนาจ รวมทั้ง

⁴⁸Loos, “ISSARAPHAP: Limits of Individual Liberty in Thai Jurisprudence,” 52-53.

⁴⁹นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ใน *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์*, พิมพ์ครั้งที่4 (กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, 2555), 166

⁵⁰อุติวรรรณ วรวรรณ, บันทึกท่านหญิง- ม.จ.หญิงอุติวรรรณ, 45.

⁵¹ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, *ประวัติศาสตร์ของเพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/เรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง, 2551), 58-59.

ความสำคัญของลูกที่เกิดจากการสมรส⁵² ผู้หญิงชั้นสูงมีสถานะเปรียบดั่งเครื่องมือทางการเมือง ในการเชื่อมความสัมพันธ์ทางการเมืองและสร้างฐานอำนาจผ่านระบบเครือญาติและการแต่งงาน ทำให้เกิดความแตกต่างกับการมีคู่ครองของสามัญชน ซึ่งอาจยึดถือความสมัครใจยินยอมของคน 2 คน โดยไม่จำเป็นต้องมีเงื่อนไขทางการเมืองหรือเศรษฐกิจเข้ามาปะปน

ในขณะที่ผู้หญิงชั้นสูงถูกควบคุมในเรื่องทางเพศอย่างเข้มงวดและมีกฎเกณฑ์ บทลงโทษที่ตายตัว แต่สำหรับหญิงสามัญชนแล้วหากมีชู้ มีสามีหลายคน ทำความผิดในเรื่องทางเพศ กลับไม่ได้ถูกลงโทษเหมือนหญิงชั้นสูง กฎหมายตราสามดวงกำหนดโทษของหญิงที่มีชู้ หญิงมีสามีหลายคน หญิงแพศยาจะถูกลงโทษทั้งประจานและปรับไหมชายชู้ ซึ่งการปรับไหมชายชู้ขึ้นเกิดในเฉพาะกรณีที่สามีฟ้องร้องต่อศาลเท่านั้น และผู้หญิงจะได้รับโทษทางร่างกายตามความผิดสถานหนักเบา แต่สำหรับ “อามเตงเขียน” ตัวอย่างของหญิงสามัญชนที่มีเสรีภาพในการเลือกคู่ครองและเพศวิถีที่เป็นอิสระของเธอ แม้ว่าจะไม่ถูกลงโทษทางกฎหมายแต่กระนั้นก็ตามเธอถูกลงโทษทางสังคมโดยการประณามรูปแบบใหม่ในหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นวิพากษ์การตะวันตกที่กำลังแพร่หลายในสังคมชนชั้นสูงในสมัยนั้น จดหมายเหตุบางกอกรีคอร์เดอร์กล่าวถึงอามเตงเขียนว่า

“อามเตงเขียนหญิงคนนี้ เปนลูกเจ้าพระยาณครราชเสมาคนเก่า ทำผิดธรรมเนียมควนจะเอาชื่อไว้ในหนังสือพิมพ์ คนชาวกรุงเทพบังกอกเล้าลี้กันมาก อามเตงเขียนคนนี้ทำผิดประลาช”⁵³

เนื้อหาช่วงต้นของข่าวเล่าถึงภูมิลำเนาเดิมของอามเตงเขียนว่าเป็นชาวเมืองนครราชเสมาและมีสามีคนแรกชื่อ นายจู่ ขณะที่เป็นภรรยา นายจู่ อามเตงเขียนมีชู้กับผู้ชายในเมืองนครราชเสมา ข่าวระบุชื่อชายชู้คนหนึ่งของอามเตงเขียนคือ ขุนวิจารณ์กรมการเมืองนครราชเสมา เมื่อนายจู่สามีทราบเรื่องก็ทะเลาะตบตีอามเตงเขียน “ถูกศรีค่างข้างซ้ายช้ดอยู่จนถึงทุกวันนี้”⁵⁴ จากนั้นนายจู่สามีคนแรกไล่อามเตงเขียนไป อามเตงเขียนจึงมาอยู่กับชายชู้ ซึ่งต่อมาอามเตงเขียนมีลูกสาวคนหนึ่งกับชายชู้ ทว่าอามเตงเขียนกลับไม่หยุดการมีชู้ของเธอ ข่าวระบุว่าเธอชอบเที่ยวทำชู้ผู้ชายอื่นถึง 15 คน สามีคนที่สองจึงทิ้งเธอ ด้วยความอับอายที่มีชื่อเสียงเรื่องมากชู้ อามเตงเขียนจึงย้ายออกจากเมืองนครราชเสมา โดยมีข้าทาสรับใช้ติดตามเธอมาด้วย โดยระหว่างการเดินทางอ้ายบุญ ทาสคนหนึ่งได้เป็นสามีคนที่สามของเธอ เนื้อหาข่าวยังระบุรายละเอียดอีกว่า ในขณะที่เดินทางนั้น ระหว่างพักอยู่ที่เมืองพรมเป็นเวลา 5 วัน อามเตงเขียนมีชู้อีกคือ นายระย้า นายกำนันจ้อย เมื่ออ้ายบุญ สามีทาสรู้เข้าก็ห้ามปรามทั้งชายชู้และสามีที่เคยเป็นอดีตชายชู้จึงทะเลาะวิวาทกัน ด้วยความอับอายในเรื่องชู้สาวของเธอ อามเตงเขียนจึงคิดหนีมาอยู่ที่กรุงเทพ อามเตงเขียนและยายภา มารดา อาศัยอยู่ที่บ้านหลวงศรีทิพโพด

⁵² เรื่องเดียวกัน, 65

⁵³ หนังสือจดหมายเหตุ (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), 280.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

โดยขณะอาศัยในกรุงเทพนั้นเธอไม่เคยหยุดมีชู้ เนื้อข่าวกล่าวถึงจำนวนชายชู้ที่กรุงเทพว่ามีถึง 12 คน

“ครั้งจะระบุชื่อบุคคลชายที่ทำชู้กับอำแดงเขียนนั้น ก็ได้แต่เห็นการไม่ควร ที่เป็นคนดีขุนนางก็มาก ที่เป็นไพร่ก็มีมาก ข้าพเจ้าว่ามาแต่เพียงเท่านี้ก็พึงทราบเถิด การทั้งนี้ของจริง ๆ ไม่ได้เอาเทศมาว่าเลย”⁵⁵ ต่อมาสามีคนที่ 4 คือ นายเอม มหิตเลศ ลูกพระยาเพชปานิคนเก่า อยู่กันได้เพียง 3 เดือน เธอก็ถูกนายเอมทิ้งเนื่องจากเธอถูกจับได้ว่ามีชู้อีกหลายคน สามีคนต่อมาของเธอ คือ หลวงเดช ลูกเลี้ยงพระยาภักดีผู้ทร ต่อมาหลวงเดชจับได้ว่าเธอมีชู้อีก เธอกลัวว่าจะถูกทำโทษ จึงหนีไปและมีสามีอีกคนชื่อนายตาช ต่อจากนั้นเธอหนีเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อหาข่าวระบุได้อย่างรายละเอียด แม้กระทั่งในเรื่องของเวลา สถานที่ “ครั้ง ณ เดือนอ้าย แรมหกค่ำ ปีมอก โทศก เพลาเที่ยง อำแดงเขียนไปซื้อผ้าที่ถนนบำรุงเมือง ขุนอักษรสมบุณ เสมียนตราหุ้ม เหนอำแดงเขียนก็ชอบใจ ให้ยาดานไปพูดกับอำแดงเขียน 3 วันได้ตัว”⁵⁶ รวมถึงรายละเอียดเชิงลึกเช่นจำนวนเงินสินสอด “เสียเงินให้กับแม่สื่อ 3 ตำลึงแล้วเสียสินสอดผ้าไว้ คิดรวมเงิน 200 บาทรับเอาไปเลี้ยงไว้ให้เป็นเมียหลวงใหญ่ถือน้ำทุกปี”⁵⁷ อำแดงเขียนได้เป็นภรรยาเอกของขุนอักษรสมบุณ เธอมีชีวิตที่สุขสบายมีเงินทองให้ใช้ แต่ทว่าเมื่อสามีเข้าวังทำราชการ เธอกลับมีชู้อีก 6 คน ต่อมาขุนอักษรสมบุณจับได้ว่าเธอมีชู้จึงทะเลาะตบตีกัน อำแดงเขียนจึงมาฟ้องขอหย่ากับสามีที่ศาล ขุนอักษรสมบุณฟ้องกลับว่าเธอมีชู้ ตุลาการชำระคดีว่า ให้ชายที่ทำชู้เสียค่าปรับใหม่ให้กับขุนอักษรสมบุณเป็นจำนวน 3 ชั่ง และให้อำแดงเขียนไปอยู่กับชายชู้ ซึ่งข่าวอธิบายว่า ชายชู้นี้เป็นสามีคนที่ 5 ของเธอ และเธออยู่กับสามีคนที่ 5 ได้เพียงปีกว่า ถูกจับได้ว่ามีชู้อีก สามีจึงขอเงินค่าตัวค่าสินสอดคืนเป็นเงินจำนวน 9 ชั่ง พร้อมทั้งเขียนหนังสือหย่าและไล่เธอไป ท้ายสุดของข่าว บรรณาธิการได้แสดงความคิดเห็นว่า “อำแดงเขียนคนนี้ไม่ดีเลย มีคนเล้าถามา ข้าพเจ้าทราบดังนี้จะอยู่กับใครไม่นานก็คงจะมีชู้”⁵⁸

จากเนื้อข่าว สรุปได้ว่าอำแดงเขียนมีสามี 5 คน และมีชายชู้ไม่ทราบจำนวนที่แน่ชัด แม้ว่าอำแดงเขียนไม่ได้ถูกลงโทษทางกฎหมาย และชายชู้ก็เพียงแต่ถูกปรับใหม่เท่านั้น การฟ้องขอหย่าสามีของอำแดงเขียนแสดงให้เห็นว่า ภรรยาไม่สิทธิตามกฎหมายในการฟ้องหย่าแม้ว่าจะมีชู้ และในกรณีที่สามีชื่อขุนอักษรสมบุณฟ้องเธอกลับว่าเธอมีชู้ และตุลาการตัดสินคดีให้ชายชู้ถูกปรับใหม่ อำแดงเขียนก็ได้ถูกลงโทษสถานใดในทางกฎหมาย แต่ทว่าอำแดงเขียนกลับถูกลงโทษทางสังคมคือตกเป็นที่ติฉินนินทาในสังคม โดยการถูกประณามผ่านหนังสือพิมพ์

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 280-281.

การลงข่าวในลักษณะข่าวลือตัวอย่างกรณีข่าวของอำแดงเขียน บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ได้กล่าวไว้ในท้ายข่าวว่ามีคนเล่าลือมา และได้ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมของตัวบรรณาธิการซึ่งก็คือหมอบรัดเลย์เองว่าถึงจะอยู่กับใครไม่นานคงจะมีผู้อื่น วสิน ทับวงษ์ อธิบายว่า *บางกอกกรีกอร์เดอร์* เป็นหนังสือพิมพ์ที่มีบทบาทในการเผยแพร่ปัญหาของสังคมในขณะนั้น โดยการลงข่าวที่มีลักษณะนำเสนอข่าวที่เป็นปัญหาของสังคม การเผยแพร่จดหมายร้องทุกข์ ข่าวลือ รวมทั้งข้อเสนอและทัศนะวิจารณ์ของหมอบรัดเลย์ที่มีต่อปัญหาสังคม ในการนำเสนอข่าวของบางกอกกรีกอร์เดอร์ หมอบรัดเลย์มักนำเสนอข้อมูลของข่าวโดยให้ชื่อจริงของขุนนางหรือชนชั้นนำเหล่านั้นไว้ด้วย⁵⁹ ทำให้เกิดความบาดหมางไปจนกระทั่งเกิดคดีฟ้องร้องหมิ่นประมาท รวมทั้งปัญหาการนำเสนอข่าวของบางกอกกรีกอร์เดอร์ มีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนในการนำเสนอบ่อยครั้งจนทำให้หมอบรัดเลย์ถูกมองว่าข่าวที่พิมพ์เผยแพร่เป็นข้อมูลที่คลาดเคลื่อนและส่วนมากเป็นข่าวซุบซิบ⁶⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการประกาศห้ามไม่ให้เชื่อข้อความที่มีผู้ทั้งหนังสือไปลงหนังสือพิมพ์ “หนังสือทั้ง แลหนังสือไปลงพิมพ์บ้านหม้ออเมริกันทั้งสองอย่างนี้ จะเชื่อฟังเอาเป็นจริงไม่ได้เห็นเป็นการพิรุณัก เพราะใครทำอย่างนั้นเห็นชัดว่าจะว่าเขาตรงๆ ไม่ได้ จะแก่งนินทาว่าประจานเขาให้ความอิงๆ ไปเท่านั้นไม่เปนความจริง”⁶¹

หมอบรัดเลย์เป็นมิชชันนารีที่เคร่งศาสนาจึงมีทัศนคติที่ต่อต้านเรื่องการมีภรรยาหลายคนของผู้ชายชนชั้นนำสยาม รวมทั้งการประพฤติดังกล่าวของผู้หญิงดังเช่นอำแดงเขียนอีกด้วย เรื่องของอำแดงเขียนในบางกอกกรีกอร์เดอร์นั้น ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นเรื่องจริงทั้งหมดเนื่องจากไม่พบหลักฐานอื่นที่กล่าวถึงอำแดงเขียน มีความเป็นไปได้ว่าอำแดงเขียนอาจถูกใส่ความเกินจริง โดยผู้ชายที่เคยมีความสัมพันธ์ชู้สาวกับอำแดงเขียนหรือผู้หญิงที่มีปัญหาขัดแย้งกับเธอ

ปัญหาการมีชู้ในผู้หญิงสามัญชนอาจไม่ใช่เรื่องร้ายแรง การดำเนินคดีทางกฎหมายจะขึ้นอยู่กับสามีจะฟ้องร้องหรือไม่ สำหรับสามัญชนในฐานะพลเรือนที่ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายตราสามดวง แต่ก็ชวนให้คิดว่ากฎหมายบังคับใช้ในทุกรณีหรือไม่ เพราะเมื่อสามีจับได้ว่าภรรยามีชู้พวกเขาเลือกที่จะเลิกรา หย่าร้าง แม้กระทั่งทำร้ายร่างกายแต่ไม่ถึงขั้นฆ่าให้ตายถึงชีวิต มีหลายคดีที่ภรรยามีชู้

⁵⁹ วสิน ทับวงษ์, “บางกอกกรีกอร์เดอร์ : หนังสือพิมพ์ฉบับแรกของไทย” ใน 100 เอกสารสำคัญ สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 22, บรรณาธิการโดย สยาม ภัทรานุประวัติ และคนอื่นๆ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2555), 50.

⁶⁰ วิลาส นิรันดร์สุขศิริ “เผยโฉมกงสุลโอบาเรต์ (ตอนที่1),” *ศิลปวัฒนธรรม* 33, ฉ. 10 (สิงหาคม 2555), 114. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน.

⁶¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 529.

ถูกสามีทำร้ายแต่ไม่ถึงเสียชีวิต หรือภรรยาไม่ชู้แต่เลิกราหย่าร้างกับสามีและปรากฏว่าได้ไปอยู่กับชู้แทน และหญิงมีชู้หรือหญิงที่ประพฤติด้านทางเพศนั้นได้รับโทษทางกฎหมายทุกกรณีหรือไม่

ใน*ท้องถิ่นสยาม ยุคพระพุทธเจ้าหลวง* บันทึกของคาร์ล บ็อค นักธรรมชาติวิทยาที่เข้ามาสำรวจสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงการประหารชีวิตนักโทษหญิงที่มีมูลเหตุจากเรื่องชู้สาวว่า ในวันที่ 15 ตุลาคม มีผู้มาแจ้งแก่เขาว่าวันนี้จะมีการประหารนักโทษ ซึ่งเขาได้ไปดูการประหารนี้และนำเรื่องราวหญิงคนนั้นมาบอกเล่าในบันทึกของเขาว่า

เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อราว 2 สัปดาห์ที่แล้วมา ในกรุงเทพฯตื่นเต้นตกใจกันมาก เพราะเกิดฆาตกรรมอันน่าสยดสยองขึ้นรายหนึ่ง ผู้ต้องหาเป็นภรรยาของชายผู้มีตระกูลคนหนึ่ง ได้กระทำการฆาตกรรมคนใช้ของตนเอง รายละเอียดของการฆาตกรรมและวิธีที่ใช้ฆาตกรรมนั้นสยดสยองน่ารังเกียจจนข้าพเจ้าไม่สามารถนำมาเล่าเป็นลายลักษณ์อักษรได้ แต่ก็มีหลักฐานอยู่พร้อมมูลว่าความหึงหวงเป็นสาเหตุ และผลที่เกิดขึ้นก็คือการฆาตกรรมอันโหดร้ายไร้มนุษยธรรมที่สุดครั้งนี้ ในที่สุดได้มีการพิจารณาคดีกันจนเรียบร้อยและพิพากษาให้ประหารชีวิตจำเลย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งปกติไม่ค่อยเต็มพระทัยในการลงพระปรมาภิไธยในคำสั่งประหารชีวิตนัก ก็มิได้ทรงรีรอเลยสำหรับคดีรายนี้⁶²

บ็อคเล่าว่า ตามธรรมเนียมการประหารชีวิต จะต้องนำหญิงนักโทษจำข้อตรวนไปเดินร้องประจานความชั่วร้ายและโทษทัณฑ์ของตนเสียก่อนที่จะถึงวันประหาร 3 วัน มีเหตุผลบางอย่างที่ทำให้เกิดข่าวลือว่าจะไม่มีการปฏิบัติการตามคำตัดสินของศาล แต่วันนี้ก็ถึงวันประหารแล้ว และเจ้าหน้าที่ก็ปฏิบัติการตามกฎหมาย การเดินทางไปดูการประหารชีวิตนักโทษที่วัดโคกหรือวัดพลับพลา ไชย ถนนทั้งสายมีผู้คนแน่นขนัดเพื่อจะมาดู “หญิงใจอำมหิตคนนั้น” เมื่อแหวกฝูงชนมาถึงศาลาที่เป็นที่พักนักโทษก่อนการประหาร เขาเล่าถึงสภาพของนักโทษหญิงที่ถูกจำข้อคาคือ คอ ดึงตรวนทั้งข้อมือและข้อเท้าว่า

คุณล้ายกับจะมีการให้ยาระงับประสาทอย่างแรงแก่นักโทษด้วยเพราะคุณโทษชบเขาแทบจะรู้สึกตัวเอาเลย มีเพื่อนหญิง 3 คนนั่งอยู่รอบข้างคอยพูดปลอบโยนไม่ให้ตกใจกลัว และบอกว่าอีกไม่ช้าก็จะได้เป็นสุขแล้ว นอกจากนั้นก็มีพระองค์หนึ่งเทศน์อยู่ตรงหน้า แต่นักโทษไม่สนใจฟังแม้แต่น้อย ส่วนที่น่าสงสารที่สุดของนักโทษก็คือหลัง เพราะหล่อนถูกเขียน

⁶² คาร์ล อัลเฟรด บ็อค, *ท้องถิ่นสยาม ยุคพระพุทธเจ้าหลวง*, แปลโดย เสฐียร พันธรั้งษ์ และ อัมพร ทิชะระ, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), 101-102.

อย่างแรงที่สุดด้วยเชือก 3 ยกมาแล้วเป็นจำนวน 90 ที ซึ่งนับว่าเป็นการลงโทษอย่างหนักที่สุดที่เคยมีมาและเป็นการลงโทษขนาดหนักที่หลายคนถึงกับไม่รอด”⁶³

การประหารชีวิตนักโทษรายนี้ น่าจะเป็นคดีที่โด่งดังมากเพราะมีคนมาดูมากจนถึงขนาดที่พื้นศาลาพังลงมา และการประหารชีวิตนักโทษรายนี้มีพระอนุชาพระองค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จมาด้วย บ๊อคเล่าขั้นตอนในการประหารนักโทษ ซึ่งในขณะเตรียมการประหารโดยตัดผมนักโทษออก เอาดินเหนียวมาอุดหู และจมูกของนักโทษ และนำดินปะไว้ตรงคอตำแหน่งที่จะลงดาบ ในขณะนั้นเองนักโทษหญิงกลับร้องว่า “ข้าฉันเสียเร็วๆ ข้าฉันเสียเร็วๆ” หลังการตัดศีรษะนักโทษ ศีรษะจะถูกนำไปเสียบไม้ไผ่ยาวประจานไว้ มีเสียงพุดพึมพำจากคนที่มาดูว่า มันได้รับผลกรรมของมันแล้ว ไม่มีคำพูดแสดงความสงสารหญิงคนนั้นสักคำเดียวแม้แต่ในหมู่ญาติพี่น้องของหล่อนเองก็ไม่มี⁶⁴

เรื่องของนักโทษหญิงที่ถูกประหารชีวิตและเป็นคดีที่โด่งดังในยุคสมัยนั้น ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เรื่อง รายงานอัยการกราบบังคมทูลทูลเกล้าฯ ถวายตามคำให้การในราชกิจจานุเบกษาถึงประวัติและพฤติการณ์แห่งคดีของอำแดงอยู่มีรายละเอียดดังนี้ อำแดงอยู่ ภรรยาพระบรรภาสิงหนาทตำแหน่งกำกับพนักงานห้องเครื่องในพระราชวังบวรฯ อำแดงอยู่เป็นบุตรของเงินเอี่ยมและอำแดงพุ่ม โดยยาย มารดาและอำแดงอยู่เป็นพนักงานชาวเครื่อง สังกัดท้าวพิพัฒโสภาในพระบรมมหาราชวัง เมื่ออายุได้ 17 ปีอยู่กินเป็นสามีภรรยากับหม่อมราชวงศ์สรีแต่ไม่มีบุตรด้วยกัน ต่อมาเกิดทะเลาะวิวาทกันอำแดงอยู่หนีสามีเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง โดยอยู่กับท้าวอัมผู้เป็นนาย และต่อมาพระบรรภาสิงหนาท ซึ่งในขณะนั้นมีตำแหน่งเป็นหลวงแผลงสท้าน กราบทูลสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ขอพระราชทานอำแดงอยู่มาเป็นภรรยา ทั้งคู่อยู่กินเป็นสามีภรรยาได้ 20 กว่าปี มีลูก 3 คนแต่เสียชีวิตทั้งหมด ต่อมาอำแดงอยู่ลอบทำชู้กับอ้ายไฮ ทาสในเรือนในขณะที่พระบรรภาสิงหนาทไม่อยู่หลายครั้งเป็นเวลา 2 ปีเศษ และอ้ายไฮก็ลอบทำชู้กับอีเกลี้ยงทาสในเรือนเดียวกัน กระทั่งวันหนึ่งพระบรรภาสิงหนาทไม่อยู่เข้าไปรับราชการในพระราชวังบวรฯ อำแดงอยู่จึงลอบทำชู้กับอ้ายไฮในห้องและลั่นกลอนไว้ โดยนอนพูดจาหยอกกันยังมีทันได้ชำระ พระบรรภาสิงหนาทกลับมาถึงเรือนอย่างกระชั้นหัน เปิดประตูเรือนไม่ได้จึงแหวกฝาเรือนมองเห็นอ้ายไฮกับภรรยาตนนอนอยู่ด้วยกัน อำแดงอยู่จึงต้องเปิดประตูให้พระบรรภาสิงหนาทเข้ามาในห้องและพระบรรภาสิงหนาทเอาไม้คั่นร่มฝรั่งตีอำแดงอยู่ที่หนึ่ง ส่วนอ้ายไฮทาสชู้ขึ้น พระบรรภาสิงหนาทให้ทาสชายคนอื่นๆ ยึดมือเท้าและให้ทาสเอาหวายโบยหลัง 50 ที และล่ามโซ่ตรวนไว้ที่ครีวไฟ 5 วัน ต่อมาอำแดงอยู่

⁶³ เรื่องเดียวกัน, 103.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 104.

สงสัยว่า อีเกลี้ยงทาสน่าจะเป็นคนนำเรื่องตนเองลอบมีชู้ไปบอกแก่พระบรรภาสิงหนาท จึงเรียกมาถามแต่อีเกลี้ยงไม่ยอมรับ ขณะนั้นอำแดงอยู่กำลังเมาสุราจึงเอาไม้ตีอีเกลี้ยงหลายที

ต่อมาในเวลาดึก อ้ายไฮที่ยังถูกล่านโซ่ตรวนนอนหลับอยู่ที่ระเบียงครัวไฟ อีเกลี้ยงแอบเข้าไปจับบิบบของลับของอ้ายไฮ จนอ้ายไฮตื่นขึ้นเพราะความเจ็บปวด ในเวลาเช้าอ้ายไฮนำเรื่องไปฟ้องอำแดงอยู่ อำแดงอยู่จึงเรียกอีเกลี้ยงมาถาม อีเกลี้ยงไม่ยอมรับว่าทำแต่กลับบอกว่าตนเองได้ลอบทำชู้กับอ้ายไฮหลายครั้ง อำแดงอยู่โกรธอีเกลี้ยงมาก จึงให้ทาสชายเอาตรวนล่านอีเกลี้ยงไว้และเอาไม้ตีอีเกลี้ยงหลายที หลายวันต่อมาพระบรรภาสิงหนาทไม่อยู่เข้าไปรับราชการในพระราชวังบวรฯ อำแดงอยู่กำลังเมาสุราเอาไม้ตีอีเกลี้ยงอีกหลายที เวลาบ่ายอำแดงอยู่ใช้ให้อีเกลี้ยงหุงข้าว ขณะที่อีเกลี้ยงกำลังนั่งยongหุงข้าว นั้น อำแดงอยู่ถีบอีเกลี้ยงล้มลงและกระชากผ้าถุงอีเกลี้ยงออก เอาไม้แสมที่กำลังติดไฟใช้หุงข้าวอยู่นั้น ตำที่อวัยวะเพศอีเกลี้ยง 2- 3 ที เวลาบ่ายสี่โมงเย็น อำแดงอยู่ยังคงดื่มสุราอยู่ เรียกทาสชายมาช่วยยึดมือเท้าอีเกลี้ยงไว้และจับนอนหงายลงและแก้ผ้าถุงอีเกลี้ยงหลังจากนั้นอำแดงอยู่เอาไม้ขีดไฟจุดไฟเผาขนลับอีเกลี้ยง 8- 9 อัน และล่านโซ่อีเกลี้ยงไว้ 2 วันต่อมาอำแดงอยู่เรียกอีเกลี้ยงให้ลงไปอาบน้ำ ระหว่างอีเกลี้ยงเดินลงบันไดอำแดงอยู่ใช้เท้าถีบอีเกลี้ยงตกบันได หน้าคว่ำ กระแทกพื้นหินแขนซ้ายหัก และให้ทาสผูกอีเกลี้ยงขึ้นเรือนมาไม่ถึงสองชั่วโมงต่อมาอีเกลี้ยงทนพิษบาดแผลไม่ไหวเสียชีวิตในที่สุด

แต่อำแดงอยู่กลับพยายามปกปิดความผิดของตนโดยให้ทาสชายหญิงทำเผือกห่อศพและซ่อนไว้ในเรือพายใต้ถุนบ้านและใช้ให้ทาสไปบอกพระบรรภาสิงหนาทว่าอีเกลี้ยงป่วยเป็นไข้ปัจจุบันตาย และให้ทาสหามศพอีเกลี้ยงไปฝังที่ป่าช้า แต่สัปเหร่อไม่ยินยอมฝัง โดยขอให้แก้เผือกศพออกเพื่อดูก่อน พวกทาส 4 คน ที่หามศพไปอ้างว่าเป็นศพญวนเข่ารีดไม่สามารถแก้เผือกให้ดูได้แต่สัปเหร่อยืนยันจะขอศพก่อน พระบรรภาสิงหนาทจึงให้ขุนวิเศษสังหารปลัดและทาสคนหนึ่ง พากันไปแก้เผือกศพออก พบว่าศพมีบาดแผลหลายแห่ง สัปเหร่อจึงไม่ฝังศพให้ ขุนวิเศษสังหารกับพวกทาสจึงทิ้งศพไว้ที่ศาลาวัดดุสิตาราม ต่อมานายหนู รู้เรื่องราวนี้ไปแจ้งความเรื่องนี้แก่ขุนวารินสัญญาและเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจึงไปพลิกชันสูตรศพพบว่า มีบาดแผลถูกทำร้ายหลายแห่ง การสืบคดีได้ความว่าก่อนอีเกลี้ยงตาย อำแดงตื่นแม่เลี้ยงอีเกลี้ยงมาเยี่ยมเห็นอีเกลี้ยงถูกจำตรวนและเห็นบาดแผลที่ถูกอำแดงอยู่ตีทำร้ายหลายแห่ง อำแดงตื่นจึงสอบถามและต้องการไถ่ค่าตัวอีเกลี้ยงทาส แต่อำแดงอยู่ไม่บอกและไม่ต้องการเงินค่าไถ่ตัว อำแดงตื่นจึงไปแจ้งเรื่องแก่พระบรรภาสิงหนาท พระบรรภาสิงหนาทรับปากจะชำระเรื่องราวให้ แต่ทว่าอีเกลี้ยงเสียชีวิตก่อน

ตุลาการพิจารณาคดีของอีอยู่ “หญิงร้าย หนาไปด้วยราคะจริตมิได้กลัวพระราชอาญา”⁶⁵ ว่า

⁶⁵ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์, ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ ออกเมื่อ

ข้ออ้อยู่ปนภรรยาพระบรรภาสิงหนาท แล้วมาทำชู้กับอ้ายไ้ทาช
แล้วอ้ายไ้กลับทำชู้กับอีเกลี้ยงทาชอ้อยู่ปนหญิงร้ายเอาไม้แสมรอนไม้
ซีกเขี่ยนตีเกลี้ยงหลายครั้งแล้วอ้อยู่เอาไม้แสมที่มีเพลิงติดทิ่มทวารเบา
แล้วเอาไม้ขีดไฟเผาชนที่ลับอีเกลี้ยง แล้วเอาเท้าถีบอีเกลี้ยงตกบันไดจน
แขนหัก อีเกลี้ยงทนบาดเจ็บ 9 แห่งมิได้ อีเกลี้ยงอายุ 57 ปีขาดใจตาย⁶⁶

ตุลาการตัดสินโทษให้รับราชบาตร และทรัพย์สินสมบัติของอ้อยู่ทั้งหมดให้ตกเป็นของหลวง
ไว้ใช้เป็นรายจ่ายแผ่นดิน ลงพระราชอาญาเขี่ยนอ้อยู่ 3 ยก 90 ที และนำตัวอ้อยู่ไปประหารชีวิต ส่วน
อ้ายไ้ “คนอกตัญญู” ลอบทำชู้กับภรรยาของนายเงิน แม้อ้ายไ้จะมีความผิดฐานทำชู้กับภรรยานาย
เงินแต่พระบรรภาสิงหนาท นายเงินลงโทษอ้ายไ้แล้ว และได้ฟ้องร้องกล่าวทุกข์เรื่องเป็นชู้ อ้ายไ้
จึงมีความผิดฐานรู้เห็นให้อีเกลี้ยงถูกทำร้ายจนตาย พิเคราะห์โทษดังนี้

ข้ออ้ายไ้ทาช คนอกะตัญญูทำชู้กับอ้อยู่ภรรยาพระบรรภาสิงหนาท แล้ว
ทำชู้กับอีเกลี้ยงทาชอยู่เรือนเดียวกัน อ้อยู่จึงได้มีใจโกรธพยาบาทเขี่ยนตี
อีเกลี้ยงจนถึงตาย อ้ายไ้ล่วงพระราชอาญาผิดเป็นสองโทษ แต่ความที่
อ้ายไ้ทำชู้กับอ้อยู่ภรรยาพระบรรภาสิงหนาทฯ เจ้าประเวณีไม่ได้
ฟ้องร้องว่ากล่าว ขอพระราชทานให้ยกเบี่ยงปรับไหมทำชู้ข้อนี้เสีย แต่อ้าย
ไ้เป็นต้นกรณีทำชู้กับอ้อยู่ แล้วไปทำชู้กับอีเกลี้ยง จนอ้อยู่เขี่ยนตีอีเกลี้ยง
ตายให้ลงพระราชอาญาเขี่ยนอ้ายไ้ 50 ทีส่งตัวอ้ายไ้ให้แก่พระบรรภา
สิงหนาทนายเงิน⁶⁷

พระบรรภาสิงหนาททราบเรื่องราวอ้อยู่ภรรยา เขี่ยนตีอีเกลี้ยงจนถึงตายและนำศพไปฝัง
แต่พระบรรภาสิงหนาทกลับนิ่งเฉยไม่จัดการสอบถาม จนกระทั่งรู้เห็นว่าศพอีเกลี้ยงมีบาดแผลหลาย
แห่งแต่กลับไม่แจ้งความต่อเจ้าพนักงาน โดยพระบรรภาสิงหนาทถือศักดินา 500 ไร่ ให้ปรับเงิน
พระบรรภาสิงหนาทตามบรรดาศักดิ์เป็นเงิน 11 ตำลึงกึ่งสลึงเฟื้อง 635 เปี้ย นอกจากนี้บรรดาทาส
ในเรือน 12 คนที่รู้เห็นเรื่องราวว่าอ้อยู่เขี่ยนตีอีเกลี้ยงจนตายและเอาศพไปฝังอำพรางแต่ไม่มาแจ้ง
ความต่อเจ้าพนักงานมีความผิดลหุโทษให้ลงพระราชอาญาเขี่ยนคนละ 30 ทีแล้วส่งตัวคืนให้แก่
พระบรรภาสิงหนาทรับตัวไปเป็นทาสตามเดิม ส่วนทาสคนอื่นๆ ที่รู้เห็นแต่พากันนิ่งเฉยไม่มาแจ้ง
ความเพราะกลัวอำนาจของผู้เป็นนายจึงปิดบังเรื่องที่ทำชู้ทำร้ายอีเกลี้ยงจนตาย ตุลาการพิจารณา

กรุงเทพมหานคร มีอายุครบ 100 ปี (ร.ศ. 100 จ.ศ. 1243 พ.ศ. 2424) (พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2513), 76.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 66.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 78.

โทษตามบทกฎหมายในขณะนั้นว่า ผู้ใดฆ่าฟันแทงกันตายหรือทำร้ายกัน ต้องระวางโทษ 8 สถาน โดยสถานหนักที่สุดคือประหารชีวิต ผู้ใดรู้เห็นว่ามีกรคิดร้ายทำผิดแต่ช่วยคนร้ายปกปิดไม่ว่าจะชอบใจกับคนร้ายหรือได้สินจ้างมา ให้ลงโทษหนักเบาตามความผิด นายเงินกล่าวหาว่าทาสทำชั่วผิดเมีย หากพิจารณาว่าเป็นเรื่องสัจจริงให้ปรับไหม หากไม่มีค่าปรับไหมให้ทวนด้วยหนึ่งแทนค่าปรับไหม ถ้าไม่เป็นเรื่องจริงให้ทาสเป็นไทแก้ตัวและผู้ที่ต้องพระราชอาญาถึงชีวิตให้บริบททรัพย์สินทั้งหมดส่งเข้าพระคลังหลวง

ตุลาการได้ทูลเกล้าฯ ถวายคำพิพากษาในชั้นแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยและทรงมีพระราชหัตถเลขาชี้แจงว่า “ความซึ่งตระลาการคัดขึ้นให้ลูกขึ้นปลุกษาแลคำลูกขุนปลุกษานับนี้ เห็นว่ายังบกพร่องผิดเพี้ยนอยู่หลายข้อ”⁶⁸ ทรงมีพระรากระแสรบสั่งให้คณะลูกขุนพิจารณาความให้ยุติธรรมและชัดเจนขึ้น การจัดการทรัพย์สินของอามแดงอยู่ที่ต้องโทษบริบาทตร ให้แบ่งแยกทรัพย์สินของอามแดงอยู่กับสินสมรสของพระบรรภาสิงหนาทให้ชัดเจนและบริบททรัพย์สินเฉพาะของอามแดงอยู่เท่านั้นให้เป็นของหลวง ส่วนอามแดงอยู่นั้นให้ลงพระราชอาญาตามเดิมที่ตุลาการวางบทลงโทษไว้คือประหารชีวิตและเขียน 90 ที่ ทาสที่สมรู้ร่วมคิดช่วยอามแดงอยู่ทำร้ายอื้อเกลี้ยงจนตายลงพระราชอาญาเขียน 2 ยก 60 ที่ และทาสที่นำศพไปฝังลงพระราชอาญาเขียน 30 ที่ ส่วนพวกทาสที่รู้เห็นแต่ไม่นำความมาแจ้ง ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าพวกทาสที่รู้เห็นเหล่านั้นเพราะเป็นเพียงทาสต้องฟังคำสั่งเจ้านาย จึงทรงลงพระราชอาญาภาคทัณฑ์โทษไว้ ส่วนอ้ายฮั้ที่ถูกวางบทลงโทษเขียนนั้นทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า “ที่ข้อปลุกษาให้เขียนอ้ายฮั้ ยกเหตุว่าเปนชู้กับอื้ออยู่เกลี้ยงทั้ง 2 คน อื้ออยู่จึงตื้อเกลี้ยงตายนั้นเห็นว่าเกินไป เพราะความผิดของอ้ายฮั้เปนแต่ถ่านชู้สาว เจ้าเงินก็ได้ลงโทษแล้วในเรื่องนี้ เปนแต่ผู้เปนเหตุให้วิวาทเท่านั้น เพราะฉะนั้นให้ยกโทษอ้ายฮั้เสีย”⁶⁹ ส่วนพระบรรภาสิงหนาทลงพระราชอาญาเพิ่มโทษปรับ เสียเงินให้เป็นรางวัลแก่นายหนู ผู้นำเรื่องมาแจ้งแก่เจ้าพนักงาน

ประเด็นสำคัญที่ถูกกละเลยในงานเขียนปัจจุบันที่กล่าวถึงคดีนี้ มี 2 ประเด็น คือ เรื่องแรกอามแดงอยู่ต้องโทษประหารชีวิตไม่ใช่เพราะโทษมีชู้ แต่เพราะทำร้ายทาสจนถึงแก่ความตายและปกปิดความผิดอำพรางศพ ตามคำพิพากษาคดีของตุลาการและกฎหมายตราสามดวงระบุโทษของการฆ่าผู้อื่นว่า ห้ามมิให้ฟันแทงกันตายแลมิให้ทำร้ายในแผ่นดินท่าน ผู้ที่ทำล่วงเกินพระราชบัญญัติต้องระวางโทษ 8 สถาน ซึ่งสถานหนักที่สุดคือประหารชีวิต⁷⁰ แม้อามแดงอยู่จะเป็นภรรยาของผู้มีบรรดาศักดิ์

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 62.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 80.

⁷⁰ พระไอยการอาญาหลวง มาตรา 10 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:

แต่อำแดงอยู่ มีฐานันดรเป็นหญิงสามัญชน ส่วนอ้ายไธ้ทาสู้ ถูกลงพระราชอาญาที่รู้เห็นและเป็นต้นเหตุทำให้อ้อยทำร้ายเขียนตีอีกเลี้ยงจนถึงแก่ชีวิต แม้ว่าอ้ายไธ้ลอบทำชู้กับภรรยาของนายเงินแต่อ้ายไธ้ไม่ได้ถูกลงพระราชอาญาในเรื่องนี้เนื่องจาก “ความที่อ้ายไธ้ทำชู้กับอ้อยภรรยาพระบรรภาสิงหนาทฯ เจ้าประเพณีไม่ได้ฟ้องร้องกล่าว”⁷¹ พระบรรภาสิงหนาทได้ลงโทษอ้ายไธ้โดยการเขียนตีเท่านั้น และประเด็นที่สองคือ สถานะภรรยาพระราชทาน ตามคำให้การว่าเมื่อพระบรรภาสิงหนาทจับได้ว่าภรรยาอยู่กบฏทาสู้ในเรื่องนั้น พระบรรภาสิงหนาทลงโทษเพียงแค่อำเอนไค้ค้นร่วมฝรั่งตีอำแดงอยู่ที่หนึ่ง การที่พระบรรภาสิงหนาทไม่ได้ทำร้ายหรือฟ้องร้องกล่าวโทษอำแดงอยู่เรื่องมีชู้ อาจเป็นเพราะอำแดงอยู่มีสถานะภรรยาพระราชทาน

แต่อ้อยคนนี้ เดิมเป็นลูกหมู่ชาวเครื่อง อ้อยได้หม่อมราชวงศ์ศรีเปนสามีอยู่ด้วยกันประมาณ 2 ปี อ้อยกับหม่อมราชวงศ์ศรีเถลละวิวาทกันอ้อยหนีเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังภายหลังพระบรรภาสิงหนาทจัดสิ่งของถวายสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระราชทานยกอ้อยให้เป็นภรรยาใหญ่ จนมีบุตรด้วยกัน 3 คน อ้อย ก็เป็นคนมีศักดิ์นา นับเนื่องเข้าในภรรยาพระราชทาน⁷²

แม้ว่ากฎหมายตราสามดวงจะอนุญาตให้สามีฆ่าชายชู้ได้โดยไม่มีควมผิด หากจับได้ในลักษณะหญิงนอนหงายชายนอนคว่ำ แต่สำหรับการลงโทษภรรยาพระราชทานนั้นมีเงื่อนไขที่แตกต่างออกไป ตามกฎหมายตราสามดวงระบุว่า “อนึ่งเมียแห่งตน ท้าวพญาประสาทให้แก่ตน ถ้าแลษัตริย์นั้นทำผิดประการใดก็ดี แต่ด่าตีให้หลาบปราบให้กลัว อย่าให้ล้มตายเสียรูปทรงษัตริย์นั้นไป ถ้าหมีได้ทำตามโทษสามสถาน”⁷³

เช่นเดียวกับเรื่องของอำแดงเขียน ตอนที่ถูกสามีจับได้ว่ามีชู้นั้น ชาวเล่าถึงการทะเลาะวิวาททำร้ายร่างกายระหว่างสามีภรรยาเท่านั้น ไม่ปรากฏว่ามีการพยายามฆ่าภรรยาหรือชายชู้ ทั้งอำแดงเขียนและอำแดงอยู่เป็นหญิงมีชู้แต่ทั้งสองคนไม่ได้ถูกลงโทษสถานหนักตามกฎหมายในความผิดโทษฐานมีชู้ เนื่องจากทั้งสองคนเป็นหญิงสามัญชน แม้กฎหมายจะมีข้อกำหนดและบทลงโทษในเรื่องความประพฤติทางเพศของภรรยากับชายอื่น ทั้งชู้ถึงชำเราและไม่ถึงชำเราก็คดี การ

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2529), 377.

⁷¹ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์, ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ ออกเมื่อ กรุงเทพมหานคร มีอายุครบ 100 ปี (ร.ศ. 100 จ.ศ. 1243 พ.ศ. 2424), 78.

⁷² เรื่องเดียวกัน, 71-72.

⁷³ กฎมณเฑียรบาล อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1, 95.

ดำเนินคดีทางกฎหมายจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อเจ้าประเวณีคือสามีเป็นผู้ฟ้องร้องกล่าวโทษ

การเลือกคู่ครองอย่างเสรีถือเป็นค่านิยมที่ปฏิบัติกันได้เฉพาะในกลุ่มสามัญชนเท่านั้น หากเป็นหญิงสามัญชนที่เป็นหม่อมห้ามของเจ้านายหรือเชื้อพระวงศ์แล้ว ผู้หญิงจะอยู่ภายใต้อำนาจอิสระของชายผู้เป็นสามีเช่นเดียวกัน วัฒนธรรมผัวเดียวหลายเมียของชนชั้นนำสยามมีความแตกต่างระหว่างภรรยาเอกและภรรยารองนั้นอาจได้รับอิทธิพลสืบทอดมาจากสมัยรัฐอยุธยา ชาวตะวันตกอย่างนิโกลาส แชรแวงสกล่าวว่า ภรรยารองหรือภรรยาน้อยนั้นมักเป็นหญิงสามัญชนหรือเป็นทาส⁷⁴ ในชนชั้นเจ้านายภรรยารองจะอยู่ในฐานะหม่อมห้าม ซึ่งมีสถานะแตกต่างจากภรรยาเอกหรือภรรยาพระราชทานอยู่มาก หม่อมห้ามเหล่านี้จะเป็นผู้หญิงสามัญชนหรืออาจเป็นผู้หญิงในชนชั้นเจ้า กรณีที่ภรรยาเอกมีฐานันดรศักดิ์ต่ำกว่าภรรยารองพบได้น้อยมาก และมักจะเป็นฐานันดรศักดิ์ชั้นหม่อมเจ้าลงมา แม้ความแตกต่างระหว่างภรรยาเอกกับภรรยารองหรือหม่อมห้ามจะมีข้อแตกต่างอยู่มากในเรื่องสถานภาพทางสังคม สิทธิในการรับมรดก แต่กระนั้นก็ตามความคาดหวังในบทบาทภรรยาที่ดีของชนชั้นสูงอยู่ที่ความซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นสิ่งสำคัญเช่นเดียวกัน

4.3.2 ความผิดในเรื่องความประพฤติ

ความประพฤติผิดทางเพศโดยการมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น ทั้งการมีชู้ การเล่นเพื่อน ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะหญิงไม่ดีดังที่อธิบายไว้ข้างต้นแล้ว สำหรับความผิดในส่วนนี้จะกล่าวถึงความประพฤติของผู้หญิงที่แม้ว่าจะไม่ได้มีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายอื่น แต่เป็นผู้หญิงที่แสดงออกถึงความเป็นตัวของตัวเอง ไม่ยอมรับหรือต่อต้านอำนาจของผู้ชาย หรืออีกนัยหนึ่งคือผู้หญิงที่ต่อต้านอำนาจอิสระของผู้เป็นสามี มีความประพฤติบางประการที่ไม่เหมาะสมต่อสถานะของการเป็นภรรยาของชนชั้นสูง โดยเฉพาะสถานะของพระสนมเจ้าจอม จึงถือว่ามีความผิดซึ่งมีโทษหนักเบาตามความผิดและขึ้นอยู่กับพระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์

4.3.2.1 การทำคุณไสย

การที่จะเป็นเจ้าจอมที่ทรงโปรดหรือไม่โปรดนั้น ข้อสังเกตประการหนึ่งที่น่าสนใจคือการสถาปนาพระอิสริยยศของพระภรรยาเจ้า แต่ในกรณีของเจ้าจอมหม่อมห้ามในพระบรมวงศานุวงศ์นั้น อาจสังเกตได้จากจำนวนพระองค์เจ้าที่ถวายการประสูติ ถ้ามีพระองค์เจ้าหลายพระองค์น่าจะพอเชื่อถือได้ว่าเป็นเจ้าจอมที่ทรงโปรดมาก ดังเช่น เจ้าจอมมารดาภิบาล ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายประสูติพระราชโอรสพระราชธิดารวม 12 พระองค์ และยังเป็นผู้ดูแลห้องเครื่องเสวย แสดงให้เห็นว่านอกจากทรงโปรดมากแล้ว ยังได้รับพระเมตตาไว้วางพระทัยให้มีหน้าที่คอยดูแลกำกับเครื่องเสวยของพระองค์ กระนั้นก็ตามการเป็นเจ้าจอมที่ทรงโปรดก็ใช่ว่าจะโชคดี

⁷⁴นิโกลาส์ แชรแวงส, *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม*, แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2550), 93.

เสมอไป เมื่อมีผู้ทูลฟ้องว่าเจ้าจอมมารดาภิเษกทำเสน่ห์ยาแฝด ในการชำระความครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเชื่อนัก พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ระบุว่า “การครั้งนั้น ตระลาการเห็นว่าพระอัยยาศัยไม่สู้กริ้วนัก ก็ชำระแต่พอเป็นราชการ ก็ไม่ได้ความจริง จึงโปรดให้กลับมารดาออกเสียจากที่นายเครื่อง”⁷⁵

ภายหลังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวร จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าจอมมารดาภิเษกกลับมาทำหน้าที่ดูแลเครื่องเสวยอีกครั้ง โดยในครั้งนี้มี พระยาพิไชยบุรินทรา หลวงเสนาพลสิทธิ์ หลวงเพชรชลาสัย จมื่นศรีบริรักษ์ จ่าการประกอบกิจ ท้าวพิพัฒน์โภชา แยมผู้ช่วย ขำภรรยาพระพรหมภิบาล(เสม) เป็นผู้รับประกันด้วยชีวิตว่าเจ้าจอมมารดาภิเษกไม่ได้ทำเสน่ห์ ต่อมาพระอาการทรุดหนักลง เสวยเครื่องแกงก้วยเตี่ยวเห็นขนอยู่ในขามพระเครื่อง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาทรงเยี่ยมพระอาการประชวร พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงกราบบังคมทูลขอพระกรุณาให้ทรงโปรดชำระความ “ทรงประชวรครั้งนี้มีความสงสัยกลับทำเสน่ห์ยาแฝดจึงทรงประชวรมากไป”⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตุลาการชำระได้ความว่า เจ้าจอมมารดาภิเษกทำเสน่ห์ยาแฝดจริง

กลับมารดามีพระองค์เจ้าถึง 12 พระองค์ ไม่มีความกตัญญูรู้พระเดชพระคุณมาคิดทรยศ อนึ่งอ้ายข้าง อ้ายโสมอ้ายขนานแดงผู้เป็นครู น้อย แยม ขำ จ่าการประกอบกิจ ซึ่งเป็นญาติและรู้เห็นด้วยรวม 8 คน ให้รับราชบาตรและพระราชอาญาเขียนแล้วให้ไปประหารชีวิตเสีย พระยาพิไชยบุรินทรา หลวงเสนาพลสิทธิ์ จมื่นศรีบริรักษ์ เป็นแต่ผู้นายทำประกันตามพระอัยยาศัยไม่ได้รู้เห็นเป็นใจด้วย ให้ถอดเสียจากที่ ลงพระราชอาญาส่งไปจำคุก อ้ายจันซุม อียา อีสุข อีอ่วม อีสุด อีป้อมก้อน อียิ้ม แก้ว อีหนูไม่ได้เป็นบ่าวทาสมารับอาสาให้กลับมารดาใช้และรู้เห็นด้วย ให้ลงพระราชอาญาเขียนแล้วส่งไปจำ คุก และคนที่แปดปลายเหตุก็ให้ส่งไปโรงสีบ้าง เป็นคนระบดบ้าง ครั้นลูกขุนปรึกษาโทษแล้วก็ทรงพระประชวรหนักลงถึงสวรรคต⁷⁷

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า ไม่เป็นเรื่องจริง จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ละเว้นโทษประหารชีวิต เหลือเพียงโทษเนรเทศเจ้าจอมมารดาภิเษก แยม และขำไปอยู่

⁷⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เล่ม 2, 1856.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, 1858.

ที่เมืองสุโขทัย ส่วนหม่อมทำคุณไสยเสน่ห์ยาแฝดให้ลงพระราชอาญาจำคุก นายประกันให้พ้นจากราชการ จำประกอบภารกิจและน้อยโปรดเกล้าฯให้อภัยโทษและปล่อยตัวไป

4.3.2.2 ต่อด้านอำนาจอิสระ

ในเอกสารประวัติศาสตร์พบหญิงไม่ดีอีกลักษณะหนึ่งคือ ผู้หญิงที่มีพฤติกรรมบางประการไม่เหมาะสมในการปฏิบัติต่อผู้ชายและไม่ควรปฏิบัติในสถานะของการเป็นภรรยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานะของพระสนมเจ้าจอม ประวัติศาสตร์บันทึกว่าเจ้าจอมมารดาน้อยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องพระราชอาญาโทษจำคุก

เจ้าจอมมารดาน้อย เป็นเจ้าจอมคนแรกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ เจ้าจอมมารดาน้อยเป็นธิดาของพระอินทร์อภัยหรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าทศไทย พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งต้องพระราชอาญาประหารชีวิตโทษฐานคบชู้กับเจ้าจอมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าจอมมารดาน้อยถวายประสูติพระราชโอรส 2 พระองค์คือ พระองค์เจ้านพวงศ์ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และพระองค์เจ้าสุประดิษฐ์ กรมหมื่นวิษณุภานุภินทร พระอิสริยยศเดิมคือ หม่อมเจ้านพวงศ์และหม่อมเจ้าสุประดิษฐ์⁷⁸ ภายหลังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎทรงออกผนวช เจ้าจอมมารดาน้อยและพระองค์เจ้านพวงศ์ ทรงอยู่ในการอุปถัมภ์ของพระพงษ์นรินทร์ซึ่งเป็นพี่ชายของพระอินทร์อภัย ส่วนพระองค์เจ้าสุประดิษฐ์ทรงอยู่ในพระอุปถัมภ์ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฑามณี พระอิสริยยศต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในเหตุการณ์เสด็จล่องชลมารคแม่น้ำเจ้าพระยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้เจ้าจอมหลายคนตามเสด็จ ยกเว้นเจ้าจอมมารดาน้อย แต่เจ้าจอมมารดาน้อยกลับฝ่าฝืนเสด็จตามโดยมิได้ทูลขอพระบรมราชานุญาต ซึ่งถือเป็นการขัดพระบรมราชโองการ ปราบกฎในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความว่า

ข้าออกเรือกระบวนมาจากตำหนักน้ำ ขึ้นมาถึงวัดเขมาตลาดแก้ว เวลาเช้ามีเรือเก๋งลำหนึ่งพายตามขึ้นมา แข่งเรือที่นั่งของข้า เกินหน้าเรือตำรวจเรือที่นั่งรองทุกลำ แข่งจนเก๋งเคียงเรือกันยาเรือที่นั่ง แต่แรกข้าสำคัญว่านางหนูลูกรำเพยจะร้องให้ มารดาจะให้เอาใส่เรือเก๋งขึ้นมาส่งให้ข้า กระมัง ข้าจึงร้องถามไปว่าเรือใคร เรื่อนั้นมีมันบังมิด มีผู้หญิงนั่งท้ายหลายคน เรือตำรวจตามไปก็สำคัญว่าเรือข้างในในกระบวน จึงไม่มีใครห้ามปล่อยให้พายขึ้น สรรเพธภักดีร้องถามหลายคำก็ไม่บอก ข้าถามหลายคำว่าจะอะไร เรือใครก็ไม่บอก บ่าวผู้หญิงข้างท้ายก็หัวเราะเยาะด้วย

⁷⁸ กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม, 37.

บานเต็มที จนคนในเรือที่นั่งโกรธว่าหัวร่อเยาะ

ข้าคิดจะเอาปืนยิงตามกฎหมาย ก็กลัวจะถูกคนตายเขาจะลือไปว่าดูร้ายใจเบาทำคนตายง่าย ๆ พายแข่งไล่เรือที่นั่งอยู่นาน เห็นผิดทีแล้ว จึงได้ร้องให้ตำรวจไล่จับ ครั้นเรือไปจับจะฉุดเรือมาจึงพายหนีห่างออกไป ไล่ไปไกลจึงได้ตัวเรือมา ได้ความว่าเป็น 'เรือมารดากรรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส' มาทำหน้าที่เป็นเล่นตัว ล้อข้าต่อหน้าธารกำนัล น่าซังนักหนา ข้าสั่งให้พระอินทรเทพจับกุมเรือลงมาส่งตัวนายเข้ามาให้จำไว้ บ่าวให้จำไว้ข้างหน้า ข้าได้เขียนหนังสือมาให้กรรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสทราบแล้ว ได้มีไปสั่งถึงท้าวศรีสัจจา ท้าวโสภานีเวศน์ ให้เอาตัวจำไว้ให้มั่นคง กว่าข้าจะกลับลงไป อยากจะใคร่ให้เอาๆตัดหัวเสียตามสกุลพอมัน แต่นี้มักเป็นเช่นนั้น เหมือนคุณสามี⁷⁹

เนื่องจากเจ้าจอมมารดาน้อยฝ่าฝืนพระบรมราชโองการ ตามเสด็จโดยไม่ทูลขอพระบรมราชานุญาต อีกทั้งยังเร่งเรือไล่ตามเรือพระที่นั่ง และประพาศติดนเป็นทีขัดเคืองพระราชหฤทัย “มันไม่เจียมตัวว่าชั่ว มันยังถือตัวเป็นเมียข้า มันจึงตามมาล้อต่อหน้าเมียใหม่ๆ สาวๆ เป็นเจ้าเป็นนาย เมื่อจับมันร้องว่าจะไปตามเสด็จกรุงเก่าด้วย”⁸⁰

เจ้าจอมมารดาน้อยถูกลงพระราชอาญาจำสนม ดังที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าจอมมารดาพิ้ง ฉบับที่ 4 ความว่า “นางน้อยนั้นให้จำไว้ให้มั่นคง ถึงพระองค์ปู่ท่านสั่งให้ถอดให้ปล่อยให้ลด ก็อย่าทำตามเลย”⁸¹

งานเขียนหลายงานวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมของเจ้าจอมมารดาน้อยในครั้งนี้อาจมาจากความหึงหวงน้อยใจของผู้หญิงที่ทำให้เจ้าจอมมารดาน้อยแสดงออกถึงพฤติกรรมประหลาดนี้ เพราะเจ้าจอมมารดาน้อยมีอายุมากและต้องอยู่ท่ามกลางเจ้าจอมอายุน้อยๆ ในราชสำนักฝ่ายใน ทำให้เจ้าจอมมารดาน้อยต้องการเรียกร้องความสนใจก็เป็นไปได้ รวมทั้งประเด็นเรื่องเจ้าจอมมารดาน้อยเป็นเชื้อสายของราชวงศ์เก่าทั้งยังเป็นธิดาของพระอินทร์อภัยซึ่งต้องพระราชอาญาประหารชีวิต ความกดดันจากชีวิตในราชสำนักฝ่ายในอาจเป็นเหตุที่ทำให้เจ้าจอมมารดาน้อยมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อการเป็นพระสนมเจ้าจอม⁸²

⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 176.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, 177.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, 180.

⁸² โปรดดูตัวอย่างงานเขียนนี้ ได้แก่ ปราบินทร์ เครือทอง, กบฏเจ้าฟ้าหมื่น (2547). ศันสนีย์

อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงลงพระราชอาญาอื่น นอกจากการจำสนม ทรงมีพระราชดำริว่า “ข้าคิดจะเอาปืนยิงตามกฎหมาย ก็กลัวจะถูกคนตายเขา จะลือไปว่าดุร้ายใจเบาทำคนตายง่าย ๆ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยต่อ สายตาและความรู้สึกของสาธารณะโดยเฉพาะชาวตะวันตก ซึ่งในช่วงนั้นมีชาวตะวันตกจำนวนมาก อาศัยในสังคมสยาม นำโดยกลุ่มมิชชันนารีและพ่อค้านักเดินทาง กลุ่มคนเหล่านี้มักวิพากษ์วิจารณ์ และมุ่งโจมตีต่ออารยธรรมของตะวันออกโดยเฉพาะประเด็นเรื่องสถานภาพของผู้หญิงและระบบผัวเดียวหลายเมีย ไม่ปรากฏว่าเจ้าจอมมารดาน้อยได้รับพระราชทานอภัยโทษจำสนมหรือไม่ และไม่ปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงเจ้าจอมมารดาน้อยอีกเลย

ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเดือนธันวาคม พุทธศักราช 2452 เกิดเรื่องราวของผู้หญิงคนหนึ่งซึ่งกลายเป็นต้นเหตุความวุ่นวายนำไปสู่ปัญหาการเมือง เธอคือ พักตร์ หม่อมในพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ผู้เป็นทั้งพระสวามีและเจ้าของคณะละครนฤมิตรที่พักตร์เป็นนางละครอยู่ พักตร์อยู่ที่วังของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ตั้งแต่อายุ 13 ปี ผูกหัดเป็นนางละคร และเมื่อโตขึ้นได้เป็นหม่อมในกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์รวมทั้งเล่นละคร นฤมิตร กระทั่งพักตร์ได้หนีออกจากวังของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ด้านพระสวามี กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ได้พยายามตามตัวเธอกลับมาโดยติดตามและค้นหามานานของผู้อื่น กระทั่งมีผู้ลงชื่อถวายฎีกาทูลเกล้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ บุกรุกเข้าไปในบ้านเรือนและทำอะอะต่อเจ้าของเรือนที่พักตร์ไปอาศัยอยู่หลายราย รวมทั้งบ้าน อำแดงพุดมารดาของพักตร์ด้วย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตกเตือนกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ไว้ในขั้นแรก⁸³

ต่อมาพักตร์ได้หนีไปอาศัยอยู่ในอารักขาของตำรวจพระนครบาล เจ้าพระยายมราช ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนครบาลในขณะนั้น เห็นว่าเป็นการไม่เหมาะสมและจะก่อให้เกิด ภาระแก่ตำรวจ จึงได้กล่าวตักเตือนให้พักตร์กลับไปยังวังของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ตามเดิม ทว่าพักตร์ยืนกรานที่จะไม่กลับไปเนื่องจากเธอถูกทุบตีหลายครั้งจนไม่สามารถทนอยู่ได้ จึงได้หลบหนี ออกจากวังและยังต้องการฟ้องร้องกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ตามคำกราบบังคมทูลบางส่วนของ เจ้าพระยายมราชเกี่ยวกับพักตร์นี้ว่า

ข้าพระพุทธเจ้าได้เข้าไปที่โรงพักวัดบุบผาราม ได้เรียกพักตร์มาว่ากล่าวต่อ

วีระศิลป์ชัย, ลูกท่านหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก (2555) และ เล็ก พงษ์สมัคร ไทย, พระญาติ ราชสกุล กรุงรัตนโกสินทร์ (2556). เป็นต้น

⁸³“คำพิพากษาศาลรับสั่ง คดีหมิ่นประมาทกรมหลวงราชบุรี” ใน วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, รหัส สมโภชน์กรุง (กรุงเทพฯ: ฤทธิศรีการพิมพ์, 2525), 65.

หน้ามารดาแลบปากว่าไหนๆ ก็ได้เป็นหม่อมท่านแล้วควรจะกลับไปอยู่เสียกับท่านตามเดิม ส่วนโทษทัณฑ์ประการใด ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลขอรับรองให้มีได้ พักตอบว่าอย่างไรไม่ขอกลับไปเป็นเตี๊ยะขาด เพราะถูกตบตีมาหลายครั้งหลายหนแล้วเหลือที่จะทนทานอยู่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้พูดเลยต่อไปว่า การที่คิดจะฟ้องร้องนั้น ถ้าไม่จำเป็นแล้วก็ไม่ควรจะให้วุ่นวายใหญ่โตไป ข้างฝ่ายมารดาตอบว่าเขาเองก็ไม่อยากจะฟ้องร้องว่ากล่าวแต่อย่างใด เพราะเป็นการลำบากอยู่เหมือนกัน ฝ่ายลูกสาวพูดเถียงขึ้นว่า ถ้าไม่ว่ากล่าวกันเสียให้เตี๊ยะขาดจะมีต้องคลุมหัวเดินซ่อนอยู่ตลอดชีวิตหรือจะมีความสุขที่ไหน(ปากแกอยู่ข้างจัด)⁸⁴

เจ้าพระยายมราชเกรงว่าหากรับตัวพัศตรไว้ที่โรงพักพลตระเวนอาจเป็นที่ติฉินนินทาเนื่องจากมีผู้ถือท้ายพยายหัวข้างพัศตรอยู่มาก⁸⁵ จึงได้ตกลงตามมารดาของพัศตรว่าจะขอมายู่ที่วังพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในขณะนั้น และให้ทรงรับตัวพัศตรไว้ก่อนในขณะจัดการเรื่องทั้งหมด ซึ่งกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ทรงรับไว้และประทานเงินเดือนให้เดือนละ 30 บาท⁸⁶ เมื่อเรื่องทราบถึงกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ทรงไม่พอพระทัยว่า “เสนาบดีนครบาลสนใจให้หม่อมของท่านหนิ”⁸⁷

เหตุการณ์หม่อมหนิออกจากวังกลับกลายเป็นเรื่องราวบานปลายทางการเมือง เมื่อมีผู้นำบทละครบักขีปกรณ์เรื่องพญาระกา พระนิพนธ์ในกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ไปถวายแด่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ในชั้นแรกนั้นกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เพียงแต่ทรงกริ้วที่มีผู้แต่งบทละครเสียดสีพระองค์ กระทั่งต่อมามีผู้นำข่าวมาทูลกรมหลวงราชบุรีว่า กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์นำบทละครถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรแล้ว และมีกำหนดจะเล่นละครเรื่องพญาระกาถวาย กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงทราบดังนั้นจึงเสียพระทัยมาก เนื่องจากทรงเข้าพระทัยว่า “ทูลกระหม่อมไม่ทรงพระเมตตาพระองค์ท่านเสียแล้ว จึงจะทรงยอมให้กรมหมื่นนราธิปเล่นละครด่าได้เช่นนั้น”⁸⁸ จากนั้นจึงทรงประชุมหารือกับข้าราชการกระทรวงยุติธรรมและขอให้เจ้าพระยายมราชช่วยจัดการเรื่องตามแต่เห็นสมควรและเสด็จออกจากวังไป

ต่อมาเดือนมิถุนายน พุทธศักราช 2453 เกิดเหตุข้าราชการกระทรวงยุติธรรม 28 คนได้

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, 70-71.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, 66.

⁸⁶ ราม วชิราวุธ, *พระประวัติต้นรัชกาลที่ 6*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 316.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, 333.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, 318.

ลงชื่อพลเกล้าขอพระราชทานกราบบถวายบังคมลาออกจากราชการตามกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นที่ขุนเคืองพระทัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากกระทรวงและศาลยุติธรรม จะไม่สามารถดำเนินกิจการต่อไปได้หากข้าราชการลาออกเกือบทั้งหมด แต่กระนั้นก็ตามยังมิได้ทรง ลงพระราชอาญา และทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งกรรมการพิพากษาคดีความนี้ เนื่องจากผู้เขียน บทละครเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ได้รับยกเว้นให้ไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจพิจารณาตัดสินคดีของศาล ยุติธรรม⁸⁹ ระหว่างนี้ให้ข้าราชการทั้ง 28 คน คงรับราชการปฏิบัติหน้าที่ตามตำแหน่งต่อไป เพราะ “ไม่สมควรจะละทิ้งหน้าที่ราชการเสีย เพราะความขุนเคืองในเรื่องที่นับว่าเป็นส่วนตัว”⁹⁰

บทละครเรื่องพญาระกา พระนิพนธ์ในกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ พระองค์ทรง ชี้แจงว่า เนื้อหาของบทละครนี้ทรงได้ต้นเค้ามาจากบทประพันธ์เรื่องของตะแกลร์ของฝรั่งเศส ใน หนังสือพิมพ์อิลลัสเตรเตดลอนดอนนิวส์ ออกเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2453 และส่งเข้า มาที่กรุงเทพฯ 12 มีนาคม พุทธศักราช 2453 ทรงนิพนธ์ขึ้นเพื่อใช้ในการเล่นละครมิได้แต่งขึ้นเพื่อ เปียบเปรยหรือกระทบผู้ใด⁹¹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายเนื้อหาของบทประพันธ์เรื่อง ของตะแกลร์ว่า ไก่ตัวผู้ตัวหนึ่งมีนามว่า ซองตาแกลร์ ชอบอวดว่าตนเป็นสัตว์ที่สำคัญ มีอำนาจชั้น เรียกพระอาทิตย์ให้ขึ้นส่องแสงได้ จึงมีความอึมเิบกำเริบฤทธิ์ของตน อวดอ้างกับผู้อื่นเสมอ โดยเฉพาะกับนางไก่ฟ้าทองที่ซองตาแกลร์รักใคร่ จนกระทั่งเป็นเหตุทะเลาะเบาะแว้งกับผู้อื่นเพราะ ความโอ้อวดของตน แต่ท้ายที่สุดซองตาแกลร์หลงผู้หญิงจนเสียรู้ ถูกนางไก่ฟ้าทองล่อลวงเพื่อพิสูจน์ ฤทธาศักดานุภาพตามที่ซองตาแกลร์โอ้อวด เมื่อเห็นว่าซองตาแกลร์มิได้มีฤทธิ์ตามที่โอ้อวดไว้ นาง ไก่ฟ้าทองก็จากไปเพราะปรารถนาเสรีภาพและอยากมีอิสระแก่ตนเอง⁹² ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “ผู้แต่งตั้งใจให้เป็นเรื่องเปรียบเทียบทั่วไปมิได้เจาะจงที่ตัว ผู้ใดแต่เรื่องพญาระกาที่กรมมราธิปทรงแต่งขึ้นโดยว่าเปรียบเจาะจงตัวบุคคลทีเดียว จึงนับเป็น หมิ่น ประมาท”⁹³

แม้ว่าท้ายสุดความตึงเครียดระหว่างคู่กรณีทั้งสองพระองค์ได้คลี่คลายลงตามลำดับ คดี

⁸⁹ กิตติศักดิ์ ปรกติ, *การปฏิรูประบบกฎหมายไทยภายใต้อิทธิพลยุโรป* (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2546), 157.

⁹⁰ ราม วชิราวุธ, *พระประวัติต้นรัชกาลที่ 6*, 320.

⁹¹ “คำพิพากษาศาลรับสั่ง คดีหมิ่นประมาทกรมหลวงราชบุรี” ใน *วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, รพี สมโภชน์กรุง* (กรุงเทพฯ: ฤทธิศรีการพิมพ์, 2525), 64-65.

⁹² ราม วชิราวุธ, *พระประวัติต้นรัชกาลที่ 6*, 324-326.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, 327.

ถูกพิจารณาและพิพากษาใช้เวลาเพียง 6 วัน กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์รับพระราชอาญาจำขัง 1 ปี และกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทูลขอพระราชทานอภัยโทษ⁹⁴ หนังสือ*ทักษิณปรณม*ถูกนำไปเผาไฟทิ้ง ส่วนผู้ที่เกี่ยวข้องคนอื่นๆ ได้แก่ ผู้ที่ถูกตัดสินว่าเป็นต้นกรณีของเรื่องราวนี้ถูกพระราชอาญาห้ามเข้าเฝ้าตลอดรัชกาล และทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานอภัยโทษให้ข้าราชการที่ทูลเกล้าถวายฎีกา ลาออกกลับเข้ารับราชการตามเดิมยกเว้นเพียงคนเดียวเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ลาออกจากราชการตามที่เคยกราบบังคมทูลลาออกเพื่อรักษาพระอาการประชวร ในเหตุการณ์นี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า คดีพญาระกาและเหตุการณ์อันต่อเนื่องกับคดีนี้ได้ให้ผลร้ายหลายประการ ซึ่งความวุ่นวายในกระทรวงยุติธรรมครั้งนี้เป็นเรื่องหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขุนพระทัยและทรงพระโสมนัส และยังเป็นเหตุให้เกิดความวุ่นวายในกระทรวงยุติธรรมในเวลาต่อมา⁹⁵

บทประพันธ์ทั้งสองเรื่องแม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในรายละเอียดและจุดประสงค์ของผู้แต่ง แต่ทั้งสองเรื่องแสดงให้เห็นโทษของการหลงผู้หญิงอันจะนำมาสู่ความวุ่นวาย ในเรื่องพญาระกาเพิ่มมุมมองที่มีต่อผู้หญิงลงไปโดยให้ภาพของความใจง่ายของผู้หญิงที่พร้อมจะจากไปเมื่อพบผู้ชายคนใหม่ที่พึงพอใจมากกว่าหรือสามารถให้ประโยชน์ได้มากกว่า พักตร์ถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของเรื่องวุ่นวายตามที่เจ้าพระยายมราชได้ตระหนักไว้ในตอนแรกว่า “ผู้หญิงคนเดียวจะเป็นชนวนให้เดือดร้อนกันทั้งกรม”⁹⁶ หลังจากที่พักตร์อาศัยอยู่ที่วังของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ไม่นาน เธอจึงออกจากวังไปโดยไม่มีใครทราบว่าเขาไปไหนและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับคดีนี้ไม่กล่าวถึงเธออีกเลยหลังจากคดีพญาระกาสิ้นสุดลง

คดีพญาระกาเป็นที่รู้จักกันดีและถูกนำมาศึกษาในวงวิชาการอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน⁹⁷ แต่ทว่าประเด็นเรื่องของพักตร์ กลับไม่ได้ถูกกล่าวถึงมากไปกว่าผู้หญิงที่เป็นต้นเหตุของเรื่อง

⁹⁴“คำพิพากษาศาลรับสั่ง คดีหมื่นประมาทกรมหลวงราชบุรี” ใน วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, รพีสมโภชน์กรุง, 73-75.

⁹⁵ราม วชิราวุธ, พระประวัติต้นรัชกาลที่ 6, 370-376.

⁹⁶สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และภิญโญ ไตรสุริยธรรมา, *คนเก่าเล่าเรื่อง* (กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุคส์, 2556), 185.

⁹⁷งานเขียนอื่นๆ ที่ศึกษาเรื่องพญาระกา ในประเด็นเรื่องปัญหาหลักความเสมอภาคของบุคคลต่อหน้ากฎหมาย ซึ่งในขณะนั้นศาลไม่มีอำนาจในการพิจารณาคดีเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง และความไม่เป็นอิสระของอำนาจตุลาการ โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน กิตติศักดิ์ ปรกติ, การปฏิรูประบบกฎหมายไทยภายใต้อิทธิพลยุโรป (2546).

วุ่นวายนี้ เนื่องจากหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพัทตร์มีปริมาณน้อย จากการศึกษาโดยวิเคราะห์ตามหลักฐานคำสั่งศาลและบันทึกเจ้าพระยาบรมราชที่ทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงมูลเหตุของเรื่อง ทำให้ทราบว่าพัทตร์มีญาติพี่น้อง คือ มารดา บิดาเลี้ยงและป้า พัทตร์เป็นคนฉลาด ปากจัด แสบงอน ช่างเถียง และไม่เต็มใจที่จะเป็นหม่อมมาตั้งแต่แรกแล้วซึ่งเธอบอกเสมอๆ ว่าเป็นหม่อมก็โดยการถูกบังคับ และพัทตร์ยื่นกรานที่จะให้มีการดำเนินคดีกับกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์โดยให้เหตุผลว่า “ถ้าไม่ให้เด็ดขาดกันจะมีต้องคลุมหัวเดินอยู่ตลอดชีวิตหรือ”⁹⁸ เรื่องของพัทตร์สะท้อนให้เห็นถึงมโนทัศน์ของผู้หญิงคนหนึ่งที่มีความคิดเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์และความเป็นปัจเจกที่ต้องการกำหนดวิถีชีวิตตนเอง การไขว่คว้าหาอิสรภาพและต้องการมีอำนาจและสิทธิเหนือร่างกายเนื้อตัวของตนเอง พัทตร์ยื่นกรานที่จะไม่กลับวังของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ และไม่ยอมกลับไปเป็นหม่อมห้ามอีกเธอกล่าวว่า “แม้แต่จะให้ป็นท่านผู้หญิงก็ไม่อยู่”⁹⁹ รวมทั้งยังต้องการฟ้องร้องกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ซึ่งเป็นทั้งพระสวามีของเธอและทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง นั้นหมายถึงเธอกล้าปฏิเสธอำนาจอิสระของสามีและท้าทายต่อมโนทัศน์ศักดินาในสมัยนั้น แต่การฟ้องร้องดำเนินคดีกับกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ไม่สามารถกระทำได้เพราะกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงซึ่งไม่อยู่ในอำนาจของศาล¹⁰⁰ ชุนนางชั้นผู้ใหญ่หลายท่านได้พยายามประนีประนอมให้เรื่องนี้สงบลง เพราะกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ทรงเป็นถึงพระเจ้าน้องยาเธอของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและยังทรงเป็นพระปิตุลาของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์¹⁰¹ บุคคลที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์นี้ไม่ได้เอาผิดต่อพัทตร์เพราะส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะพัทตร์ยังคงมีสถานะเป็นหม่อมของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ เป็นที่น่าสังเกตว่าในกรณีของพัทตร์ อำนาจอิสระเหนือหญิงได้ถูกผ่อนคลายลงซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะพัทตร์ไม่ใช่เจ้านายชั้นสูง พัทตร์เป็นผู้หญิงสามัญชน และเรื่องของเธอมิประเด็นอื่นที่รัฐให้ความสำคัญมากกว่า

มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ทั้งหม่อมเจ้าออน หม่อมพัทตร์ อำแดงเขียน อำแดงอยู่ เมื่อเผชิญกับปัญหาผู้หญิงทั้งหมดที่กล่าวมานี้หนีเข้าไปพึ่งพิงในพระบรมมหาราชวัง ในวังของผู้มีบรรดาศักดิ์ หม่อมเจ้าออนหนีนายเงินเข้าไปในวังของหม่อมเจ้าเจริญเนตรผู้เป็นน้องสาว อำแดงเขียน อำแดงอยู่ หนีสามีเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง และหม่อมพัทตร์ หนีพระสวามีเข้าไปในวังของเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงและบ้านของผู้มีบรรดาศักดิ์ ปัญหาเรื่องเมียหนีผัว ลูกหนีหนีเจ้าหนีเข้าไปอาศัยอยู่

⁹⁸ “คดีหมิ่นประมาทกรมหลวงราชบุรี” ใน วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, รพีสมโภชน์กรุง, 41.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 42.

¹⁰⁰ กิตติศักดิ์ ปกติ, การปฏิรูประบบกฎหมายไทยภายใต้อิทธิพลยุโรป, 185.

¹⁰¹ มาลี พุกษ์พงศาวิ, ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2551), 239.

ในพระบรมมหาราชวัง น่าเป็นเรื่องที่น่าจะเกิดขึ้นบ่อยครั้งและส่วนมากที่ปรากฏในเอกสารหลักฐานว่าผู้ที่หนีเข้าไปเป็นผู้หญิง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศ 2 ฉบับเกี่ยวกับการจัดการปัญหาเรื่องคนที่หนีเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง ในประกาศเรื่องความทาสลูกหนี้และภรรยาหนีไปอยู่วังเจ้าบ้านผู้มีบรรดาศักดิ์สูง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า

เมียหนีผัว ทาสหนีนายเงินลูกหนี้หนีเจ้าหนี้เข้าแอบแฝงอาศัยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ในวังเจ้าต่างกรมและยังไม่ได้ตั้งกรมและในบ้านเสนาบดี ที่มียศบรรดาศักดิ์ใหญ่ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ไม่รู้มีอยู่เนืองๆ มิได้ขาด เจ้าผัวและนายเงินและเจ้าหนี้จะติดตามก็ไม่มีใครจะพบตัว ถูพบตัวแล้วจะจับกุมก็ไม่ได้ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ว่าจับคนหน้าวังหน้าบ้าน มักเกิดวิวาทเปนการยุ่งยั้งกันต่อไป¹⁰²

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างชายและหญิงถูกทำให้ชัดเจนและมีรายละเอียดมากขึ้นทั้งทางรูปลักษณะภายนอกและความประพฤติในสังคม การสร้างความเป็นชายแบบใหม่ซึ่งสอดคล้องกับพระราชานิยมส่วนพระองค์ รวมทั้งพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับสถานภาพผู้หญิงในสังคม เป็นการวิพากษ์ต่อความเป็นชายในแบบเก่าที่เน้นอำนาจแบบชายเป็นใหญ่ในการกดขี่ผู้หญิงและก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางเพศในสังคม และเพื่อสร้างความเป็นชายแบบใหม่ ที่เน้นการยอมรับสิทธิและให้ความสำคัญกับผู้หญิงที่เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างชาติ ผ่านภาพลักษณ์ของความเป็นสุภาพบุรุษ¹⁰³ และเนื่องจากทรงกำหนดความเป็นชายแบบใหม่ที่เชื่อมโยงกับการควบคุมทางร่างกาย จึงส่งผลต่อการกำหนดมาตรฐานความเป็นหญิงแบบใหม่ด้วย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีทัศนคติที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมวิคตอเรียน เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษเป็นเวลา 8 ปี ช่วงเวลาที่พระองค์ทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษนั้นได้ทรงเดินทางไปหลายประเทศในยุโรปรวมทั้งเส้นทางการเสด็จนิวัติสยามในพุทธศักราช 2445 ได้ทรงเสด็จไปหลายประเทศเพื่อพบองค์จักรพรรดิและผู้นำประเทศ ซึ่ง

¹⁰² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 128.

¹⁰³ สหะโรจน กิตติมหาเจริญ, “ความเปนชายที่เปลี่ยนไป สังคมไทยที่เปลี่ยนแปลง” (การประชุมวิชาการนานาชาติ วรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ ครั้งที่ 2 ณ อาคารมหาจุฬาลงกรณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 18 -19 สิงหาคม 2553).

น่าจะมีผลต่อการอบคิดและการกำหนดนโยบายในรัชสมัยของพระองค์¹⁰⁴ วัฒนธรรมวิคตอเรียนเป็นแบบอย่างในการให้ความหมายในเรื่องเพศสภาวะนั้นจึงกลายมาเป็นตัวกำหนดความเป็นชายและความเป็นหญิงในทัศนะของชนชั้นนำสยาม ดังนั้นจะเห็นว่า ในช่วงเวลานี้สังคมเกิดการถกเถียงในประเด็นเรื่องความเท่าเทียมของหญิงและชายรวมทั้งผัวเดียวเมียเดียว ในขณะที่สังคมชนชั้นสูงยังคงยึดมั่นในระบบผัวเดียวหลายเมียอยู่

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาและยกระดับสถานะของผู้หญิงในสังคม พระองค์ทรงให้การสนับสนุนผัวเดียวเมียเดียวแม้จะยังไม่ถึงขั้นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขในทางกฎหมาย แต่ในระดับพื้นที่สาธารณะทรงแสดงให้เห็นถึงพระราชปณิธานที่จะพัฒนาและยกสถานะของผู้หญิงในสังคมสยามให้ทัดเทียมกับผู้ชาย ปรากฏงานพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับสิทธิสตรีและข้อวิพากษ์ในเรื่องผัวเดียวหลายเมีย เช่น พระราชนิพนธ์เรื่อง*เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสถานภาพแห่งสตรี* พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า ผู้ชายทำกฎหมายขึ้นสำหรับความสะดวกของผู้ชายเป็นที่ตั้ง สำหรับผู้ชายแล้วกฎหมายอนุญาตให้มีภรรยากี่คนก็ได้ แต่หากผู้หญิงคบชู้จะเป็นเหตุให้ถูกสามีฟ้องหย่าและไม่มีสิทธิในทรัพย์สินทั้งหมด อย่างไรก็ตามทรงเห็นว่า

จริงอยู่ในทางสรีระศาสตร์ ชายที่มีเมียหลายคนย่อมจะไม่เสียหายเท่าหญิงที่มีผัวหลายคน ทั้งถ้าจะว่าไปในทางสะดวกแก่ครอบครัว การที่ชายมีเมียหลายคน ก็ไม่เป็นการยุ่งยากอะไรแก่คณะ เพราะหญิงเป็นผู้คลอดบุตรต่างหากและเด็กเป็นลูกหญิงคนใดย่อมจะรู้ได้ง่าย แต่ถ้ายอมให้หญิงคบชู้กว่าหนึ่งคนแล้วก็จะรู้ไม่ได้ว่าผู้ใดเป็นบิดาทารก¹⁰⁵

แม้จะทรงมีพระราชดำริในเรื่องของการสืบสายเลือดทางพ่อในสังคมสยาม แต่พระองค์ยังทรงเห็นถึงความลำบากที่ผู้หญิงได้รับ “แต่เมื่อไรข้าพเจ้าคำนึงถึงความกตัญญูที่หญิงที่ต้องรับจากมือชายก็เว้นเสียมิได้เลยที่จะนึกขัดเคืองแทนหญิง ทั้งนึกสรรเสริญว่าเขาช่างดีจริงๆ ที่มีขันติอดกลั้นได้มาก ทั้งนี้เป็นเพราะน้ำใจของสตรีย่อมจะเต็มไปด้วยความรักอันซึ่งหาที่เปรียบมิได้”¹⁰⁶

¹⁰⁴ ไพรตดู เชิงอรุณที่ 30 ใน ปรีดี หงษ์สดัน, “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับความแตกต่างทางวัฒนธรรมในช่วงเปลี่ยนผ่าน ทศวรรษที่ 2440 - 2450,” <https://www.academia.edu/32496718> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

¹⁰⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสถานภาพแห่งสตรี*, บรรณาธิการโดย อาริยา สินธุจรีวัตร (กรุงเทพฯ: สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทย, 2535), 2.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, 3.

นอกจากนี้ยังทรงตั้งคำถามกับค่านิยมที่มักกักตัวหญิงสาวไว้เพื่อป้องกันการเสื่อมเสียว่า “ประเพณีกักขังหญิงของวิสัยผู้มีเมียมานั้น เป็นเครื่องป้องกันมิให้ลูกเมียเสียหายได้จริงๆ ละหรือ เมียน้อยในบ้านของท่านผู้มีบรรดาศักดิ์มันลอบเล่นชู้กับลูกน้องของท่านบ้างหรือเปล่า? ลูกสาวของท่านไม่เคยถูกแม่สื่อพาไปถึงชายเสียบ้างเลยหรือ?...เปล่าทั้งนั้น! ปรากฏอะไรจะล่อลวงมาได้...ถ้าผู้หญิงเขาไม่ยินยอมปลงใจอยู่ในที่ล่อล่อนั้นแล้วกล่อมเขาไว้หาได้ไม¹⁰⁷

ทรงมีพระราชปรารภถึงแนวทางแก้ปัญหาเรื่องสิทธิสตรีนี้ว่า ต้องแก้ทั้งประเพณีและกฎหมายแผ่นดิน ทรงมองว่าความเสมอภาคระหว่างหญิงและชายเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรือง “จะนิ่งทนทั้งดูสิ่งที่เป็นโลกวิสัยจะกลายเป็นประเพณีสำหรับตราชาติเราว่าเป็นชาติคนป่าได้ละหรือ ขอให้เข้าใจว่าคนอื่นๆ เขาตีราคาเหมือนกันหมดนะท่าน? ขอให้ตรองดูจงดีเถิด”¹⁰⁸

นอกจากนี้พระองค์ทรงมีพระราชปณิธานว่าจะมีภรรยาเป็นสุภาพสตรีที่ไม่ใช่พระพี่นาง พระน้องนางของพระองค์¹⁰⁹ และจากพระราชนิมิตส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อป้องกันปัญหาการมีคู่ครองที่ต่ำฐานันดรศักดิ์กว่าและเพื่อรักษาพระเกียรติยศแห่งพระราชวงศ์ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์จึงมิได้เสกสมรส เนื่องจากการถวายบังคับขู่ลาออกจากฐานันดรศักดิ์ของพระราชวงศ์ผู้หญิงเพื่อสมรสนั้น ปรากฏครั้งแรกในพุทธศักราช 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎมนเฑียรบาลว่าด้วยการสมรสพระราชวงศ์แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2475

มาตรา 4 เจ้าหญิงองค์ใด ถ้าจะทำการสมรสกับผู้อื่น ซึ่งมีเชื้อเจ้าในพระราชวงศ์ อันเป็นการไม่ต้องด้วยพระราชประเพณีนิยมตั้งนั้นไซ้ ท่านว่าต้องกราบถวายบังคมลาออกจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์เสียก่อน

มาตรา 5 ถ้าพระราชวงศ์องค์ใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามที่กำหนดไว้ในมาตรา 3 และมาตรา 4 ไซ้ ท่านว่าให้ถอดเสียจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์¹¹⁰

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, 7-8.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, 8.

¹⁰⁹ ราม วชิราวุธ, พระประวัติต้นรัชกาลที่ 6, 28.

¹¹⁰ “กฎมนเฑียรบาลว่าด้วยการสมรสพระราชวงศ์แก้ไขเพิ่มเติม,” <http://www.>

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับเรื่องของสถาบันครอบครัว เนื่องจากทรงมีพระราชดำริเรื่องความประพฤติโดยเฉพาะการมีคู่ครองของบรรดาข้าราชการ บริหารส่วนพระองค์ว่า “ไม่ควรที่จะให้มีผู้ติดนินทาได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชู้เลี้ยง ตั้งแต่งคนที่ไม่ดีไว้ในที่ใกล้ชิดพระองค์ ซึ่งถ้าแม้มีผู้กล่าวได้เช่นนี้ ก็ย่อมเป็นที่ทรงรำคาญพระราชหฤทัย ทั้งอาจที่จะมีผลให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ด้วย”¹¹¹ ทรงมีพระบรมราชโองการบัญญัติกฎหมายเพื่อกำหนดและควบคุมพฤติกรรมทางเพศของข้าราชการในพระราชสำนักรวมทั้งการกำหนดสถานะความเป็นสามีภรรยาให้ชัดเจนมากขึ้น ได้แก่ กฎหมายการสมรส กฎหมายเรื่องชื่อและนามสกุล กฎหมายครอบครัว รวมทั้งการแสดงออกในเรื่องเพศในที่สาธารณะ และในพระบรมมหาราชวัง

การที่ประพฤติดิตพระราชนิยมในข้อใด ๆ ก็ไม่สำคัญเท่าในข้อที่เกี่ยวข้องด้วยการมีครอบครัว เพราะหญิงดียวมาเป็นศรีแก่ชาย แต่หญิงร้ายย่อมนำความพินาศฉิบหายมาสู่ผู้ที่สมพาศ หาเสนียดจัญไรอย่างใดเสมอเหมือนได้โดยยาก ในเรื่องการสมพาศแห่งคนในสมัยนี้ ทรงสังเกตว่าดูเปนไปโดยอาการอันสำส่อน ไม่เปนระเบียบเรียบร้อย ไม่ใคร่เลือกหญิงที่เรียบร้อย แท้จริง ชายหนุ่มมักพอใจสมจรด้วยหญิงแพศยาหาเลี้ยงชีพโดยทางบำเรอกามคุณ และมักเข้าใจไปว่าการสมจรเช่นนี้ เปนของควรนิยม เพราะคล้ายคลึงกับแบบแผนแห่งยุโรปประเทศ ซึ่งเป็นความเข้าใจเอาเองโดยพอใจใครให้เปนเช่นนั้น¹¹²

ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศใช้ “กฎหมายเพื่อบรรเทาด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก” ผู้ที่อยู่ภายใต้กฎหมายนี้ ได้แก่ ข้าราชการบริพารชายในราชสำนักพระองค์ทรงเน้นให้ข้าราชการในพระราชสำนักมีภรรยาคนเดียว และต้องมีการจดทะเบียนแจ้งขอมิภรรยา ซึ่งผู้ขอจะต้องแจ้งรายละเอียดของตัวข้าราชการชายเอง ได้แก่ ตำแหน่งราชการ ยศ บรรดาศักดิ์ นามเดิม นามสกุล อายุ ปีเกิด เงินเดือนทางราชการ ยังต้องแจ้งประวัติและรายละเอียดของผู้หญิงที่จะแต่งงานด้วยได้แก่ ชื่ออายุ ปีเกิด ห้วนนอนปลายเท้า อาชีพ ทรัพย์สิน เชื้อชาติ สัญชาติ นอกจากนี้ยังต้องแจ้งประวัติการมีสามีของผู้หญิงคนนั้น ว่าได้เคยหย่าหรือเป็นหม้ายรวมทั้งพฤติกรรม

ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2475/A/256.PDF (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

¹¹¹ “กฎหมายเพื่อบรรเทาด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก,” <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2457/A/277.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2560).

¹¹² เรื่องเดียวกัน.

ของผู้หญิง¹¹³ โดยเฉพาะมหาดเล็กกองห้องที่พระบรมมหาราชวัง ต้องได้รับพระบรมราชานุญาตในการมีภรรยาเท่านั้น โดยหญิงที่จะแต่งงานด้วยนั้นต้อง “เป็นผู้มีหลักฐาน ไม่ใช่หญิงนครโสเภณี หรือหญิงแพศยา หรือหญิงที่มักสมจรสำส่อน หญิงนั้นมีใช่เป็นภรรยาผู้อื่นอยู่ในขณะที่ขออนุญาต หญิงนั้นมีใช่ผู้ที่ยากับสามีเพราะมีชู้”¹¹⁴

เมื่อชนชั้นนำสยามเห็นว่าเพศวิถีที่ติงามจะนำไปสู่ความเป็นอารยะของชาติได้¹¹⁵ ความเป็นชายจึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับรัฐชาติรูปแบบใหม่ ในขณะเดียวกันความเป็นหญิงจึงถูกกำหนดและนิยามขึ้นมาใหม่ควบคู่ไปด้วย การกำหนดมาตรฐานและประเภทของ “ผู้หญิงดี” ที่ผู้ชายสามารถจดทะเบียนรับเป็นภรรยาได้ตามกฎหมายนั้นเป็นการกำหนดมาตรฐานใหม่ทางกฎหมายที่มีความละเอียดซับซ้อนและมีเงื่อนไขมากกว่าในกฎหมายตราสามดวง นอกจากนี้ยังมีพระบรมราชโองการให้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการจัดจำแนกผู้หญิงด้วยพฤติกรรมทางเพศ นิยามของหญิงโสเภณี หญิงแพศยาและเมียลับ เพื่อมิให้ข้าราชการชายเหล่านี้จดทะเบียนรับหญิงโสเภณี หญิงแพศยา เป็นภรรยาตามกฎหมาย ผู้ชายข้าราชการสำนักถูกควบคุมทางร่างกายไม่ให้ยุ่งเกี่ยวทางเพศกับ “หญิงไม่ดี” ซึ่งในรัชกาลก่อนหน้านี้เป็นการกำหนดและควบคุมร่างกายและพฤติกรรมของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายในเท่านั้น

“คำว่า “หญิงแพศยา” ให้เข้าใจว่า หญิงที่มีใช่หญิงนครโสเภณี แต่มักสมจรกับชายหลายคนโดยอาการอันสำส่อนไม่เป็ระเบียบเรียบร้อย”¹¹⁶

นอกจากยังมีการกำหนดโทษของผู้ที่ฝ่าฝืนมีภรรยาเป็นชาวต่างชาติ หรือคนในบังคับของต่างชาติ ว่า “ผู้ใดบังอาจมีภรรยาเป็นชาวต่างประเทศหรือคนในบังคับรัฐบาลต่างประเทศ ก่อนที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดเป็นชั้นคุรุกรรม ต้องรวางโทษจำขังไม่ต่ำกว่า 12 เดือน”¹¹⁷

นอกจากนี้ยังทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้ตรากฎหมายเพิ่มเติม วันที่ 21 พฤษภาคม พุทธศักราช 2458 ความว่า “ผู้ได้รับหญิงนครโสเภณี ฤ็หญิงแพศยาหาเลี้ยงชีพโดยทางบำรุงกาม เข้ามาร่วมสังวาทกันภายในเขตร์พระราชสำนักแห่งใด ๆ ท่านว่ามันประพฤดิละเมิด

¹¹³ มาตรา 26 ใน เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁴ มาตรา 29 ใน เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁵ ขลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, *ประวัติศาสตร์ของเพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/เรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ: เดือนตุลา, 2551), 82.

¹¹⁶ มาตรา 7 “กฎหมายเพิ่มเติมว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก,”

¹¹⁷ มาตรา 56 ใน เรื่องเดียวกัน.

พระราชอาญาโดยอาการอันลามก ให้ลงพระราชอาญาทั้งชายแลหญิงผู้ประพฤติทุราจารนั้น มีระวางโทษ จำขังไม่เกินคนละ 1 ปี” และ“ผู้ใดรู้เห็นเป็นใจในความประพฤติทุราจารเช่นนี้ ถ้าแลมันเปนเจ้าของห้อง ท่านว่ามันมีความผิดสมควรตักการ ต้องระวางโทษจำขังไม่เกิน 1 ปี แต่ถ้ามันมิใช่เจ้าของห้อง ให้ลงพระราชอาญาเพียงกึ่ง 1 แห่งพระราชอาญาที่ตัวการได้รับ”¹¹⁸

จำนวนสมาชิกในราชสำนักฝ่ายในนั้นเริ่มลดลงตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เนื่องจากมีประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกจากราชการได้ และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมาชิกในราชสำนักฝ่ายในได้ทยอยออกจากพระบรมมหาราชวังไปประทับที่พระราชวังสวนดุสิต พระราชวังสวนสุนันทาและวังปณิธาไธ รวมทั้งเจ้านายฝ่ายในชั้นสูงหลายพระองค์ที่ทรงย้ายไปประทับที่วังสวนพระองค์หรือวังของพระราชโอรส และเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้พระราชสำนักฝ่ายในในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีจำนวนสมาชิกน้อยเพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุปการะข้าราชการบริพารมหาดเล็กรับใช้ส่วนพระองค์แทนการรับบาทบริจาริกาตั้งเช่นในรัชกาลก่อน¹¹⁹ การสิ้นสุดของราชสำนักฝ่ายในแบบเดิมในรัชสมัยของพระองค์เป็นการแก้ปัญหาที่สะสมมาอย่างยาวนานทั้งเรื่องค่าใช้จ่ายและการควบคุมจัดการเรื่องเพศของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน รวมทั้งปัญหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับขุนนาง¹²⁰

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ภาพของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ สะท้อนออกมาในภาพของการเป็นพลเมืองที่ดีโดยการเป็นภรรยาที่ดีและเป็นมารดาที่ดี การเน้นคุณสมบัติของภรรยาที่ดี ในฐานะเพื่อนชีวิตและเพื่อนคู่คิดที่จะส่งเสริมความก้าวหน้าของสามีและการเป็นมารดาที่ดี เนื่องจากภารกิจในการเลี้ยงดูอบรมเด็กที่จะเติบโตเป็นพลเมืองที่ดีในอนาคตได้ ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่และได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมวิคตอเรียน การนิยามความเป็นหญิงจึงเริ่มตั้งแต่ความประพฤติ กิริยามารยาท เครื่องแต่งกาย รวมไปถึงการแสดงออกในพื้นที่สาธารณะ และด้วยเหตุผลในเรื่องการสิ้นสุดของราชสำนักฝ่ายในในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นจึงไม่พบหลักฐานเรื่องผู้หญิงที่ทำผิดทางเพศตามกฎหมายเฑียรบาลแบบในรัชสมัยก่อนหน้าแต่กลับปรากฏความผิดรูปแบบใหม่ของผู้หญิง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี พระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าหญิงวรวงศ์วิมล

¹¹⁸ “กฎหมายเฑียรบาลเพิ่มเติม,” <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2458/A/80.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2560).

¹¹⁹ ชานันท์ ยอดหงษ์, “นายใน” สมัยรัชกาลที่ 6, 7.

¹²⁰ Loos, “Sex in the Inner City: The Fidelity between Sex and Politics in Siam,” 881-909.

วรวรรณ พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ กับ หม่อมอินทร์ วรวรรณ ประสูติ วันที่ 25 ตุลาคม พุทธศักราช 2435 สิ้นพระชนม์ วันที่ 7 เมษายน พุทธศักราช 2494 ทรงมีพระนามเรียกกันในหมู่พระญาติว่า “ท่านหญิงเตอะ” หรือ “ท่านหญิงขาว”

พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีทรงเป็นอดีตพระคู่หมั้นในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงเล่าว่าทั้งสองพระองค์ทรงพบกันครั้งแรก ณ วังพญาไท

หลังจากที่พบครั้งแรก ภายในไม่กี่วันก็มีการประกาศอันน่าตื่นเต้นกันทั่ว

ประเทศว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงหมั้นกับหม่อมเจ้าหญิง

พระองค์นั้น ทรงสถาปนาเป็น พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภา

เทวี. . .ตามที่ข้าพเจ้าจำได้ คนโดยมากพอใจกันอย่างยิ่งมีคนพากันไปเฝ้า

กราบไว้พระองค์วัลลภาเทวีเพื่อถวายตัวกันทุกวัน¹²¹

ทรงมีพระบรมราชโองการสถาปนาหม่อมเจ้าวัลลภาเทวีเป็น พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี พระคู่หมั้น เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2463 และพระราชทานตรา ปฐมจุลจอมเกล้า (ฝ่ายใน)

ทรงพระราชปรารภถึงการที่จะได้กระทำพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสใน

ภายหน้าและเวลานี้ได้ทำพระราชพิธีนั้นแล้ว เป็นการสมควรที่จะให้ไป

ตามเหตุการณ์ขั้นหนึ่ง

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาหม่อมเจ้าหญิงวัลลภาเทวี เป็น

พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ตั้งแต่นั้นสืบไป¹²²

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละคร ศกุนตลา โดยทรง พระราชนิพนธ์กลอนคำอุทิศในหน้าแรกของ ศกุนตลา ความว่า

นาฏกะกลอนนี้ฉันมีจิต	ขออุทิศแด่มิ่งมารศรี
ผู้เป็นยอดเสน่ห์หาจอมนารี	วัลลภาเทวีคู่ชีวิต
ขอหล่อนจงรับไมตรีสมาน	เป็นพยานความรักสมัครมั่น
เหมือนแหวนแทนรักทุษยันต์	แก้จอมขวัญศกุนตลาไซ้
แต่ผิดกันตัวฉันไม่ลืมหล่อน	จนสาครเหือดแห้งไม่แรงไหล

¹²¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย*, พิมพ์ครั้งที่ 13 [แก้ไขและเพิ่มเติม] (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2552), 154.

¹²² ราชกิจจานุเบกษา, “ประกาศสถาปนาพระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี,” <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2463/A/286.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

จนตะวันเดือนดับลับโลกไป จะรักจอยอดใจจนวันตาย¹²³

พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีทรงเป็นสื่อพาหญิงคนแรกของประเทศไทย และยังเป็นผู้นำแพ้นการสวมเครื่องประดับคาคีระจนเป็นที่นิยมในหมู่สตรีชั้นสูง พระองค์ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นผู้หญิงสมัยใหม่ที่ได้รับการศึกษาและมีความคิดกว้างไกลและเสรีกว่าผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยนั้นที่ยังคงยึดติดอยู่กับกรอบจารีตโบราณอันเคร่งครัด อันเป็นลักษณะของพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ พระบิดาทรงส่งเสริมความเป็นสมัยใหม่แก่พระธิดาของพระองค์ “ไม่มีผู้หญิงไทยครอบครัวยุคที่จะช่างคุดสนุกสนานเท่ากับองค์หญิงตระกูลวรธรรมเท่าที่ข้าพเจ้าได้เคยพบมา”¹²⁴ เช่นเดียวกับพระชนิษฐาของพระองค์ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรธรรม พระธิดาองค์สุดท้ายของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์และทรงเป็นพระชนิษฐาของพระนางเธอลักษมีลาวัณด้วย เนื่องจากหม่อมเจ้าหญิงฤดีวรธรรมได้รับการศึกษาจากประเทศอังกฤษและยังมีความคิดอ่านที่ล้ำสมัยกว่าสุภาพสตรีในบันทึกกล่าวว่า

ความประพฤติของฉัน ทำให้บรรดาพระญาติที่สูงอายุพากันวิพากษ์วิจารณ์อย่างไม่ไว้หน้าและทุกครั้งเสด็จพ้อมักจะออกมารับแทนเสมอเสด็จพอรู้ว่าสิ่งที่ฉันเลือกทำเป็นสิ่งที่ถูกต้องแม้เรื่องการนอนดึก การใส่รองเท้าส้นสูง ปฏิบัติตนในทางที่มั่งมี ที่อยู่อังกฤษพิจารณาว่าเป็นการเสื่อมเสีย เสด็จพ้อมยังคงแก้ตัวให้ว่าเป็นการทำตัวแบบ “ตะวันตก” อยู่ไม่เปลี่ยนแปลง¹²⁵

ในบันทึกท่านหญิง ม.จ.หญิงฤดีวรธรรม กล่าวถึงเหตุการณ์หนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับการเป็นพระคู่หมั้นของพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีว่า

มีคนหนึ่งที่ใฝ่สูงทะเยอทะยานสร้างสถานการณ์ขึ้นมาจนทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องประกาศการหมั้นอย่างเป็นทางการนางนั้นกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินในทำนองว่า หม่อมเจ้าหญิงวัลลภาเทวีมีโรคประจำตัวและซีโรค ซึ่งเรื่องนี้ไม่เป็นความจริง พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทและทรงแน่วพระทัยว่าเป็นความพยายามที่จะทำให้พระองค์หลงกลอุบายไม่เลือกท่านพี่หญิงวัลลภาเทวีเป็นพระคู่หมั้น

¹²³ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ลูกท่านหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555), 253.

¹²⁴ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย, 154.

¹²⁵ ฤดีวรธรรม วรธรรม, บันทึกท่านหญิง- ม.จ.หญิงฤดีวรธรรม, 86.

พระองค์ทรงพิโรธถึงกับมีพระกระแสรับสั่งว่า “หากวัลลภาเจ็บป่วยจริง เราจะแต่งงานด้วยและจะหาแพทย์มาดูแลรักษาพยาบาลให้อย่างเหมาะสมทีเดียว”¹²⁶

พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีทรงพระนิพนธ์บทความ “คำริหึง” ในหนังสือดุสิตสมิต เนื้อหาบทความตอนหนึ่งกล่าวว่า

เราควรจะเลิกกระทำตัวอย่างที่เขาเรียกกันว่า “ผู้หึงเป็นควายผู้ชายเป็นคน” เสียสักที เพราะความจริงเราก็ค้นผู้หนึ่ง มิได้ผิดจากมนุษยธรรมดาไปด้วยประการใดเลย คืออย่างไร? หึงโดยมากมักจะบอชว่าชายเป็นมนุษย์ที่วิเศษกว่าตัว เทือกเทวดา ทั้งนี้ก็เพราะในบ้านโดยมากชายเป็นเจ้าบ้านมีอำนาจบังคับบัญชาคหิหึง¹²⁷

ในพระนิพนธ์นี้ กล่าวถึงผู้หึงในบทบาทของคู่ชีวิตเท่านั้น สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทของผู้หึงถูกคาดหวังในบทบาทของภรรยามากที่สุด “ข้าพเจ้าเห็นว่ามือเบาๆ ของหึงนี้แหละ อาจลอบหลังชายให้ออกไปด้านทานข้าศึกได้ง่ายยิ่งกว่าจะใช้ปืนจ้องให้ต้องกลับหลังหันไป ขอเพื่อนหึงทุกคนเมื่อได้ดำรงใจ ช่วยกันคิดเลิกเป็นควาย จะได้ช่วยกันบำรุงชาติบ้านเกิดเมืองมารดรของเราให้เจริญ”¹²⁸

ทั้งนี้ทรงเตือนสติผู้หึงให้รู้จักคุณค่า หน้าที่ของตนเองและการทำประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง “เราต้องนับถือตนว่าตนเป็นผู้จะต้องทำประโยชน์ให้แก่ชาติ บ้าน เมือง หาใช่เกิดมาแล้วตายไปเท่านั้นไม่” ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า คุณค่าของคนในสมัยนั้นถูกผูกติดกับเรื่องของชาติบ้านเมือง และการทำประโยชน์ต่อส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญ

บทความเรื่องคำริหึงของพระองค์ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในกลุ่มผู้ชายชั้นสูง ในประเด็นที่ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้หึงที่กล้าเกินงามและทะนงตนว่าเป็นผู้หึงที่เหนือผู้ชาย นอกจากนี้ข่าวลือเกี่ยวกับพระวรกายอุปทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีในเหตุการณ์ที่พระองค์กำลังเสด็จลงจากรถยนต์พระที่นั่ง และไม่ทรงยอมให้มหาดเล็กรับพระหัตถ์ตามธรรมเนียมตะวันตก เรื่องนี้เข้าถึงพระกรรมกรกลับเป็นว่าพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีทรงสะบัดมือและแสดงพระกิริยา

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, 39.

¹²⁷ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี พระวรกายอุปทาน, คำริหึง, 8 ภายใต้ “ดุสิตสมิต ฉบับพิเศษ สำหรับเป็นที่ระฤกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2463,” http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/CIra54_0002 (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

¹²⁸ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี พระวรกายอุปทาน, คำริหึง, 12 ภายใต้ เรื่องเดียวกัน.

ดูถูกมหาตเล็ก เป็นข่าวลือที่กล่าวกันว่า มหาตเล็กคนสนิทคนนั้นคือเจ้าพระยารามราฆพ ซึ่งเวลานั้นยังเป็นพระยาประสิทธิ์ศุภการ ผู้ช่วยสมุหราชองครักษ์โดยเสด็จตามตำแหน่ง¹²⁹

บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในดุสิตสมิต จึงถูกเข้าใจว่าทรงแต่งกลอนถึงพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ความว่า

อย่าทะนงอวดองค์ว่างามเลิศ	สวयประเสริฐยากที่จะเปรียบได้
อย่าทะนงอวดองค์ว่าวิไล	อันสุรางค์นางในยังมากมี
อย่าทะนงอวดองค์ว่าทรงศักดิ์	จะไผ่รักแต่องค์พระทรงศรี
นั่งรถยนต์โอ้อวดทางท่าที่	เป็นผู้ดีแต่ใจโพล่เป็นกา
อย่าดูถูกลูกผู้ชายที่เจียมตน	อย่าดูถูกฝูงชนที่ต่ำกว่า
อย่าทะนงอวดองค์ว่าโสภาค	อันชายใดฤจะกล้ามาง้อ ¹³⁰

ในงานเขียนของ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย เล่าถึงเหตุการณ์ที่ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีทรงตอบโต้โดยทรงคั่นหน้าบทละครศุภกมลลาซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานให้และขีดเส้นใต้ข้อความตอน “ฤษีทรวาสสาปท้าวทฤษณันต์ให้ลืมนางศุภกมลลา” ความว่า

	ทรงภพผู้ปิ่นโปรพาสาย
พระองค์เองสีไม่มียางอาย	พุดง่ายย่อนยกกรอกคำ
มาหลอกลวงชมเล่นเสียเปล่าๆ	ทิ้งให้คอยสร้อยเศร้าทุกเช้าค่ำ
เด็ดดอกไม้มาดมชมจนซ้ำ	ไม่ต้องจดจำนำพา
เหมือนผู้ร้ายย่องเบาเข้าลักทรัพย์	กลัวเขาจับวิ่งปรอไม่รอหน้า
จงทรงพระเจริญเถิดราชา	ข้าขอลาแต่บัดนี้ ¹³¹

ในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการประกาศถอนสิทธิที่พระราชทานไว้แก่ พระวรกัญญาพทาน ความว่า

ทั้งนี้ก็โดยหวังพระราชหฤทัยว่า พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี จะได้ดำรงตำแหน่งพระราชนิเวศน์รวมพระราชหฤทัยต่อไปในอนาคต บัดนี้ ความปรากฏเป็นอย่างอื่น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ประกาศถอนมัน พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีเสีย ดังแจ้ง

¹²⁹ ชานันท์ ยอดหงษ์, “นายใน” สมัยรัชกาลที่ 6, 69.

¹³⁰ ทวี มุขธระโกษา, *พระมหาธีรราชเจ้า* (พระนคร: แพร่พิทยา, 2506), 610-611 อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, 70.

¹³¹ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ลูกท่านหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก, 257.

อยู่ในประกาศนั้นแล้ว เมื่อพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีมิได้เป็นคู่หมั้นของ พระองค์ต่อไปแล้ว ก็หาสมควรที่จะคงสิทธิอันสำคัญที่โปรดเกล้าฯ พระราชทานไว้นั้นไม่ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ถอนสิทธิที่ พระราชทานแก่พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีเสียตั้งแต่วันที่ได้อประกาศกระแส พระบรมราชโองการนี้ไป¹³²

หม่อมเจ้าหญิงอุทัยวรรณ พระชนิษฐาของพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีได้เล่าเรื่องนี้ไว้ว่า

อาจเป็นไปได้ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงไม่พอพระทัยในการตัดสินใจพระทัย อย่างรวดเร็วในการเลือกพระคู่หมั้น หรืออีกกรณีหนึ่งพระองค์อาจเห็นว่า คู่หมั้นมีคุณลักษณะที่ไม่เหมาะสมก็เป็นได้ ไม่มีใครรู้ว่ามิอะไรเกิดขึ้น แต่ ที่แน่คือพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสระหว่างพระเจ้าแผ่นดินและหม่อม เจ้าหญิงวัลลภาเทวีมิได้เกิดขึ้น พระองค์โปรดเกล้าฯ พระราชทาน บรรดาศักดิ์ให้เป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี พระราชทานวัง เครื่องประดับเพชรนิลจินดา และของขวัญทั้งหมดให้แก่ เจ้าฟักหญิงวัลลภาเทวีเป็นการตอบแทน และทรงเลือกเจ้าฟักหญิงลักษมี เป็นพระอัครมเหสีแทน¹³³

พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ทรงถูกถอนหมั้นและถูกจำสนมโดยพระราชทานไซ้ทองไปเกาะ ไม่ให้ออกจากพระบรมมหาราชวัง¹³⁴ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีทรงมีทูลมานะไม่ยอมทูลขอพระราชทาน อภัยโทษและห้ามผู้ใดกราบบังคมทูลพระกรุณาแทน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีได้รับพระราชทานอภัย โทษเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงมีพระบรมราชโองการพระราชทาน อภัยโทษและทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีออกจากพระบรมมหาราช วังไปประทับที่วังพระกรุณยานิवासน์ โดยพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีทรงถูกจำสนมตลอดรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹³⁵

¹³² ราชกิจจานุเบกษา, “ประกาศถอนสิทธิที่พระราชทานไว้แก่พระวรกัญญาอุปทาน พระองค์ เจ้าวัลลภาเทวี ตามประกาศเพิ่มเติมข้อความในพระราชบัญญัติตราวัลลภาภรณ์ พ.ศ. 2461,” <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2463/A/437.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

¹³³ อุทัยวรรณ วรวรรณ, บันทึกรุ่นหลานหญิง- ม.จ.หญิงอุทัยวรรณ, 40.

¹³⁴ ชานันท์ ยอดหงษ์, “นายใน” สมัยรัชกาลที่ 6, 9.

¹³⁵ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ลูกท่านหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก, 256.

สำหรับกรณีของพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี พระองค์ไม่ได้ถูกบันทึกว่ามีความผิดหรือถูกลงโทษตามกฎหมายหรือถูกระงับการประณาม การที่พระองค์ถูกถอนหมั้นและถูกจำสนมตลอดรัชกาลนั้นย่อมเป็นเหตุให้พระองค์ไม่อาจแต่งงานใหม่หรือใช้ชีวิตอย่างอิสระเสรีได้ สาเหตุที่ทรงถูกถอนหมั้น มีข้อสังเกตทั้งเรื่องการเป็นผู้หญิงที่ล้ำสมัยเกินไป แม้ว่าในสังคมสยามสมัยนั้นจะอยู่ในช่วงการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในหมู่ชนชั้นสูง สิทธิเสรีภาพของผู้หญิงเปิดกว้างมากขึ้นแต่ทว่าสำหรับราชนิกุลผู้หญิงแล้ว ย่อมต้องอยู่ภายใต้กรอบจารีตประเพณี การท้าทายค่านิยมเก่าอาจจะนำมาซึ่งความขัดแย้งกับผู้ชายชนชั้นสูงที่ยังยึดติดอยู่กับขนบธรรมเนียมโบราณ อีกทั้งมีความอาจเป็นไปได้สูงว่าอาจเป็นเรื่องทางการเมือง เนื่องจากมีข่าวลือว่าพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีทรงขัดแย้งกับเจ้าพระยารามราฆพ ผู้ซึ่งมีอิทธิพลมากในขณะนั้น¹³⁶

4.4 สรุป

การเปลี่ยนแปลงทางบริบทสังคมและวัฒนธรรมทำให้การเขียนถึงหญิงชั่วในประวัติศาสตร์ถูกลดทอนบทบาทโทษให้รุนแรงน้อยลงและถูกนำเสนอต่อสาธารณะมากขึ้น เนื่องจากวิทยาการจากตะวันตกโดยเฉพาะวิทยาการการพิมพ์ที่แพร่ขยายในสยาม ส่งผลให้เรื่องราวที่เคยรับรู้ในวงแคบได้ถูกเผยแพร่ออกสู่สาธารณะและคนในสังคมสามารถเข้าถึงเรื่องราวเหล่านี้ได้ การนำเสนอผู้หญิงสามัญชนที่กระทำความผิดในเรื่องทางเพศในเอกสารที่ตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณะมีลักษณะของการประณามและประจานมากกว่ามุ่งหวังลงโทษทางร่างกายตามกฎหมาย ในกรณีผู้หญิงชนชั้นเจ้านาย การกระทำความผิดกลับถูกปกปิดมากกว่าจะนำมาเผยแพร่ต่อสาธารณะ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะชนชั้นนำถูกตั้งคำถามในประเด็นเรื่องความเท่าเทียมทางเพศโดยชาวตะวันตกและชนชั้นกลางในสังคม ส่งผลให้การเขียนถึงหญิงชั่วในยุคสมัยนี้ค่อนข้างระมัดระวังเนื่องจากต้องคำนึงถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อชนชั้นนำ ดังนั้นจึงไม่ปรากฏหลักฐานที่บ่งชี้ถึงหญิงชั่วที่ถูกลงโทษประหารชีวิตจากความผิดในเรื่องทางเพศ จากการศึกษาผู้หญิงชนชั้นสูงที่ประพฤติดังกล่าวพบว่ามีส่วนมากจะถูกลงโทษทางร่างกาย ได้แก่ โขยตี ควบคู่ไปกับการลงโทษทางจิตใจ ได้แก่ การกักบริเวณ ถอดยศ และสำหรับกรณีของหญิงสามัญชนที่นำมาศึกษาเปรียบเทียบกับประเด็นเรื่องของชนชั้นนั้น พบว่าหญิงสามัญชนที่มีชู้หรือมีสามีหลายคนกลับไม่ถูกลงโทษตามกฎหมายในเรื่องการมีชู้ แต่ทว่าถูกสังคมลงโทษในรูปแบบการประจานโดยการเผยแพร่ต่อสาธารณะ

“หญิงชั่ว” ในยุคสมัยนี้แสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์บางประการของผู้หญิงที่ไม่ยอมจำนนต่อการถูกกำหนดและควบคุมภายใต้อำนาจของผู้ชาย การแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดและตัวตน

¹³⁶ ชานันท์ ยอดหงษ์, “นายใน” สมัยรัชกาลที่ 6, 69.

ของตนเองถูกมองว่าเป็นการทำทลายและต่อสู้กับจารีตค่านิยมของชนชั้นสูงท่ามกลางสภาวะการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ของสังคมสยาม แต่ทว่า การต่อสู้ที่ไม่มีเงื่อนไขทางกฎหมายที่บังคับให้ต้องต่อสู้เพื่อเอาชีวิตรอดหรือต่อสู้เพื่ออิสรภาพของตนเอง หากแต่เป็นการต่อต้านอำนาจบางประการของสังคมชายเป็นใหญ่ ในขณะที่ผู้หญิงชนชั้นสูงมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติเรื่องความเป็นปัจเจกและอิสรภาพเหนือตนเอง ชนชั้นนำผู้ชายได้ตระหนักต่อความรู้ในส่วนนี้ผนวกกับปัญหาความกดดันภายนอกจากอิทธิพลตะวันตกที่สยามต้องเผชิญ การเน้นย้ำถึงคุณค่าของความเป็นชนชั้นสูงกลับเป็นตัวแปรที่ทำให้ความชั่วของผู้หญิงมีความลื่นไหลไปตามชนชั้นบรรดาศักดิ์ เนื่องจากความประพฤติของสมาชิกผู้หญิงในราชตระกูล เป็นเครื่องยืนยันเกียรติยศของชนชั้นเจ้านายในสังคมชนชั้นสูงสยาม หากผู้หญิงอยู่ในสถานะที่สูงและมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชนชั้นปกครอง คุณค่าของผู้หญิงจะสูงขึ้นตามและเมื่อกระทำความผิดบดทลงโทษย่อมสูงขึ้นไปด้วย¹³⁷ ดังนั้นชนชั้นนำจึงพยายามควบคุมมิให้ผู้หญิงชนชั้นสูงฝ่าฝืนจารีตและกฎเกณฑ์ค่านิยม โดยการเน้นย้ำอำนาจอิสระเหนือหญิงและทำให้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในกลุ่มของผู้หญิงชนชั้นสูง ทำให้ผู้หญิงที่ถูกตีตราว่าชั่วในยุคสมัยนี้คือผู้หญิงที่ละเมิดจารีตเดิมและต่อต้านอำนาจของชายเป็นใหญ่ในสังคม

¹³⁷ พิสิทธิ์ กอบบุญ, “ผู้หญิงในกฎหมายตราสามดวง,” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี* 5, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2552): 39-82.

บทที่ 5

บทสรุป

การศึกษาเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์ นอกจากจะมีข้อจำกัดด้วยความแห้งแล้งของหลักฐานข้อมูลแล้ว ยังถูกบดบังและซ่อนอยู่ภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองแบบชายเป็นใหญ่ บทบาทของผู้หญิงในประวัติศาสตร์จึงถูกผูกติดไว้กับบทบาทของแม่และภรรยาเป็นหลักโดยเฉพาะบทบาทของภรรยาอันเป็นการเน้นย้ำความสำคัญของผู้ชาย สถานภาพของผู้หญิงในประวัติศาสตร์จึงเป็นเพียงการขยายความสำคัญของผู้ชายและต่อเติมองค์ประกอบเรื่องราวที่เกี่ยวข้องพันผูกกับผู้ชายในประวัติศาสตร์ การขยายความลักษณะนี้มุ่งเน้นให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเพศ ซึ่งแน่นอนว่าเป็นการเน้นย้ำถึงความสำคัญของผู้ชายเท่านั้น จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่นำมาศึกษาในงานวิทยานิพนธ์นี้พบว่า เรื่องราวของผู้หญิงที่ปรากฏขึ้นในประวัติศาสตร์ มักจะมีคำอธิบายที่นอกเหนือไปจากชื่อและกิจกรรมของเธอว่า เธอเป็นภรรยาของผู้ชายคนใด เป็นมารดาของผู้ชายคนใด และเป็นลูกสาวของผู้ชายคนใด สถานภาพของผู้หญิงในประวัติศาสตร์จึงเป็นเพียงการขยายความสำคัญของผู้ชายและต่อเติมองค์ประกอบเรื่องราวที่เกี่ยวข้องพันผูกกับผู้ชายในประวัติศาสตร์ การขยายความลักษณะนี้มุ่งเน้นให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเพศ ซึ่งการอธิบายถึงผู้หญิงขึ้นมามีอย่างโดดเดี่ยวไม่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเพศ สถานภาพ และบทบาทที่เกี่ยวข้องกับผู้ชายจึงเป็นเรื่องที่ไม่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์

เรื่องของผู้หญิงในประวัติศาสตร์พันผูกกับการเขียนประวัติศาสตร์ของผู้ชาย โดยบริบททางสังคมภายใต้อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ในสังคมสยามซึ่งยึดผู้ชายเป็นศูนย์กลางและเห็นว่าผู้ชายเป็นเพศที่เหนือกว่าและมีอำนาจนำเหนือผู้หญิงเป็นตัวหล่อหลอมให้เกิดมโนทัศน์เรื่องหญิงตีหญิงชั่วในสังคม การเขียนประวัติศาสตร์ถึงหญิงชั่วสะท้อนถึงค่านิยมบางประการที่ผู้ชายคาดหวังต่อผู้หญิงและความคาดหวังเหล่านี้ถูกแสดงออกมาในรูปแบบของการสร้างภาพลักษณ์ผู้หญิงในอุดมคติและผู้หญิงที่ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ชาย

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ จากการศึกษาหลักฐานประเพณีพระราชพงศาวดารและบันทึกส่วนตัวของชนชั้นสูง โดยเฉพาะพระราชพงศาวดารซึ่งเป็นเอกสารที่เฉพาะกลุ่มชนชั้นปกครองเท่านั้นที่มีสิทธิ์และสามารถเข้าถึงความรู้ในพระราชพงศาวดารได้ หญิงชั่วที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารมีลักษณะเป็นการนำเสนอเฉพาะในพื้นที่ส่วนตัว และการนำเสนอเรื่องราวของหญิงชั่วถูกเน้นให้เป็นตัวอย่างต่อกลุ่มของผู้หญิงในราชสำนักฝ่ายใน หญิงชั่วในยุคสมัยนี้ถูกเสนอในภาพของผู้หญิงที่ละเมิดศีลธรรม ซึ่งความผิดถูกเน้นไปที่เรื่องศีลธรรมทางพุทธศาสนามากกว่าจะให้เหตุผลว่าเป็นเรื่องของการเมือง

ในสภาวะที่สยามเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงการเขียนถึงหญิงชั่วในประวัติศาสตร์ ได้คลี่คลายมาสู่ข้อเขียนในรูปแบบอื่นและถูกเผยแพร่สู่พื้นที่สาธารณะซึ่งไม่จำกัดกลุ่มคนรับรู้เฉพาะชนชั้นปกครองอีกต่อไป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่งผลต่อมโนทัศน์ของผู้หญิงและผู้ชาย โดยผู้หญิงตระหนักและรับรู้ถึงอิสรภาพเหนือตัวเอง การพยายามแสดงออกถึงความคิดและอิสรภาพเหนือตนเองของผู้หญิงถูกมองว่าเป็นการทำทลายและต่อต้านอำนาจของผู้ชาย หญิงชั่วสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2477 จึงถูกเสนอในภาพของผู้หญิงที่ละเมิดจารีตค่านิยมเดิมและท้าทายต่ออำนาจชายเป็นใหญ่ในสังคมสยาม

หญิงชั่วในประวัติศาสตร์ไทย เกิดจากมโนทัศน์และค่านิยมของชนชั้นนำผู้ชายภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดภาพลักษณ์ของหญิงชั่วในแต่ละยุคสมัย “หญิงชั่ว” คือ ความเป็นหญิงที่ถูกปรับแต่งโดยชนชั้นนำสยาม ซึ่งมีความแตกต่างกันระหว่างหญิงชนชั้นสูงและหญิงสามัญชน และ “หญิงชั่ว” ในที่นี้เป็นภาพของผู้หญิงไม่ดีในมโนทัศน์ของชนชั้นสูง และชนชั้นนำสยามนำมาใช้กำหนดและควบคุมผู้หญิงสามัญชนไปด้วย ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงเหล่านี้มิได้เป็นทั้งหญิงชั่วและมีได้เป็นผู้หญิงที่ถูกกระทำเสมอไป แต่พวกเธอเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านมโนทัศน์และอำนาจชายเป็นใหญ่ในสังคม

ไม่ว่าจะผ่านไปกี่ยุคก็สมัย เรื่องของผู้หญิงไม่เคยจางหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์แต่ยังคงโลดแล่นอยู่เสมอโดยเฉพาะเรื่องหญิงชั่ว รวบรวมว่าเรื่องของหญิงชั่วจำเป็นต้องมีอยู่เพื่อมีพื้นที่ให้หญิงดีปรากฏตัวบนหน้าประวัติศาสตร์เช่นกัน

รายการอ้างอิง

ราชกิจจานุเบกษา

ราชกิจจานุเบกษา, “ประกาศสถาปนาพระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี.”

<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2463/A/286.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

_____, “ประกาศอนสิทธิที่พระราชทานไว้แก่พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ตามประกาศเพิ่มเติมข้อความในพระราชบัญญัติตราวัลลภาภรณ์ พ.ศ.2461,”

<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2463/A/437.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

หนังสือและบทความในหนังสือ

กริสโวลด์, อเล็กซานเดอร์ เบราน์. ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม. แปลโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984) จำกัด, 2537.

กรมศิลปากร. ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536.

_____. จดหมายเหตุความทรงจำ (เอกสารประวัติศาสตร์บันทึกเรื่องราวตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อพ.ศ. 2310 จนถึงรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2381) นายขจร สุขพานิช พิมพ์แจกเป็นมิตรพลี เนื่องในโอกาสทำบุญอายุครบ 60 ปี วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2516 (กรุงเทพฯ: ไทยเกษม, 2516).

กิตติศักดิ์ ปรกติ. การปฏิรูประบบกฎหมายไทยภายใต้อิทธิพลยุโรป. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2546.

กัมพูชนัตร, พระองค์เจ้าหญิง. นิพานวังหน้า. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว.. โครงกระดูกในตู้. พระนคร: ชัยฤทธิ์, 2514.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534.

_____. รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2548.

- _____. รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขา
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2548.
- จันทะโครบ. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505.
- จันทนุมาศ (เจิม), พัน. พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ
อภินิหารบุรุษ และเอกสารอื่น. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2551.
- จุฑารัตน์ กิตติก้องนภา. นางในวรรณคดี. กรุงเทพฯ: บวรสารการพิมพ์, 2536.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ และนรินทรเทวี, กรมหลวง. จดหมายเหตุความทรงจำ
ของกรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310-2381) และพระราช
วิจารณ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310-2369). พระ
นคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค23. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.
- _____. พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรง
จำของพระเจ้าไยกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ. 1129 ถึง
1182 เป็นเวลา 53 ปี. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2552.
- จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า. เกิดวังปารุสก์ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่
ที่ 13, แก้ไขและเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2552.
- จุลลดา ภักดีภูมิินทร์, เวียงวัง. กรุงเทพฯ: เพื่อนดี, 2545.
- ฉลอง สุนทราวาณิชย์. “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทยจากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ถึงสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ศึกษาเปรียบเทียบพระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์รัชกาลที่2.” ใน ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย. บรรณาธิการโดย
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 62-94. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2519.
- ชลิดาภรณ์ สงสัมพันธ์. ประวัติศาสตร์ของเพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/เรื่องเพศในประวัติ
ศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง, 2551).
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. อยู่ชยา ประวัติศาสตร์และการเมือง. บรรณาธิการโดย อารงค์ศักดิ์ เพชรเลิศ
อนันต์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542.
- ชานันท์ ยอดหงษ์. “นายใน” สมัยรัชกาลที่ 6. พิมพ์ครั้งที่3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2558.
- แซรวาส, นิโกลาส์. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท.
โกมลบุตร. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2550.
- คูปลาดร์, หลุยส์. สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม. แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

แบส, เดอะ. บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอะ แบส เกี่ยวกับชีวิตและการมรณกรรมของก๊องส

ดั่งซ์ ฟอลคอน. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2550.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. พระนคร: สภณพิพิธธรรมนาคร, 2461.

_____. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 1. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2555.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 2. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2555.

ธรรมาธิเบศร, เจ้าฟ้า. พระประวัติและพระนิพนธ์ที่ทรงอยู่ในเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2552.

ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช. “นิทรรศการเอกสารพระเจ้ากรุงสยามและเซอร์จอห์น เบาว์ริง,” ใน พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญญิกา ศรีอุดม มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548).

ธาวิต สุขพานิช. 108 เรื่องที่หญิงไทยควรรู้: แต่ไม่เคยรู้เพราะหลงนึกว่ารู้ดีกันอยู่แล้ว. กรุงเทพฯ: คูมายเบส, 2558.

ธัญญา สังขพันธานนท์. ผู้หญิงยิ่งเร็ว ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรมกำหนด สตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: นาคร, 2556.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. “ผู้หญิงและอำนาจ: การเขียนแบบผู้ชาย.” ใน สตรีศึกษา 1: ผู้หญิงกับประเด็นต่างๆ. รวบรวมโดย สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ, 165-215. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2541.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “โลกของนางนพมาศ.” ใน ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทงสมัยสุโขทัย. บรรณาธิการโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ, 121-178. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2530.

_____. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ 2, แก้ไขและเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.

_____. “สุนทรภู่: มหาวีรกรรมพิ.” ใน ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 4, 207-262. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2555.

_____. “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์.” ใน ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 4, 3-195. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2555.

บริดเลย์, แดน บีช. *หนังสืออักขราภิธานศรับท์*. พระนคร: ศุภสภา, 2514.

บ็อค, คาร์ล อัลเฟรด. *ท้องถิ่นสยาม ยุคพระพุทธเจ้าหลวง*. แปลโดย เสฐียร พันธรั้งซี และอัมพร ทีชะระ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.

เบาว์ริง, จอห์น. *ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม 1*. แปลโดย อนันต์ ศรีอุดม, กัญจิกา ศรีอุดม และพิรศรี โปวาทอง. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2547.

ปาลเลกัวซ์, ฌ็อง-บัพติสต์. *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2552.

ปาเลอกัว, ซอง-บาติส. *ลัษะ พะจะนะ พาสาไท*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ใน คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง. *เพชรล้านนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: ผู้จัดการ ศูนย์ภาคเหนือ, 2538.

ปราณี วงษ์เทศ. *เพศและวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2544.

ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *บทแฉ่วเรื่องนิทานนายคำสอน คัดออกจากหนังสือบทแฉ่วของพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศมทิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและทำเนียบนามภาคที่ 2 ดำรงตำแหน่งข้าราชการฝ่าย พระราชวังบวรสถานมงคล*. พระนคร: พานิชศุภกล, 2506.

พรหมวรานุรักษ์, กรมหลวง. *ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ ออกเมื่อกรุงเทพ มหา นคร มีอายุครบ 100 ปี (ร.ศ. 100 จ.ศ. 1243 พ.ศ. 2424)*. พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2513.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. *วรรณคดี*. พระนคร: บรรณาการ, 2515.

พระไพศาล วิสาโล, “พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต,” ใน *พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญจิกา ศรีอุดม มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548).

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. พระนคร: กรมศิลปากร, 2498.

พระราชพงษาวดารกรุงเก่า (ตามต้นฉบับของกรมราชบัณฑิต). พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2501.

ศรีนิล น้อยบุญแนว, บรรณาธิการ. *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล (ชำระโดยพระพนรัตน์)*. กรุงเทพฯ: ไชยิต, 2551.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “เจ้าแม่ศรีจุฬาลักษณ์ (มิใช่ชาวสุโขทัย).” ใน *ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา*, 97-108. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

พลิต, เยเรเมียส ฟอน. *รวมบันทึกประวัติศาสตร์ของฟาน พลิต (วัน พลิต)*. บรรณาธิการโดย นันทนา

- ตันติเวชส และคณะ. แปลโดย นันทนา วรเนติวงศ์ และวนาศรี สามนเสน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548.
- มนตรี สืบดวง. *สตรีในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556.
- มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง. *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2529.
- _____. *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2529.
- มาลี พุกษ์พงศาวิ. *ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2551.
- มูโอต์, อ็องรี. *บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีน ตอนกลางส่วนอื่นๆ*. แปลโดย กรรณิกา จรรย์แสง. กรุงเทพฯ: มติชน, 2558.
- เรย์โนลด์, เครก เจ.. *ประวัติศาสตร์สังคมคืออะไร (What is social history)*. แปลและเรียบเรียงโดย วารุณี โอสธารมย์ และอัญชลี สุสายัณห์. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- _____. “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ.” ใน *เจ้าลัว่ ขุนศึก คักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ*. บรรณาธิการโดย วารุณี โอสธารมย์, 197-230. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550.
- ลันเย, มองซิเออร์. *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 27 เรื่องไทยกับฝรั่งเศสเปนไมตรีกัน ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์*, แปลโดย อรุณ อมาตยกุล. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465.
- ลาตูแบร์, ซิมอน เดอ. *จดหมายเหตุ ลาตูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2557.
- ลิไทย, พญา. *ไตรภูมิพิภพ หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชานิพนธ์พระมหากษัตริย์ราชที่ 1 พญาลิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526.
- เล็ก พงษ์สมศรีไทย. *พระญาติ ราชสกุล กรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2556.
- วารุณี โอสธารมย์ และคณะ. ภาพสังคมสยามจากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ใน *พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญญิกา ศรีอุดม มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548).
- วสิน ทับวงษ์. “บางกอกกรีตเตอร์: หนังสือพิมพ์ฉบับแรกของไทย.” ใน *100 เอกสารสำคัญ สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 22*. บรรณาธิการโดย สยาม ภัทรานุประวัติ และคนอื่นๆ, 5-56. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2555.
- วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์. *รหัสมโหชนกรุง*. กรุงเทพฯ: ฤทธิศรีการพิมพ์, 2525.

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. *ลูกท้าวหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก*. กรุงเทพฯ: มติชน. 2555.

ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, บรรณาธิการ, *ประชุมสุภาวดีสอนหญิง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2555.

สมิธ, มัลคอล์ม. *หมอฝรั่งในวังสยาม*. แปลโดย พิมาน แจ่มจรัส. กรุงเทพฯ: รวมทรงคน, 2542.

สายชล สัตยานุรักษ์, *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352)* กรุงเทพฯ: มติชน, 2546,

สุพจน์ แจ่มเร็ว. “นางนพมาศ เรื่องจริงหรือนิยาย?.” ใน *ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีล้อยกระทุง สมัยสุโขทัย*. บรรณาธิการโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ, 179-248. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2530.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และภิญโญ ไตรสุริยธรรมา. *คนเก่าเล่าเรื่อง*. กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊คส์, 2556.

หนังสือจดหมายเหตุ. กรุงเทพฯ: สำนักกราชเลขาธิการ, 2537.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *วรรณคดีไทย เสภา ขุนช้าง-ขุนแผน ฉะบับหอสมุดวชิรญาณ*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว.. *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416*. แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุขและพรรณณี ฉัตรพลรักษ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

องค์ บรรจุน. *หญิงมอญ อำนาจและราชสำนัก*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.

อัญชลี สุสายัณห์. *สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2545.

อุษณีย์ ธงไชย. *พระราชพงศาวดารและพงศาวดาร หลักฐานที่สร้างขึ้นเพื่อสถาบันกษัตริย์*. เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540.

ฤดีวรรณ วรวรรณ, หม่อมเจ้าหญิง. *บันทึกท้าวหญิง ม.จ. หญิงฤดีวรรณ*. แปลโดย แก้วสุวรรณ. กรุงเทพฯ: ดับเบิ้ลนายน์, 2544.

บทความในวารสาร

นิพัทธพงศ์ พุมมา และ ณรงกรณ์ รอดทรัพย์. “นางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์: ผู้หญิงกับอำนาจเชิงพื้นที่ในหล้ากมิตี.” *วารสารมก.วิชาการ* 15, ฉ.30 (มกราคม - มิถุนายน, 2555): 71-88.

ทวีวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์. “พุทธศาสนากับสิทธิสตรี.” *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร* 19-20, ฉ.1

(2543): 101-132.

ปารณีย์ ชะหงส์รัมย์ และคณะ. “การผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ ‘ปิตาธิปไตย’ ในหนังสือเรียนการศึกษาภาคบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ.” *ศรีวนาลัยวิจัย* 3, ฉ. 5 (2556): 12-30.

พรเพ็ญ อ้นตระกูล. “ผู้หญิงไทยในกฎหมายตราสามดวง.” *วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* 32, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน, 2546): 246-302.

ภมรี สุระเกียรติ. “เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร: ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่ไม่ควรมองข้าม.” *วารสารธรรมศาสตร์* 26, ฉ.2 (พฤษภาคม-สิงหาคม, 2543): 45-71.

เรย์โนลด์ส, เครก เจ.. “สังคมชายล้วนในวัฒนธรรมการเมืองไทยสมัยใหม่.” แปลโดย ปรีดี หงษ์สตัน. *รัฐศาสตร์สาร* 36, ฉ.2 (พฤษภาคม-สิงหาคม, 2558): 30-62.

วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์. “จุลปทุมชาดก ข้อสังเกตเกี่ยวกับบทบาทและความนิยมที่ปรากฏในจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 4.” *วารสารเมืองโบราณ* 33, ฉ.3 (2550): 59-69.

วารุณี โอสถารมย์. “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย.” *วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์*, ฉ.25 (2546): 81-144.

สหะโรจน กิตติมหาเจริญ. “ความเปราะบางที่เปลี่ยนไป สังคมไทยที่เปลี่ยนแปลง.” (การประชุมวิชาการนานาชาติ วรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ ครั้งที่ 2 ณ อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 18 -19สิงหาคม 2553).

สุมาลี วีระวงศ์, “บทบาทของสตรีในวรรณคดีไทย: เปรียบเทียบกับความเป็นจริง” *วารสารศิลปศาสตร์* 3, ฉ.2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2546): 157-171.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. “สถานภาพทางสังคมของสตรีในสมัยปฏิรูปประเทศ.” *วารสารอักษร (จุฬา)* 23, ฉ.2 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2534): 3-19.

อิงอร สุพันธ์ุณี. “กลอนเพลงยาวของคุณสุวรรณ: ภาพสะท้อนรักร่วมเพศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* 22 (ธันวาคม, 2548): 55-67.

วิทยานิพนธ์

จิราณัฐ โสภา. “บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

จิรพล เกตุจุมพล. “การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ พ.ศ. 2367-2438: ศึกษากรณีการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ชานันท์ ยอดหงษ์. “นายใน: ชีวิตทางสังคมชายล้วนและเพศภาวะในพระราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สตรีศึกษา), วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.

ดวงทอง เหล่าวรรณกุล. “ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยรัชกาลที่ 3-5.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539

ปี เมลานี อันตระการ. “แนวความคิดการเป็นข้าชวงไซ่ จากมุมมองของสตรีผู้เป็นข้าราชสำนักฝ่ายใน ในสมัยรัชกาลที่สี่ รัชกาลที่ห้า และ รัชกาลที่หก.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

พรวิภา วัฒนรัชกุล. “การศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน่วยวิชารวณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

พรศิริ บุรณเขตต์. “นางใน: ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่5.” วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต, สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

ภาวิณี บุนนาค. “ผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงพ.ศ. 2478: ศึกษาจากคดีความและฎีกา.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554.

ลำพรรณ น่วมบุญลือ. “สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

วรรณพร บุญญาสถิตย์. “การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2468).” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.

สายพิน แก้วงามประเสริฐ. “ภาพลักษณ์ท้าวสุรนารีในประวัติศาสตร์ไทย.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

สาระ มีผลกิจ. “สตรีในราชสำนักสยามตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2394 -2468.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.

สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. “‘ผิวเดียวเมียวเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ

2480.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชา ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

อิรภัทร สุริยพันธุ์. “มโนทัศน์เรื่องเมียในสังคมไทย: พ.ศ. 2394 - 2478.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

อุบลศรี อรรถพันธุ์. “การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

“กฎหมายเทียบบาลเพิ่มเติม.”

<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2458/A/80.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2560).

“กฎหมายเทียบบาลว่าด้วยการสมรสพระราชวงศ์แก้ไขเพิ่มเติม.”

<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2475/A/256.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

“กฎหมายเทียบบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก.”

<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2457/A/277.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2560).

จักรพันธุ์ วิลาสนิกุล, “ผู้หญิงในจิตรกรรมฝาผนังไทย,” แปลจาก Alec Gordon, “*Women in Thai Society as Depicted in Mural Painting*”, *Traditional T'ai Arts in Contemporary Perspective* (Bangkok: White Lotus, 1998), 185-191. <http://www.thaicritic.com/?p=132> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

ชาญณรงค์ บุญหนุน. “สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท.” (โครงการวิจัยพุทธศาสนากับสังคมไทย และความเป็นคนไทย ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544) http://www.cubs.chula.ac.th/images/research/56_3/Full_WomensRightsInTheravadaBuddhism.pdf (สืบค้นเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2557).

ปรีดี หงษ์สดัน, “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับความแตกต่างทางวัฒนธรรมในช่วงเปลี่ยนผ่านทศวรรษที่ 2440-2450.” <https://www.academia.edu/32496718> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

วรกัญญาปะทาน, พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี พระ. “ตำริหญิง.”

http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/Clra54_0002 (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

วินิตา ดิถียนต์, คุณหญิง. “เจ้าจอมหม่อมห้ามผู้ถูกประหาร.” เรือนไทยวิชาการ.คอม, <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=5553.45> (สืบค้นเมื่อวันที่ 27 กันยายน 2557).

วีณา เอี่ยมประไพ. “การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของสตรีฝ่ายใน สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7.” (รายงานการวิจัยคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2555) <http://ssruir.ssru.ac.th/bitstream/ssruir/681/1/065-55.pdf> (สืบค้นเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2557).

“ภริยาสูตร.” <http://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=23&A=1977&Z=2035> (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

Book and Book Articles

Andaya, Barbara Watson. *The Flaming Womb: Repositioning Women in Early Modern Southeast Asia*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2006.

Barme, Scot. *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex, and Popular Culture in Thailand*. New York: Oxford, 2002.

Dhiravat na Pombejra, “VOC Employees and their Relationships with Mon and Siamese Women: A Case Study of Osoet Pegua.” In *Other Pasts. Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*. ed. Barbara Watson Andaya, 195-214. Honolulu: Center for Southeast Asian Studies, University of Hawaii at Manoa, 2000.

Estrik, Penny Van. “Laywomen in Theravada Buddhism.” In *Women of Southeast Asia*, 55-78. Dekalb, Illinois: Northern Illinois University Center for Southeast Asian Studies, 1982.

Kirsch, A. Thomas “Economy, Polity and Religion.” In *Change and Persistence in Thai Society*. ed. G. William Skinner and A. Thomas Kirsch, 172-196. New York: Cornell University Press, 1975.

Koizumi, Junko. “From water buffalo to a human being: women and the family in

- Siamese history.” In *Other Pasts. Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*. ed. Barbara Watson Andaya, 254-268. Honolulu: Center for Southeast Asian Studies, University of Hawaii at Manoa, 2000.
- Loos, Tamara. *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books, 2006.
- Michell, E.B.. *Siamese-English Dictionary*. N.p.: n.p., n.d..
- Reynolds, Craig J.. “A Thai Buddhist Defence of Polygamy.” In *Seditious histories: contesting Thai and Southeast Asian pasts*, 185-213. Seattle: University of Washington Press in association with Singapore University Press, 2006.
- _____. “Engendering Thai historical Writing.” In *Seditious histories: contesting Thai and Southeast Asian pasts*, 122-140. Seattle: University of Washington Press in association with Singapore University Press, 2006.

Articles

- Hong, Lysa. “Palace Women at the Margins of Social Change: An Aspect of the Politics of Social History in the Reign of King Chulalongkorn.” *Journal of Southeast Asian Studies* 30, no.2 (September, 1999): 310-324.
- Keyes, Charles F. “Mother and Mistress but Never a Monk: Buddhist Notions of Female Gender in Rural Thailand.” *American Ethnologist* 11, no. 2 (May, 1984): 223-241.
- Loos, Tamara. “ISSARAPHAP: Limits of Individual Liberty in Thai Jurisprudence.” *Crossroads: An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies* 12, no. 1 (1998): 35-75.
- _____. “Sex in the Inner City: The Fidelity between Sex and Politics in Siam.” *The Journal of Asian Studies* 64, no. 4 (November, 2005): 881- 909.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับที่ 2

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารดาพิ้ง

ปีเถาะ พ.ศ. 2398

เขียนที่พลับพลาป้อมเพชร

วันพุธขึ้น 5 ค่ำเดือน 12 ถ.ศ. ปีเถาะ สัปตศก พ.ศ. 2398

ถึงเต้าของข้า ให้รู้ว่ารำลึกถึงจริงๆ

ข้าออกเรือกระบวนมาจากตำหนักน้ำ ขึ้นมาถึงวัดเขมาตลาดแก้ว เวลาเช้า มีเรือเก่งลำหนึ่งพายตามขึ้นมา แข่งเรือที่นั่งของข้า เกินหน้าเรือตำรวจ เรือที่นั่งรองทุกลำ แข่งจนเก่งเคียงเรือกันยาเรือที่นั่ง แต่แรกข้าสำคัญว่านางหนูลูกรำเพยจะร้องให้ มารดาจะให้เอาใส่เรือเก่งขึ้นมาส่งให้ข้า กระมัง ข้าจึงร้องถามไปว่าเรือใคร เรือนั้นมีมานบังมิด มีผู้หญิงนั่งท้ายหลายคน เรือตำรวจตามไปก็สำคัญว่าเรือข้างในในกระบวน จึงไม่มีใครห้ามปล่อยให้พายขึ้น สรรเพธภักดีร้องถามหลายคำก็ไม่บอก ข้าถามหลายคำว่าจะอะไร เรือใครก็ไม่บอก บ่าวผู้หญิงข้างท้ายก็หัวร่อเยาะด้วยบานเต็มที จนคนในเรือที่นั่งโกรธว่าหัวร่อเยาะ

ข้าคิดจะเอาปืนยิงตามกฎหมาย ก็กลัวจะถูกคนตายเขาจะลือไปว่าดุร้ายใจเบาทำคนตายง่ายๆ พายแข่งไล่เรือที่นั่งอยู่นาน เห็นผิดทีแล้ว จึงได้ร้องให้ตำรวจไล่จับ ครั้นเรือไปจับจะฉุดเรือมาจึงพายหนีห่างออกไป ไกลไปไกลจึงได้ตัวเรือมา ได้ความว่าเป็น “เรือมารดากรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส” มาทำหน้าที่เป็นเล่นตัว ล้อข้าต่อหน้าธารกำนัล นำขงนักหนา ข้าสั่งให้พระอินทรเทพจับกุมเรือลงมาส่งตัวนายเข้ามาให้จำไว้ บ่าวให้จำไว้ข้างหน้า ข้าได้เขียนหนังสือมาให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสทราบแล้ว ได้มีไปสั่งถึงท้าวศรีสัจจา ท้าวโสภานีเวศน์ ให้เอาตัวจำไว้ให้มั่นคง กว่าข้าจะกลับลงไปอยากจะใคร่ให้เอาๆ ตัดหัวเสียตามสกุลพ่อมัน แต่นั่นมักเป็นเช่นนั้นเหมือนคุณสำลี มารดาพระองค์เจ้านัดดา ถึงลูกท่านรักท่านเลี้ยงเป็นนักหนา มารดาท่านเอาไว้ไม่ได้ เอาไปตัดเสียเป็นอย่างมีมาแล้ว

ข้าได้ยินพวกเจ้าตลับ เจ้าครอกหอไปด้วย พวกนั้นเป็นพวกใกล้เคียงกับยายน้อยป่าของเต้า เต้าอย่าไปไถ่ถามว่ากล่าวอะไร รุณวายน้อยมันจะด่าให้อายเขา มันไม่เจียมตัวว่าชั่ว มันยังถือตัวเป็นเมียข้า มันจึงตามมาล้อต่อหน้าเมียใหม่ๆ สาวๆ เป็นเจ้าเป็นนาย เมื่อจับมันร้องว่าจะไปตามเสด็จกรุงเก่าด้วย

มาครั้งนี้ข้าชวนนักต้องรอกันมา ถึงสามโคกบ่าย 3 โมง ทอดกฐินแล้วเลี้ยงดูกันอยู่ที่นั่น 2 ชั่วโมง ออกเรือไปบ่าย 5 โมง ไปเกือบรุ่งเวลา 10 ทุ่ม 8 บาท จึงถึง เรือประเทียบมาถึงต่อสว่างแล้ว บ้าง ได้พักเสียหลายชั่วโมง บ่ายวันนี้ไปทอดกฐินวัดสุวรรณดาราม วัดพนัญเชิง 2 วัดเท่านั้น

วันนี้แห่พยุหยาตรารอบเมืองทอดกฐิน 4 วัด วัดพุทไธศวรรย์ 1 วัดกษัตราธิราช 1 วัดศาลาปูน 1 วัดหน้าพระเมรุ 1 พรุ่งนี้จะไปวัดป่าโมกข์ กฐินมาคราวนี้มาก ทั้งในหลวงและข้าราชการ ข้างหน้าข้างในด้วยกันกว่า 70 อาราม จะต้องชำระอยู่ให้ทอดแล้ว ต่อวันขึ้น 11 ค่ำจึงจะได้กลับ เต่าจงเอาความอันควรกราบเรียนแม่หนุ่มให้ทราบ ให้ท่านกราบทูล กรมสมเด็จพระเดชาดิศร กรมขุนสรรพศิลป์ปรีชา กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส กราบเรียนสมเด็จพระเจ้าน้องยาญ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ ให้ท่านทราบว่าจะมาถึงท่านถวายพระกุศลแลให้ส่วนบุญท่านทุกองค์ทุกคน เจ้านายในวังเต่าก็ให้ทูลท่านด้วยว่าข้าส่งมาถวายพระกุศลท่านทุกองค์ จะหาของอะไรฝาก ก็ไม่มีใครมีมากพอแจกทั่วไปเลย

ข้าได้ส่งแม่หนุ่มให้หิ้วรังผึ้งแก่เต่า 5 รวง ไปเรียกเอามากินเถิด ออกไฟใหม่ๆ ถ้าแสงก็อย่ากิน ให้แม่หรือป้ากินเสียช่วยระวังลูกให้ดี ข้าเป็นห่วงนักระวังนักร อย่าให้เป็นเหตุการณ์เจ็บไข้มากมายไปได้ ข้าได้กำชับกรมขุนสรรพศิลป์ปรีชาไว้ด้วยหนักหนาแล้ว

ปีนี้ น้ำมาก ที่หลังพลับพลาเป็นบึงใหญ่โตกว้างขวาง มีบัวหลวง บัวสาย แลกระเจี๊ยบ คนที่มาด้วยรบแต่จะออกไปพายเรือเล่นแต่ในค่ายก็พายเรือเล่นได้ ที่หลังเรือน การงานทั้งปวงเรียบร้อยอยู่ พระองค์ปู่ไม่ได้ขึ้นมา ไม่มีใครทำขางๆ ใดๆ มีเหตุแต่พานทองหายใบหนึ่งเห็นจะตกน้ำ ด้วยเรือเก้งที่บ่าวไปตามกฐินวันนี้เรือโคลนโดนล่มลง ยังให้ดำอยู่จะได้หรือมิได้ก็ไม่รู้

อนึ่งข้าได้สั่งให้แม่หนุ่มให้ข้าวเฒ่าแก่เต่าด้วย แต่ให้แบ่งให้หลายแห่งด้วยกัน

ที่มา : พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2548), 176-177.

ภาคผนวก ข

ความฟ้อง

๑ อำแดงเขียนหญิงคนนี้เป็นลูกเจ้าพระยาณครราชเสมาคนเก่า ทำผิดธรรมเนียมจนจะเอาชื่อไว้ในหนังสือพิมพ์ คนชาวกรุงเทพบังkokเล่าลือกันมาก อำแดงเขียนคนนี้ทำผิดประสาชข้าพเจ้าทราบว่ามีอำแดงเขียนเมื่อยังอยู่บ้านประตุน้ำ ที่เมืองนครราชเสมานั้น มีผัวเดิมที่หนึ่งชื่อนายจู่อยู่กับนายจู่ผัวเดิมได้ประมารสามเดือน เทียวลอบทำชู้กับชายในเมืองนครราชเสมา แล้วไปรักกันเข้ากับขุนวิจารณ์กรมการเมืองนครราชเสมาอีก นายจู่ผัวเดิมรู้ นายจู่ตีอำแดงเขียน ถูกศรีค่างข้างซ้ายขัดอยู่จนถึงทุกวันนี้ นายจู่ผัวที่หนึ่งไล่ให้ไปเสีย แล้วอำแดงเขียนก็ตกมาอยู่กับชายชู้ อยู่กับชายชู้มีบุตรด้วยกันคนหนึ่ง บุตรหญิง อยู่ด้วยกันก็ไม่ยิต ลอบเทียวทำชู้ผู้ชายอื่นถึง 15 คน ผัวที่สองก็ทิ้งเสีย ครั้นตัวจะอยู่เมืองนครราชเสมาไป เห็นว่าดังเรื่องมีชู้มาก อำแดงเขียนจึงหนีลงมาอยู่กับอ้ายบุญ ทาษของตัว เดินทางอาไศรยมากับพวกลูกฆ่า แล้วเอาอ้ายบุญทาษของตัวทำผัว มาตามระยะทางจนถึงเมืองพรมบุรี ได้รักอยู่ที่เมืองพรม 5 วัน แล้วก็ไปชู้กับนายระย้า นายกำนันจ้อย ครั้นอ้ายบุญรู้อ้ายบุญห้าม อำแดงเขียนหนีฟิงอ้ายบุญ โกรด ขัดใจอ้ายบุญ ก็หนีไปอยู่ที่เมืองพรมซ้ำได้ประมาร๓๐วันเศษ ชู้ต่อชู้วิวาห์กัน อำแดงเขียนเห็นว่าความอึงนังจะรักอยู่นานไปก็อายเขา จึงมากับยายภามารดา เข้ามา ณ กรุงเทพ มารักอาไศรยอยู่ที่บ้านหลวงศรีทิพโพด อำแดงเขียนก็ไม่ยุคดีชู้ ยังเทียวลอบทำชู้กับชายในกรุงเทพนี้อีกถึง 12 คน ครั้นจะระบุชื่อตัวชายที่ทำชู้กับอำแดงเขียนนั้น ก็ได้แต่เห็นการไม่ควรที่เปนคนดีขุนนางก็มาก ที่เปนไพร่ก็มีมาก ข้าพเจ้าว่ามาแต่เพียงเท่านี้ก็พึงทราบเถิด การทั้งนี้ของจริงไม่ได้เอาเทศมาว่าเลย

แล้วอำแดงเขียนได้มาอยู่กับนายเอม มหิตเลศ ลูกพระยาเพชปานิคนเก่าอีกคนหนึ่งผัวที่ 4 อยู่กับนายเอมได้ 3 เดือนมีชู้กันต้องทิ้งกันจริง ไปได้กับหลวงเดชลูกเลี้ยงพระยาภักดีผู้ทรนในพระบวรราชวัง แล้วก็ลอบทำชู้อีก หลวงเดชรู้ว่าเปนชู้กับนายตาช อำแดงเขียนจะอยู่ก็ไม่ได้เกรงหลวงเดชจะทำโทษ จึงหนีหลวงเดชไปเปนเมียนายตาชอยู่กับนายตาชได้ 30 วัน หนีไปอยู่ในพระบวรราชวัง

ครั้น ณ เดือนอ้าย แรมหกค่ำ ปิวอก โทศก เพลาเที่ยง อำแดงเขียนไปซื้อผ้าที่ถนนบำรุงเมือง ขุนอักษรสมบุณ เสมียนตราท้วม เห็นอำแดงเขียนก็ชอบใจ ให้ยายตานไปพูดกับอำแดงเขียน 3 วันได้ตัว เสียเงินให้กับแม่สื่อ 3 ตำลึงแล้วเสียสินสอดผ้าไว้ คิดรวมเงิน 200 บาทรับเอาไปเลี้ยงไว้ให้เปนเมียหลวงใหญ่ถือน้ำทุกปี เงินทองให้ใช้อุดมก็ไม่ยุคดีชู้เลย ถ้าขุนอักษรสมบุณ เสมียนตราเข้าวังก็ลอบทำชู้กับชายอื่นอีกถึง 6 คน

ณ เดือนสิบเบตขึ้นสองค่ำ อำแดงเขียนเกิดวิวาห์กับขุนอักษรสมียนตราผัว 1 ดี หนึ่งผัวไป ณ เดือนสิบสองแรมสี่ค่ำ ปิจอจัตวาศก อำแดงเขียนมาฟ้องอย่าผัวที่สารหลวง ผัวฟ้องแย้งว่ามีชู้กับ

ชายอื่น ตระลาการชำระไม่แล้ว โปรตเกล้าโปรดกระหม่อมให้ชายที่ทำชู้เสียเงินให้กับผัว 3 ชั่งความ
เปนแล้วกัน แล้วอำแดงเขียนก็ได้ชายชู้เปนผัวที่ 5 แล้วอำแดงเขียนก็เที่ยวลอบทำชู้กับนายดิษ นายชื่น
นายพลัด ที่เป็นขุนอากรปลุกษานายรวางอีก อยู่กับผัวที่ 5 ได้ปีหนึ่งกับสามเดือน ผัวรู้ว่าอำแดงเขียน
คนนี้เที่ยวกระทำชู้กับผัวเลี้ยงไม่ได้ ผัวไล่เอาเงินค่าตัว 9 ชั่ง ได้เขียนหนังสืออย่าให้ไปฉบับหนึ่งแล้วก็
ไล่ไปเสีย

ข้าพเจ้าทราบว่ามีอำแดงเขียนคนนี้ชื่อดังนัก มีผัวคนใดอยู่ไม่นาน มักมีชู้ทุกวันนั้นก็เที่ยว
เล่นชู้อยู่ อำแดงเขียนคนนี้ไม่ดีเลย มีคนเล่าเข้ามา ข้าพเจ้าทราบดังนี้ถึงจะอยู่กับใครไม่นานก็คงจะมีชู้
อีก

ที่มา: หนังสือจดหมายเหตุ (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), 280-281.

ภาคผนวก ข

รายการอ้อยู่ภรรยาพระบันภาสิงหนาทดีอีเกลี้ยงตาย

ข้าพระพุทธเจ้า พระมหाराชครูบุโรหิตาจารย์ พระมหाराชครูมหาริธ พระราชครูพิเชต พระราชครูพิราม หลวงธรรมสาทร หลวงญาณประกาศ หลวงศรีสังขรณ์ หลวงศรีมโหสถว่าป่วยไม่ประทับตรา ขุนไชยอาญา ขุนจินดาภิรมย์ ขุนหลวงพระไกรศรี เหนด้วยเกล้าฯพร้อมกัน ด้วยพระยาไชยบุรินทรา พระยาอินทราธิบติสืหาราชรองเมืองรับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า ให้ข้าพระพุทธเจ้าปฤชวาทบพเรื่องความนายหนูจอทย อ้อยู่แลว่าทาษอ้อยู่เปนจำเลย ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้าฯปฤชวาทบพปรับว่า ข้อยอ้อยู่เปนภรรยาพระบรรภาสิงหนาท แล้วมาทำชู้กับอ้ายไธทาษ แล้วอ้ายไธกลับทำชู้กับอีเกลี้ยงทาษอ้อยู่เปนหญิงร้ายเอาไม้แสมรอนไม้ซีกเขียนตีเกลี้ยงหลายครั้งแล้วอ้อยู่เอาไม้แสมที่มีเพลิงติดที่มทวารเบา แล้วเอาไม้ขีดไฟเผาชนที่ลับอีเกลี้ยง แล้วเอาเท้าถีบอีเกลี้ยงตกบันไดจนแขนหัก อีเกลี้ยงทนบาดเจ็บ 9 แห่งมิได้ อีเกลี้ยงอายุ 57 ปีขาดใจตาย ต่อบทกฎหมายให้ตระลาการสืบราชบาทว์เอาทรัพย์สินของ สวิญญานกทรัพย์ อวิญญานกทรัพย์ บันดาเปนสิ่งของอ้อยู่ ส่งให้พนักงานไ้วจายราชการเปนของแผ่นดินให้สิ้นเชิง แล้วให้ลงพระราชอาญาเขียนอ้อยู่ 3 ยก 90 ที่ เอาตัวอ้อยู่ไปประหารชีวิตเสียให้ตายตกไปตามโทษ อย่าให้คนทั้งปวงดูเยี่ยงอย่างทำดังนี้ต่อไป

ข้ออ้ายไธทาษคนนอกจะตัญญูทำชู้กับอ้อยู่ภรรยาพระบรรภาสิงหนาท แล้วทำชู้กับอีเกลี้ยงทาษอยู่เรือนเดียวกัน อ้อยู่จึงได้มีใจโกรธพยาบาทเขียนตีอีเกลี้ยงจนถึงตาย อ้ายไธลวงพระราชอาญาผิดเปนสองโทษ แต่ความที่อ้ายไธทำชู้กับอ้อยู่ภรรยาพระบรรภาสิงหนาทฯ เจ้าประเวณีไม่ได้ฟ้องร้องว่ากล่าว ขอพระราชทานให้ยกเบี่ยงปรับโทษทำชู้ครั้งนี้เสีย แต่อ้ายไธเปนต้นกรณีทำชู้กับอ้อยู่แล้วไปทำชู้กับอีเกลี้ยง จนอ้อยู่เขียนตีอีเกลี้ยงตายให้ลงพระราชอาญาเขียนอ้ายไธ 30 ที่ ส่งตัวอ้ายไธให้แก่พระบรรภาสิงหนาทนายเงิน

ข้อพระบรรภาสิงหนาททราบความแล้ว ว่าอ้อยู่เขียนตีอีเกลี้ยงตาย แล้วเอาศพอีเกลี้ยงไปฝังเปนความร้ายเขียนหนามแผ่นดิน ปิดความไว้ไม่ได้มาแจ้งต่อเจ้าพนักงานตระลาการผู้ชำระพระบรรภาสิงหนาทลวงพระราชอาญามีความผิด ต่อบทกฎหมายให้ปรับพระบรรภาสิงหนาทโดยถานเลมิตลาหนึ่งตามบรรดาศักดิ์พระบรรภาสิงหนาทฯถือศักดินา 500 ไร่เปนเงินสิบเองตำลึงกึ่งสลึงเพื่องกร้อยสามสิบห้าเบี้ย เปนแต่พิไนยหลวง

แต่อ้ายฮาน อ้ายสด อีเพียน อิกว้าง อีแหม อีบัว อ้ายอัด อ้ายถึก อ้ายเทือง อ้ายเอี่ยม อ้ายลา อ้ายเยื่อ ทาษทราบความอยู่แล้ว ว่าอ้อยู่เขียนตีอีเกลี้ยงตายเอาศพไปฝังเสีย เปนความร้ายเขียนหนามแผ่นดินไม่นำความมาว่ากล่าว อ้ายอิมี่ชื่อ 12 คนลวงพระราชอาญามีความผิดเปนละหุ

โทษ ให้ลงพระราชอาญาเขียนอายอิมี่ชื่อ 12 คนๆ 30 ที แล้วส่งตัวให้แก่พระบรรภาสิงหนาท รับตัวไว้ไปใช้สอยเปนทาสตามเดิม

แต่นายหนูซึ่งเป็นโจทย์ เอาความมหันตโทษเสียนนามแผ่นดินมาแจ้งความต่อเจ้ากระทรวง พิจารณาได้ความจริงสมเรื่องรวานายหนูๆ มีบาเหนจความชอบอยู่นั้น แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแจ้งในคำปฤชาวางบทนั้นแล้ว ตรีลารได้นำคำปฤชาวางบทขึ้นน้อมถวายคำนับบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระวิจารณ์ด้วยสุขุมปรีชาญาณ ทรงเห็นการว่าคำลูกขุนปฤชายังบกพร่องผิดเพี้ยนอยู่หลายข้อปฤชายังไม่สิ้นกระแสดความ จึงทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระราชหัตถเลขาชี้แจงข้อความว่า ความซึ่งตรีลารคัดให้ลูกขุนปฤชาแลคำลูกขุนปฤชาฉบับนี้ เห็นว่ายังบกพร่องผิดเพี้ยนอยู่หลายข้อ เหมือนหนึ่งข้อที่อยู่ออยู่เอาไม่ติดเพลิงที่ทวารอีเกลี้ยง เป็นการเห็นชัดว่าจะทำตัวต่อตัวไม่ได้ ก็ไม่มีว่าผู้ใดเป็นผู้ยึดผู้ถือ มิได้วางโทษว่าหนักบาประการใด ถ้ายังไม่ได้พิจารณา ต้องให้ที่ตรีลารพิจารณาเอาความข้อนี้เป็นต้นแลข้ออื่นๆที่ยังมัวหมองขึ้นให้ชัดเจน อีกประการหนึ่งลูกขุนปฤชาว่าให้รับราชบาตร์อยู่ออยู่เปนหลวงให้สิ้นเชิงข้อหนึ่ง อีกข้อหนึ่งปฤชาว่าให้เขียนอายอิมี่ชื่อ ผู้เปนทาสพระบรรภาสิงหนาทแลอยู่ออยู่ แล้วให้สังกัดมุนนายรับตัวไป คำปฤชาสองข้อนี้ลูกขุนจะเข้าใจว่าอายอิมี่ชื่อเหล่านั้น ทำสารกรรมธรรมมีชื่ออยู่ออยู่เปนนายด้วยฤาไม่ ก็คนใจลูกขุนไม่ถูก ขอให้ลูกขุนขึ้นขึ้นจากหลังตรวจตราปฤชาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ให้ลูกขุนตรีลารทำการตามคำสั่งอย่าให้เน้นซ้ำอยู่ได้เปนอันขาด แจ้งอยู่ในลายพระราชหัตถเลขานั้นแล้ว ซึ่งทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯทั้งนี้ พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้าฯหาที่สุดมิได้ ตรีลารส่งสำนวนคำให้การเดิมของอยู่ออยู่ อ้ายฮาน อ้ายสด อีเทียน บ้าง คำให้การใหม่บ้างมาให้ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้าฯตรวจดูคำให้การอยู่ออยู่ อ้ายฮาน อ้ายสด อีเทียน มีข้อความแปลกจากสำนวนตรีลารคัดมาให้ข้าพระพุทธเจ้าปฤชาครั้งก่อนบ้าง ข้อความที่บกพร่องนั้นได้ความต้องตาม กระแสพระราชดำริห์ทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้าฯตรวจดูตามจำนวนเดิม แล คำให้การครั้งหลังได้ความว่า เดิมอำแดงอยู่ เปนบุตรจิ้นเอี่ยม อำแดงพุ่ม แต่ยายกับมารดาอำแดงอยู่เปนพวกชาวเครื่อง ตัวอำแดงอยู่เปนหมู่ชาวเครื่อง สังกัดขึ้นท้าวพิพัฒโธชาในพระบรมมหาราชวังเมื่ออายุอำแดงได้ 17 ปี อำแดงอยู่กับหม่อมราชวงษศรีอยู่กินเปนสามีภรรยากันได้ประมาณสองปีเสศหามีบุตรด้วยกันไม่ เกิดทะเลาะวิวาทกัน อำแดงอยู่หนีเข้าไปอยู่กับท้าวอัมซึ่งเปนนาย ในพระบรมมหาราชวัง อยู่มาพระบรรภาสิงหนาทเมื่อยังเปนหลวงแผลงสท้าน ถวายของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ทูลขออำแดงอยู่เปนภรรยา จึงโปรดพระราชทานยกอำแดงอยู่ให้เปนภรรยา อยู่กินกับพระบรรภาสิงหนาทที่บ้านเดิมบิดามารดา อำแดงอยู่ๆริมคลองหลอดโรงไหมพระราชวังบวรฯ ได้ประมาณ 20 ปีเสศ มีบุตรชาย 2 คน บุตรหญิง 1 คน บุตรตายทั้งสามคน ครั้นอยู่มาณะปีเถาะเอกศก อำแดงอยู่กับอ้ายไธ้ทาสพระบรรภาสิงหนาท เปนชู้กันที่บ้านเรือนพระบรรภาสิงหนาทเนื่องๆมาได้ประมาณ 2 ปีเสศ ครั้นณะเดือน 5 ปีมเสงตรีศก อ้ายไธ้กับอีเกลี้ยงนายเดียวกันเปนชู้กัน ครั้นอยู่ ณ

เดือนแปดขึ้นห้าค่ำ ปีมะเสงตรีกเวลาเช้าสามโมงเศษ พระบรรพาสึงหนาทเข้าไปรับราชการในพระราชวังบวรฯ อำแดงอยู่รับอ้ายไฮ้เข้าไปนอนในห้องเรือนแล้วปิดประตูห้องเรือนลั่นกลอนไว้ อ้ายไฮ้กับอำแดงอยู่นอนพูดจาหยอกล้อกันในห้องเรือนได้ครู่หนึ่ง ยังหาทันซ้ำเรากันไม่ ทันใดนั้นพระบรรพาสึงหนาทกลับมาถึงเรือน เปิดประตูเรือนหาออกไม่ พระบรรพาสึงหนาทแหวกฝาเรือนมองดูเห็นอำแดงอยู่กับอ้ายไฮ้นอนอยู่ด้วยกัน อำแดงอยู่ก็ลุกออกมาถอดกลอนประตูรับพระบรรพาสึงหนาทฯ เข้าไปในห้องเรือนได้ แล้วเอาไม้คั่นร่มฝรั่งตีอำแดงอยู่ที่หนึ่ง จึงจับตัวอ้ายไฮ้ลงไปที่พื้นดิน แล้วให้อ้ายไฮ้ถือมืออ้ายถักยัดเท้าอ้ายไฮ้นอนคว่ำลงที่พื้นดินน่านับได้อีกแล้วให้อ้ายเอี่ยมเอาหาวายบายหลังอ้ายไฮ้ 50 ที ให้อ้ายถักเอาตรวนเอาโซ่ล่ามอ้ายไฮ้ไว้ที่ครวไฟได้ 5 วัน อำแดงอยู่สงสัยว่าอีเกลี้ยงจะเอาความไปบอกพระบรรพาสึงหนาท ว่าอำแดงอยู่กับอ้ายไฮ้เข้าไปนอนในห้องเรือน อำแดงอยู่เรียกอีเกลี้ยงมาถามอีเกลี้ยงไม่ยอมรับ อำแดงอยู่กำลังเมาสุราเอาไม้แสมรอนโต๒นิ้วยาวศอกเศษ ตีอีเกลี้ยงประมาณ 13 ที 14 ทีครั้งหนึ่ง ครั้น ณ วันเดือนแปดขึ้นสิบค่ำ เวลาตีประมาณ 11 ทุ่มเศษ อ้ายไฮ้นอนหลับอยู่ที่ระเบียงครวไฟ อีเกลี้ยงเข้าไปจับบิ๊บของที่ลับของอ้ายไฮ้ๆ เจ็บก็ตื่นขึ้น พอเวลาสว่าง อ้ายไฮ้บอกความแก่อำแดงอยู่ๆ เรียกอีเกลี้ยงมาถาม อีเกลี้ยงบอกความกับอำแดงอยู่ว่า อ้ายไฮ้กับอีเกลี้ยงได้เปนชู้กันหลายครั้ง แต่ข้อจับของที่ลับอีเกลี้ยงหารับไม่ อำแดงอยู่ได้ยินคำอีเกลี้ยงว่าเปนชู้กับอ้ายไฮ้ อำแดงอยู่มีความโกรธอีเกลี้ยงจึงให้อ้ายฮานเอาตรวนจำอีเกลี้ยงไว้ แล้วอำแดงอยู่เอาไม้ไผ่ซีกโต๓นิ้วยาวศอกเศษ ตีอีเกลี้ยงประมาณ 4 ที 5 ทีเนื่องๆมา ครั้น ณ วันเดือนเก้าขึ้นสี่ค่ำ ปีมะเสงตรีก เวลาเช้าประมาณ ๑๑ โมงเศษ พระบรรพาสึงหนาทเข้าไปรับราชการในพระราชวังบวรฯ อำแดงอยู่ไขกุญแจที่ขื่อเท้าอีเกลี้ยงเอาตัวอีเกลี้ยงมาที่ชานเรือน อำแดงอยู่เมาสุราเอาไม้แสมรอนตีอีเกลี้ยงประมาณ 5 ที 6 ที ในวันเดียวนั้นเวลาบ่าย ๑๑ โมงเศษ อำแดงอยู่ใช้อีเกลี้ยงหุงข้าวอยู่ในครวไฟ อำแดงอยู่ตามอีเกลี้ยงเข้าไปในครวไฟ อำแดงอยู่เห็นอีเกลี้ยงนั่งยองๆ หุงข้าวอยู่ อำแดงอยู่เอาเท้าถีบอีเกลี้ยงล้มนอนตะแคงลง อำแดงอยู่กระชากผ้าถุงอีเกลี้ยงออกแล้วๆ อำแดงอยู่เอาไม้แสมที่เตาหุงเข้าที่ติดไฟอยู่นั้น ตำที่ทวารเบาอีเกลี้ยง 2 ที 3 ที แล้วอำแดงอยู่ก็ออกมาตั้งอยู่ที่ชานเรือน อีเกลี้ยงก็ลงไปอาบน้ำแล้วกลับขึ้นมาอยู่ที่ครวไฟ ครั้นเวลาบ่ายประมาณ 4 โมงเศษ อำแดงอยู่รับประทานสุรากับอาหารในห้องเรือน อิ่มแล้วๆ อำแดงอยู่เดินออกมาจากห้องเรือนเห็นอีเกลี้ยงนั่งอยู่ที่ชานเรือนผู้เดียว อำแดงอยู่เรียกให้อ้ายฮาน อ่านสด อีเทียน มาช่วยกันยัดมืออีเกลี้ยงไว้คนละข้างให้นอนหงายลง แล้วอำแดงอยู่ให้อีเทียนนั่งทับขาอีเกลี้ยงไว้ อำแดงอยู่แก้ผ้าถุงอีเกลี้ยงๆ หายอมให้อำแดงอยู่แก้ผ้าถุงไม่ อำแดงอยู่ให้อ่านฮานไปหยิบไม้แสมมาส่งให้อำแดงอยู่ถือไว้คั่นหนึ่ง แล้วอำแดงอยู่เอ้าไม้แสมจะตีอีเกลี้ยงๆ จึงได้ยอมให้อำแดงอยู่แก้ผ้าถุง อำแดงอยู่เอาผ้าถุงอีเกลี้ยงส่งให้อ้ายฮานๆ เอาผ้าถุงอีเกลี้ยงทิ้งลงใต้ถุน อำแดงอยู่ให้อ้ายฮานหยิบไม้ขีดไฟในครวไฟมาส่งให้อำแดงอยู่ๆ ก็ขีดไฟเผาขนที่ลับอีเกลี้ยง สิ้นไม้ขีดไฟประมาณ 8 อัน 9 อัน แล้วให้อ้ายฮานเอาโซ่ล่ามเท้าอีเกลี้ยงไว้ได้ 2 วัน ครั้น ณ วันจันทร์ เดือนเก้าขึ้นหกค่ำ ปีมะเสงตรีก เวลาเช้า 2 โมงเศษ อำแดงอยู่ให้อีเกลี้ยงลงไปอาบน้ำที่หว่างพื้นดินน่านับได้อีก

ชานเรือน อีเกลี้ยงเดินลงไปถึงบันได อำแดงอยู่เอาเท้าถีบอีเกลี้ยงพลัดตกบันไดลงไปถูกศิลาปูพื้นดินหน้าบันได หน้าคว่ำลงกับศิลาแขนซ้ายอีเกลี้ยงหัก ทันใดนั้นอำแดงอยู่ให้อ้ายฮานกับอ้ายสออีเทียน จับข้อมือซ้ายขวาอีเกลี้ยงฉุดลากขึ้นไปบนชานเรือน ภาเวลาเช้าประมาณ 3 โมงเศษ อีเกลี้ยงทาสค่าตัวเงินสามชั่ว อายุ 57 ปี ทนเจ็บปวดแผลมิได้ขาดใจตาย อำแดงอยู่ให้อ้ายอ๊ด อ้ายถึก อีแหม ผ่าไม้ทำฝือก ห่อศพอีเกลี้ยงไว้ในเรือพายมาใต้ถุนเรือน อำแดงอยู่จึงให้อ้ายฮานออกไปบอกพระบรรพาสึงหนาท ในพระราชวังบวรว่า อีเกลี้ยงเปนไข้ประจวบตาย พระบรรพาสึงหนาทกลับออกมาถึงเรือนแล้วให้อีบัวไปตาม อ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายลา อ้ายเอื้อ ที่สวนคลองหมุมา แล้วให้อ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายลา อ้ายเอื้อ หามศพอีเกลี้ยงไปฝัง อ้ายเอี่ยม อ้ายลา อ้ายเอื้อ ก็พากันเอาศพอีเกลี้ยงลงเรือเปิดไปวัดสังเวชวิศยา พากันหามศพอีเกลี้ยงขึ้นไปป่าช้า บอกกับชายมีชื่อสัปเหร่อว่า ศพคนเปนโรคประจวบตาย ชายมีชื่อสัปเหร่อว่าจะขอแก้ศพออกดูก่อน อ้าย 4 คนว่าเปนยวนเข้าริดไม่ยอมให้แก้ฝือกออกดู แล้วอ้าย 4 คนก็พากันหามศพอีเกลี้ยงลงเรือ ข้ามฟากไปที่ป่าช้าวัดดุสิตาราม บอกกับชายมีชื่อสัปเหร่อว่า จะฝังศพอีเกลี้ยงซึ่งเปนโรคประจวบตาย ชายมีชื่อสัปเหร่อว่าจะขอแก้ศพออกดูก่อน อ้าย 4 คนว่าธรรมเนียมยวนเข้าริดแก้ฝือกดูไม่ได้ ชายมีชื่อสัปเหร่อก็ไม่ยอมให้ฝัง อ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายลา จึงให้อ้ายเอื้อ ข้ามฟากมาบอกพระบรรพาสึงหนาทว่า ชายมีชื่อสัปเหร่อจะขอแก้ศพอีเกลี้ยงออกดูก่อนจึงจะให้ฝัง พระบรรพาสึงหนาทจึงให้ขุนวิเศษสังหารปลัดกับอ้ายเอื้อ พากันข้ามฟากไปแก้ฝือกอีเกลี้ยงออกดู ขุนวิเศษสังหารกับอ้าย 4 คน เห็นศพอีเกลี้ยงมีบาดแผลแตกโลหิตไหลบ้างฟกบวมบ้างหลายแห่ง ชายมีชื่อสัปเหร่อก็ทำให้ฝังศพอีเกลี้ยงไม่ ขุนวิเศษสังหารกับอ้าย 4 คน ก็ทิ้งศพอีเกลี้ยงไว้ที่ศาลาวัดดุสิตาราม แล้วพากันข้ามกลับมาบ้านพระบรรพาสึงหนาท ครั้น ณ วันเดือนเก้า ขึ้นเจดคำ ปีมะเสงตรศก เวลาเช้าประมาณ 3 โมงเศษ นายหนูโจทยไปแจ้งความแก่ขุนวารินสัญญากรกับนายเปียนเสมียนนายหนูโจทย ไปที่วัดดุสิตารามพร้อมด้วยนายฮวดสัปเหร่อ ได้พลิกศพชันสูตรบาดแผลอีเกลี้ยงผู้ตาย มีแผลที่กลางกระหม่อมยุบโต 2 นิ้วแห่ง 1

เหนที่	หน้าบวมซ้ำดำเขียวเต็มหน้า	แห่ง1
	หูข้างซ้ายซ้ายมโลหิตไหลออกมาจากหูคราบโลหิตติดอยู่	แห่ง1
	ต้นแขนริมศอกขวาบวมซ้ำกระดูกหัก	แห่ง1
	ต้นแขนซ้ายบวมซ้ำกระดูกหัก	แห่ง1
	อกบวมซ้ำโตกลม นิ้วหนึ่ง	แห่ง1
	สะโพกข้างขวาบวมซ้ำดำเขียวเต็มทั้งสะโพก	แห่ง1
เปนรอยดีด้วยไม้ทั้ง 7 แห่ง รวม 9 แผล		

แล้วได้ความอีกชั้นหนึ่งว่า ณ วันอังคาร เดือนเก้า ขึ้นเจดคำ ปีมะเสงตรศก นายหนูโจทยยื่นเรื่องราวกล่าวโทษอำแดงอยู่แล้ว ครั้น ณ วันอังคาร เดือนเก้า ขึ้นเจดคำ ปีมะเสงตรศก อำแดงต้นมารดาเลี้ยงอีเกลี้ยงมาให้ถ้อยคำแก่ตระลาการมีความว่า ณ วันจันทร์ เดือนเก้า ขึ้นหกคำ ปี

มะเสงตริศก เวลาเช้าประมาณโมงเศษ อำแดงตื่นมาเยี่ยมอีเกลี้ยงที่บ้านเรือนพระบรรภาสิงหนาท อำแดงอยู่ อำแดงตื่นเห็นอีเกลี้ยงต้องจำตรวนอยู่แล้วอำแดงอยู่เอาไม้แสมตีอีเกลี้ยง ถูกศีรษะ ถูกหน้า ถูกแขน ถูกหลังบ้าง มีบาดแผลฟกบวมหลายแห่ง อำแดงตื่นมาอำแดงอยู่ว่าตีอีเกลี้ยงๆ มีความผิดเรื่องอะไร อำแดงอยู่ว่าไม่ใช่การของอำแดงตื่นๆ ถ้ามอำแดงอยู่ว่าจะต้องการเงินค่าตัวอีเกลี้ยงๆ อำแดงตื่นจะหา เงินค่าตัวอีเกลี้ยงมาส่งให้ อำแดงอยู่ว่าไม่ต้องการเงินทันใดนั้นอำแดงตื่นเอาความทั้งนี้ไปบอก พระบรรภาสิงหนาทๆ ว่าจะชำระให้

ในวันอังคาร เดือนเก้า ขึ้นเจดคำ ปีมะเสงตริศก อิกวังทาสพระบรรภาสิงหนาท อำแดงอยู่ ให้ถ้อยคำลูกโทษความต้องกันว่า ณ เดือนแปด ปีมะเสงตริศกเวลาเช้าประมาณ 2 โมงเศษ พระบรรภาสิงหนาทออกมาจากพระราชวังบวรมาถึงประตูเรือน พระบรรภาสิงหนาทพูดขึ้นว่าอายโฮ เปนชู้กับอำแดงอยู่ แล้วพระบรรภาสิงหนาทให้เอาหวายโบยหลังอายโฮ 50 ที แล้วให้จำตรวนล่ามโซ่อายโฮแลได้รู้เห็นอำแดงอยู่เอาไม้แสมรอน เอาไม้ซีก เขี่ยนตีอีเกลี้ยงเรื่อยๆ มา กับเห็นว่าอำแดงอยู่เมาสุราแก้ผ้าพุ่งอีเกลี้ยงออก แล้วเอาไม้แสมที่มีเพลิงติดที่มทวารเบาอีเกลี้ยง อำแดงอยู่เมาสุราแก้ผ้าอีเกลี้ยงออกเอาไม้ขีดไฟประมาณ 7 อัน 8 อัน ชิดเผาขนที่ลับอีเกลี้ยง กับว่าได้เห็นอำแดงอยู่เอาเท้าถีบอีเกลี้ยงตกบันไดลงไปถูกศิลาแขนข้างซ้ายอีเกลี้ยงหักแล้วให้อายสด อีเทียนช่วยกันจับข้อมืออีเกลี้ยงทั้งซ้ายขวา นุดลากขึ้นไปบนชานเรือน อีเกลี้ยงขาดใจตาย

แลในวันเดือนเก้า ขึ้นเจดคำปีมะเสงตริศก อ้ายอัด อีแสม อีบัวทาสพระบรรภาสิงหนาท อำแดงอยู่ มาให้ถ้อยคำลูกโทษความต้องกันว่า ณ วันเดือนแปด ปีมะเสงตริศก อ้ายอัด อีแสม อีบัวได้รู้เห็นว่าพระบรรภาสิงหนาท ว่าอายโฮเปนชู้กับอำแดงอยู่ พระบรรภาสิงหนาทให้เอาหวายโบยหลังอายโฮ 50 ที แล้วให้จำตรวนอายโฮไว้ แล้วอำแดงอยู่เอาไม้แสมรอน ไม้หวาย เขี่ยนตีอีเกลี้ยงเรื่อยๆ มา แลได้รู้เห็นว่าอำแดงอยู่เมาสุราแก้ผ้าพุ่งอีเกลี้ยงออก แลเอาไม้แสมที่มีเพลิงติดที่มทวารเบาอีเกลี้ยง เอาไม้ขีดไฟประมาณ 8 อัน 9 อันเผาขนที่ลับอีเกลี้ยง กับได้เห็นอำแดงอยู่เอาเท้าถีบอีเกลี้ยงตกบันไดลงไป แขนซ้ายอีเกลี้ยงหัก แล้วอำแดงอยู่ให้อายฮาน อ้ายสด อีเทียน อิกวัง ช่วยกันจับข้อมืออีเกลี้ยงทั้งซ้ายทั้งขวา นุดลากขึ้นไปบนชานเรือน อีเกลี้ยงขาดใจตาย

ณ วันพุธ เดือนเก้า ขึ้นแปดคำ ปีมะเสงตริศก อ้ายถิกทาสพระบรรภาสิงหนาท อำแดงอยู่ ให้ถ้อยคำลูกโทษว่า อ้ายถิกเห็นพระบรรภาสิงหนาทกับอายโฮ ว่าอายโฮเปนชู้กับอำแดงอยู่ เอาหวายโบยหลังอายโฮ 50 ที แล้วจำตรวนล่ามโซ่อายโฮไว้ แล้วอ้ายถิกเห็นอ้ายฮานเข้าไปบอกพระบรรภาสิงหนาทในพระราชวังบวรว่าอีเกลี้ยงเปนโรคประจวบันตาย พระบรรภาสิงหนาทกลับออกไปบ้าน พระบรรภาสิงหนาทให้อายถิก อ้ายอัดทำเผือกห่อศพอีเกลี้ยง

อ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายลา อ้ายเอื้อ ทาสพระบรรภาสิงหนาท อำแดงอยู่ ให้ถ้อยคำลูกโทษ ความต้องกันว่า อ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายลา อ้ายเอื้อ เห็นพระบรรภาสิงหนาท จับอายโฮว่าอายโฮเปนชู้กับอำแดงอยู่ แล้วให้เอาหวายโบยหลังอายโฮ 50 ที จำตรวนล่ามโซ่อายโฮไว้ แล้วเห็น

อำแดงอยู่เอาไม้แสมรอนตีอีเกลี้ยงประมาณ 9 ที 10 ที ให้ยายฮานเอาตรวนจำอีเกลี้ยงไว้ที่เสาเรือนในห้องอำแดงอยู่

ในเรื่องราวพระบรรภาสิงหนาทมีความว่า ณ วันจันทร์ เดือนเก้า ขึ้นหกค่ำ ปีมะเสงตรศก เวลาเช้าย่ำรุ่ง พระบรรภาสิงหนาทตื่นนอนขึ้น เข้าไปที่ห้องเครื่อง กำกับพนักงานทำเครื่องเสวยในพระราชวังบวรฯ อยู่จนเวลาเช้าประมาณ 2 โมงเศษ อำแดงตื่นเข้าไปบอกพระบรรภาสิงหนาทว่า อำแดงอยู่เขียนตีอีเกลี้ยง ให้พระบรรภาสิงหนาทขอโทษอีเกลี้ยงด้วย พระบรรภาสิงหนาทว่ายังกำกับพนักงานทำเครื่อง ให้อำแดงตื่นกลับออกไปก่อน ทันใดนั้นยายฮานมาบอกพระบรรภาสิงหนาทว่าอีเกลี้ยงตาย พระบรรภาสิงหนาทกลับออกมาถึงประตูรั้วบ้าน สั่งให้ ยายเอี่ยม ยายเทือง ยายลา ยายเอื้อ หามศพอีเกลี้ยงไปฝังที่วัด พระบรรภาสิงหนาทก็กลับเข้าไปในพระราชวังบวรฯ อยู่จนเวลาบ่ายประมาณโมงเศษ ยายเอื้อกลับเข้าไปบอกพระบรรภาสิงหนาทว่า ศพอีเกลี้ยงที่เอาไปฝังที่วัดดุสิตาราม นั้น ชายมีชื่อสัปเหร่อจะขอแก้เผือกแกกศพอีเกลี้ยงก่อนจึงจะฝังให้ พระบรรภาสิงหนาทจึงให้ขุนวิเศษสังหารปลัดผู้บุตร กับยายเอื้อกลับไปดูกลับไปวัดดุสิตาราม แล้วขุนวิเศษสังหารกลับมาบอกพระบรรภาสิงหนาทว่า ขุนวิเศษสังหารให้ชายมีชื่อสัปเหร่อแก้เผือกออกดู เหนศพอีเกลี้ยงมีบาดแผลฟกซ้ำฝังไม่ได้ ศพอีเกลี้ยงยังทั้งอยู่ที่ศาลาวัดดุสิตาราม พระบรรภาสิงหนาทหาได้รู้เห็นเป็นใจกับอำแดงอยู่ให้ตีอีเกลี้ยงตายไม่

พิจารณาได้ความเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่านายหนูซึ่งเป็นโจทก์รู้เห็น ว่า อ้อยู่ภรรยาพระบรรภาสิงหนาท เขียนตีอีเกลี้ยงแล้วทำการทูลาจารย์ เป็นการหยาบช้ำกับอีเกลี้ยงจนอีเกลี้ยงถึงแก่ความตาย นายหนูเป็นคนมีกตัญญูเห็นแก่ความแผ่นดิน มีใจเจือร้อนเอาความมาว่า พิจารณาได้ความจริงตามเรื่องรายนายหนูมีความชอบ

แลอ้อยู่คนนี้ เดิมเป็นลูกหมู่ชาวเครื่อง อ้อยู่ได้หม่อมราชวงศ์ศรีเปนนามมี อยู่ด้วยกันประมาณ 2 ปี อ้อยู่กับหม่อมราชวงศ์ศรีเถลละวิวาทกันอ้อยู่หนีเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ภายหลังพระบรรภาสิงหนาทจัดสิ่งของถวายสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระราชทานยกอ้อยู่ให้เป็นภรรยาพระบรรภาสิงหนาทเกลี้ยงอ้อยู่เป็นภรรยาใหญ่ จนมีบุตรด้วยกัน 3 คน อ้อยู่ ก็เป็นคนมีศักดิ์นา นับเนื่องเข้าในภรรยาพระราชทาน การก็ควรอ้อยู่จะประพฤติการสุจริตภักดีต่อพระบรรภาสิงหนาท ให้สมควรธนาศักดิ์นาพระบรรภาสิงหนาทเช่นนั้นไม่ อ้อยู่เป็นคนมักมากด้วยราคตำธนา คบหาทำชู้กับยายไธ้ทาสในเรือนเนืองๆ มาประมาณ 3 ปีเศษ พระบรรภาสิงหนาทก็หาผู้ความไม่ จนถึง ณ เดือนห้า ปีมะเสงตรศก พระบรรภาสิงหนาทจับยายไธ้ชายชู้ได้ทำโทษยายไธ้แล้วจำตรวนไว้ ฝ่ายอ้อยู่สงสัยว่าอีเกลี้ยงจะเอาความชั่วของตัวที่เป็นกับยายไธ้ ไปบอกพระบรรภาสิงหนาท อ้อยู่ถามอีเกลี้ยงๆ ไม่รับ แล้วอีเกลี้ยงบอกความกับอ้อยู่ว่าอีเกลี้ยงเป็นชู้กับยายไธ้ อ้อยู่มีใจโกรธมีความหึงหวงชิงชู้กัน อ้อยู่เอาไม้แสมรอนบ้าง ไม้ซีกบ้าง เขียนตีอีเกลี้ยงเนืองๆ มาหลายครั้ง อีเกลี้ยงมีบาดแผลแตกบวมซ้ำ แล้วอ้อยู่เอาไม้แสมติดเพลิงที่มทวารเบา เอาไม้ขีดไฟเผาชน

ที่ลับ อีเกลี้ยง แล้วถีบอีเกลี้ยงตกบันไดจนแขนหัก มีแผลฟกช้ำอีเกลี้ยงขาดใจตาย อ้อยล่งพระราช
อาญาผิดเปนมหันตโทษฯ

ฝ่ายอ้ายไธ้ขายซู้เพนทาษพระบรรภาสิงหนาท อ้อยอ้ายไธ้เพนโมหจริตมิได้คิดเกรงกลัว
อาญาพระบรรภาสิงหนาท บังอาจทำซู้กับอ้อยผู้ขายเงินก่อกรณี จนอ้อยเขียนตีอีเกลี้ยงจนถึงแก่ความ
ตาย อ้ายไธ้มีความผิดถนัดทำซู้ด้วยอ้อยุภรรยาพระบรรภาสิงหนาท แต่พระบรรภาสิงหนาททำโทษ
อ้ายไธ้ แลมิได้ฟ้องอ้ายไธ้ฯคงมีผิดแต่ข้อที่อ้ายไธ้รู้เห

ฝ่ายพระบรรภาสิงหนาทเล่า ก็เป็นคนรู้ธรรมเนียมเหตุการณ์แลชอบ อำแดงต้นได้ไป
แจ้งความว่าอ้อยเขียนตีอีเกลี้ยง ขอให้พระบรรภาสิงหนาทชำระให้เหินผิดแลชอบ พระบรรภาสิง
หนาทก็หาชำระไม่ ینگความเสียจนอ้อยผู้ตีอีเกลี้ยงตาย พระบรรภาสิงหนาททราบความแล้วก็ไม่ได้เลียง
ไถ่ถามให้ได้ว่าความว่า อีเกลี้ยงตายดีตายร้าย กลับใช้ให้อีบัวพาไปตาม อ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายลา
อ้ายเอื้อ มาหาหมศออีเกลี้ยงไปฝัง แล้วพระบรรภาสิงหนาทก็ทราบความว่าอีเกลี้ยงมีบาดแผลหลาย
แห่ง พระบรรภาสิงหนาทก็ได้มีใจเจอร้อนไปหานายอำเภอมาชันสูตรบาดแผลศออีเกลี้ยง ก็อยู่ใน
พระบรรภาสิงหนาทรู้เหว่าอ้อยเขียนตีอีเกลี้ยงจนถึงแก่ความตายแล้วไม่เอาความมาว่ากล่าว
พระบรรภาสิงหนาทมีความผิด แลอ้ายอด อ้ายถึก อีกรึง อีแฉม อีบัว อ้ายเอื้อ อ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง
อ้ายลา ทาษ พระบรรภาสิงหนาท อ้อย ซึ่งรู้เหเหตุการณ์ที่อ้อยเขียนตีจำตรวนอีเกลี้ยง แลรู้เหว่าอ
้อยทำการหยาบข้าทูลาจารย์แก่อีเกลี้ยงขึ้นก่อนแลขึ้นหลัง จนอีเกลี้ยงถึงแก่ความตาย อ้ายอิมี่ชื่อทั้งนี้ก็
ینگความเสียไม่มาว่ากล่าว เพราะกลัวอำนาจอ้อยผู้เพนนาย ถึงกระนั้นก็ชอบแต่มาให้การลุแกโทษ ต่อ
กระทรวงอำเภอกคนหนึ่งคนใดเสียก่อนความผิดก็จะมี แลอ้ายอิมี่ชื่อทั้งนี้ภักนึ่งความเสีย จนถึงวัน
นายหนูจ้อยทำเรื่องราวกล่าวโทษ อ้อยกับบัวพาหาหา ความทราบถึงกระทรวงอำเภอลแล้ว อ้ายอิมี่ชื่อ
ทั้งนี้จึงได้ภักกันไปให้ถ้อยคำ ลุแกโทษต่อภายหลัง ก็อยู่ในอ้ายอิมี่ชื่อทั้งนี้ ปิดบังความที่อ้อยผู้ตีอีเกลี้ยง
ตาย เปนความเสียหนามแผ่นดิน อ้ายอด อ้ายถึก อีกรึง อีแฉม อีบัว กับอ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายเอื้อ
อ้ายลา มีความผิดเปนมหันตโทษ แลมีคำให้การอ้อยให้ถ้อยคำแก่ตระลาการรายการสารกรมธรรม แล
สิ่งของมีว่า อ้ายเอี่ยมผัว อีบัวเมีย อ้ายเทื่องลูก สารกรมธรรมฉบับหนึ่ง เงินสี่ซังสองตำลึง อ้ายอาด
โสด สารกรมธรรมฉบับหนึ่ง เงินสองซัง อ้ายสดโสด สารกรมธรรมฉบับหนึ่ง เงินสิบตำลึง อ้ายลาโสด
สารกรมธรรมฉบับหนึ่ง เงินซังสิบหกตำลึง อ้ายถึกโสด สารกรมธรรมฉบับหนึ่ง เงินซังสิบเจดตำลึง
อ้ายเรื่องผัว สารกรมธรรมฉบับหนึ่ง หนินานแล้ว เงินสองซัง อีโถเมีย สารกรมธรรมฉบับหนึ่ง หนี
นานแล้ว เงินสองซังสิบตำลึง สารกรมธรรมทั้งนี้มีชื่อพระบรรภาสิงหนาท แลชื่ออ้อยผู้ซึ่งผลัดชื่ออ้อม
เพนนายเงินทุกฉบับ ควรแบ่งเปนมสามส่วนฯพระบรรภาสิงหนาท แลส่วนอ้อย แต่ทรัพย์สินของอ้อย
คือ สายสร้อย ตเชบสายหนึ่ง หนักทองสี่บาทสลึง สายโซ่ทองคำสายหนึ่ง หนักทองสามบาทเฟื้อง
สองไพ สายสร้อย ตเชบทองคำสายหนึ่ง หนักทองสามบาทสามสลึง สายโซ่ทองคำสายหนึ่ง หนักทอง
กึ่งตำลึงสามสลึงเฟื้อง สายสร้อยตเชบทองคำมีพลอยชั้น 5 เมด ทั้งทองคำทั้งพลอยหนักทองสามบาท

สามสิ่งเพื่อง แหวนกลิ้งทองคำ 4 วง หนักทองคำสี่เพื่อง กำไลเท้าทองคำมีแกนทองแดงคู่หนึ่งหนักทองคำสี่เพื่อง แหวนทองเกลี้ยงทองคำผูกข้อมือสองข้อมือ หนักทองคำสี่เพื่อง กำไลมือมีแกนทองแดงคู่หนึ่งหนักทองคำสี่เพื่อง ลูกปลั่งทองคำ 2 มือ หนักทองคำสี่เพื่อง แหวนสี่ตะทองคำพลอยทับทิมแก้วเม็ดดวงหนึ่งหนักทองคำสี่เพื่อง สิ่งของที่อยู่อะไว แลที่อยู่อะไยยกให้หนูปัก กำไลเท้าทองคำมีแกนทองแดงคู่หนึ่ง กำไลมือทองคำมีแกนทองแดงคู่หนึ่ง แหวนเกลี้ยงทองคำผูกข้อมือ 2 มือ ลูกปลั่งทองคำ 2 ข้อมือ แหวนสี่ตะทองคำพลอยทับทิมแก้วเม็ดดวงหนึ่ง แลสิ่งของที่อยู่อะไยยกให้หนูปักแต่ก่อนนั้น 5 สิ่ง ควรเปนสิทธิแก่หนูปัก แต่ที่คงอยู่กับอยู่อะไยอีก 6 สิ่ง เปนของพระบรรพาสิงหนาทอยู่อะไยระคนปนกันอยู่จะว่าเปนของอยู่อะไยเดียวไม่ได้ ควรจะแบ่งเปนสามส่วน เปนส่วนพระบรรพาสิงหนาท เปนส่วนของอยู่อะไย เงินค่าตัวทาสแลทองคำรูปพรรณซึ่งเป็นส่วนของอยู่อะไยเปนของระบาทว์ แลสายสร้อยสามสายที่อยู่อะไยจำงำแดงมอนไปจำงำผู้มีชื่อ เปนเงินสองชั่ง อ้อยเอาเงินมาใช้สร้อยซื้อกินแลทำบุญบ้าง แต่สายสร้อยอีกสองสาย ตระลาการได้เรียกกมาผูกให้อ้อยหยิกเลบไว้แล้วดังนี้ ต้องบทกฎหมายว่าห้ามมิให้พันแทงกันตายมิให้ทำร้ายในแผ่นดินท่าน ผิดแลผู้ใดทงศักดิ์สำหาว ทำล่วงเกินพระราชบัญญัติ ผู้นั้นต้องในระวางบังอาจให้ลงโทษ 8 สถานหนึ่งคือให้ฆ่าผู้ร้ายนั้นเสีย สถานหนึ่งคือให้ตัดมือตัดตีนแล้วประจาน สถานหนึ่งคือให้ทวนด้วยลวดหนึ่งไม้หวาย 50 ที สถานหนึ่งคือให้จำไว้แล้วเอาตัวลงทนายช้าง สถานหนึ่งคือให้ไหมจตุรคุณแล้วเอาตัวลงเปนไพร่ สถานหนึ่งคือให้ไหมตรีคุณ ทวีศูร สักหนึ่ง โทษ 8 สถานนี้ควรด้วยสถานใดให้อะไยแต่สถานหนึ่ง

ข้อหนึ่งว่า ผู้ใดรู้ว่าผู้ใดคิดร้ายในแผ่นดินแลผู้นั้นชอบใจกับคนร้ายปิดเสียก็ตี แลกินสินจ้างคนร้ายก็ตี แลเอามาพิทูลว่าผู้ร้ายนั้นเป็นคนดีจะให้ท่านเลี้ยงดู ท่านว่าผู้นั้นเลมิดพระราชอาญา ให้ลงโทษตามหนักแลเบา

บทหนึ่งว่า ผู้ใดรู้ว่าผู้ใดทำร้ายในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว แลเห็นเปนสัตย์ว่าจะทำร้าย แลตนอำพรางพระเจ้าอยู่หัวเสีย มิได้กราบทูลตามสัตย์ตามจริง ให้ลงโทษ 3 สถาน คือให้พันคอริบเรื่อนคือให้ตัดปาก คือให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง 50 ที ถ้าทรงพระกรุณาให้ฆ่าตีใช้จะควรสถานใดให้อะไยแต่สถานหนึ่ง

บทหนึ่งว่า นายเงินหาความแก่ทาสมากกว่าผิดเมียทาสไทยตนใช้ ถ้าเปนสัตย์ให้ไหม ถ้าหาสินไหมจะเสียมิได้ ให้ทวนด้วยลวดหนึ่งแทนเบี้ยปรับไหมนั้น ถ้าแลนายเงินหาเป็นสัตย์ใช้ ให้ทาสฝากออกเปนไทย จะปรับไหมตุจทาสใช้มิได้ เหตุว่ายังเปนไทยครึ่งทาสครึ่ง

บทหนึ่งว่า ผู้ต้องพระราชอาญาจนสิ้นชีวิต แลทรัพย์สิ่งของข้างม้าวัวควายค่าคนผู้ต้องพระราชอาญานั้นเปนระบาทว์ ให้ส่งเข้าพระคลังหลวงจนสิ้น

ข้อความกับกฎหมายดังนี้ เห็นด้วยเกล้าว่า อ้อยเปนภรรยาพระบรรพาสิงหนาท แล้วมาคบหาทำชู้กับอ้ายไธทาส แล้วอ้ายไธกลับทำชู้กับอ้อเกลี้ยงทาสอ้อยเปนหญิงร้าย หนาไปด้วยราคจริตมิได้กลัวพระราชอาญา อ้อยเอาไม้แสมรอนบ้าง ไม้ซีกบ้าง เขียนตีเกลี้ยงมาหลายครั้งแล้วอ้อย

เอาไม้แสมติดเพลิงที่มทวารเบา แล้วเอาไม้ขีดไฟเผาชนที่ลับแล้วเอาเท้าถีบอีเกลี้ยงตกบันไดจนแขนหัก อีเกลี้ยงทนบาดเจ็บ 9 แห่งมิได้ อีเกลี้ยงอายุ 57 ปีขาดใจตาย อ้อยอยู่ลวงพระราชอาญามีความผิดเป็นมหันตโทษ ต้องบทกฎหมายให้ตระลาการรับราชบาทัวเอาทรัพย์สินของค่าทาส ซึ่งเปนสวัญญาภักดิ์อภัยคุณภักดิ์ซึ่งเปนของอ้อย แต่สิ่งของอ้อยที่ระคนปนกันกับสิ่งของพระบรรภาสิงหนาท มีอยู่เงินค่าตัวทาส 9 คน เปนเงินสี่สิบซังสิบห้าตำลึง ทาซหนี 2 คน เปนค่าตัวสี่ซังสิบตำลึง ยังค่าตัวทาสอีก 7 คน เงินสิบซังห้าตำลึง สิ่งของทองรูปพรรณ 11 สิ่ง ยกให้หนูปีกหลานพระบรรภาสิงหนาท เสีย 5 สิ่งหนักทองสองตำลึงบาทสองสลึงเฟื้อง ยังสิ่งของอีก 6 สิ่ง หนักทองสี่ตำลึงกึ่งเฟื้องสองไพ อ้อยเอาไปจำหน่ายซื้อกินเสียหมดสามสิ่ง เปนเงินสองซัง หนักทองสองตำลึงกึ่งสองสลึง ยังอีกสามสิ่งหนักทองตำลึงสาบาทสลึงเฟื้องสองไพ รวมกันเปนเงินค่าตัวทาส 7 คน เปนเงินสิบซังห้าตำลึง สิ่งของสามสิ่ง หนักทองตำลึงสาบาทสลึงเฟื้องสองไพ แบ่งออกยกไว้เปนส่วนพระบรรภาสิงหนาท 2 ส่วน เงินค่าตัวทาสหกซัง สิบหกตำลึงกึ่งสองสลึงเฟื้องสองร้อยหกสิบหกเบี้ย สิ่งของทองหนักตำลึงสามสลึงเฟื้องสองไพ เปนส่วนอ้อยส่วน 1 เงินค่าตัวทาส สามซังแปดตำลึงบาทสลึง ห้าร้อยสามสิบสามเบี้ย ทองหนักกึ่งตำลึงสลึงเฟื้องสามไพ ให้ตระลาการเรียกเงินค่าตัวทาส แลสิ่งของเปนส่วนของอ้อย มาส่งเจ้าพนักงานไว้จ่ายราชการแผ่นดินให้สิ้นเชิง แล้วให้ลงพระราชอาญาเขียนอ้อย 3 ยก 90 ที่ เอาตัวอ้อยไปประหารชีวิตเสียให้ตายตกไปตามโทษ อย่าให้คนทั้งปวงดูเยี่ยงอย่างกันต่อไป

ข้ออายฮาน อ้ายสด เปนผู้ยึดมืออีเกลี้ยงคนละข้าง อีเทียนขึ้นนั่งทับขาอีเกลี้ยง แล้วอ้อยแก้ผ้าถุงอีเกลี้ยง อ้อย เอาไม้ขีดไฟเผาชนที่ลับอีเกลี้ยงนั้น อ้ายฮาน อ้ายสด อีเทียน ไม่ควรจะทำตามคำอ้อยบังคับ อยู่ในอ้ายฮาน อ้ายสด อีเทียน รู้เหนเปนใจช่วยอ้อยทำกับอีเกลี้ยงเหลือเกิน อ้ายฮาน อ้ายสด อีเทียน คนละ 2 ยก 60 ที่ เอาตัว อ้ายฮาน อ้ายสด อีเทียน ไปจำไว้ ณ คุก

แต่อ้ายไฮ้ทาส เปนคนอกตัญญู ทำชู้กับอ้อยภรรยาพระบรรภาสิงหนาท แล้วอ้ายไฮ้กลับไปทำชู้กับอีเกลี้ยงทาสที่อยู่เรือนเดียวกัน อ้อยจึงมีความหึงหวงโกรธพยาบาทเขียนตีอีเกลี้ยงจนถึงตาย อ้ายไฮ้ลวงพระราชอาญาผิดเป็น 2 โทษ แต่ความที่อ้ายไฮ้ทำชู้กับอ้อยภรรยาพระบรรภาสิงหนาทฯ ไม่ได้ฟ้องร้องว่ากล่าว ขอพระราชทานยกเบี่ยงปรับไหมรายทำชู้นี้เสียแต่อ้ายไฮ้ที่เปนต้นกรณีทำชู้กับอ้อย แล้วกลับไปทำชู้กับอีเกลี้ยงจนอ้อยเขียนตีอีเกลี้ยงตาย ให้ลงพระราชอาญาเขียนอ้ายไฮ้ 50 ที่ ส่งตัวอ้ายไฮ้ให้แก่พระบรรภาสิงหนาทนายเงิน

ข้อพระบรรภาสิงหนาททราบความแล้ว ว่าอ้อยเขียนตีอีเกลี้ยงตายแล้วเอาศพไปฝัง เปนความร้ายเลี่ยนหนามแผ่นดินปิดความไว้ไม่แจ้งต่อเจ้าพนักงานตระลาการผู้ชำระ พระบรรภาสิงหนาทลวงพระราชอาญามีความผิดต้องบทกฎหมายให้ปรับพระบรรภาสิงหนาท โดยถานเลมิตลาหนึ่งนา 500 ไร่เปนเงินสิบเองตำลึงกึ่งสลึงเฟื้อง หกร้อยสามสิบห้าเบี้ย เปนพิไนยหลวง

แต่อ้ายอัด อ้ายถึก อ้ายเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายลา อ้ายเอื้อ อี้แหม อี้บัว อี้กวีง ทาสทราบความอยู่แล้วว่าอ้อยเขียนตีอีเกลี้ยงตายเอาศพไปฝัง เปนความร้ายเลี่ยนหนามแผ่นดิน ไม่นำความมา

ว่ากล่าวอ้ายอีมีชื่อ 9 คน ล่วงพระราชอาญามีความผิดปะลัโทษ ให้ลงพระราชอาญาเขี่ยนอ้ายอีมีชื่อ 9 คนๆละ 30 ที แล้วส่งตัวให้พระบรรภาสิงหนาท แต่อ้ายอีมีชื่อ 2 คนที่หนี ค่าตัวสี่ซังสิบตำลึง ให้ตระลาการกับนายหนูติดตามได้ตัวมาแล้ว ให้เอาเงินค่าตัวสี่ซังสิบตำลึงแบ่งออกยกไว้เป็นส่วนพระบรรภาสิงหนาท 3 ส่วน ที่เป็นส่วนอ้อยอยู่ส่วน 1 ให้ตระลาการส่งเจ้าพนักงานไว้เป็นของแผ่นดิน

แต่นายหนูที่เป็นโจทท์เอาความมหันตโทษเสียนนามแผ่นดิน มาแจ้งความต่อเจ้ากระทรวงพิจารณาได้ความจริง สมเรื่องราวนายหนูๆมีบำเหน็จความชอบ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ที่มา: กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์, ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ ออกเมื่อ กรุงเทพมหานคร มีอายุครบ 100 ปี (ร.ศ. 100 จ.ศ. 1243 พ.ศ. 2424) (พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2513), 60-79.

ภาคผนวก ค

ทรงเซนพระราชหัตถเลขา

ความเรื่องนี้ได้ตรวจดูคำลูกขุนปฤกษา แลใบสัจที่ขอให้รับราชบาตร์เอาทรัพย์สมบัติ แต่บันดาของอ้อยู เปนของแผ่นดินให้สิ้นเชิง แล้วให้เขียนอ้อยู 3 ยก 90 ที่ เอาตัวไปประหารชีวิตเสีย นั้น ถูกต้องชอบอยู่แล้ว ให้ตระลาการแลเจ้าพนักงาน รับราชบาตร์ทรัพย์สมบัติบันดาที่เป็นของอ้อยู ทุกสิ่งทุกอย่าง เปนของแผ่นดินให้สิ้นเชิง

ให้กรมพระนครบาลเขียนอ้อยู 3 ยก 90 ที่ เอาตัวอ้อยูไปประหารชีวิตเสียตามโทษ

ให้เขียนอายฮาน อ้ายสด อีเทียน ผู้ช่วยอ้อยูทำกับอีเกลี้ยงจนตาย คนละ 2 ยก 60 ที่ แล้วเอาตัวไปจำไว้ ณ ชุก แต่ข้อปฤกษาให้เขียนอายลา อ้ายเยื่อ อ้ายอัด อ้ายถึก อ้ายเอี่ยม อ้ายเทือง อีแซม อีบัว อิกว้าง ผู้รู้เหนไม่เอาความมาว่ากล่าว คนละ 30 ที่ นั้นก็ชอบอยู่แล้ว แต่เหนว่าเป็นการเร็ว วันนัก อ้ายเหล่านีก็เปนแต่ทาสต้องรอฟังนายก่อน การก็เกิดขึ้นทันที เพราะฉะนั้นให้เขียนแต่อายเอี่ยม อ้ายเทือง อ้ายลา อ้ายเยื่อ ผู้สมรู้ลอบเอาศพไปฝังแลช่วยป้องกันมิให้สัปเหร่อตรวจตราคนละ 30 ที่ แต่อายอัด อ้ายถึก อีบัว อีแซม อิกว้าง 5 คนนี้ให้ภาคทัณฑ์โทษไว้ครั้งหนึ่ง

คำปฤกษาที่ข้อปฤกษาให้เขียนอายไฮ ยกเหตุว่าเป็นชู้กับอ้อยูอีเกลี้ยงทั้ง 2 คน อ้อยูจึงตีอีเกลี้ยงตายนั้นเหนว่าเป็นไป เพราะความผิดของอายไฮเปนแต่ถ่านซู้สาว เจ้าเงินก็ได้ลงโทษแล้วในเรื่องนี้ เปนแต่ผู้เปนเหตุให้วิวาทเท่านั้น เพราะฉะนั้นให้ยกโทษอายไฮเสีย

ข้อที่ปฤกษาให้ปรับพระบรรภาสิงหนาท ที่ข้อรู้ว่าอ้อยูตีอีเกลี้ยงตายไม่เอาความมาว่ากล่าว ให้ปรับเปนเบี้ยเลมิดลาหนึ่งนั้นเหนว่าย่งอ่อนอยู่ เพราะเหนว่าการชั่วร้ายที่เกิดขึ้น เกิดขึ้นบนเรือนของพระบรรภาสิงหนาท แลอีคนร้ายแลผู้ตายก็เปนภรรยาแลทาสของพระบรรภาสิงหนาทเองทั้งสิ้น เปนหน้าที่ของพระบรรภาสิงหนาท ที่จะรักษาป้องกันโดยสุดกำลังอย่าให้การเกิดขึ้นได้และเมื่อรักษาไม่ได้การเกิดขึ้นแล้ว ก็ควรจะต้องรีบร้อนมาแจ้งการต่อเจ้าพนักงาน ตามพระราชกำหนดกฎหมายโดยเร็วที่จะทำได้จึงจะชอบ หาเช่นนั้นไม่ เมื่ออ้อยูตีอีเกลี้ยงเหลือเกิน อำแดงต้นผู้รู้เหนได้เอาความไปบอกพระบรรภาสิงหนาท ทราบความแล้วก็เพิกเฉยเสีย มิได้คิดอ่านห้ามปรามประการใด ละเลยไว้ให้อ้อยูทำกับอีเกลี้ยงเปนหลายครั้งหลายวัน จนอีเกลี้ยงตายอยู่กับเรือนพระบรรภาสิงหนาทเองดังนี้ อนึ่งเมื่ออีเกลี้ยงตายแล้ว พระบรรภาสิงหนาทก็ได้ทราบการทุกอย่างแล้ว ก็ทำการตามที่พระราชกำหนดกฎหมายบังคับให้ทำไม่ ปกปิดความร้ายในแผ่นดิน ที่เกิดขึ้นในบ้านเรือนของตัวไว้ หากนายหนผู้มีกตัญญูต่อแผ่นดิน มาว่ากล่าวขึ้นจึงได้ความปรากฏดังนี้ พระบรรภาสิงหนาทมีความผิดถึงสองชั้น เพราะฉะนั้นให้เพิ่มโทษปรับ ให้พระบรรภาสิงหนาทเสียเงินให้เปนรางวัลแก่นายหนผู้เอาความมาแจ้ง เปนเงินชั่งสิบตำลึง แต่ข้อปฤกษาว่าฟังเอาแต่คำให้การอ้อยู มาตัดสินส่วนแบ่งปัน

สินสมรสต่างๆในของระบารห์ก่อนเจ้าพนักงานได้ตรวจตราตามธรรมเนียม แลก่อนเหตุที่เกิดขึ้นนั้น
 เปน การรู้มากเกินไป ให้งดไว้ก่อน ให้ตระลาการกรมพระนครบาลทำตามคำสั่งนี้จึงทุกประการ

สั่งแต่วันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็จ ขึ้นสิบสามค่ำ ปีมะเสงตรีศก ศักราช 1243

ทรงเซนพระราชหัตถเลขา

สยามินทร์

ที่มา: กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์, ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ ออกเมื่อ
 กรุงเทพมหานคร มีอายุครบ 100 ปี (ร.ศ. 100 จ.ศ. 1243 พ.ศ. 2424) (พระนคร: มิตรนราการพิมพ์,
 2513), 79-81.

ภาคผนวก ค

ข่าวประหารชีวิต

ณ วันเสาร์ เดือนสิบเอจ แรมเจดคำ เจ้าพนักงานกรมพระนครบาลได้เอาตัวอ้อยผู้ร้าย ลงพระราชอาญา 3 ยก 90 ที่ แล้วเอาตัวไปประหารชีวิตเสีย ณ วัดพลับพลาไชย แลได้เอาตัวอ้อย ฮาน อ้ายสด อีเทียน ผู้ช่วยอ้อยทำกับอีเกลี้ยงจนถึงตายนั้น ลงพระราชอาญา 2 ยก 60 ที่เอาตัวจำไว้ ณคุก แลได้เอาตัวอ้อยเอี่ยม อ้ายเทื่อง อ้ายลา อ้ายเยื่อ ผู้สมรู้ลอบเอาศพอีเกลี้ยงไปฝัง แลช่วย ป้องกันมิให้สับหรือตรวจตรา ลงพระราชอาญาคนละ 30 ที่ ที่นำหีบเผยนั้นเสร็จแล้ว

ที่มา: กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์, ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ ออกเมื่อ กรุงเทพมหานคร มีอายุครบ 100 ปี (ร.ศ. 100 จ.ศ. 1243 พ.ศ. 2424) (พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2513), 81.

ภาคผนวก ข

คดีหมิ่นประมาทกรมหลวงราชบุรี

(มูลเหตุ)

กรุงเทพฯ

วันที่ 29 พฤศจิกายน ร.ศ.128

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยายมราชขอพระราชทานกราบบังคมทูล ทรงพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระราชาอาญาไม่พินเกล้าฯ

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลखลงวันวานนี้ เรื่องพักตร์ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์นั้นแล้ว พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้าฯหาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งให้แจ้งความแก่พวกที่มาร้องนั้นว่า เขาควรจะไปว่ากล่าวกันที่โรงศาลตามกระบวนการความ เมื่อได้รับพระราชทานสั่งไปเช่นนี้แล้ว ก็หวังด้วยเกล้าฯ ว่าจะเปนอันหมดธุระของกรมกองตระเวนคราวหนึ่ง การก็หาสมดังที่คาดหมายไม่เมื่อบายวันนี้กรมกองตระเวนมารายงานว่าอำแดงพวกได้พาพักตร์มาอยู่ที่โรงพักกองตระเวนวัดบุบผารามแล้ว โดยร้องว่าผู้ที่รับสินบลเที่ยวติดตามค้นคว้าอยู่มิได้หยุดหย่อนอำแดงพวกผู้มารดามีความเกรงกลัวมาก จึงได้เข้ามาขอความอารักขากรรมตระเวนอยู่ทั้งมารดาแลบุตรแล้วจะไปฟ้องร้องโรงศาลต่อไป ข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งกำชับกองตระเวนให้ระวังรักษาในการที่จะมีผู้ไปฉุดคร่า แลทั้งมิให้เจ้าพนักงานในโรงพักนั้นแสดงกริยาอันไม่สมควรอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอันขาด จนกว่าจะได้ตกลงกันว่าจะทำประการใด

เรื่องนี้ผู้มีสื่อท่ายถือหางมาก กระทรวงนครบาลเข้าไปอยู่ระหว่างกลาง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯว่า ถ้าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ไม่ทรงตัดพระทัยผ่อนผันเสียบ้างแล้ว น่ากลัวจะเกิดความใหญ่โต แลข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าฯต่อไปอีกว่า ภรรยาของนายสิบทกรมทหารบกซึ่งหาว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์สงสัยว่าเป็นแม่สื่อแล้วเอาตัวไปเขี่ยนตีด้วยนั้นก็จะฟ้องด้วยอีกรายหนึ่ง

ควรมิควรสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

กรุงเทพฯ

วันที่ 1 ธันวาคม ร.ศ.128

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยายมราชขอพระราชทานกราบบังคมทูล พระกรุณาทราบ ฝ่า
ลอมองธุลีพระบาท พระราชอาญาไม่พินเกล้าฯ

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาว่าวันนี้ฉบับหนึ่งเรื่อง
พักหนึ้นแล้ว พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯหาที่สุดมิได้ เมื่อวานนี้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นนราธิป
ประพันธ์พงษ์ เสด็จมาหาข้าพระพุทธเจ้าที่กระทรวง ทรงชี้แจงการเป็นไปในเรื่องนี้โดยตลอด แล้ว
ถามข้าพระพุทธเจ้าว่า ถ้าจะเสด็จไปพบกับพักที่โรงพักจะมีข้อขัดข้องประการใดบ้าง ข้าพระพุทธเจ้า
ได้กราบทูลว่าในเวลานี้ข้าพระพุทธเจ้าได้กำชับกำชาในการการระวังรักษาพักอย่างหม่อมของพระองค์
ท่านคนหนึ่ง แลตั้งใจเป็นกลางจริงๆก็รับสั่งว่าดีพระไทยที่ไปอยู่โรงพักนั้นดีกว่าที่จะไปอยู่ที่อื่น แล้ว
ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบทูลว่าในข้อที่จะเสด็จไปพบกับพักนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอคัดปลุกษาหาถากัน
ดูก่อนแล้วจะกราบทูลให้ทรงทราบครั้นเสด็จไปแล้วได้มาปลุกษากันดู ก็เห็นด้วยเกล้าฯพร้อมกันว่าที่
จะเสด็จไปพบพักในเวลานี้ซึ่งเป็นเวลากำลังพักโกรธแค้นอยู่ คงจะไม่เป็นผลสำเร็จอย่างใด ถ้าพักคือ
ดิ่งไม่ยอมตกลงตามประสงค์ บางทีในกรมหมื่นนราฯ จะฉุนขึ้นมาก็เกิดตบตีกันขึ้นที่โรงพัก ยิ่งจะทำ
ให้เป็นเครื่องนินทามากขึ้น ถ้าคิดอ่านอย่างไรย้ายพักมาเสียจากโรงพักวัดบุบผาราม จะให้อยู่ที่วังใน
กรมหลวงดำรงหรือวังในกรมหมื่นราชบุรีพอให้พ้นจากพวกถือท้ายย้ายหัว แล้วค่อยเล่าโลมเอาอกเอา
ใจต่อภายหลังจะเป็นการแยบคายกว่า เมื่อเห็นด้วยเกล้าฯพร้อมกันดังนี้แล้วจึงได้ให้กราบทูลในกรม
หมื่นนราฯทรงทราบแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเฝ้ากรมหลวงดำรงแลกรมหมื่นราชบุรีถึงเรื่องจะฝากพักไว้ ก็
รับสั่งว่าไม่ทรงรังเกียจ แต่ในกรมหลวงดำรงรับสั่งว่าถ้าได้วังในกรมหมื่นราชบุรีจะเหมาะดี ครั้นเช้า
วันนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้ข้ามไปที่โรงพักวัดบุบผาราม ได้เรียกพักมาพูดจาว่ากล่าวต่อหน้ามารดาแลป้า
ว่าไหนๆก็ได้เป็นหม่อมท่านแล้วควรจะกลับไปอยู่เสียกับท่านตามเดิม ส่วนโทษทัณฑ์ประการใด
ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลขออภัยมิให้มิได้ พักตอบว่าอย่างไรไม่ขอกลับไปเป็นอันขาด เพราะถูกตบ
ตีมาหลายครั้งหลายหนแล้วเหลือที่จะทนทานอยู่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้พูดเลยต่อไปว่า การที่คิดจะ
ฟ้องร้องนั้น ถ้าไม่จำเป็นแล้วก็ไม่ควรจะให้วุ่นวายใหญ่โตไปข้างฝ่ายมารดาตอบว่า เขาเองก็ไม่
อยากจะทำฟ้องร้องว่ากล่าวอย่างใด เพราะเป็นการลำบากอยู่เหมือนกันฝ่ายลูกสาวพูดเถียงขึ้นว่า ถ้าไม่
ว่ากล่าวกันเสียให้เด็ดขาดจะมีต้องคลุมหัวเดินช้อนอยู่ตลอดชีวิตหรือจะมีความสุขที่ไหน (ปากแกอยู่
ข้างจิต) เมื่อจะเป็นอย่างไรก็ขอให้เด็ดขาด แลข้าพระพุทธเจ้าพูดต่อไปอีกว่าการที่มาขอความอารักขา
อยู่ที่โรงพักเช่นนี้ตามธรรมเนียมที่โรงพักได้เคยรับอยู่ ก็เพียง 7 วันหรือ 15 วันเป็นอย่างมาก ที่จะรับ
ไว้เกินกว่านั้นเป็นการลำบากแก่เจ้าพนักงานที่ต้องระวังรักษา ในระหว่างเวลาที่ยังไม่ต้องลงกันนี้พัก
สมควรจะอยู่ที่ไหน ที่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นก็มีอยู่ 2 แห่ง คือ วังในกรมหลวงดำรงแลวังในกรมหมื่นราชบุรี
ข้างมารดาตอบว่า แล้วแต่ข้าพระพุทธเจ้า แต่ข้างพักบอกว่าขออยู่โรงพักนี้และเพราะใกล้บ้านข้าพระ

พุทธ เจ้าก็บอกว่าที่จะเอาโรงพักเป็นบ้านไม่ได้เพราะมีแต่ผู้ชายทั้งนั้น ในที่สุดก็ตกลงตามมารดา คือ จะขอมายู่วังกรมหมื่นราชบุรี ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯว่า จะส่งมาไว้ที่วังกรมหมื่นราชบุรีวันนี้

เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเมื่อพักมายู่วังในกรมหมื่นราชบุรี พ้นจากพวกหมอลอบความบางที ก็จะมีทางไกลเกลี้ยเป็นที่เรียบร้อยต่อกันไปได้

ระหว่างเวลาที่ข้าพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่นั่น ได้ลองไต่ถามความเดือดร้อนของพัก่ว่าความจริงเป็นอย่างไรที่ว่าเดือดร้อนแลถูกตบตีนั้น คนอื่นเข้าไม่ถูกกันบ้างหรือพักก็เล่าว่าคนอื่นเขาไม่มีใครถูก แต่พักนั้นถูกเสมอ เช่นรับสั่งให้หาทุลาไม่สบายท่านก็เสด็จมาตบตี พักเข้าใจว่าคงจะเป็นเพราะพักเคยพูดอยู่เสมอว่าอย่างไรพักไม่ขออยู่ที่วังนั้น แม้แต่จะให้ป่านผู้หญิงก็ไม่อยู่ แล้วเล่าถึงเรื่องที่ถูกลูกทาสว่า เดิมเมื่อซอมก็ไม่ได้ซอมให้ตีหน้าตั้น (แก้ไขคำดังนี้) กำลังออกไปเล่นตะโกนออกมาว่าให้ทันหน้าเข้าฉากแล้วให้ตีหน้าตั้น พักก็แค้นขึ้นมาไม่ทำ ท่านก็เรียกเข้าไปยังไม่ทันจะลับตัวตบหน้าเสียทีหนึ่งมีคนเห็นมาก จนคนดูที่เขายู่ห่มหม่มหนึ่ง เขาสงสารพากันไปเสียจากโรงละคร นอกจากนี้ยังมีการเขี้ยวเข็ญอย่างอื่นอีก เช่น ถ้าคุณแม่ (หม่อมต่วน) แต่งตัวพักดีกว่าคนอื่นก็ถูกกริ้ว แลเวลาเมื่อจะเป็นหม่อมนั้นก็ต้องเป็นด้วยความขมขื่น ในข้อนี้พักไม่ปฏิเสธ แล้วเลยพรรณมาถึงความไม่ดีแลไม่พอใจต่างๆ ข้าพระพุทธเจ้าจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ตลอดก็จะไม่สิ้นสุด ขอพระราชทานถวายความเห็นตามที่ได้สังเกตนั้นก็คงจะเป็น (1) พักเป็นคนฉลาด ปากจัดแลแสนงอน ด้วยรับสั่งให้หาอาจจะไม่ไป ก็ได้แลใจจะพูดว่ากระไรคงเถียงอยู่เสมอ เถียงออกจะถูกๆเช่นมารดาบอกว่าไม่อยากฟ้องแก้ว ถ้าไม่ให้เด็ดขาดกันจะมีต้องคลุมหัวเดินอยู่ตลอดชีวิตหรือเป็นต้น (2) พักมีพวกพ้องในแถวปากข้ามโน้นมาก เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปถึงมารดาไม่อยู่ไปตามมาแต่บ้านผู้หญิงตลับ เห็นนุ่งดำไว้ทุกข์ให้เจ้าพระยาสุรียวงษ์ บ้านเจ้าพระยานั้นไม่ปิดบังทีเดียวทั้งเจ้าคุณแลคุณหญิง นอกจากนี้ยังมีใครต่อใครอีกมากช่วยวิ่งกันเต้น (3) พักมีโปรแกรมแล้วที่จะไม่คิดอยู่ที่วังนั้น ถึงแม้ว่าในกรมหมื่นนราจะได้ตัวกลับไปนอกจากจะล่ำโซไว้แล้วก็คงจะหนีอีก ข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายต้นลายพระหัตถ์กลับคืนมาพร้อมกันหนังสือนี้แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ยมราช ขอเดชะ

ที่มา : “คดีหมิ่นประมาทกรมหลวงราชบุรี” ใน วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, *รหัสมโฆษกรุณ* (กรุงเทพฯ: ฤทธิศรีการพิมพ์, 2525), 39-42.

ภาคผนวก ง

คำอธิบาย

ข้าพเจ้าผู้หนึ่งเป็นหญิง, มีประสงค์จะสนทนาระหว่างเพื่อนหญิงด้วยกัน ว่าเราควรจะเลิกกระทำตัวอย่างที่เขาเรียกกันว่า “ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน” เสียสักที, เพราะความจริงเราก็คนผู้หนึ่ง. มิได้ผิดจากมนุษยธรรมดาไปด้วยประการใดเลย. คืออย่างไร? หญิงโดยมากมักจะบอชว่า ชายเป็นมนุษย์ที่วิเศษกว่าตัว, เทือกเทวดา. ทั้งนี้ก็เพราะในบ้านโดยมาก ชายเป็นเจ้าบ้านมีอำนาจ บังคับบัญชาดขี่หญิง. การที่ชายได้อำนาจไปมากมายเช่นนั้น, ตามความเข้าใจของข้าพเจ้าคิดว่า คงเป็นเพราะหญิงมิได้ถือน้ำที่ๆตนควรประพฤติ.

ข้าพเจ้าขออ้างเหตุในคำที่ข้าพเจ้าว่า หญิงบอชชายนั้น. คือ ข้าพเจ้าเคยได้ยินหญิง นินทาชายว่า “ผู้ชายคนนี้จะไม่มีสัตย์” อะไรต่างดนี้. แต่ส่วนข้าพเจ้ามิได้พ้องความเห็นด้วยเลยในข้อ นั้น. คือ ข้าพเจ้าทราบโดยแน่ว่า ของดงที่มันไม่มี. ร่างกายเราเองก็ไม่งดที่ เปลี่ยนแปลงทุกวันฉันใด ความคิดก็ต้องเคลื่อนคลาดกันทุกคน, ไม่ใช่ชั่วแต่ผู้ชาย หญิงก็เช่นกัน, ฉะนั้นจะไปเอาสัตย์จากสิ่ง ที่แปลงได้ก็ไม่งว. ความเข้าใจของข้าพเจ้าคิดว่า มนุษย์ทุกคนมีความบกพร่องในตัว, อย่างผู้ที่ไม่รู้จักกัน พอ. เช่นหญิงชายแรกคบกัน ดงจะต้องสรททำที่ตัวคิดว่าคือออกอดกัน, ต่างคนก็บอชกันว่าเป็นผู้วิเศษ. ในขณะนั้น ความพอใจย่อมมีต่อกันมาก, ก็อาจให้สัญญาต่อกันทุกอย่างในความต้องการของฝ่ายใด, ครั้นเมื่อคุ้นกันเข้า ความบกพร่องซึ่งเป็นของธรรมดาดมามากน้อย ก็ต้องเกิดความรู้กันขึ้นทั้งสองฝ่าย, ความนับถือซึ่งกันก็ย่อมซาไป, ความคิดเก่าก็มักจะเคลื่อนได้. ถ้าเมื่อคู่คบคู่ใดที่เรียกว่าเป็นคนมีนิสัยที่ดี ก็ทนกันไปจนพ้นเขต. ผู้ใดที่มีความอดทนน้อย ก็แตกกันกรวอย่างที่เราได้เห็นๆกันมาแล้ว.

เมื่อเราได้รู้ความจริงดนี้แล้ว ในขั้นต้นก่อนที่จะคบใคร ก็ควรเลือกผู้ที่มีนิสัยดีเสียตอน หนึ่ง, อีกตอนหนึ่งก็ควรเลือกน้ำใจและความคิดของผู้นั้นให้เพียงพอความต้องการของเรา, ไม่ใช่พอ เห็นผู้ชายเข้าก็บอช แล้วหลั้หลั้ตาตื่นตื่นว่าตัวจะได้คบ. เราควรจะลืมตาตรวจนิสัยใจคอเขา ดีกว่าที่จะคอยเอียงหูฟังคำสัญญาซึ่งเป็นลมปาก. ไม่งวจะยึดเป็นหลักฐานอะไรได้เลย. เมื่อเราเห็นว่า นิสัยเขาจะทนกันได้ในเวลาต่อไปนี้จึงคบดนี้, ข้าพเจ้าคิดว่าจะเรียบร่อยกว่าเก่า. ในเมื่อหมู่ใด, ครอบครัใด, ที่มีความเรียร่อยกันอยู่. ความเจริญรุ่งเรืองก็จะบังเกิดสำหรับในบ้าน. น้ำใจอันดีของ บุคคลในเมื่อสมองไปรงอาจจะมีดำริที่ต้งาม. หญิงเป็นกำลังของชายส่วนหนึ่ง, เมื่อหญิงรู้จักน้าที่ตน ควรกระทำตามธรรมชาติ ชายได้ความสุขก็จะมีกำลังทำการงานได้เจริญ.

ธรรมชาติของหญิงอย่างไรนั้น. คือ ของทุกสิ่งในโลกย่อมเป็นคู่, เช่นเย็นกับร้อน, อ่อน กับแข็ง. และเล็กกับใหญ่, อะไรดนี้. หญิงกับชายก็เป็นจำพวกคู่กัน. เป็นคนเหมือนกันก็จริง แต่กำลัง ผิดกัน, หญิงต้องอยู่ในจำพวกอ่อนพร้อมทั้งร่างกายและสติปัญญา, ชายแข็งแรงกว่าต้องอยู่ในจำพวก

แขง. ความเข้าใจของข้าพเจ้าคิดว่า ความอ่อนนี้แหละมีอำนาจกระทำอะไรได้ยิ่งกว่าแขง. เช่นกับความรักและชัง, ทุกคนที่เคยรักคงรู้ว่าไม่หนักหนาอะไร. คงต้องการหอบเอาไว้มากเท่าใดยิ่งดี, แต่ส่วนชังนั้นหนักมาก, ทุกคนคงไม่ชอบโกรธหรือเกลียด ซึ่งไม่สนุกทั้งเหนื่อยด้วย. พุดง่าย ๆ ยึดกับบึงฉนี้, ยึดรู้สึกสบายหน้า. ถ้าบึงมากเข้าจะรู้สึกเมื่อยหน้าผากหรือปวดลูกตาฉนี้. นีว่าถึงสวดกส่วนตัว, ยังส่วนผู้อื่นก็เป็นที่รำคาญใจด้วย. ความรักอันอ่อนหวานนี้แหละซึ่งเปรียบกับของเบาอยู่ในธรรมชาติผู้หญิง. อาจมีอำนาจบังคับบัญชาของหนัก, เช่นเปรียบถึงผู้มีกำลังมากกว่า คือชาย, ให้อยู่ในอำนาจตนได้อย่างแน่นอน. มนุษเราจะปรารถนาใดเล่าที่ยิ่งไปกว่าสิ่งพอใจของตน? ยศ. ทรัพย์. เหล่านี้ก็ต้องเป็น ที่สอง. เพราะเราต้องการสำหรับสบายใจ มียศใครเห็นก็แสดงท่านับถือ เราก็พอใจ, มีทรัพย์อยากจะต้องการสิ่งไรก็สวดฉนี้. ของเหล่านี้ก็ต้องแพ้สุขใจ ที่ไม่ต้องแบกหามเป็นแน่ เพราะความรักกันอาจสละชีวิตเส้นกันได้ ซึ่งรักยิ่งกว่ายศหรือทรัพย์.

เมื่อหญิงเรารู้จักความเบาของตัวว่ามีราคาเพียงไร และรู้จักใช้สมบัติของตัวแล้วจะเป็นประโยชน์มาก. คืออย่าไปแย่งความหนักมาใช้ เช่นด้วยอำนาจความโกรธอันไม่ใช่สมบัติของหญิง. น้ำที่ของหญิงพึงกระทำตนเป็นดอกไม้สำหรับสบายแก่ตาผู้เห็นเป็นลูก. หญิงมักจะเป็นผู้นำหรือกระตุ้นชายให้ไปทำตามได้ เมื่อชายได้ความพอใจจากหญิง ก็ไปทำตามใจหญิง. ธรรมดาตามนุษควรแบ่งเวลา 24 ชั่วโมง เป็น 3 ภาค. 8 ชั่วโมงนอน, 8 ชั่วโมงสนุกสำราญบานใจ อีก 8 ชั่วโมงควรให้เป็นประโยชน์แก่กิจการ. ทั้ง 3 อย่างถ้าใครได้รับโดยบริบูรณ์แล้ว จะมีสิ่งใดเล่าที่ดียิ่งไปกว่านี้. แต่ถ้า 8 ชั่วโมงสำหรับสำราญต้องเป็นทุกข์ เพราะหญิงผู้ดูแลบ้านไม่ให้สุข, เวลาอีก 8 ชั่วโมงสำหรับงานก็ต้องลดหย่อนไปจนถึงทำได้ก็ไม่ได้ผลดี, หรือกลางที่ก็ไม่มีเวลาอนด้วยยิ่งร้ายใหญ่ ถึงเจ็บไข้ก็ไม่มีกำลัง. ดังนั้นเมื่อชายรู้สึกจะต้องเป็นอยู่เสมอไป ก็ยอมทนไม่ได้, แม้หวังดีก็ต้องเป็นร้าย, หรือเช่นหญิงช่างมีความระแวงสงสัย. ชายอยู่ดี ๆ ยันเอาเปล่า ๆ ว่าเขาอกใจ, พุดเท่าใดก็ไม่เชื่อจนเหลือจะทนได้ก็ต้องเปิด, หรืออาจเป็นตามมาก็ได้เช่นนี้เป็นต้น. เมื่อหญิงรู้ว่าที่ควรกระทำให้ถูกธรรมชาติของตัวว่าควรหนักเบาเพียงไร, เช่น ของที่เราชอบใช้ต้องถนอมใช้ให้ไปแต่พอทน. ความเอาใจรู้จักผ่อนสั้นยาว, รู้จักถนอมสิ่งตัวรัก, นี่เป็นสมบัติของหญิงควรรู้จัก. อย่างเช่นคำโบราณท่านกล่าวไว้ว่า “อย่าหักด้ามพร้าด้วยเข่า”. เมื่อกระทำได้ตามหน้าที่ของตนก็นับว่าเป็นคน, จะไม่ต้องรับความกดขี่จากชาย, และชายจะต้องอำนาจให้แก่เราโดยปราศจากความร้องขอ. และในเมื่อเราเป็นคน เราต้องนับถือตนว่าตนเป็นผู้จะต้องทำประโยชน์ให้แก่ชาติ บ้าน เมือง. หาใช่เกิดมาแล้วตายไปเท่านั้นไม่.

ข้าพเจ้าเห็นว่า มนุษในโลกเมื่อเกิดมาแล้ว ต้องให้มีประโยชน์, เพราะฉนั้นผู้หญิง ถ้าไม่มีโอกาสได้ทำประโยชน์ช่วย ชาติ บ้าน เมือง ซึ่งนับว่าเป็นส่วนใหญ่ของเรา. แม้แต่ได้กระทำตนให้ถูกต้องตามหน้าที่ในครอบครัว ก็ควรจะพอใจอยู่แล้ว. หญิงทำงานได้แค่ชายก็มี เช่นเป็นอาจารย์หรือนางพยาบาลเหล่านี้, แต่ไม่ใช่ทั่วไป ส่วนหน้าที่ผู้หญิงแทบทุกคนจะต้องประพฤติดังไร ดังที่ข้าพเจ้าได้อธิบายมาข้างต้น. เมื่อในบ้านมีสุขกันอยู่ดีแล้ว เมืองจะทุกข์ไปได้ไหน? ถ้าช่วยกันพร้อมใจรู้หน้าที่แห่ง

ธรรมชาติของตนอาจเป็นผลแก่ชาติ บ้าน เมือง ได้มากมาย. ข้าพเจ้าเห็นว่า มือเบาๆของหญิงนี้แหละ อาจลูบหลังชายให้ออกไป ด้านทานข้าวศึกได้ง่ายยิ่งกว่าจะใช้ปืนจ้องให้ต้องกลับหลังหันไป. ขอเพื่อน หญิงทุกคนเมื่อได้ดำรงอัมใจ ช่วยกันคิดเล็กเป็นควาย. จะได้ช่วยกันบำรุงชาติบ้านเกิดเมืองมารดร ของเราให้เจริญ

วัลลภาเทวี

ที่มา : พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี พระวรกัญญาปะทาน, ดำริหญิง, 8 ภายใต้ “ดุสิตสมิต ฉบับพิเศษ สำหรับเป็นที่ระลึกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2463,” http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/CIra54_0002 (สืบค้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2559).

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางวรริภา สัตยานุศักดิ์กุล
วุฒิการศึกษา	อักษรศาสตรบัณฑิต (เอเชียศึกษา) มหาวิทยาลัยศิลปากร
ทุนการศึกษา	ทุนวิจัยมหาบัณฑิต สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ2558
ผลงานทางวิชาการ	“หญิงชั่ว”: การตอบโต้ ต่อต้าน และการสร้างความเป็นหญิง สมัยต้นรัตนโกสินทร์-พ.ศ.2477 นำเสนอในที่ประชุมวิชาการ LIBERAL ARTS INTERNATIONAL CONFERENCE 2015 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. บทความร่วมกับวิภาวี สุวิมลวรรณ เรื่อง ประวัติศาสตร์ว่าด้วยการขายตัว: โสเภณีจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2411 - 2503 ใน การประชุมวิชาการระดับชาติจีนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งที่1 พ.ศ.2558.